

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 07687

# FUN TOYRE OYTSE



Joshua Giladi-Gelbfarb



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER  
AMHERST, MASSACHUSETTS  
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG  
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE  
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY  
WAS PROVIDED BY:

*Lloyd E. Cotsen Trust*  
*Arie & Ida Crown Memorial*  
*The Seymour Grubman Family*  
*David and Barbara B. Hirschhorn Foundation*  
*Max Palevsky*  
*Robert Price*  
*Righteous Persons Foundation*  
*Leif D. Rosenblatt*  
*Sarah and Ben Torchinsky*  
*Harry and Jeanette Weinberg Foundation*  
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE  
*National Yiddish Book Center*



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at [digitallibrary@bikher.org](mailto:digitallibrary@bikher.org)

י. גלעד־געלפפארב

פון

# תורה אוצר

געקליבענע פערל פון תלמוד, מדרשים, זוהר און  
גדולי ישראל אויף המשה חומשי תורה און פרקי  
אבות, איינגעטיילט לויט דער סדרה פון דער וואך

מיט א פארווארט פון

דר. שמחה פיעטרושקא

---

ארויסגעגעבן פון דעם י. ג. ג. בוך - קאמיטעט מאנטרעאל  
און מיט דער הילף פון קאנאדער אידישן קאנגרעס

*From*  
**THE TORAH OTZAR**

A COMPILATION OF SELECTED PEARLS FROM  
TALMUD, MIDRASH, ZOHAR AND ALSO  
SAYINGS OF ILLUSTRIOUS JEWS,  
DIVIDED INTO THE READING  
PORTIONS OF THE  
WEEK

by

**J. GILADI-GELBFARB**

*with an introduction by*

**DR. SYMCHA PIETRUSHKA**

*Published by the*  
**J. GILADI-GELBFARB BOOK COMMITTEE  
AND WITH THE HELP OF THE CANADIAN  
JEWISH CONGRESS**

Montreal, 1949



א נשמה ליכט נאך מיינע עלטערן אבי מורי  
ר' שמואל צבי ב"ר פסח ז"ל, ואמי מורתי  
טעמע בת ר' בן־ציון ז"ל, וואס זיינען אומ־  
געקומען על קידוש השם, דורך די נאצישע  
רוצחים, אין יאָר 1942 אין פּוילן, הי"ד.

Copyright by  
J. GILADI-GELBFARB  
Montreal, Que.  
1949

Printed in Canada by  
THE NORTHERN PRINTING & STATIONERY  
Montreal 14, Quebec

# אינה ארט

7	פארווארט פון דר. ש. פיעטרושקא
9	א ווארט פון מחבר
15	בראשית
19	נח
23	לך-לך
27	וירא
31	חיי שרה
35	תולדות
38	ויצא
42	וישלח
46	וישב
50	מקץ
54	ויגש
57	ויחי
63	שמות
67	וארא
71	בא
75	בשלח
83	משפטים
79	יתרו
88	תרומה
92	תצוה
98	כי תשא
104	ויקהל-פקודי
112	ויקרא
116	צו
119	קריאה ליום א' של פסח
122	שיר השירים
125	שמיני
128	תזריע-מצורע
132	אזרי מות-קדושים
136	אמור
139	בהר-בחוקותי
145	במדבר
148	נשא
151	קריאה לשבועות
154	רות

זייט

156	בהעלותך
159	שלה
162	קרח
165	חקת
168	בלק
172	פינחס
175	מטות-מסעי
181	דברים
185	ואתחנן
189	עקב
193	ראה
197	שופטים
200	כי תצא
204	כי תבוא
207	נצבים
210	וילך
214	האזינו
217	קריאה לשבת חוה"מ סוכות
219	קהלת
221	וזאת הברכה
225	פרקי אבות, פרק ראשון
226	פרק שני
227	פרק שלישי
227	פרק רביעי
228	פרק חמישי
229	פרק שישי
232	אָפּרופּן
241	מצבות זכרון
	שער הכבוד

## פאָרוואַרט פון דר' שמחה פיעטרושקא

עס איז אפשר ניט קיין שלעכטע זאך, וואָס מען האָט אָנגעהויבן לעצטנס באַנייען אין אידישע ביכער און ספרים, דעם אַלטן מנהג פון הסכמות. די כוונה דערפון איז ניט, כדי צו ווייזן „חזי מאן גברא רבה דקא מסהיד עליה“, אז דער „פאָרוואַרט“ שרייבער איז אַזאַ גרויסער מאַן, אַזאַ למדן און בקי, און ער זאָגט דאָס עדות אויף דעם מחבר און דעם בוך, אז זיי זיינען גוטע, חס ושלום.

עס איז נאָר דאָס צוגעבן מוט פון איין מחבר דעם צווייטן, אַז מע זעט ווי „תורה מונחת בקרן זוית“, ווי אַ אידישער מחבר מוז זיך אָנפייניקן ביז ער דערזעט די יצירות רוחו אַרויסגעגעבן אין דער פאַרם פון אַ בוך צו אַ ספר.

דעריבער האָב איך מסכים געווען צו שרייבן עטלעכע ווערטער וועגן דעם מחבר, פריינד י. גלעדי-געלבפאַרב און זיין דאָזיקן ספר. קודם זאָל מען וויסן, אַז י. גלעדי-געלבפאַרב איז אַ חוץ אַ בר-אורין, אַליין אַ מאַן וואָס האָט אַ סך געלערנט, אַריינגעזאָפט אין זיך תורה וחכמה, און שטענדיק געווען „הלומד על מנת ללמד“, אַן אויס-געצייכנטער פעדאָגאָג אין אַזאַ שטאַט פון תורה און חכמה ווי וואַרשא, נאָר אויך אַ בר-אבהן. איינער פון זיינע זיידעס, איז געווען פון די שענסטע געשטאַלטן אין פוילישן חסידות, פון די תלמידים מובהקים אין אַלט קאַצק און אין אַלט גער.

י. גלעדי-געלבפאַרב באַזיצט אַ גרויסן כוח הסברה, פון איבער-געבן אַ געדאַנק, אַ רעיון אין אַ קלאַרן סטיל, מאכן אים פאַרשטענד-ליך, צוגענגליך פאַר יעדן איינעם.

אויך אין דאָזיקן ספר, די צונויפגעקליבענע געדאַנקען און ווער-טער אויף חמשה חומשי תורה, האָט י. גלעדי-געלבפאַרב ניט סתם איבערגעגעבן ווערטער, אַרויסגעבראַכט געדאַנקען, צו געצויגן זיי צו דעם אָדער יענעם פסוק, נאָר ער האָט זיי אין אַ פיינעם ליטעראַרישן סטיל מסביר געווען, אזוי אז יעדער וועט קאָנען זען דעם „מאור שבהם“, אפילו די ווערטער וואָס י. גלעדי-געלבפאַרב ברענגט פון אַנדערע, גיט ער עס אויך איבער אין אַ באַזונדער ליכט. דער קלאַנג, די ליכ-טיקייט פון זיין אויסדרוק, די בייגזאַמקייט פון זיין סטיל, די דרך אגב באַמערקונגען וועלכע פאַסן זיך אריין אין דעם גאַנצן.

זאל דא אױך געזאגט ווערן אַ וואָרט וועגן דרוש בכלל.

עס איז אַ גרויסער טעות ווען מע מיינט, אז דרוש איז אן ענין פון עפעס סתם געדאַנקען אין דער וועלט אריין, וועלכע האָבן ניט קיין שייכות מיטן פראַקטישן לעבן. דער אמת איז, אז אין דעם גרויסן רייכן דרוש-מאַטעריאַל, וואָס האָט זיך צונויפגעזאַמלט ביי יידן פון דער צייט פון דער גמרא און מדרש, דורך די טויזנטער ספרים אין מיטל-אלטער ביז דער נייער צייט, זיינען פאַראַן אַן אַ שיעור ווערטער פון חכמת החיים, לעבענס-פילאָזאָפיע, פראַקטישע קלוגע פאַרנופטיקע געדאַנקען, איבער אַן אַ שיעור לעבענס-פראַבלעמען, מידות, אומ-גיין זיך מיט מענטשן, פאַליטיק, געשיכטע א.א.וו. מען דאַרף נאָר קאַנען אַרויס-באַקומען די געדאַנקען, וואָרפן אױף זיי דאָס געהע-ריקע ליכט, „אַקטואַליזירן“ און מיר זען, ווי דער בעל הדרש פון פאַר טויזנטער צי הונדערטער יאָר צוריק, האָט אַזוי גוט פאַר-שטאַנען אױך דאָס היינטיקע לעבן מיט אַלע זיינע פאַרוויקלטקייטן. „קאמפלעקסן“, און ער האָט געהאַט צו געבן קליגע אַנווייזונגען, גע-שטיצט אױפן שכל הישר.

גלעדי-געלבפאַרב האָט די דאָזיקע מעלה, וואָס אין זיין „תורה אוצר“, פאַרשטייט ער ווי אַזוי אַרויסצובאַקומען די דאָזיקע געדאַנקען און אַנצואווייזן ווי אַזוי אונדזערע היינטיקע פראַבלעמען, זיינען שוין באַמערקט געוואָרן דורך די אַלטע חכמי הדרוש, און וואָס פאַר אַ קלו-גע עצות זיי האָבן אונדז געהאַט צו געבן. אין דעם באשטייט גלעדי-געלבפאַרבס אױפטו.

איך ווינטש אים הצלחה אין זיין אַרבעט.

שמחה פיעטרושקא

## א זוארט פון מחבר

**וו** ען עס האבן זיך אָנגעהויבן צו דרוקן מיינע וועכנטלעכע אָפּ-האַנדלונגען איבער דער סדרה פון דער וואָך, אין „קענעדער אַדלער“, האָבן אַסך פון מיינע פריינד און באַקאַנטע, זיך גענומען וואונדערן, וואָס איך, אַ מאַדערנער מענטש, פארנעם זיך גאַר מיט „דרוש“, וואָס זיי באַטראַכטן עס, ווי בטלנות און אַ פוסטע זאָך.

אַ סך פון זיי, האָבן עס מיר אָפּן געזאָגט, אַנדערע, מער אינטי-מע פריינד האָבן נאָך צוגעגעבן, אַז איך הרגע אַוועק מיין רעפּוטאַ-ציע אַלס פעדאָגאָג און שרייבער. איך האלט דעריבער, אז איך דארף עפעס זאָגן וועגן דעם. און כאַטש מייין פריינד דר. שמחה פיעטרושקא, האָט דאָס שוין באַרירט אין זיין „פאַרוואָרט“, וויל איך דעם ענין דערגאַנצן.

עס איז באמת א פארדרוס צו זען, ווי מענטשן מיט קנאַפע ידיעות אין תורה ענינים, אַדער אַנדערע מיט אַ משכילישן אונטערשלאַק באַ-ציען זיך צו „דרוש“, ווי צו בטלנות, וואָס אַ מאַדערנער מענטש, טאָר זיך חלילה דערצו נישט צורירן. אין די אויגן פון די דאָזיקע „מאַדער-ניסטן“, איז די „משנה“ אויך בטלנות, און די „גמרא“ איז בטלנות, און דער „זוהר“ איז אוודאי בטלנות, און וועגן „חסידות“ שמועסט מען דאָך נישט, בקיצור, דאָס גאַנצע ביסל אידישקייט איז בטלנות, אַ חוץ דער תנ"ך. ממש ווי עס האָבן געהאַלטן די „קראים“, נאָר מיט איין אונטער-שייד: די „קראים“ האָבן כאַטש געהאַלטן דעם תנ"ך הייליק, און די היינטיקע, מאַדערנע „קראים“, האלטן בלויז, אז ער איז אַ קולטור היסטאָריש ווערק, וואָס דאָרף שטודירט ווערן, לויט ווינסטאַן טשור-טשיליס אויסדרוק, נאָר מיטן פירוש פון פראַפעסאָר גריבלער און פראַפעסאָר גראַב-פינגער-דרייער.

נישט צו די דאָזיקע מענטשן, זיינען מיינע ווערטער געווענדט, נאָר צו די יעניקע, וועלכע זיינען פריי פון פאראורטיילן, וועלכע זוכן דעם אמת, און ווילן זען דעם „מאור שבהם“, דאָס גרויסע אייביקע ליכט, וואָס שטראַמט ארויס פון אונדזערע „אגדות“ און מאמרי חז"ל; צו זיי וויל איך זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן דעם מהות פון „דרוש“, און וועגן דעם, וואָס עס האָט מיך באוואויגן צו שרייבן דאָס דאָזיקע בוך.

וואָס איז „דרש“, און וואָס איז זיין ציל? — דער געווענלעכער טייטש פון וואָרט „דרש“, איז לערנען, אויסטייטשן, ווי מיר געפינען עס אין (עזרא ז'): „לדרוש את תורת ה'“, אויסצוטייטשן ג-טס תורה. שפעטער, האָט עס שוין געמיינט איינטייטשן די תורה, דאָס אַריינדרין-גען טיפער אין איר מהות ווי דער פשוטער פשט. דער ציל איז געווען, עפענען די אויגן, צו קענען דערזען די געדאַנקען, וואָס ליגן דאָרט באַהאַלטן. „דרש“ מיינט, אַקטואַליזירן, אויסטייטשן די תורה אין ליכט פון די היינטיקע אומשטענדן און געשעענישן. ווער עס באַצייכנט דאָס אַלס בטלנות, שטעלט ער דערמיט אויס זיך אַליין, אַ צייגניש פון בטלנות און קורצזיכטיקייט.

אויפן פסוק: „כי לא דבר ריק הוא מכם“ (דברים ל"ב—מ"ז), וואָרום דאָס איז ניט אַ הויל גערייד פאַר אייך, זאָגט דער מדרש: „אמר ר' עקיבא: ואם ריק הוא — מכם, שאין אתם יודעים לדרוש“ (בראשית רבה, פרשה א', י"ד).

נאָר צוליב פרעמדקייט פון די „מקורות“ און מאנגל פון אַ ריכ-טיקן צוגאַנג צום ענין, דוכט זיך געוויסע מענטשן, אַז „דרש“ איז בטלנות, און דאָרף זיין פרעמד אַ מאַדערנעם מענטשן.

ציטירן שעקספירן, אַדער אַן אנדער גוי איז שיין און מאַדערן, אָבער ציטירן אַ פסוק, אַן אגדה אַדער א מאמר חז"ל, דאָס איז בטלנות... ביאָליק דענקט, אז דאָס איז אַ שיפלות קאַמפלעקס. עס איז דער אַל-טער משכילישער צוגאַנג: „מה יאמרו הבריות? דערפאַר וועט מען בעסער ציטירן טאַלסטאַיען און דאָסטאַיעווסקין איידער א מאמר חז"ל אַדער א חסידיש וואָרט, כדי מען זאָל חלילה נישט אויסזען ווי אַ בית מדרשניק“.

„סיי די „הלכה“ און סיי די „אגדה“, זאָגט ביאָליק, האָבן באַ-האַלטן זאַמען קערנדלעך, פון וועלכע מע קען אַרויסציען גאַנצע ביי-מער“. יעדעס וואָרט פון דער תורה דאָרף אויסגעטייטשט ווערן לויטן גייסט פון דער צייט, לויטן כאַראַקטער און קאלאריט פון דער תקופה. דאָס וואָס ביי „זיי“ הייסט אויסטייטשן אויף אַ פילאַזאָפישן אופן, אַדער אויף אַן אלעגארישן אופן דאָס וואָס „זיי“ באַצייכענען אַלס ראַמאַנ-טיזם און רעאַליזם, א. א.ז.וו. באַצייכענען מיר מיטן נאָמען „דרוש“, „דור דור ודורשיו“, יעדער דור דרשינט אויף זיין אייגענעם שטייגער, יעדער דור שאַפט זיין פירוש.



און דאָס מיינט דער מדרש: „קול ה' בכוח“. ג-טס קול ווערט באגריפן לויטן כוח. נישט יעדער כוח קאָן תופס זיין דעם „קול ה'“ אין דער זעלבער מדרגה.

יא. עס איז אונדזער חוב, דער חוב פון א אידישן שרייבער, א אידישן דערצייער, און אוודאי איז עס דער חוב פון א אידישן גייסטיקן פירער, וועמען מע רופט „רבי“, צו קענען דרשיענען אין אַריגינעלן זין פון דעם וואָרט. ד.ה. צו קענען ארויס ברענגען דעם אייביקן אמת פון אונדזערע מקורות, און אים אַנקליידן אין א מאָדערנעם לבוש.

אַט די דאָזיקע אויפגאַבע האָב איך זיך געשטעלט, דערנענטערן אונדזער דור צום אייביקן אמת, „ואין אמת אלא תורה“ (תנא דבי אליהו זוטא א.). בפרט אין דער היינטיקער צייט, נאָך דעם גרויסן חורבן, ווען איבער זעקס מיליאָן אידן אין אייראָפּע, זיינען אומגעבראכט גע- וואָרן דורך די נאַצי רוצחים, ווען „גרויס ווי דער ים איז אונדזער בראַך“, ווען דאָס האַרץ פון אידנטום — די ישובים אין פּוילן, ליטע, איז פאַרניכטעט, און דאָ, אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט, זעט זיך דערווייל ניט קיין סימן פון המשכיות, איז דאָך אוודאי א חוב אויף יעדן איינעם פון אונדז, צונויפצוזאַמלען און אויפצוקלייבן די צע- שפּרייטע פּערל, די ווערטפולע געדאַנקען, חסידישע ווערטער, פאַלקס אויסדרוקן, וואָס קענען העלפן ארויסברענגען דאָס גרויסע אייביקע ליכט פון ישראל סבא.

ווי ווייט איך האָב אויף דעם געביט מצליח געווען, לאָז איך עס איבער פאַר דעם לייענער צו אורטיילן.



און איצט, איידער איך דריק אויס אַדאַנק צו מיינע פריינד, וואָס האָבן מיר געהאַלפן אַרויסגעבן דעם ספר, וויל איך קודם כל אַפּגעבן אַ שבח והודיה צום בורא עולם, שהחייני וקימני והגיעני לזמן הזה.

אַ זייער האַרציקן דאַנק וויל איך אויסדריקן מיין ליבן פריינד און גרויסן געלערטן דר. שמחה פיעטרושקא, וועלכער האָט מיר אַ סך געהאַלפן אין דער דאָזיקער אַרבעט. אַ גרויסן דאַנק דעם חשובן פריינד און קאַלעגע ישראל ראַבינאַוויטש, רעדאַקטאָר פון „קענעדער אַדלער“, פאַר זיין מיטהילף און דערמוטיקונג.

אַ באַזונדערן דאַנק וויל איך אויסדריקן דעם חשובן פריינד מ. מגיד, דערציאונגס-דירעקטאָר פון די פאַרייניקטע „תלמוד תורה-ס“ אין

מאנטרעאל, דורך וועמעס איניציאטיווע און מיטהילף איז ארגאניזירט געווארן אַ קאָמיטעט פון פריינד, וואָס האָט פינאַנציעל דערמעגלעכט די אויסגאַבע פון דעם ספר.

אַ גרויסן ייִשר-כּוּחַ צום פאַרזיצער פון קאָמיטעט הרב הגאון ר' יהושע הלוי הירשהאַרן שליט"א און הרב הגאון ר' פנחס הירשפרונג שליט"א פון מאָנטרעאל, פאַר זייער אַקטיווער מיטהילף.

אַ האַרציקן דאַנק וויל איך אויסדריקן צו דעם חשובן רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון „קענעדער אַדלער“ ר' צבי וואלאָפּסקי נ"י פאַרן דערמעגלעכן מיר, צו באַנוצן זיך מיטן זאַץ פון „קענעדער אַדלער“, וואו דער דאָזיקער ספר האָט זיך געדרוקט אין וועכנטלעכע המשכים.

אַ באַזונדערן דאַנק וויל איך דאָ אויסדרוקן צום קאַנאַדער אידישן קאַנגרעס. פאַר דער פינאַנציעלער הילף ביים אַרויסגעבן דעמדאָזיקן ספר.

זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן מיט דאַנק דער היגער „ועד העיר“ און זיין עקזעקוטיוו דירעקטאָר מר. מ. חייטערס, פאַר זייער מיטהילף.

עס האָבן מיר אויך געהאַלפן מיינע פריינד, דער באַקאַנטער כירורג און שריפטשטעלער דר. א. שטילמאַן, דער באַקאַנטער לאַיער און געזעלשאַפטלעכער עסקן, לואי גלאַזער, מר. פ. ליפשיץ, פרינציפאַל פון דער „שערי ציון“ שולע און ה. וויינטרוב פרעז. פון „תפארת ישראל“ און זיין חשובע פרוי מרס. טובה וויינטרוב, מאָנטרעאל.

ואחרון אחרון, אַ האַרציקן דאַנק מייַן ליבן פריינד מר. נייטהען שער פאַר זיין נדיבת הלב און אַ דאַנק אַלע איבעריקע מיטגלידער פון קאָמיטעט.

זאָל דער אויבערשטער זיי אַלעמען בענטשן מיט כל טוב.

מאָנטרעאל, י"ז סיון, תש"ט. י. גלעדי-געלבפאַרב.

די נעמען פון די מיטגלידער פון איניציאטיוו-קאָמיטעט און פון אַלע וואָס האָבן בייגעשטייערט צום אַרויסגעבן פון דעם ספר קומט צום סוף.



**בראשית**



## פ ר א ש י ת

דער מדרש זאגט : „דברי תורה נמשלו במים וכ'ו. מה המים משיבים את הנפש, כך התורה, שנאמר : תורת ה' תמימה, משיבת נפש“. די תורה איז געגליכען צו וואסער, וואס דערקוויקט דאס נפש. ווארום אזוי זאגט דער משורר פון תהילים : דעם אויבערשטנס תורה איז גאנץ, זי דערקוויקט די נשמה.

דער בעל שם טוב טייטשט דעם פסוק „תורת ה' תמימה“, אז דערפאר איז ג—ט'ס תורה גאנץ, ווייל קיינער האָט זיך נאָך צו איר ניט צוגערירט. דער בעש"ט מיינט דערמיט צו זאגן, אז קיינער האָט נאָך נישט אריינגעדונגען אין די טיפע כוונות פון דער תורה.

שוין דאָס ערשטע וואָרט פון דער תורה — „בראשית“ — איז פאַר אונדז אומפאַרשטענדליך. הונדערטער מפרשים, אידן און ניט אידן, האָבן שוין געפרואוּט מפרש זיין דאָס וואָרט „בראשית“, און נאָך אַלע פירושים, ווייסן מיר נאָך אַלץ נישט, דעם אמתו טיפן רעיון וואָס ליגט אינם וואָרט „בראשית“.

דער רמב"ם, ריידנדיק וועגן דעם ערשטן פסוק פון „בראשית“ זאגט : „העולם לא נברא בהתחלה זמנית, כי הזמן מכלל הנבראות“. דער רמב"ם לאָזט זיך אריין אין פרטים, און ער פראוּוט באַהאַנדלען דעם „ב" פון גראַמאַטיקאַלישן שטאַנדפּונקט.

דער אברבנאל דערקלערט דעם רמב"ם'ס ווערטער, ברענגנדיק פאַרשיידענע גראַמאַטיקאַלישע פאַרמען, ווי מען באַנוצט דעם אות „ב“. און צום סוף זאָגט ער : „ומי יתן ידעתי לאיזה כיוון הרב בפירושו“.

דער אידיש-גריכישער פילאָזאָף פילאָז רעדט שוין וועגן דעם, אז „בראשית“ מיינט ניט צו באַצייכענען דעם פאַגריף פון צייט, וואָרום צייט איז דאָך געבונדן מיט פאַוועגונג, האָט דאָך דעריבער נישט געקענט עקזיסטירן קיין צייט, איידער די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן. מוז מען דעריבער זאָגן, אז צוזאַמען מיט „בריאת העולם“ איז באַשאַפן געוואָרן די צייט, וואָס ווערט אויסגעדריקט דורכן וואָרט „בראשית“.

דערפאַר האָבן די חכמים, וואָס האָבן איבערגעזעצט די תורה אין גריכיש, געענדערט דעם טעקסט, און געשריבן : „אלקים ברא בראשית“.

ר' יצחק עראמה, דער „בעל עקידת יצחק“ זאָגט : אז דערפאַר הייבט זיך די תורה אָן מיט „בראשית ברא“, און ערשט דערנאָך קומט דאָס וואָרט „אלקים“, צו לערנען דעם מענטשן, אז מען קען נישט משיג זיין דעם אויבערשטנס גרויסקייט, נאר דורך „מעשה בראשית“. פון דער גרויסקייט פון דער מאַשין, קען מען זיך פאַרשטעלן די גרויסקייט פון איר שעפער.



די תורה, דאָס געזעצ־בוך פון אידישן פאַלק, הייבט זיך נישט אָן מיט געזעצן, אָדער מיט דער געשיכטע פון אידישן פאַלק, נאר מיט דער באַשאַפונג פון דער וועלט, און מיט דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. ווייל די תורה,

וואס קומט לערנען דעם מענטשן, ווי ער זאל זיך פירן אויף דער וועלט, מוז קודם כל דערציילן איר יחוס, אז זי שטאמט פון אויבערשטן, וואס האט געשאפן די וועלט, און ווייל די תורה איז געטלעך, דערפאר האט זי דאס רעכט צו לערנען מענטשן, ווי צו לעבן אויף דער וועלט.

און די געשיכטע פון דער מענטשהייט קומט דערפאר פריער, פאר דער געשיכטע פון אידישן פאלק, כדי ארויסצוברענגען דעם געדאנק „כי בצלם אלקים עשה את האדם“. אין דעם געשטאלט פון ג—ט האט ער געמאכט דעם מענטשן. און דערנאך ערשט: „חביבין ישראל, שנקראו בנים למקום“. געליבט זיינען די אידן, ווארום זיי ווערן אנגערופן קינדער פון ג—ט.

ווארום דער אויבערשטער איז נישט בלויז דער ג—ט פון די אידן, נאר דער ג—ט פון דער גאנצער וועלט „אלקי כל בשר“, און אלע זיינען זיינע קינדער, נאר די אידן זיינען דער „בכור“ צווישן דעם אויבערשטנס קינדער. אזוי זאגט רש"י אויפן פסוק אין ירמיהו: „איד אשיתך בבנים“ — בתוך שאר בנים מעורבת בין האומות.

לאנג נאך, איידער ג—ט האט זיך באוויזן צו אברהמען, האט ער שוין גערעדט צו אדמ'ען, דעם ערשטן מענטשן. נאך איידער די וועלט איז א וועלט געווארן, האט שוין ג—ט'ס גייסט געשוועבט איבערן כאאס און דורך זיין ווילן, איז זי געקומען אין עקזיסטענץ.

אלע אלטע קולטור פעלקער האבן זייערע דערציילונגען וועגן דעם וועלט באשאפן, וואס איז בלויז מיטאלאגיע, די אמתע קאסמאגאניע איז נאר די דער-צייכונג פון דער תורה וועגן „מעשה בראשית“.



„ורוח אלקים מרחפת“, די תורה פארבינדט דא ג—ט'ס גייסט מיטן רויען ערדישן שטאף, די אידעע מיטן חומר, דאס איז דער זין פון די ווערטער: „ורוח אלקים מרחפת על פני המים“, וואס איז געווען די אור סובסטאנץ.



דער מדרש זאגט, אז דער אויבערשטער האט באשאפן די וועלט צוליב דער תורה, וואס הייסט „ראשית“ און צוליב די אידן וואס הייסן אויך „ראשית“.

דער מדרש מיינט דערמיט צו זאגן, אז און דער תורה איז נישטא קיין גערעכט-טיקייט, איז נישטא קיין מאראל, און די אידן זיינען אויסגעקליבן געווארן פון ג—ט, צו זיין און „עם קדוש“, וועמעס מיסיע איז „צדק צדק תרדוף“, און אויב חלילה די אידן פירן נישט דורך זייער אויפגאבע און פירן זיך נישט לויט דער תורה, דאן איז צוועקלאז דער גאנצער וועלט באשאפן, און די גאנצע עקזיסטענץ פון דער וועלט איז אין סכנה.

אזוי שפינט ווייטער דער מדרש דעם געדאנק: דער אויבערשטער האט אויסגענומען א תנאי, מיט די „מעשה בראשית“, אויב מען וועט מקיים זיין די תורה, וועט די וועלט עקזיסטירן, און אויב ניט, וועט ער די וועלט צוריק פארוואנדלען אין תוהו ובוהו . . .

אבער שוין דער ערשטער מענטש, דער „יצור כפיו של הקב"ה", האט נישט דערפילט דעם צוועק, צו צייב וועלכן דער אויבערשטער האט באשאפן די וועלט. אדם און חוה, זיינען אוועק אויף א זינדיקן וועג. זייער זון קין, האט באפלקט זיינע הענט מיט מענטשליך בלוט, ברודער-מאָרד, און אזוי גייט עס אלע מאל ערגער און ערגער, ביז דער אויבערשטער האט באשלאסן, אפצומעקן יעדעס באשעפעניש און חרוב מאַכן די וועלט.



אז מיר טראַכטן זיך אריין אין דעם געשפרעד, צווישן ג—ט און אדמען, קומט אונדז אויס עפעס זייער מאַדנע אַדמ'ס ענטפער. אויף דער פראַגע פון ג—ט: פאַרוואָס ער האָט געגעסן פון עץ הדעת, ענטפערט אדם: „האשה אשר נתת עמדי, היא נתנה לי מן העץ ואוכל“.

פאַרוואָס האָט אדם נישט געגעבן אַ טיפערן ענטפער, אנשטאָט אַזאַ פלאַכן ענטפער, וואָס פאַסט פאַר אַ חדר אינגל, וואָס לייגט אַרויף די שולד אויפן חבר? נאָר דער אמת איז, אַז אדם האָט אפשר יא געהאַט בדעה צו ענטפערן עפעס אַ טיפן פילאָזאָפישן תירוץ, אבער דערהערנדיק די געטלעכע שטים, האָט ער געמוזט זאָגן דעם היילן אמת: די סיבה פון זיין זינד איז געווען בלויו די תאוה, די ליידנשאַפט, דאָס ווייב וואָס דו האָסט מיר געגעבן . . .

אונדזערע כלומרשטע שיטות, טעאָריעס און פילאָזאָפיעס, מיט וועלכע מיר ווילן באַגרינדן אונדזערע מעשים, זיי קומען ערשט שפעטער נאָכן חטא, אבער אין דער אמת'ן זיינען אונדזערע זינד, בלויו אַ רעזולטאַט פון אונדזערע ליידנ-שאַפטן, פון וועלכע עס איז אונדז שווער זיך צו באַפרייען.



„וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום“.

מיין חשובער פריינד, דר. שמחה פיעטרושקא, דער מפרש המשנה, האט מיר אמאָל דערציילט, ווי ער האט בייגעוואוינט אַ מוסר שמועס פון ר' לייב סטוטשינער ז"ל אין דער סלאַבאָדקער ישיבה אין חברון, וועלכער האט אַרומגערעדט דעמדאָזיקן פסוק, ר' לייב האט אַנאַליזירט יעדעס וואָרט באַזונדער. טראַכט זיך נאָר אריין אין דעם פסוק, האט ר' לייב געזאָגט, ווער זאָגט דאָס, אַז דער מענטש איז שלעכט, און אַז זיין גאַנצע טראַכטונג איז רק צום בייזן, דאָס זאָגט נישט קיין אַנדערער ווי ג—ט אליין. דער אויבערשטער, וואָס אויף אים זאָגט דער משורר התהילים: „היוצר יחד לבם, המבין אף כל מעשיהם“, ער וואָס פורעמט זייער אַלעמענס האַרץ, וואָס פאַרשטייט אַלע זייערע מעשים, ער אליין, זאָגט עדות, אַז דער מענטש איז שלעכט. און טאַמער מיינסטו, אַז ער איז שלעכט אבער נישט אינגאַנצן שלעכט, זאָגט דער פסוק: „וכל יצר מחשבות לבו רק רע“, די גאַנצע טראַכטונג פון די מחשבות פון זיין האַרצן איז רק צום שלעכטן. און טאַמער מיינסטו, אַז עס זיינען פאַראַן שעה אין טאַג ווען ער טראַכט אַנדערש, זאָגט דער פסוק ווייטער: „כל היום“, אַ גאַנצן טאַג, טראַכט דער מענטש נאָר שלעכטס. דערפאַר „וינחם ה' כי עשה את האדם, ויתעצב אל לבו“, דער מענטש צעשטערט דעם גאַנצן באַשאַף. דער מענטש מיט זיינע נידעריקע תאוות מאַכט

אלץ חרוב. און ניי ווייט דער מין מענטש קאז פאלן נידעריק, האבן מיר דאך געזען אין אונדזערע טעג, ווען א גאנץ פאלק איז געווארן איין גרויסער „קין“, און זיינע אלע מחשבות האבן געשטרעבט צו איין זאך — מארדן און רויבן. און זי דאך האט די מענטשהייט ווידער גארנישט נישט געלערנט פון דעם אלעם; און זי גייט אויפן זעלבן וועג.

די היינטיקע סדרה ענדיקט זיך מיט דעם, אַז ג—ט האט געפונען אן ערלעכן מענטש — נח, און ג—ט האט באשלאסן אַנצוהייבן נאָך אַמאל אלץ פון דאָס ניי, אלץ צוליב דעם איינעם מענטשן, וואָס האט זיך אויסגעטיילט צום גוטן.

דאָס אידישע פאלק, דאָס אזוי ביטער געפרוואוּטע פאלק, האט נאָך אלץ נישט פאַרלוירן זיין האַפּענונג, אַז דער מענטש וועט זיך דאָך אַרויספלאַנטערן פון דעם דזשאַנגל און וועט אַנהייבן לעבן ווי אַ מענטש, און עס וועט באַרעכטיקט ווערן דער „כי טוב“, מיט וועלכן ג—ט האט באַצייכנט די שאַפונג פון דער וועלט.



## נח

די סדרה „בראשית“ ענדיקט זיך מיט די פאָלגענדע שורות : „און ג—ט האָט געזען, אָ דאָס שלעכטס פון דעם מענטשן איז גרויס אויף דער ערד, און די גאַנצע טראַכטונג פון זיין האַרצן, איז בלויז צום בייזן, אַ גאַנצע טאַג; און ג—ט האָט חרטה געהאַט, וואָס ער האָט געמאַכט דעם מענטשן אויף דער ערד, און ער איז געווען באַקומערט איז זיין האַרצן. און ג—ט האָט געזאַגט : איד וועל אַפּמעקן דעם מענטשן, וואָס איד האָב באַשאַפּן, פון דעם געזיכט פון דער ערד; פון אַ מענטשן ביז אַ בהמה, ביז אַ שרץ און ביז אַ פּויגל פון הימל, וואָרום איד האָב חרטה, וואָס איד האָב זיי געמאַכט. אַבער נח האָט געפונען לייטזעליקייט איז די אויגן פון ג—ט.

די היינטיקע סדרה דערציילט ווייטער : אָ נח איז געווען אַ צדיק, אַ גערעכט־טער, און ערליכער מאַן אין זיין דור; מיט ג—ט איז געגאַנגען נח. זאַגט דערויף דער מדרש : ר' יהודה זאַגט : עס איז אַ משל צו אַ קעניג וואָס האָט געהאַט צוויי זין, איינער אַ קליינער און איינער אַ גרויסער. זאַגט ער צום קליינעם זון : גיי מיט מיר, און צו דעם גרויסן זון זאַגט ער : גיי פאַר מיר. אברהם, וועמעס כוח איז געווען שטאַרק, האָט אים — ג—ט געזאַגט : גיי פאַר מיר (התהלך לפני והיה תמים), אַבער נח, וואָס זיין כוח איז געווען שוואַך, ווערט אויף אים געזאַגט : „את האלקים התהלך נח“, מיט ג—ט איז געגאַנגען נח.

דערויף זאַגט ר' ישראל סאַלאַנטער זצ"ל, אין זיין ספר „אור ישראל“ : נח איז בלויז געווען אַ „כובש את יצרו“, ער האָט באַזיגט זיין נאַטור. ער האָט זיך אויסגעטיילט פון זיין דור דערמיט, וואָס ער האָט נישט געטאַן וואָס אַזע האָבן געטאַן. און דאָס האָט ער דערגרייכט דורך גאָר אַ שווערן קאַמף, מיט דער הילף פון אויבערשטן, ווי די גמרא זאַגט אין (סוכה נ"ב) : „יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לוי“, דערפאַר זאַגט דער פסוק : „את האלקים התהלך נח“, נח האָט געמוזט גיין מיט ג—ט, ווי דער משל מיטן מלך, וואָס דער מדרש ברענגט, וואָס קלענער דאָס קינד, אַלץ מער איז ער אַנגעוויזן אויף דער הילף פון פאַטער.

אַבער אברהם, וואָס האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון אמונה, ווי דער מדרש זאַגט (כחו יפה) וועמעס כוח איז געווען שטאַרק, האָט ג—ט צו אים געזאַגט : גיי פאַר מיר (התהלך לפני).

אברהם איז געווען דער פאַראויסגייער, דער אַקטיווער כוח, וואָס באַווירקט מענטשן זיי זאלן אים נאַכגיין. נח איז בלויז געווען אַ מיטגייער, און אויספירער, אַבער נישט קיין קעמפער און בעל השפעה.



עס זיינען פאַראַן צוויי סאַרטן צדיקים : אַזעלכע וואָס זאַרגן ניט בלויז פאַר זיך, נאַר אויך וועגן פרעמדע. אברהם האָט געזאַרגט פאַר זיינע קינדער און קינדס־קינדער, אָ זיי זאלן זיין אידן, זיי זאלן גיין אין ג—ט'ס וועג. ער

האט אויך אריינגעפראכט פרעמדע אונטער די פליגל פון דער שכינה, ווי רש"י טייטשט אויפן פסוק: „ואת הנפש אשר עשו בחרו". „אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת את הנשים".

פאראן אבער „צדיקים", וואס זארגן בלויז פאר זיך, וועגן זייער אייגענער פרומקייט. זיי זיינען געבענטשט מיט א נאטור, וואס קאן א סך זען און הערן און — שווייגן . . .

נח האט, ווייזט אויס, געמוזט געהערן צום צווייטן סארט. ווארום, ווען ג—ט האט אים אנגעזאגט די שרעקלעכע בשורה: „קץ כל בשר בא לפני", האט נח דערויף רעאגירט מיט שווייגן. פארגלייכן מיר דאס מיט דעם וואס האט פאסירט אין די טעג פון אברהמען, אין סדום און עמורה, ווי אברהם האט זיך דערוועגט צו זאגן צו ג—ט: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" און „חלילה לך מעשות כדבר הזה", און געקעמפט פאר די זינדיקע שטעט און נישט געוואלט דערלאזן זייער אומקום, און נח האט געשוויגן.

דאס דערמאנט אונדז אין דעם טיפ: „צדיק אין פעליץ", ווארום וואס מיינט דען דאס דאזיקע שפריכווארט? — פאראן א מענטש וואס זעט ווי אנדערע ליידן קעלט, הייצט ער איין דעם איווון, אדער באזארגט די מענטשן מיט קוילן און האלץ, עס זאל אלעמען זיין ווארעם, אזא שטייגער מענטש איז טאקע א צדיק. פאראן אבער א „צדיק", וואס פירט זיך אויף גאר אנדערש אין אזא פאל, ער זארגט זיך ווייניק וועגן די אנדערע, ער טוט זיך אן דעם פעליץ און אים איז טאקע ווארעם, אזא שטייגער צדיק רופן מיר: א צדיק אין פעליץ . . .



ויאמר ה' לנח: בא אתה וכל ביתך אל התבה". און ג—ט האט געזאגט צו נח: גיי אריין דו און דיין גאנץ הויזגעזינט אין דער תיבה, איד דערמאן זיך, אז מיט א יאר זעקס-זיבן צוריק, האב איד געהאט געלייענט, אז אן אמעריקאנער וויסנשאפטסמאן, דער געאלאג וו. ט. פאראן, האט עטלעכע יאהר צייט, געפארשט אין צענטראלן טייל פון מעסאפאטאמיע די שיכטן פון דער ערד, און ער איז געקומען צום אויספיר, אז עס איז קיין ספק נישטא, אז דאס וואס עס ווערט דערציילט אין דער תורה וועגן מבול, איז א געשעענער פאקט.

אויף דער פראגע, וואס וויסנשאפטלער האבן אים געפרעגט, צי ער דענקט, אז דער מבול איז פארגעקומען בלויז אין איין געביט, וואו נח האט געלעבט, צי איבער דער גאנצער ערד, ווי עס ווערט געזאגט אין חומש, און אלע מענטשן זיינען טאקע אומגעקומען? האט פאראן געענטפערט, אז דער מבול איז פאר-געקומען איבער דער גאנצער וועלט, און בלויז נח און זיין הויזגעזינט האבן זיך געראטעוועט.

פאראן האט עס דערקלערט אויף אזא אופן: ערשטנס, איז ביי יעדן פאלק פאראן די זעלבע געשיכטע וועגן א מבול, וואס האט אמאל פארפלייצט די גאנצע ערד. צווייטענס דארף מע געדענקען, אז אין נח'ס צייטן איז דער שטח לאנד, וואס געפינט זיך ביים טייד פרת אין מעסאפאטאמיע, געווען דאס וויגעלע פון דעם מענטשלעכן לעבן און פון דער ערשטער ציוויליזאציע. קען מען דעריבער זאגן, אז דארט האבן געלעבט אלע מענטשן, וואס האבן דעמאלט באוואוינט די ערד,

אזוי אז דער מבור האט טאקע אפגעווישט אלע מענטשן פון דער ערד, און דער איינציקער וואס האט זיך געראטעוועט איז געווען נח און זיין הויזגעזינט. פאראן האט נאך צוגעגעבן, אז די ביינער פון מענטשן און חיות, וואס ער האט דארט געפונען, איז די אויסגראבונגען, זיינען לעבעדיקע עדות פון יענער גרויסער נאטור קאטאסטראפע, וואס איז פארגעקומען אין יענער צייט.

\* \* \*

„וישאר אד נח“ און נאך נח איז געבליבן. זאגט דערויף רש"י: גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות. נח האט געקעכצט און געשפיגן מיט בלוט פון דער שווערער ארבעט, וואס ער האט געהאט מיט די בהמות און חיות אין דער תיבה, ויש אומרים: און עס זיינען פאראן חכמים וואס זאגן: שאיחר מזונות לארי והכישו. נח האט פארשפעטיקט צו געבן עסן דעם לייב, האט אים דער לייב א קלאפ געטאן. די חכמים לערנען עס ארויס פון דעם אויסדרוק „אד“, וואס איז א לשון מיעוט, שנח היה מתמעט.

אויף דער דאזיקער רש"י האב איד מיט עטלעכע יאר צוריק געהערט א גוט ווארט פון הרב הגאון ר' ירוחם גארעליק שליט"א פון ניו יארק. כדי צו פארשטיין וואס רש"י זאגט, דארף מען זיך צו ערשט פארשטעלן דאס בילד אין דער תיבה: פארשיידענע חיות און בהמות, עופות און ווערים מכל המינים. און יעדער מין עסט אין אן אנדער צייט, טייל בייטאג, טייל ביינאכט, טייל פארטאג. טייל עסן גאנצע מאכלים, טייל צעשניטענע, און אזוי ווייטער און ווייטער, און נח דארף דאס אלץ באזארגן, ער האט נישט קיין מינוט מנוחה, ער האט נישט ווען צו שלאפן, ער איז מיד און מאט פון דער שווערער ארבעט, איז דאך פארשטענדליך, אז עס האט געקאנט פאסירן, ער זאל זיך אביסל פארשפעטיקן מיט געבן עסן דעם לייב, איז אים געקומען דערפאר א שטראף? ווי רש"י זאגט: „ועליו נאמר: הן צדיק בארץ ישולם“?

נאך דער ענטפער איז: דו נח, זיצסט אין א תיבה, ווען די גאנצע וועלט ווערט חרוב. דו ביסט געבליבן לעבן מיט דיין פאמיליע, ווען די גאנצע וועלט איז אונטערגעגאנגען, אפילו ווען דו קרעכצסט און עס איז דיר שווער, טארסטו אבער נישט פארשפעטיקן צו געבן עסן די בעלי חיים, אונטער אלע אומשטענדן, האסטו נישט קיין שום תירוץ פאר דיין פארשפעטיקונג. . . אזוי האט רבי גארעליק געטייטשט די דאזיקע רש"י.

און איד מיי, אז מיר אלע וואלטן געמעגט די דאזיקע רש"י זיך גוט נעמען אין זינען אריין. . . וועלן מיר אזוי ארום לערנען וואס הייסט מידות און רחמנות, און וואס מיר זיינען שולדיק, סיי צו די אומגעקומענע און סיי צו די פארבליבענע פון דעם חורבן. צדקה ביי אידן איז נישט „טשאריטי“, עס האט מיט אונדז געקאנט פאסירן פונקט דאס זעלבע, וואס האט פאסירט מיט אונדזערע ברידער, מיר האבן זיך געראטעוועט, ווי מעגן מיר זיך שפעטיקן מיט אונדזער הילף?

\* \* \*

„ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה“, און די טובי האט ניט געפונען קיין אפרו פאר איר פוסטריט. זאגט דער מדרש: היתה היא סימן לישראל, כשם שלא

מצאה היונה מנוח לכף רגלה — כך ישראל לא יהיה להם מנוח בגלות". וכשם שהיונה שבה אל התיבה, כך ישראל עתידים לשוב מן גלות לארצם מפני עול הגויים, שנמשלו למים, שנאמר: „הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון“.

דאָס זיינען וואונדערבארע ווערטער. דער מדרש זאָגט, אַז די טויב סימ-באליזירט דאָס אידישע פאלק. פונקט ווי זי, די טויב, האָט נישט געפונען קיין אַפּרו פאַר איר פוסטריט, אַזוי וועלן די אידן נישט געפינען קיין מנוחה אין גלות. און פונקט ווי די טויב האָט זיך צוריקגעקערט צו דער תיבה, אַזוי וועלן די אידן זיך מוזן אומקערן קיין ארץ ישראל, צוליב דעם מבול. אַזוי באַצייכנט דער מדרש די גויים, אַז זיי וועלן חלילה אונדז אַלעמען אומברענגען אין גלות, און דאַריבער מוזן מיר זיך באַצייטנס אומקערן אַהיים.

אויך דעם דאזיקן מדרש וואלטן אמעריקאנער אידן געמעגט לערנען און אריינטראכטן זיך אין זיינע ווערטער. אפילו יענע אידען, וועלכע ווילן זיך איינשמעסן, אַז אַמעריקע איז נישט קיין גלות, מעגן זיך אויך נעמען אינזיגען אריין דעם דאזיקן מדרש, כל זמן עס איז נאך נישט צו שפעט . . .

„לך לך!“ אָנגעלאָדן מיט גורל און מיסטיק זיינען די דאָזיקע צוויי ווערטער. מיט וועלכע עס הייבט זיך אָן די געשיכטע פון אידישן פּאַלק. שוין דער ערשטער איד, דער פּאַטער פון דער אידישער אומה, מוז פּאַרלאָזן זיין געבורט־פּלאַץ, זיין פּאַטערס הויז, נעמען דעם וואַנדער־שטאַק און לאָזן זיך אין וועג אריין, זוכן אַ פּלאַץ, וואו ער זאל קענען דאַרט אויפשטעלן זיין געצעלט, וואו ער זאל קענען דינען ג—ט, און פירן אַ לעבן לויט זיינע איבערצייגונגען, נישט זייענדיק פּאַר־פּאַלגט פון קיינעם.

זאָגט דער מדרש: „למה היה אברהם דומה? לצלוחית של פליטון, שהיתה מונחת פנויה אחת ולא היה ריחה נודף, באַ אחד וטלטה ממקומה והיה ריחה נודף; אף כן אמר הקב"ה לאברהם: אברהם, הרבה מעשים טובים יש לך, הרבה מצוות יש לך, טלטל עצמד בעולם ושמד מתגדל בעולמיו“.

דער מדרש פּאַרגלייכט אברהמען צו אַ פּלעשל פּאַרפיום, וואָס ליגט אויף איין פּלאַץ, הערט מען ניט איר גוטן ריח, אַז מען הייבט עס אָבער אָן אַרומ־צוטראַגן, צעטראַגט זיך דער ריח אויף אַ גרויסן שטח. אַזוי אויך אברהם, וואָס איז געווען פול מיט מעשים טובים און מצוות, האָט געמוזט פּאַרלאָזן זיין געבורט־פּלאַץ, כדי זיינע מעשים און זיין נאָמען זאלן פּאַקאַנט ווערן אויף דער וועלט.

און זינט דאָן טראַגט ישראל סבא דעם „צלוחית של פליטון“ צווישן רשעים און אכזרים, דורך אַלע סדומען און עמורה'ס, און רייניקט די פּאַרפּעסעטע לופט, פּאַרטרייבט די רוחות רעות, דורך תּפּלה, מצוות, מעשים טובים און לימוד התורה, און זיי, די גוים מיט די הינט, יאָגן אים נאָך, וואַרפּן אין אים שטיינער, און רופן אים „אַהאָסווער“, „דער אייביקער וואַנדערער“, „דער פּאַרשאַלטענער איד“.

דאָס איז דער אידישער גורל, זיידן פּאַר אידישקייט, נע ונד זיין, ווערן פּאַר־פּאַלגט פון די נימרוד'ס, געוואַרפּן ווערן אין די קאַלד־אויונס, און דאָך זיך נישט אונטערגעבן, ראַנגלען זיך און אויסהאַלטן ביז צום ענטגליטיקן נצחון.



„ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך“, זאָגט רש"י: וואעשך לגוי גדול, זה שאומרים אלקי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלקי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלקי יעקב, יכול יהיו חותמיו בכולן? תלמוד לומר: „והיה ברכה“, בד חותמיו ולא בהם“.

דערדיף זאָגט מען אין נאָמען פון בעל שם טוב: די וועלט שטייט דאָך אויף דריי זאַכן: תורה, עבודה און גמילות חסדים. אָבער בשעת ביאת המשיח, וועלן די ערשטע צוויי זאַכן פּאַרשווינדן, און ס'וועט פּלייבן בלויז דאָס לעצטע — גמילות חסדים. דאָס גאַנצע אידישקייט וועט זיך האַלטן בלויז אויף דעם. דאָס האָט רש"י געמיינט „יכול יהיו חותמיו בכולן? תלמוד לומר: והיה ברכה, בד חותמיו ולא בהם“.

יעקב איז דאָר מרמז אויף תורה, ער האָט דאָר געלערנט תורה ביי שם ועבר, יצחק איז דאָר עבודה, זיך געגאָנגען מקריב זיין אויף דער עקדה, און אברהם האָט דאָר געטאָן גמילות חסדים, און איידער משיח וועט קומען וועט נאָר בלייבן ביי אידן די לעצטע מידה פון צדקה און גמילות חסדים. „בד חותמין“, מיט דיר, מיט דיין מידה, וועט עס זיך ענדיקן . . . ווייזט אויס, אַז עס האָלט שוין ביי דער אמת'ער גאולה . . .



פאָרן בעל שם טוב זאָגט מען אויך נאָר, אַז ער זאָל האָבן געפרעגט, פאָרוואָס זאָגט מען אלקי אברהם אַקי יצחק ואלקי יעקב, און נישט „אלקי אברהם יצחק ויעקב“? צו וואָס דאָרף מען דערמאָנען ביי יעדן פון די אבות דעם „שם“? האָט דער בעש"ט דערויף געזאָגט, אַז יעדער פון די אבות האָט אליין, מיט אייגענע כוחות, זיך דערשלאָגן צו אמונת ה'. דערפאָר ווערט דער „שם“ דערמאָנט ביי יעדן פון זיי באַזונדער.



דער מדרש, ריידנדיק וועגן דער צדקות פון אברהמען, זאָגט אַז דער אויבער-שטער האָט דערפאָר ליב צדיקים, ווי דער פסוק זאָגט: „ה' אוהב צדיקים“, ווייל עס גייט נישט ביי זיי בירושה און זיי שטעלן נישט מיט זיך פאָר קיין באַזונדערע משפחה.

צום ביישפיל די כהנים, זיינען דאָר אַ באַזונדערע משפחה, אַזוי אויך די לוויים. דערפאָר ווערט ביי זיי געזאָגט: „בית אהרן ברכו את ה'“, „בית הלוי ברכו את ה'“, ווייל ביי זיי איז עס דאָר אַ ירושה זאָר, אַ פרעמדער קען דאָר נישט ווערן קיין כהן אָדער אַ לוי. אָבער אויב אַ מענטש וויל ווערן אַ צדיק, מעג ער זיין אפילו אַ גוי, קאָז ער עס ווערן. דערפאָר זאָגט דער פסוק: „יראי ה' ברכו את ה'“, „בית יראי ה'“ שטייט נישט, ווייל „יראי ה'“ זיינען נישט קיין באַזונדערע משפחה, און עס איז אויך נישט קיין ירושה זאָר, דערפאָר האָט זיי דער אויבערשטער ליב.

בדרך הלצה זאָגט מען, אַז דערפאָר שטייט נישט „בית יראי ה'“, ווייל די „יראי ה'“ האָבען נישט קיין בתים . . . ווייל אמתע „יראי ה'“ זיינען נעבעך ביטערע אַרעמע לייט . . .



דער מדרש אין דער היינטיקער סדרה, ריידנדיק וועגן דער וויכטיקייט פון האָטן אַ וואָרט, דערציילט אַ הערלעכע מעשה. אבא, דער פאָטער פון דעם אמורא שמואל, איז געווען אַ סוחר, וואָס האָט געהאָנדלט מיט זיידנס. איינמאָל איז ער געקומען אין דער שטאָט נציביני, און איז אריינגעגאָנגען צו רבי יהודה בן-בתיארא, צו פאָרקויפן אים סחורה. האָבן זיי גערעדט וועגן אַ פרייו, אָבער דער פאָרקויף איז נישט צושטאָנד געקומען.

אביסל שפעטער איז סחורה טייערער געוואָרן. איז אבא געקומען צו רבי יהודה'ן און אים געפרעגט: איר דאָרפט שוין נישט קיין סחורה? פאָרוואָס קומט איר נישט נעמען די סחורה? האָט אים רבי יהודה געענטפערט: מיר האָבן

דאך בלויז גערעדט וועגן א פרייו, אבער נישט אפגערעדט, אז עס איז פארקויפט, ביסטו דאך נישט מחויב צו געבן מיר די סחורה, אז זי איז טייערער געווארן. האט אבא געזאגט: וואס הייסט בלויז גערעדט, איז דען א ווארט נישט מער חשוב ווי געלט?

האט רבי יהודה זיך אנגערופן, ווייל ביי דיר איז אזוי טייער דאס „נאמנות“, זאלסטו זוכה זיין צו האבן א זון ווי שמואל הנביא, וואס אויף אים ווערט געזאגט „וידע כל ישראל כי „נאמן“ שמואל הנביא“. און זיין ברכה איז מקוים געווארן. א זון איז אים געבוירן געווארן, האט ער אים א נאמען געגעבן שמואל, דאס איז דער חבר פון אמורא „רב“, וועלכע האבן צוזאמען געשאפן דעם יסוד פון תלמוד בבלי.



„קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, כי לך אתננה.“ פון דעמדאזיקן פסוק לערנען די חכמים ארויס, אז „הליכה איז קונה“ (ירושלמי קידושין פרק א' הלכה ג' און תוספתא בבא בתרא פרק ב').

אזוי איז אויך דער טייטש: „ואקח את אביכם, את אברהם מעבר הנהר ואוליד אותו בכל ארץ כנען“, דארפן די ווערטער „ואוליד אותו בכל ארץ כנען“ פאר שטאנען ווערן: „והקניתי לו כל ארץ כנען“. און דאס האט דער אויבערשטער געמיינט, אז אברהם זאל קונה זיין דאס לאַנד כנען פאר זיך און זיינע קינדער.



„ומלכי צדק מלך שלם, הוציא לחם ויין, והוא כהן לאל עליון“. איז דאך א קשיא, פארוואס איז דער פסוק מפסיק אינדערמיטן, דערציילנדיק וועגן „לחם ויין“? עס האט דאך געדארפט שטיין: ומלכי צדק מלך שלם, כהן לאל עליון, הוציא לחם ויין א. אז. וו.?

נאר דער תירוץ איז, צו ערשט גיט מען יענעם „לחם ויין“ און דערנאך ערשט „ויברכהו“, דערנאך בענטשט מען יענעם, נישט ווי עס פירן זיך געוויסע מענטשן. זיי וועלן אייך ווינטשן און בענטשן, נאר געבן — נישט . . .

אז מיר רעדן שוין וועגן געבן, וויל איד דערציילן די לעזר א טרויעריקן וויין, וואס איך האב אמאל געהערט. צוויי משולחים פון ישיבות זיינען געקומען אין א געוויסער שטאט אין אמעריקע, האבן זיי זיך גראד ביידע געטראפן ביי א געוויסן רייכן אידן אין פאדערציימער. האבן זיי נאך לאנגע טענות באשלאסן, אז עס איז בעסער צו ווייזן זיך פאר דעם גביר, וואס איז פאקאנט אַס גרויסער קמצו, צוזאמען, און דערנאך זיך טיילן מיט דער ביישטייערונג.

אריינגעקומען צום גביר, האבן זיי גענומען ריידן וועגן דער גרויסקייט פון לערנען תורה, און אויפהאלטן ישיבות ביז דער גביר האט זיי איבערגעשלאגן און געפרעגט: לויט אייער רעדן דוכט זיך מיר, אז איר פארטרעט באזונדערע ישיבות, וואלט איד וועלן וויסן, צי איר זייט שותפים, אדער יעדער פון אייך איז באזונדער?

האט זיך איינער פון די משולחים אנגענומען מיט מוט און געפרעגט דעם גביר: קייגן וואס פרעגט איר דאס? גיט זיך דער גביר א שטעל אויף און טוט

א זאג: איד האב געוואלט וויסן צי כ'זאל זאגן יעדן פון אייד באונדער אדער  
ביידן צוזאמען, אז איד גיב נישט . . .



„ועבדום וענו אותם — — וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי“. אין דאך  
באמת קשה, דער פסוק רעדט וועגן „ועבדום“ און „וענו“, און צום סוף זאגט  
ער: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. האט דאך געדארפט שטיין: „וגם את  
הגוי אשר יעבדו ויענו אותם דן אנכי“?

זאגט דערויף דער „קהלת יצחק“ אין נאמען פון קאנסטאנטינער רב ר' אברהם  
אהרן ז"ל, אז מיט „עינוי“ ווערט געמיינט די נשמה, ווי דער פסוק זאגט  
„ועניתם את נפשותיכם“. דער אויבערשטער האט געזאגט אברהמען, אז די  
שונאי ישראל וועלן די אידן פייניקן בגוף וברוח, איז מילא וועגן „עינוי הנפש“,  
וואס דאס איז דאך א זינד קעגן ג—ט, פאר דעם איז דאך קיין פראגע נישט,  
אז זיי וועלן באשטראפט ווערן, נאר אפילו פאר דער „עבודת הגוף“, זאגט  
ג—ט, וועל איד זיי אויך משפטן.

דאס דערמאנט מיר א טיף ווארט פון מלבי"ם אויפן פסוק „אשר אמרו לנפשך:  
שחי ונעבורה, ותשימי כארץ גוד וכחוז לעוברים“. דער מלבי"ם טייטשט:  
„אשר אמרו לנפשך“, די שונאי ישראל זאגן צו דער אידישער נשמה: „שחי  
ונעבורה“, בייג זיך אייך, זיי זיך מכניע, און מיר וועלן אריבער איבער דיר, מיר  
וועלן דיר צעטרעטן. אבער וואס האט די כנסת ישראל געטאן אין דעם ביטערן  
גלות, זייענדיק ארומגערינגלט צווישן זיבעציק חיות? „ותשימי כארץ גוד“, דו  
האסט איינגעבויגן דעם גוף דיינעם ביז צו דער ערד, און געלאזט איבער זיך  
טרעטן, אבער די נשמה, דאס נפש, דעם חלק אלקי ממעל, האסטו אפגעהיטן . . .

דער מדרש זאגט, אז אברהם האט געזען אלע פיר גלותן וואס אידן וועלן  
דארפן דורכגיין, גלות מצרים, גלות בבל, גלות יון און דעם פערטן גלות, וואס  
דויערט נאך ביז היינט, און וואס ווערט באצייכנט אלס גלות רומא.

פונדעסטוועגן האט אברהם נישט מהרהר געווען „אחר מידותיו של הקב"ה“,  
און אויך מיר אידן, די אמתע קינדער פון אברהמען, האבן נישט קיין חרטה אויפן  
שידוך, וואס אונדזער פאטער אברהם האט געטאן מיט ג—ט. און מיר דאנקען נאך  
אלץ דעם אויבערשטן, וואס מיר זיינען נישט קיין גוים. ווי זאגט ביאליק:  
„מהיות כפיר בין כפירים — אספה עם כבשים“. עס איז נאך אלץ שענער צו זיין  
א נרדף איידער א רודף, און מיר ווארטן אויף דעם אויבערשטנס הבטחה, וואס  
ער האט געגעבן אונדזער פאטער אברהמען ביים „ברית בין הבתרים“: „לנרעד  
נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת“.



## ו י ר א

ביים סוף פון דער פריערדיקער סדרה ווערט דערציילט, אז ג—ט האט געענדערט דעם נאמען פון אברהם אויף „אברהם“. זיין נאמען איז גרעסער געווארן, ער איז באשטימט געווארן צו זיין דער „אב המון גויים“, דער פאטער פון פעלקער.

דער מדרש זאגט, אז דערפאר רופט מען אברהמען „העברי“, ווייל „כל העולם מעבר אחד ואברהם מעבר השני“. די גאנצע וועלט שטייט אויף איין זייט, און אברהם אויף דער צווייטער זייט . . .

אזוי איז עס פארבליבן ביז צום היינטיקן טאג. אויך אברהם'ס קינדער „זרע אברהם“, שטייען אויף איין זייט, און די גרויסע גויעשע וועלט אויף דער צווייטער זייט. קיין בריק איז נאך ביז היינט נישט געצייגט געווארן איבער דעמדאזיקן תהום.

זינט אברהם האט געלייגט דעם יסוד פאר דער אידישער אמונה, און איז געווארען דער קעמפער פאר „משפט און צדק“, דער ביישפיל פון מסירת נפש און מידות טובות, איז די סדומישע וועלט געבליבן אויף דער אנדערער זייט און אברהם איז געבליבן איזאלירט. דעמזעלבן גורל טיילן זיינע קינדער, וואס היטן זיין ירושה, „כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט“.



ותצחק שרה בקרבה לאמר: אחרי בלותי היתה לי עדנה//, און שרה האט געלאכט אין זיך אזוי צו זאגן: נאכדעם ווי איז ביזן אלט געווארן, זאל איד נאך האבן תענוג?

זאגט דערויף דער „חפץ חיים“ זצ"ל: אזוי ווי אמאל אונדזער מאמע שרה, אזוי וועלן מיר שטוינען און וואונדערן זיך. נאך צוויי טויזנט יאר וועלן מיר פרעגן: איז עס מעגליך, אז אונדזער יוגנט זאל צוריק באנייט ווערן און אונדזער פאלק זאל פון דאס ניי געבוירן ווערן?

אבער די תורה ענטפערט: „היפלא מה' דבר?״ איז דען א זאך פארמיטן פון ג—ט? די תורה זאגט נישט „דבר זה“, נאר „דבר“, און אזוי זאגט אויך דער נביא ירמיהו אין נאמען פון אויבערשטן: „הממני יפלא כל דבר“, איז דען פארמיטן פון מיר א שום זאך? וואס דאס לערנט אונדז, אז ווען זיין רצון וועט זיין, וועט ער וואונדער שאפן, און מיר וועלן אויסגעלייזט ווערן, און אונדזער יוגנט וועט באנייט ווערן און מיר וועלן זיך אומקערן אהיים.

די דאזיקע ווערטער האט דער „חפץ חיים“ געשריבן מיט צוואנציק יאר צוריק און איצט קאנען מיר זען ווי דאס ווערט פארוואנדלט אין א לעבעדיקן אמת. וואונדער פאסירן איצט פאר אונדזערע אויגן. מיר שטוינען, ווען מיר לייגענען וועגן די גבורות, וואס אונדזערע ברידער און שוועסטער באווייזן אין ארץ ישראל, ווי דער פסוק זאגט: „יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך, בדרך אחד יצאו אליך ובשבעה דרכים ינסו לפניך“. מיר זיינען ווי בארוישט און מיר פרעגן איינער דעם אנדערן: ווי אזוי האט עס פלוצלונג פאסירט? פונוואנען האט זיך

גענומען די דאזיקע גבורה? נישט אנדערש, נאר דאס איז „אתחלתא דגאולה“, ס'איז דער אנהייב פון דער גאולה שלימה, וואס וועט זיכער קומען בקרוב, במהרה בימינו.



איז דער היינטיקער סדרה ווערט געמאכט א וואונדערבאר הייליק בילד. אברהם, דער פאטער פון אידישן פאלק, דער ערשטער וואס האט ענטדעקט ג—ט, אלס דעם מקור פון אפסאלוטער גערעכטיקייט, שפרייט אויס זיינע אלטע איידעלע הענט צום הימל, און מיט טרערן אין די אויגן בעט ער ביים אויבערשטן, ער זאל נישט אומברענגען סדום, דאס זינדיקע סדום, דאס טיף געזונקענע סדום.

וואס איז געווען די זינד פון סדום? דער נביא יחזקאל ענטפערט דערויף: „הנה זה היה עוון סדום אחותך: גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה, ויד עני לא החזיקה, ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני“. דאס איז געווען די זינד פון דיין שוועסטער סדום: שטאלצקייט, זעטיקייט מיט ברויט, און רואיקע שלווה איז געווען ביי איר און ביי אירע ארומיקע שטעט, און די האנט פון דעם ארעמאן און דעם אביון האט זי ניט אויפגעהאלטן, און געווען האפערדיק, און געטאן אומווירדיקייט פאר מיר.

דא האט איר אין קורצן דעם ענטפער. דאס איז געווען סדום. פארדארבן און נידעריק, עגאאיסטיש ביזן ביזן, זאטקייט, רואיקייט, האפערדיקייט, אלץ פאר זיך און גארנישט פאר'ן פרעמדן. קיין רחמנות, קיין מיטגעפיל, רשעות, רשעות, רשעות — דאס איז געווען סדום. און פאר דער דאזיקער סדום, האט אברהם געבעטן רחמים.

וויפיל דערהויבנקייט, וויפיל מענטשלעכקייט, וויפיל צדקות ליגט אין דעם דאזיקן בילד! דער אלטער פאטריארך טענה'ט צו ג—ט: ווי קענסטו פארניכטן אלע צוזאמען, דעם צדיק און דעם רשע? און ווייטער: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט!?!“ זאל דער ריכטער פון דער גאנצער וועלט ניט טאן גערעכטיקייט? דער וואס פאדערט פון אלעמען משפט, גערעכטיקייט, זאל אליין ניט טאן קיין גערעכטיקייט?

אברהם האט דערמיט געלייגט דעם יסוד פאר דער אידישער אמונה, וועלכע איז פאזירט אויף דעם פרינציפ, אז ג—ט איז דער „שופט כל הארץ“, און אלע זיינע מעשים זיינען געבויט אויף משפט.

דאס איז געווען דער „חידוש“, וואס אברהם האט מחדש געווען. ביז אברהמען זיינען אלע רעליגיעס געווען געבויט אויפן יסוד פון כוח, מאכט, די געטער פלעגן פירן מלחמות און ממיתן זיך, איינער דעם אנדערן, און דער שטארקסטער איז ארויס דער זיגער.

אברהם איז געווען דער ערשטער, וואס האט באגריפן ג—ט, אלס דעם מקור פון „צדק און משפט“, און ג—ט אליין קען נישט טאן קיין זאך, וואס שטימט ניט מיטן באגריף פון צדק ומשפט.



„ותאמר לאברהם, גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת, עם בני עם יצחק“. און שרה האט געזאגט צו אברהמען: טרייב ארויס די דאזיקע

דינסט און איר זון, ווארום דער זון פון דער דאזיקער דינסט וועט ניט ירשענען מיט מיין זון, מיט יצחק.

דערויף איז פאראן א מדרש פליאה, וואס זאגט: „דרשה צמר ופשתים, זו שרה, שאמרה: „כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק“. אין פלוג איז דער מדרש אומפארשטענדליך. אבער אז מען טראכט זיך אריין אין די ווערטער, ווערט קלאר דער געדאנק. „צמר ופשתים“ זיינען „שעטנו“ און גייען נישט צוזאמען. ישמעאל און יצחק זענען אויך שעטנו, זיי קענען נישט הויזן צוזאמען. יצחק אבינו, וואס איז דער סימבאל פון „מסירת נפש“ און „עבודה“, וואס די חכמים זאגן אויף אים, „וילכו שניהם יחד“, אז ער איז געגאנגען מיט זיין פאטער „בדעה אחת“, גרייט זיך מקריב צו זיין פאר השי"ת, האט נישט געקענט זיך האדעווען מיט א „פרא אדם“, און ווי רש"י טייטשט דעם אויסדרוק „מצחק“, לשון עבודה זרה וגילוי עריות.

אזא טיפ ווי ישמעאל איז נישט געווען קיין חבר פאר יצחק, ס'איז בבחינת „צמר ופשתים“, עס איז „שעטנו“, און „שעטנו“ איז „אסור מדאוריתא“. דאס מיינט דער מדרש, „דרשה צמר ופשתים, זו שרה שאמרה: כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק“ . . .

פון דעמדאזיקן מדרש קענען מיר אפלערנען, ווי שעדליך עס איז די השפעה פון שלעכטע חברים אויף דער דערציאונג פון א קינד. אויב די הייליקע מוטער שרה האט זיך אזוי דערשראקן פאר דער השפעה פון ישמעאלן אויף יצחק, וועלכער האט זיך געהאדעוועט ביי אברהמען אין שטוב, טא ווי נאך מער דארף א פשוטער איד זיך זארגן וועגן זיינע קינדער, וואס חברן זיך מיט חברים, וואס פירן אויף קרומע וועגן?

אז מען וויל האבן גוטע קינדער, דארף מען זיי אויסהיטן, ווי ווייט מעגליך פון שלעכטע איינפלוסן און פארדארבענע חברים. און קודם-כל דארף די היים כאטש זיין באשיצט פון „שעטנו“ קולטורן און „שעטנו“ אידישקייט . . .



„ויאמר: קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת, את יצחק, ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אומר אליך“. האט ער (ג—ט) געזאגט: נעם דיין זון, דיין איינציקן, וואס דו האסט ליב, יצחק, און גיי דיר צום לאנד מוריה, און ברענג אים אויף דארטן פאר א בראנדאפפער, אויף איינעם פון די בערג, וואס איד וועל דיר זאגן.

די דאזיקע דראמע „עקדת יצחק“ סימבאליזירט דעם כאראקטער פון אידישן פאלק, וואס איז שטענדיק גרייט זיך מקריב צו זיין פאר זיין אמונה, און זיין גאנצע געשיכטע איז איין גרויסע עקדה. „כי עמיד הורגנו כל היום“, אזוי זאגט דער משורר התהלים: פאר דיר (ג—ט) האבן מיר זיך געלאזט הרגענען אלע טאג.

דער מדרש זאגט: ר' יוחנן אמר: „אמר לפניו רבון העולמים, בשעה שאמרת לי „קח נא את בנך את יחידך“, היה לי מה להשיב לך. אתמול אמרת „כי ביצחק יקרא לך זרע“, ועכשו „קח נא את בנך את יחידך, והעלהו שם לעולה“, וחס ושלום לא עשיתי כן, אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך. יהי רצון מלפניך,

ה' אלקינו בשעה שיהיו בניו של יצחק באים ליד עברות ומעשים רעים, תהא נזכר להם אותה העקדה ותתמלא עליהם רחמים".

ר' יוחנן זאגט, אברהם האט געזאגט צום אויבערשטן: ווען דו האסט מיר געזאגט: „נעם דיין זון און ברענג אים א קרבן", האב איד דיר געהאט וואס צו ענטפערן. נעכטן האסטו מיר געזאגט: „פון יצחק וועלן ארויסקומען דיינע קינדער", און איצט זאגסטו: „נעם דיין איינאיינציקן זון און ברענג אים פאר א קרבן"? אבער איד האב דיר חס ושלום, גארנישט געענטפערט און געטאן דיין רצון, בעט איד דיר, אז ווען יצחק'ס קינדער וועלען אמאל זינדיקן, זאלסטו געדענקן די עקדה און זיך דערבארעמען אויף זיי. דערויף האט איהם דער אויבער-שטער געענטפערט „בי נשבעתי" א. א. וו.

דערפאר זאגט די גמרא, אז אין א תענית ציבור זאגט מען „מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוד אתה ה' גואל ישראל". ווארום אין קיין שום ארט געפינען מיר נישט, אז אברהם האט דעמאָרט מתפלל געווען, א חוץ פון דעם וואס ר' יוחנן זאגט. אויף דעם יסוד טייטשט איד אונקלוס דעם פסוק „ויקרא אברהם שם המקום ההוא: ה' יראה" וגו'. — „וצלי אברהם תמן באתרא ההוא", אברהם האט דארט תפילה געטאן. ער האט מתפלל געווען פאר זיינע קינדער, אז אין א נויט זאל זיך דער אויבערשטער איבער זיי מרחם זיין און זיך דערמאָנען אין „עקדת יצחק".

## חיי שרה

ויהיו חיי שרה, מאה שנה ועשרים שנה, ושבע שנים". און דאָס לעבן פון שרה איז געווען הונדערט און זיבן יאָר און צוואנציק יאָר. דער אלשי"ך ז"ל זאָגט, אַז אברהם און שרה זיינען געווען ביידע גלייכע צדיקים. עפעס ענלעכעס קען מען אַרויסלערנען פון דער אגדתא אין דער גמרא „בבא בתרא", וואו עס ווערט דערציילט, ווי ר' בנאה האָט געפרעגט אליעזרן „מאי קא עביד אברהם"? און ער האָט אים געענטפערט: „גאני בכנפה דשרה".

אַבער אין פלוג איז עס אומפארשטענדליך. אברהם אבינו האָט דאָך געלעבט הונדערט און פינף און זיבעציק יאָר, און שרה בלויז הונדערט און זיבן און צוואנציק יאָר, האָט דאָך אברהם געלעבט מער מיט אַכט און פערציק יאָר, האָט ער דאָך זיכער מקיים געווען מער מיצוות, טאָ ווי זשע קען זיין, אַז זיי זיינען ביידע געווען גלייך?

ענטפערט דערויף דער „קהלת יצחק", אַז דאָס איז די כוונה פון מדרש: „ר' יוחנן ור' חנינא תרווייהו אמרי: בו ארבעים ושמונה שנה, הכיר אברהם את בוראו". אַכט און פערציק יאָר איז אברהם אַלט געווען, ווען ער האָט דערקענט דעם אויפערשטן. אויב אַזוי, איז שוין גערעכט דער אלשי"ך אַז זיי זיינען ביידע געווען גלייך אין צידקות . . .



„ותמת שרה". און שרה איז געשטארבן. אין „פרקי דר' אליעזר" ווערט געזאָגט, אַז נאָך דער עקידה, איז דער שטן געקומען צו שרה, און האָט איר דערציילט, אַז אברהם האָט גענומען יצחק, און אים מקריב געווען אַלס קרבן עולה. דערהערנדיק די מעשה, האָט שרה גענומען ביטער קלאַגן, און איידער וואָס ווען, איז איר די נשמה אויסגעגאנגען.

דערציילט דער מדרש אין פרשת „וירא", ווי אברהם האָט זיך געשלאָגן מיט דער דעה, צי ער זאָל מגלה זיין שרה, וואָס ג—ט האָט אים געזאָגט וועגען יצחק'ן, אָדער נישט זאָגן איר. ענדליך האָט ער באַשלאָסן נישט אויסצוזאָגן. אָבער ער האָט איר געבעטן זי זאָל צוגרייטן אַ סעודה לכבוד דעם, וואָס יצחק דאַרף אָנהייבן לערנען תורה, און ביי דער סעודה האָט אברהם צו איר געזאָגט: דו ווייסט שרה, ווען איר בין געווען דריי יאָר אַלט, האָב איר שוין דערקענט מיין באַשעפער, און יצחק איז שוין אַ גרויסער אינגל, און האָט נאָך קיין אידישע דערציאונג נישט געקראָגן. וויל איר אים אַוועקפירן צו אַ פלאַץ, וואָס איז אַ ביסל ווייט פונדאָנען און דאַרט וועט ער זיך מתחנך זיין אין אידישקייט. האָט שרה, די גוטע אידישע מאַמע מסכים געווען, צו שידוך זיך מיט איר הייס געליבטן בן זקונים אַבי ער זאָל קריגן אַ אידישע דערציאונג.

אַזוי האַנדלט אַ אידישע מאַמע, אַזוי האָבן געטאָן אידישע מאַמעס דורך אַלע דורות, מען האָט מקריב געווען די צאַרטסטע מוטערלעכע געפילן, און מען פלעגט יונגע קינדער, בניס יחידים, אַוועקשיקן אין ישיבות, ווייט פון דער היים, אַבי זיי זאָלן לערנען ג—טס תורה און קריגן אַ גוטע אידישע דערציאונג.

און הונדערטער אידישע פרויען, פלעגן קאכן טעפלעד עסן, און ברענגען אין ישיבה אריין, פאר ארעמע ישיבה בחורים. יעדע בעל-בתישע היים האט עס געהאלטן פאר דער גרעסטער מצוה, צו געבן עסן א טאג אדער צוויי צו א ישיבה-בחור.

וואו זיינען יענע אידישע מאמעס? וואס אין זייער זכות האט זיך אידישקייט דערהאלטן? די היינטיקע אידישע מאמעס זיינע זיך אויך גרייט מקריב צו זיין פאר זייערע קינדער, מיט אלץ זיי באזארגן, נאר נישט מיט אידישער דער-ציאונג . . .



אם יש את נפשכם לקבור את מתי מלפני, שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צוחר ויתן לי את מערת המכפלה". האט אברהם געזאגט צו די קינדער פון „חת", אויב עס איז אייער ווילן צו באגראבן מיין טויטן פון פאר מיר, הערט מיר צו, און בעט פאר מיר ביי עפרון, דעם זון פון צוחר, ער זאל מיר געבן די הייל פון מכפלה. דער דאזיקער קבר, וואו מען האט באגראבן די מאמע שרה, איז געווארן דער היסטארישער פונקט, צו וועלכן עס האט געצויגן דאס הארץ פון דער אידישער אומה. מיט שרה'ס טויט, קריגן אידן אן אחיזה אין לאַנד כנען. דער אנהייב פון אידישן לאַנד, איז די מערת המכפלה.

גדליה בובליק ע"ה האט אין אינעם פון זיינע גלענצנדע עסייען, איבער דער סדרה פון דער וואך געשריבן אז די „מערת המכפלה" איז דער ערשטער פיזיש-געאגראפישער ערדישער פונקט, וואס די אידן האבן געקראגן אויף דער וועלט. די „מערת המכפלה" איז די דירעקטע פארבינדונג פון גאנצן אידישן פאלק, מיט דעם ערשטן אידן, מיט די אבות פון דער אידישער נאציע, וואס האבן געלעבט מיט טויזנטער יארן צוריק. עס איז דער סימן פון גאנצקייט פון אידישן פאלק, פון דער פארבינדונג וואס עס איז פאראן צווישן אלע דורות, פון אברהמען ביז יעדן פון אונדז.

דער איד וואס גייט צו, צו דער „מערת המכפלה", פילט אין זיך אלע פאסירונגען פון דער גאנצער אידישער געשיכטע, אלע זכרונות פון אידישן פאלק, פון אברהם'ען ביז היינט לעבן אין אים אויף, ער ווערט פארקניפט צו אונדזער גרויסער פארגאנגענהייט. די „מערת המכפלה" וואו עס ליגן די געשטארבענע אבות, האלט לעבעדיק אין די אידישע הערצער, אלץ וואס האט געטראפן מיטן אידישן פאלק. דאס פירט ניט נאר דער וואס קומט אין ארץ ישראל, און גייט צו דער „מערת המכפלה", נאר אויך יעדעס אידישע קינד, וואס האט געלערנט אין „חדר" די פרשה „חיי שרה". די „מערת המכפלה" איז דאס ערשטע גרויסע ארט פון אידישער טראדיציע אין אונדזער געשיכטע.



מאמר

מייסטערהאפט איז די שילדערונג אין דער היינטיקער סדרה, ווי אזוי אברהם פירט דורך די טראגאקציע מיט עפרונען, און ענדליך קריגט ער א פלאץ פאר א קבר פאר שרה'ן. דער גאנצער אוראלטער און דער מזרח שטייט לעבעדיק פאר די אויגן. יעדער טיפ, יעדער כאראקטער, ווערט געשילדערט מיט אזא

קראפט, אז עס פארכאפט ממש, און לאזט זיך שוין קיינמאל ניט אפמעקן פון זכרון. א טיפ וואס באהאלט זיין פרישקייט פאר אלע צייטן און פאר אלע דורות. ווען מען ליינענט, ווי עפרון רעדט אזוי צוקערדיק זיס און פול מיט תמימות: „לא אדוני, שמעני, השדה נתתי לך, והמעה אשר בו לך נתתיה, לעיני בני עמי נתתיה לך, קבור מתד!“ זעט איר, נישט נאר דעם אמאליקן פירער פון די „בני חת“, נאר עס דוכט זיך אייך, אז דא רעדן די סוחרים פון נאענטן מזרח פון היינט. מען רעדט מיט מליצות, מיט איידלקייט, מען בייגט זיך און מען בוקט זיך, און עס נעמט לאנג לאנג, ביז מען קומט צום פסוק . . . און עס ענדיקט זיך מיט: „וישמע אברהם אל עפרון“, אברהם האט צוגעהערט צו עפרונען. עס רעדט זיך נאר אזוי „ער האט צוגעהערט“, מיינען מיינט עס, „וישמע“, ער האט פאר-שטאנען עפרונען . . . וישקול אברהם לעפרון את הכסף — — ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר“. און אברהם האט אפגעוואויגן עפרונען דאס זילבער, פיר הונדערט זילבערנע שקלים, גאנגבאר פאר יעדן סוחר.

דאס דערמאנט אונדז אין די דירעקטארן פון די אמאליקע רוסישע מדוכה שולן, ווען א אידישע מאמע פלעגט קומען בעטן מען זאל איר קינד ארייננעמען, און דער „גאספאדין דירעקטאר“ פלעגט „העפליד“ ענטפערן, אז ער האט שוין „צוויי הונדערט“ מאל געזאגט, אז עס איז נישטא קיין פלאץ, און געמיינט האט עס, דערלאנג צוויי הונדערט קערבלעך, וועט זיין פדאץ, און די מוטער פלעגט פארשטעלטערהייט געבן אנצוהערן, אז זי גייט שוין „הונדערט“ מאל, און מען זאגט איר כסדר אפ . . . ביז מען איז געקומען צו אן אויסגלייך, דורך דעם וואס דער דירעקטאר האט א זאג געטאן: אלזא זאג איר נאך פופציק מאל, איז שוין גענוג? און די אידישע מאמע האט שוין תופס געווען, אז מען דארף דעם ערשט אריינשיקן הונדערט און פופציק שקלים „עובר לסוחר“ . . .



„וישתחו אברהם לפני עם הארץ“. בדרך הלצה טייטשט מען אז אברהם האט זיך געבוקט פארן „עם הארץ“. וועגן „נודע ביהודה“ דערציילט מען, אז ער איז אמאל געגאנגען מקבל זיין נדבות פאר א יורד, איז מיט אים מיטגע-גאנגען איינער פון די חשובי העיר. צוקומענדיק צו דער וואוינונג פון א געוויסן איד א קמצו, האט זיך דער עסקן אנגערופען צום „נודע ביהודה“, אז לויט זיין מיינונג, פאסט ניט פאר אים אריינצוגיין צו דעם קמצו וועלכער איז נאך דערצו א גראבער מענטש.

האט אים דער „נודע ביהודה“ געענטפערט, דער אויפערשטער האט דאך באשאפן דעם מענטש אלס די העכסטע בריה, און א בהמה איז דאך א נידעריקע בריה, פונדעסטוועגן, אז מען דארף א בהמה מעלקן, מוז מען זיך צו איר אראפ-בייגן . . .



„שים ירך תחת ירכי“. טו, איד בעט דיר, דיין האנט אונטער מיין דיר. עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן, אז א ענלעכע פארם פון א שבועה האבן אויך פראקטיצירט די אוראלטע גריכן, און ביז די לעצטע יארן, אויך א סך סדאווישע פעלקער.

עס האט זיך אויסגעדריקט אין א צייכן, וואס דער אונטערטעניקער פלעגט געבן צו דעם, וואס איז געווען זיין הערשער. און געמיינט האט עס, אז דער אונטערטעניקער האט דערמיט באוויזן, אז ער גיט איבער זיין מאכט צו דער דיספאזיציע פון זיין בעל הבית און אז יענעמס רשות טאר ער קיין זאך נישט טאן. דאס דאזיקע ווערט דערמאנט ביי „האמערן“ אין זיין „אדיסיי“ און איז בוד „פאן טאדעאוש“ פון מיצקעוויטשן.



א באזונדער קונסט ווערק איז די דערציילונג אין דער היינטיקער סדרה, ווי אזוי יצחק נעמט א ווייב. די דאזיקע דערציילונג איז פון דער גרעסטער וויכטיקייט פאר דער צוקונפט פון אידישן פאלק, און איז א לערע פאר אלע דורות, ווי אזוי אידן דארפן זיך פירן, אויב זיי ווילן ניט אונטערגיין.

היטן זיך פון געמישטע חתונות, נישט חתונה האבן מיט די „בנות הארץ“, נאר הייראטן צווישן זיך, דאס איז די צוואה, וואס אונדזערע אבות האבן אונדז איבערגעלאזט.

איז רירנדע ווערטער, שילדערט די תורה אברהם'ס זארג, טאמער וועט יצחק נעמען א ווייב, „פון די טעכטער פון כנען“, ער באשווערט זיין אויפזעצער, ער זאל גיין אין לאנד, וואו עס וואוינט אברהם'ס משפחה, און פון דארט ברענגען א ווייב פאר יצחקן.

הערליך איז די שילדערונג ביים ברוינעם, וואו אליעזר טרעפט רבקה'ן, און בעט ביי איר א טרונק וואסער, און רבקה ענטפערט: „טרינק, מיין האר, און אויך פאר דינע קעמלען וועל איך אנשעפן“. וויפיל הארציקייט, וויפיל גוטסקייט ליגט אין דעם דאזיקן ענטפער. נאר אזא צארט קינד האט געפאסט צו זיין די פרוי פון יצחקן.



„היש בית אביך מקום לנו ללין?“ אליעזר האט געפרעגט רבקה'ן: איז דא אין דיין פאטערס הויז אן ארט פאר אונדז צום נעכטיקן? האט אים רבקה גע-ענטפערט: „גם תבן גם מספוא רב עמנו, גם מקום ללין“. זי האט געענטפערט: אי שטרוי אי פוטער א סך איז דא ביי אונדז, אי אן ארט צום נעכטיקן.

מערקט, אליעזר האט געפרעגט: „היש בית אביך מקום לנו ללין?“ און רבקה האט נישט געענטפערט: „גם מקום ל כם ללין“, נאר „גם מקום ללין“. דערויף זאגט דער מדרש, אז אליעזר האט ביי איר געפרעגט, צי עס איז פאראן ביי איר פאטער א פלאץ, וואס איז פריי פון „עבודה זרה“, אבער רבקה האט ליידער נישט געקענט ענטפערן פאזיטיוו אויף אליעזר'ס פראגע.



## תולדות

„ויתרוצו הבנים בקרבה“. און די קינדער האבן זיך געשטויסן איין איר. אין די דאזיקע געציילטע ווערטער זיינען אנגעדייטעט טיפע סודות, מען דארף בלויז קענען אויפהייבן דעם שווערן פארהאנג, און עס אנטפלעקט זיך א וואונ-דערבאר בילד, וואס שטעלט פאר די צוקונפט פון דער וועלט.

שוין רש"י גיט אנצוהערן: „מתרוצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות“, און דער מדרש זאגט אויף דעם: „שהיו חולקין בשביל העולם הזה והעולם הבא“. נאך איז זייער מוטערס לייב האט זיך שוין אנגעהויבן דער גרויסער „ויתרוצו“, דער אייביקער קאמף צווישן יעקבן און עשו, דער קאמף וואס דויערט ביזן היינטיקן טאג. דער קאמף וואס מוז זיך ענדיקן, ווי עס ווערט גענוי פאצייכנט אין דער היינטיקער סדרה מיט: „ורב יעבד צעיר“, און דער עלטערער וועט דינען דעם אינגערן . . .

און דאס וועט נישט אפגיין אזוי טרוקן „ולאום מלאום יאמץ“, און פאלק איבער פאלק וועט זיך שטארקן. דער קאמף איז א שווערער און אומפארמיידלעכער, ביידע וועלן קעמפען פאר וועלט פירערשאפט, אבער עס וועט זיך ענדיקן „ורב יעבד צעיר“, דער עלטערער וועט באזיגט ווערן, און מוזן דינען דעם אינגערן. „ועלו מושיעים בהר ציון, לשפוט את הר עשו“, און העלפער וועלן ארויפגיין אויפן בארג ציון, צו משפטן דעם בארג עשו, און דער נביא „עובדיה“ ענדיקט: „היתה לה' המלוכה“, און די מלוכה וועט זיין ביי ג—ט.



א רוימישער הגמון האט אמאל געפרעגט ביים אלטן ר' גמליאל: — וועט וועט נאך אונדז, רוימער, אויף דער וועלט געוועלטיקן? נישט ארויסריינדיק קיין ווארט, האט ר' גמליאל געבראכט א ריין שטיקל פאפיר און אויפגעשריבן די ווערטער פון פסוק פון דער היינטיקער סדרה: „ואחרי כן יצא אחיו, וידו אחוזת בעקב עשו“.

און דערנאך איז ארויס דער ברודער זיינער, אנגעהאלטן מיט דער האנט אין דער פוס-זוויל עשו'ס. מיט דעם האט ר' גמליאל געמיינט אים אנצווייזן, אז נאכדעם ווי עשו'ס ממשלה וועט זיך ענדיקן, וועט זיך אנהייבן יעקב'ס. דער הגמון האט איבערגעלייענט די אויפשריפט און א זאג געטאן: „אלטע ווערטער פון א נייעם זקן“ . . .



„ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי“, האט יעקב געזאגט: פארקויף מיר היינטיקן טאג דיין בכורה. „פארקויף מיר היינטיקן טאג“ . . . — האט זיך יעקב געבעטן ביי עשו'ן, פארן אפקויפן די בכורה — א, כאטש איין און איינציקן טאג אזעלכן ווי דיינעם, פארקויף מיר! לאמיד איין טאג וויסן פון א וועלט צו זאגן, און רואיק ווי דו געניסן פון לעבן.

אויף דעם זאגט ר' אחי: מען זאל נעמען פארעכענען ווי עס געהער צו זיין אלץ ווייס יעקב האט איבערגעלעבט אינ'ם לאנגן גלות, וועט מען געפינען קוים איין טאג, וואס יעקב איז געזעסן אפיסל רואיק אונטערן שאטן פון עשו'ן.



„ויהאב יצחק את עשו, כי ציד בפיו“. און יצחק האט ליב געהאט עשו'ן, ווייל געפאנג איז געווען אין זיין מויל, ר' הלל צייטלין ז"ל האט דערויף געזאגט: די תורה דערציילט אונדז, אז עשו האט זיך פאנוצט מיט צוויי קעגנגעזעצטע מעטאדן. קודם-כל איז „ציד בפיו“, ישו קען פאנגן מיט זיין מויל, מיט זיין שיינעם סטיל, מיט זיין העפלעכקייט, מיט זיינע מאניערן, וואס איז אלץ אויס-גערעכנט אויף דעם אויסערלעכן עפעקט.

נאך טאמער גייט עס נישט, אויב דער דאזיקער מעטאד קאן נישט פאנוצט ווערן, דאן האט עשו נאך א בעסערן מעטאד, א שלאנגנדן מעטאד, „והידים ידי עשו“, די הענט זיינען די הענט פון עשו'ן . . . און דארט וואו עשו נוצט זיינע הענט קאן שוין דארט קיין גראז מער ניט וואקסן.

און אזוי פירן זיך עשו'ס קינדער ביזן היינטיקן טאג. פריער האבן זיי אונדז געוואלט פאנגען מיט זייערע שיינע דרשות, זייערע ליפן טריפן מיט ליבע, און פרעפלען וועגן פארגעבונג, און גלויבן, און נאך אזעלכע הויכע ווערטער. נאך אז מיר האבן בשום אופן נישט געוואלט זיך צו דעם צוהערן, האבן זיי זיך א נעם געטאן צו זייערע הענט, צו עשו'ס הענט, און האבן פארגאזעוועט און פארברענט א דריטל פון אונדזער פאלק, כדי מיר זאלן איינמאל פאר אדע מאל באגרייפן דעם טיפן מהות פון עשו'ס קולטור . . .



„וואמר: הקול קול יעקב!“ און יצחק האט געזאגט: דער קול איז דער קול פון יעקב'ן, דערויף זאגן אונדזערע חכמים: „בזמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות, אין הידים ידי עשו“. אזוי לאנג ווי עס הערט זיך, אין די בתי מדרשים, דער קול תורה פון יעקב'ס קינדער, האבן עשו'ס הענט קיין שליטה נישט. אבער אז יעקב'ס קול ווערט שוואך, אז מען הערט נישט דעם קול תורה, אז אידישע קינדער לערנען מער נישט אין די בתי מדרשים, דאן קומען די הענט פון עשו'ן און הערשן איבער יעקב'ן.

דאס דערמאנט אונדז אין יענעם פאסטוכל, וואס איז געפארן אין באן, און געשפילט אויף זיין פייפל, איז אריינגעקומען דער קאנדוקטאר און אים געהייסן אויפהערן צו שפילן. אז דאס פאסטוכל האט נישט געפאלגט, האט ער ביי אים ארויסגעריסן דאס פייפל און עס ארויסגעווארפן דורכן פענצטער. האט דאס פאסטוכל גענומען שפילן אויף א קאם, האט עס פארדראסן דעם קאנדוקטאר און ער האט דאס אויך ביי אים אוועקגענומען. דאן האט דאס פאסטוכל גענומען שפילן אויף זיינע שפיץ פינגער, און זיך גערייצט מיטן קאנדוקטאר: אהא, איצט קאנסטו שוין גארנישט טאן ?!

אזוי אויך מיט אידישע קינדער, וואס לערנען אונדזער תורה. כל זמן מיר גיבן אונדזערע קינדער א אידישע דערציאונג, וועט עשו אונדז נישט בייקומען,

אבער אזוי גיך ווי מיר זאגן זיך אפ פון אידישן חינוך, און מיר האדעוועזן אויס א דור פון עמי הארצים, וואס שפייען אין אייגענעם ברונעם, אין די סכנה זייער גרויס, אז עשו זאל אונדז נישט חלילה בייקומען.



„וידך עשו אל ישמאל“ און עשו איז געגאנגען צו ישמעאלן. זאגט דער מדרש: „אמר לו רבי לרבה בר מרי: מהו המקור שאומרים הבריות: „דרך דקל רע לגדול בצד אילו סרק? רבא האט געפרעגט רבה'ן דעם זון פון מרי: פונוואגען נעמט זיך עס, וואס מענטשן זאגן: אז א שדעכטער טייטלבוים וואקסט ביי דער זייט פון א דארן? האט אים רבה געענטפערט: „דבר זה כתוב בתורה, בנביאים ובכתובים, ושנוי במשנה ובבריתא.“

דאס ווערט געבראכט אין דער תורה, אין נביאים און כתובים, און עס ווערט געלערנט אין דער משנה און אין דער בריתא (שטעלן וואס זיינען נישט אריין אין דער משנה, רופט זיך „בריתא“) אין דער תורה ווערט געזאגט: „וילך עשו אל ישמעאל“ און עשו איז געגאנגען צו ישמעאלן. אין נביאים: „ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו“. און עס האבן זיך אויפגעקליבן ארום יפתח נישטיקע לייט, און זיי זיינען ארויסגעגאנגען מיט אים. און אין כתובים: „כל עוף למינו ישכון“, יעדער פויגל רוט ביי זיין מין.

אין משנה: „כל המחבר לטמא — טמא, כל המחבר לטהור — טהור. און אין „בריתא“: רבי אליעזר אומר: „לא לחנם הלך הורזיר אצל העורב, אלא מפני שהוא מינו“. דער „זרזיר“ איז אזא סארט טויב, וואס איז ענליך צו א שפערלינג, אין ענגליש „סטארלינג“. דער דאזיקער פויגל זעט אויס ענליך צו א שווארצע קראע, וואס עס ווערט אין העברעאיש באצייכנט מיטן נאמען „עורב“. רבי אליעזר זאגט, אז דער „זרזיר“ גייט דעריבער צום „עורב“, ווייל זיי באלאנגען צו איין „מין“.

דער מדרש זאגט ווייטער, אז אונדזערע חכמים האבן עס פארגלייכט מיט א משל: א יעגער האט געפאנגען צוויי עופות, און ער האט נישט געוואוסט וועלכער איז אן „עוף טהור“ און וועלכער איז אן „עוף טמא“, וואס זשע האט ער געטאן? האט ער ביידע געלאזט פליען, איז דער טמא'דיקער עוף אוועקגעפליגן צו די „עופות טמאים“, און דער „עוף טהור“ צו די „עופות טהורים“, אזוי אויך מיט עשו'ן און יעקב'ן. אזוי לאנג ווי זיי זיינען געווען צוזאמען האבען מענטשן נישט געוואוסט אונטערצושיידן ווער פון זיי איז א צדיק און ווער א רשע. וואס האט דער אויבערשטער געטאן? האט ער זיי ביידן ארויסגעשיקט פון זייער פאטערס הויז, איז עשו אוועק צו ישמעאלן, אבער יעקב איז אוועק צו זיין מוטערס משפחה, און דארט חתונה געהאט מיט די צדיקות לאה און רחל.

## ו י צ א

„ויצא יעקב מבאר שבע, וילך חרנה“. און יעקב איז אַרויסגעגאנגען פון באר שבע, און איז געגאנגען קיין חרן. יעקב אַנטלויפט פאַר עשו׳ן, און לאַזט זיך גיין קיין „חרן“. דער מדרש טייטשט „חרן“, פון לשון „חרון אף“, יעקב איז אַוועק אין גלות אריין, וואו עס האָט אים אַרומגערינגלט „חרון אף“, האָס און צאַרן. דער דאָזיגער עפיזאד האָט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין יעקבס לעבן. פון אַן „איש תם“ און „יושב אוהלים“, איז ער געוואָרן דער קעמפּענדער יעקב, דער וואָס ראַנגלט זיך מיט מלאכים און מענטשן, און קומט אַרויס דער זיגער.



„ויצא“, זאָגט רש״י: לאַ היה צריך לכתוב אלא, וילך יעקב חרנה, ולמה הזכיר יציאתו? אלא מגיד, שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר, הוא הודה, הוא זיוה, הוא הדרה. יצא משם, פנה הודה, פנה זיוה, פנה הדרה. רש״י פרעגט: אין דער פריערדיקער סדרה ווערט דאָר שוין דערציילט, אַן יעקב האָט פאַרלאָזט זיין היים. וואָרום דער פסוק זאָגט דאָר „וילך פדנה ארם“, אַן ער איז געגאנגען קיין פדן ארם, טאָ צו וואָס דערציילט די תורה נאָך אַמאָל „ויצא יעקב מבאר שבע“? אַן יעקב איז אַרויסגעגאנגען פון באר שבע, דער פסוק האָט דאָר פּלוז געדאַרפט זאָגן, אַן ער איז געגאנגען קיין חרן. נאָר דער פסוק דערציילט אונדז, אַן אַ צדיק גייט אַרויס פון אַ פּלאַץ, לאַזט עס איבער אַ צייכן. וואָרום אַזוי לאַנג ווי אַ צדיק איז אין אַ שטאַט, איז ער די פּראַכט און שיינקייט און גלאַנץ פון דער שטאַט, אַבער אַן ער פאַרלאָזט די שטאַט, גייט אַלץ אַוועק מיט אים.

נישט דער גביר אָדער הערשער איז דער שפיגל פון דער שטאַט, נאָר דער ערלעכער גערעכטער מענטש, ער איז דער גלאַנץ און שיינקייט פון דער שטאַט. אויב ער פאַרלאָזט דאָס פּלאַץ, בלייבט אַ ליידיקייט, וואָס לאַזט זיך נישט אויספילן. דאָס איז דער אידישער שטאַנדפונקט, דער אידישער בליק אויף דער מענטש-לעכער געזעלשאפט. אַ שטאַט איז שייך, נישט צוליב אירע שיינע בנינים, נישט צוליב איר רייכקייט, נאָר צוליב דעם וואָס זי איז פול מיט גערעכטיקייט, ווייל עס וואוינען אין איר ערלעכע און גערעכטע מענטשן.

סדום און עמורה זיינען אפּשר געווען שיינע שטעט, אַבער פון מאַראַלישן שטאַנדפונקט זיינען זיי געווען מיאוס און העסליך, און זיי האָבן געדאַרפט פאַר-ניכטעט ווערן.

דער נביא ישעיה דריקט זיך אויס וועגן ירושלים: „קריה נאמנה, מלאתי משפט, צדק יליון בה“. די געטרייע שטאַט, געווען פול מיט גערעכטיקייט, רעכט-פאַרטיקייט פּלעגט שטענדיק רוען אין איר. און דער מדרש קלערט עס אויף נאָך דייטלעכער: „מעולם לאַ לן אדם בירושלים ועבירה בידו. תמיד של שחר מכפר על עבירות של יום, ותמיד של בין ערבים מכפר על עבירות לילה“.

און דאָס איז די כּונה פון דער תּפילה, וואָס מיר זאָגען סכות: „הושע נאָ כלילת יופי, לינת הצדק, הושע נאָ!“ „לינת הצדק“ דערמאַנט אונדז אין די ווערטער

„צדק יליז בה“, און דערפאר רופט דער פּיטן די שטאַט ירושלים מיטן נאָמען „כלילת יופי“, די קרוין פון שיינקייט, ווייל גערעכטיקייט האָט שטענדיק גערוט אין איר. דערפאר איז זי ווערט באַצייכנט צו ווערן מיטן נאָמען „כלילת יופי“. אָבער ביי דער וועלט הייסט „פּאַריז“ אַ שיינע שטאַט, די „ריוועראַ“ איז שיינ, כאַטש זיי זיינען פול מיט זינד.

אַנדערש איז אָבער דער אידישער בליק. ווי לאַנג דער צדיק, דער ערלעכער מענטש איז אין דער שטאַט, איז ער איר שפיגל און איר גלאַנץ, פּאַרלאַזט ער אָבער די שטאַט, גייט אַלץ אַוועק מיט אים.



„ויחלום, והנה סולם מוצב ארצה, וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלקים עולים ויורדים בו“. האָט זיך אים געחלומט, ערשט אַ לייטער שטייט אויף דער ערד, און זיין שפיץ גרייכט ביזן הימל, און זע, מלאכים פון ג—ט גייען אַרויף און נידער אַראָפּ אויף אים.

דאָס איז אַ וואונדערבאַר פּילד — „יעקב'ס חלום“. די טיפּסטע מאַראַלישע און פּילאָזאָפּישע געדאַנקען זיינען אַריינגעלייגט געוואָרען אין דעמאָזיקן חלום. די גרויסע געטלעכע אַנטפּלעקונג, איז געקומען צו אים אין אַ מאַמענט, ווען ער איז געווען עלנד און פּאַרלאַזט, איז אַ שווער געדריקטער שטימונג, שלאָפּנדיק אויף אַ שטיין, רופּנדיק צו ג—ט „ממעמקים“, פון דער טיפּסטער טיפּעניש, מיט אַ צעבראַכן האַרץ, ווי דער משורר התהילים זאָגט, „קרוב ה' לנשברי לב“, ג—ט איז נאָענט צו די, וואָס זייערע הערצער זיינען צעבראַכן. דאָן איז געקומען די גרויסע געטלעכע אַנטפּלעקונג און די הבטחה: „הארץ אשר אתה שוכב עליה, לך אתננה ולזרעו“.



ריינדיק וועגן דעם, אַז דער אויבערשטער איז נאָענט צו די, וועמעס הערצער זיינען צעבראַכן, דערמאָן איר זיך, איז אַן אינטערעסאַנטן עפיזאָד, פון פאַר דער מלחמה. דאָס איז געווען אין וואַרשע, אין יאָר 1935, ווען דער באַקאַנטער קולטור עסקן, גביר און געלערטער דר. מ. קלומעל ע"ה האָט פּאַרלאַזט פּוילן, און געפּאַרן זיך באַזעצן אין ארץ ישראל.

קלומעל איז אַמאַל געווען זייער רייך, און זיך געלאָזט קאַסטן אַ סך געלד, אויף פּאַרשיידענע קולטורעלע און ציוניסטישע אינסטיטוציעס. מיט אַמאַל האָט זיך אָבער דאָס מזל אָפּגעטון פון אים, און ער איז געוואָרן אַ יוד. ער האָט פּאַרלוירן זיין גאַנץ פּאַרמעגן, און קיין ארץ ישראל איז ער געפּאַרן מיט לידיקע הענט.

שטיל און פּאַשיידן האָבן זיך צוואַמענגעקליבן אַ גרופּע פון זיינע פּריינד, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען דער שרייבער פון די שורות, און זיך געזעגנט מיט אים ביי אַ גלעזל טיי. יצחק גרינבוים, דער היינטיקער אינערן מיניסטער פון מדינת ישראל, קלומעלס אַן אינטימער פּריינד, איז געווען פּאַרזיצער און אַרום און אַרום, זיינען געווען אַנוועזנד אפּשר צוועלף אָדער פּופּצן מענטשן. די שטימונג איז געווען אַ געדריקטע און גרינבוים האָט געפרוּאווט פּאַרויסן די סיטואַציע, דורך וויציקע באַמערקונגען א. אַז. וו.

נאכדעם ווי יעדער פון די אַנוועזנדע האָט עפּעס געזאָגט, האָט גענומען אַ וואָרט דר. קלומעל, און אויף וויפּיל איד געדענק, האָט ער זיך אויסגעדריקט, אַז ער וויל דערציילן אַ סוד, וואָס וועט זיכער פאַרשאַפּן אַ סך נחת אַלע אַנוועזנדע. אַלע זיינען געוואָרן נייגיריק, און קלומעל האָט ווייטער גערעדט: איד וויל אייך זאָגן, אַז איר דאַרפט זיך וועגן מיר גאַרנישט זאָגן, ווייל איד האָב שוין עמיצן וואָס זאָרט פאַר מיר, און איד ביזן פּולשטענדיק רואיק וועגן מיין צוקונפּט. איד האָב, האָט ער געזאָגט, אַ רייכן קרוב, אַ מיטלענער וואָס וועט מיך נישט פאַר-לאָזן. אַלע האָבן זיך איבערגעקוקט פאַרחידושט, און קלומעל האָט ווייטער גע-רעדט: וואָס, איר חידושט זיך? ווי קומט עס וואָס איר האָט גאַרנישט געוואָוסט וועגן מיין קרוב? איר דאַרפט דאָך אים אַלע קענען. „קרוב ה' לנשברי לב“ . . .



דער מלבי"ם זאָגט, אַז דער אויבערשטער האָט געוויזן יעקב'ן די מדרגה, צו וועלכן אַ מענטש קאָן דערגרייכן. יעדער מענטש איז בבחינת „סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה“, מיט'ן גוף שטייט ער אויף דער ערד, אָבער מיט זיין נשמה, מיט זיין חלק אַקיי ממעל, גרייכט ער ביזן הימל.

יעדער מענטש קאָן ווערן אַ „מרכבה“, אַ „סולם“, אַ לייטער, דורך וועלכן עס פאַראייניקן זיך אַלע וועלטן, דורך וועלכן הימלעשע מלאכים גייען אַרויף און אַראָפּ. עס איז געווענדט אין דעם מענטשנס מעשים. עס איז געווענדט וואָס פאַר אַ חלומות מען חלומט . . .

דער מדרש זאָגט, אַז אין דעם דאָזיקן חלום, האָט ג—ט געוויזן יעקב'ן, איינעם נאָכן אַנצערן, די הימלישע שרים פון אַלע גרעסטע קעניגרייכן, וואָס וועלן קומען אויף דער וועלט. דער שר פון בבל, פון מדי און פון יון (גריכנלאַנד), ווי פריער הייבן זיי זיך אויף ביזן צו דער העכסטער מדרגה פון גרויסקייט און מאַכט און נאָכדעם פאַלן זיי אַראָפּ ביזן צום גרונט, נישט צו האָבן שוין מער קיין תקומה.

און אַז יעקב האָט געזען ווי דער שר פון „אדום“ שטייגט אויף און נידערט נישט אַראָפּ, האָט ער זיך דערשראָקן און געפרעגט: „שמא לזה אין ירידה?“ אָפּשר וועט ער שוין קיינמאָל נישט אַראָפּפאַלן? האָט אים דער אויבערשטער געזאָגט: „ואתה לא תירא עבדי יעקב, ואל תחת ישראל“, האָב קיין מורא נישט יעקב, אפילו ווען דער שר של „אדום“ זאָל שטייגן ביזן הימל, וועל איד אים פון דאַרטן מאַכן אַרעפּנידערן ווי דער פּסוק זאָגט: „אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים תשים קנר, משם אורידך — נאום ה'“. אפילו ווען דו זאָלסט זיך אויפהייבן הויך, ווי אַז אַדלער, און צווישן די שטערן וועסטו מאַכן דיין נעסט, וועל איד דיר פון דאַרטן אַראָפּנידערן.

אָבער דיר און דיינע קינדער וועל איד אויסלייזן פון די לענדער פון זייער געפאַנגנשאַפּט, פון גאַליען, פון שפּאַניע און פון די אַרומיקע לענדער. און דער מדרש אַנאַליזירט יעדעס וואָרט פון פּסוק:

„ושב יעקב“, און יעקב וועט זיך צוריק קערן, זאָגט דער מדרש, אַז דאָס מיינט פון „בבל“, און וואָס דער פּסוק זאָגט ווייטער „ושקט“, און ער וועט זיין רואיק, מיינט עס פון „מדי“, און „ושאנו“, ער וועט זיין זיכער, מיינט עס פון יון (גריכנלאַנד), און ואין מחריד“, און קיינער וועט אים מער ניט שרעקן.

מיינט פון „אדום“, (פון היינטיקן גלות), און דער פסוק ענדיקט: „ווארום איך וועל פארלענדן אלע פעלקער, וואו איד האב דיד אהין צעשפרייט, אבער דיד וועל איך ניט פארלענדן, נאר שטרעפן דיד, לויט גערעכטיקייט, אבער פארטיליקן וועל איך דיד ניט.

און נאכדעם ווי יעקב וועט זיך אויפהייבן, וועט ער שוין קיינמאל מער נישט פאלן. אט די אלע געדאנקען בריינגען אונדזערע חכמים ארויס פון דעם וואונדער-פארן חלום, וואס אונדזער טאטע יעקב האט געזען „במקום ההוא“.

\* \* \*

אידן זיינען אן אייביק פאלק, געגליכן צום שטויב פון דער ערד, און ווי דער שטויב צעשפרייט אויף דער גאנצער וועלט. און ווי דער שטויב פון דער ערד ווערט געטראטן אונטער יעדנס פיס, און זי לעבט אלץ איבער, אזוי זיינען אויך אידן: אלע פעלקער וואס טרעטן אידן מיט די פיס, קומען אום און אידן בלייבן.

„א דור גייט אוועק, א דור קומט אן — זאגט שלמה המלך אין קוהלת — און די ערד בלייבט שטיין אויף אייביק“.

אראפ א דור, ארויף א דור, ארויס א קעניגרייך, אריין א קעניגרייך, גזירות, פאגראמען, מיידאנעס, טרעפלינקעס, דאס אידישע פאלק וועט אלץ איבערלעבן, און ווי די ערד בלייבט שטיין. „איד ג—ט האב זיך נישט געענדערט — און וועל זיך נישט ענדערן, און איר, יעקב'ס קינדער, זענט נישט אומגעקומען — און וועט נישט אומקומען, איר זייט באהעפט אין אייביק ג—ט, און איר וועט לעבן אייביק“.

\* \* \*

„וישמע את דברי בני לבן לאמר“ — — — „וירא יעקב את פני לבן — — — ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך“. און יעקב האט געהערט די ווערטער פון לבנים זין, אזוי צו זאגן, און פון זייער פאטערס פארמעגן האט יעקב געמאכט זיין גאנצע רייכקייט, און יעקב האט געזען, אז לבנים פנים, איז שוין נישט אזוי ווי נעכטראיערנעכטן, האט ג—ט געזאגט צו יעקב'ן: קער זיך אום צום לאנד פון דיינע עלטערן.

זאגט דער „חפץ חיים ז"ל: אז די גוים הייבן אן מיט זייערע פילבולים, און אידן האבן אלץ פארכאפט א. א. ו. און די פירער פון די רעגירונגען קריגן זייערע פנימער, נישט אזוי ווי נעכטראיערנעכטן, איז א סימן, אז עס איז שוין די העכסטע צייט מקיים צו זיין דעם: „שוב אל ארץ אבותיך“! מען דארף גיין אהיים. . . הלואי וואלטן אידן אין דייטשלאנד און אין גאנץ אייראפא זיך צוגעהערט צו די דאזיקע ווערטער, ווארט אונדזער אומגליק נישט געווען אזוי גרויס. אבער אפילו היינט, דארפן די דאזיקע ווערטער שוועפן פאר אונדזערע אויגן, „שוב אל ארץ אבותיך“, צייט צו גיין אהיים!

## ויש לח

מיר דערנענטערן זיך איצט צו א שפאנענדן און העכסט דראמאטישן מאַ- מענט אין יעקב'ס לעבן. נאך צוואנציק יאָר זיין אין דער פרעמד, קערט זיך אום יעקב צוריק אהיים, אבער דא דאַרף ער זיך טרעפן מיט זיין ברודער עשו, דער זעלבער עשו, וואָס צוליב אים איז ער אַנטלאָפן, און איצט דאַרף ער זיך מיט אים טרעפן. יעקב איז אין גרויס שרעק, און ער בעט זיך ביי ג—ט: „הצילני נא מיד אחי, מיד עשו, כי ירא אנכי אותך, פן יבוא והכני אם על בניכם“.

זיי מיד מציל, איר בעט דיר, פון דער האַנט פון מיין ברודער, פון דער האַנט פון עשו'ן, וואָרום איר האָב מורא פאַר אים, ער זאל ניט קומען און מיד שלאָגן, מוטער מיט קינדער. וויפיל טראַגיום ליגט אין דער דאָזיקער קורצער תפילה. זיי מיד מציל, פון דער האַנט פון מיין ברודער. . . . מיין רבי פלעגט די דאָזיקע תפילה אויסזינגען מיט זייער אַ טרויעריקן ניגון, און אַז ער איז צוגעקומען צום: „ואתה אמרת: היטב איטיב עמד“, דו האַסט דאָך מיר צוגעזאָגט: גוטס טאָן וועל איר גוטס טאָן מיט דיר, האַט דער ניגון געמאַנט ביים אויבערשטן, ער זאל מקיים זיין די געגעבענע הבטחה.

דער מדרש זאָגט, „באותה שעה אמר יעקב אבינו לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם. כתבת בתורתך: „ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד“, אם יבוא רשע זה, ויאבד את בני ואת אמם כאחת, — ספר תורה שאתה עתיד ליתן עַל־הר סיני, מי יקרא בו? בבקשה ממך, הצילני נא מידו, שלא יבוא ויכני אם עַל בניכם.

יעקב האַט געזאָגט צו ג—ט: אין דער תורה וואָס דו וועסט געבן אויפן פאַרג סיני, ווערט געזאָגט: אַ רינד צי אַ שאַף, זאָלט איר עס ניט שעכטן אין איין טאָג מיט זיין קינד. און אויב עשו וועט אומברענגען די מוטער מיט די קינדער, וואָס זשע וועט זיין מיט דיין תורה? בעט איר דיר, זיי מיד מציל פון זיין האַנט!

ווי טראַגיש עס איז, אַז מען דאַרף בעטן ג—ט, ער זאל מציל זיין פון דער האַנט פון און אייגענעם ברודער, ווי רש"י זאָגט: „מיד אחי שאין נוהג עמי כאַח, אלא כעשו הרשע“. ראַטעווע מיד פון מיין ברודערס האַנט, וואָס פירט זיך נישט אויף ווי אַ ברודער, נאָר ווי עשו הרשע.

דער מדרש זאָגט אויך, אַז דערפאַר האַט יעקב געזאָגט „מיד אחי, מיד עשו“, ווייל פאַר זיך אַיין האַט ער נישט אַזוי מורא געהאַט, וואָרום עשו איז דאָך געווען זיין לייבליכער ברודער, אַבער ער האַט זיך זייער געשראַקן פאַר די שפעטערדיקע דורות, פאַר די קינדער, אַז די „בני עשו“ זאלן זיי חלילה נישט אומברענגען. די אייביקע שרעק, מיט וועלכער אידן לעבן, ווי דער משוררר התהילים דריקט זיך אויס: „על עמד יערימו סוד, אמרו: לכו ונכחידם מגוי, ולא יזכר שם ישראל עוד“.

דיינע שונאים, זאָגט דער משורר התהילים, הייבן אויף דעם קאַפּ, אַקעגן היין פאַלק סודען זיי זיך ליסטיק, זיי זאָגן: קומט, און לאַמיר זיי פאַרטיליקן פון זיין אַ פאַלק, אַז מער זאל ניט געדאַכט ווערן דער נאַמען ישראל. די „בני



עשו', מיט ישמעאלן, מואב און עמלק, און אלע ווי זיי הייסן, האָבן איין ציל: „לעקור את הכל“, אויסרייסן ישראלן מיטן שורש. אַט פאַר דעם האָט נעבעד יעקב מורא געהאַט. אַבער דער אויבערשטער האָט יעקב'ן צוגעזאָגט, אַז ער וועט נישט דערפילן עשו'ס באַגערן.

אויף דעם האָט אויך דוד המלך מתפלל געווען: „אל תתן ה' מאויי רשע, זממו אל תפק!״ זאַלסט ניט געבן, ג—ט, דעם באַגער פון דעם רשע, זיין כוונה זאַלסטו ניט לאַזען אויספירן. די גמרא זאָגט, אַז דערמיט ווערט געמיינט „גרמניה״ — דייטשלאַנד, די עכטע „אַריער“, די אייניקלעך פון עמלק'ן, וואָס כל זמן זיי לעבן, איז „איז הכסא שלם ואין השם שלם״. . . .



„ורוח תשימו בין עדר ובין עדר״. און אַ פריי פלאַץ זאַלט איר מאַכן צווישן סטאַדע און סטאַדע. זאָגט דער מדרש: „מהו, ״ורוח תשימו״? אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם! אם יהיו צרות באות על בני, לא תביא אותן זו אחר זו, אלא הרוח להם מצרותיהם!

יעקב אבינו האָט געבעטן ביים אויבערשטן, רבוננו של עולם, אויב עס דאַרפן קומען צרות אויף מיינע קינדער, זאַל זיי נישט קומען כסדר, איינס נאָכן אנדערן, נאַר מיט הפסקות. זיי זאָל קענען אַפּעטעמען צווישן איין גזירה און דער אנדערער.

דאָס איז אויך דער געדאַנק פון דער גמרא: „צדקה גדולה עשה הקב"ה עם ישראל, שפזרן לבין האומות״. אַ חסד האָט דער אויבערשטער געטאָן מיט די אידן, וואָס ער האָט זיי צעשפרייט צווישען די אומות. דערויף האָט יעקב אבינו תפילה געטאָן. אנדערש וואָלט חלילה פון אידן שוין קיין זכר נישט געווען. ווי רש"י טייטשט אויפן אַרט: „שאינם יכולים לכלותם יחד״.

דאָס איז דער אידישער גורל: „אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה״. אויב עשו וועט קומען אויף איין מחנה און וועט זי שלאָגן, זאָל די איבעריקע מחנה קענען אַנטרונען זוערן. די צעשפרייטקייט האָט אונדן געראַטעוועט פון אונטערגאַנג. אַז היטלער ימח שמו האָט כמעט אומגעבראַכט דאָס אייראָפּעאישע אידנטום, איז געשען דער גרויסער נס, וואָס די אַנדערע העלפט פון אידישן פאַלק איז געווען אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט.



ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו, עד עלות השחר״. און אַז יעקב איז געבליבן אייין, האָט אַ מאָן זיך געראַנגלט מיט אים ביז דער פרימאַרגן איז אויפגעאַנגען. די דאָזיקע דערציילונג איז זייער מיסטעריעז. יעקב בלייבט אליין אין דער פינצ' טערניש פון דער נאַכט, און אַ מאָן ראַנגלט זיך מיט אים, ביז דער פרימאַרגן איז אויפגעאַנגען.

ווער איז עס דער דאָזיקער מאָן? דער מלבים איז נישט מסכים מיטן רמב"ם און רלב"ג, אַז דאָס איז געווען אין חלום. דער מלבי"ם טענה'ט: „הלא היה צולע על ירכו״. יעקב'ס זיך איז דאָ אויסגעלענקט געוואָרן, איז עס דאָר נישט געווען קיין חלום. דער מלבי"ם שטרייכט דעריבער אונטער: „ויאבק עמו בפועל ממש, לא בחלום״.

ווער זשע איז געווען דער געהיימער מאן, וואס האט זיך פארמאסטן קעגן יעקב'ן, און געראנגלט זיך מיט אים א גאנצע נאכט, דער מדרש זאגט, אז דאס איז געווען דער „שר של עשו“. יעדעס פאלק האט א „שר“, א מלאך אין הימל, און דאס איז געווען עשו'ס „שר“.

אונדזערע חכמים טייטשען אויס דעמדאזיקן עפיזאד, אלס „סימן לבנים“, אלס א סימן פאר דעם, וואס וועט פאסירן צו די אידן. נישט איינמאל וועט זיך נאך איבערהזר'ן דער דאזיקער ביטערער געראנגל צווישן עשו'ן און יעקב'ן, און כאטש יעקב וועט ארויס צעמזיק'ט פון עשו'ס הענט, וועט ער אבער בשום אופן נישט קענען בייקומען יעקב'ן.

עס איז אז אלטער קאמף, צווישן דער טומאה און דער קדושה, וואס האט איז אונדזערע טעג דערגרייכט דעם קלימאקס. היטדער, דער כוח הטומאה, האט זיך פארמאסטן קעגן יעקב'ס קינדער, זיי עוקר צו זיין מיטן שורש. דאס איז שוין אפשר געווען דער לעצטער קאמף צווישן דער געצענדינערישער וועלט און ישראל. „עד עלות השחר“, ביז דער פרימארגן וועט אויפגיין, און עס וועט ליכטיקער ווערן אויף דער וועלט.



ויר'ן עשו לקראתו . . . וישקהו'. און עשו איז אים געלאפן אנטקעגן און אים געקושט. זאגט דער ילקוט שמעוני: „למה נקוד על וישקהו'? וואס באטייטן די פינטעלעך אויף דעם ווארט „וישקהו' — ער האט אים געקושט? מלמד שלא בא לנשקו, אלא לנשכו, ונעשה צוארו של יעקב אבינו כעצם השן, וקהו שיניו של עשו הרשע.“

דאס לערנט אונדז, אז ער איז געקומען ניט אים צו קושן, נאר אים צו בייסן. איז יעקב אבינו'ס האלדז געווארן ווי העלפאנט-ביין און עשו'ס ציינער זיינען טעמפ געווארן. טא, פרעגט ווייטער דער מדרש, וואס לערנט אונדז דאס ווארט „ויבכו“ — זיי האפן געוויינט? — נאר דער וויינט אויף זיין האלדז, און יענער וויינט אויף זיינע ציינער . . .

דער בארימטער מטיף צ. מאסליאנסקי שרייבט וועגן דעם, איז זיין ספר הדרשות: „דער דאזיקער געפינטעלער „וישקהו' דערמאנט אז אלטן משל: א הונט האט נאכגעיאגט א האז. דער האז אנטלויפט, און דער הונט יאגט אים נאך. דער הונט האט אים געכאפט און איינגעביסן. אבער דער האז האט זיך ארויסגעריסן, מיט א שרעקליכן געשריי, און דער הונט האט אים ווייטער נאך געיאגט, אים ווידער געכאפט און אפגעריסן נאך א שטיק פלייש. א שטראם בלוט האט א שפריץ געטאן פון האז, ער איז געדאפן און געפאלן אהן מאכט.“

דער הונט בייסט אים איצט שוין נישט מער, רואיק און געלאסן האט ער זיך ארויפגעלייגט אויפן האז, און פאמעליך לעקט ער דאס ווארעמע בלוט. עס זעט אויס ווי ער קושט אים.

א, שרייט אויס דער ארעמער האז, „הלא טוב לי נשיכותיך מנשיקותיך“ — עס איז מיר דאך בעסער געווען דיין בייסן ווי דיין קושן אז דו האסט מיר געביסן, האב איד נאך געהאט אין זיך כוח ארויסצורייסן זיך פון דייןע ציינער און אנטלויפן, אבער איצט, וויי איז צו מיר, איצט אז דו קושסט מיר און לעקסט מיר, פיל איד אז עס איז שוין מייזן סוף . . .

און ער פירט אויס דעם נמשל, אמאל, אין די פינצטערע צייטן פון דער אינ-  
קוויזיציע, גורות השמד, גירושים, האבן מיר זיך מיט די לעצטע כוחות ארויס-  
געריסן פון זייערע ציינער. היינט אבער, האבן זיי געענדערט די טאקטיק פון  
„נשיכות“ אויף „נשיקות“, היינט אין די לאגע נאך געפערלעכער, ווייל די  
דאזיקע „נשיקות“ קענען חלילה דערפירען צו „מיתת נשיקה“ . . .

★ ★ ★

„יש לי רב אחי“. מען דערציילט, אז רבי י. ל. זלאטניק האט זיך אמאל  
אויסגעדריקט וועגן א קאנאדער ראביי, וואס אין א בעל גוף, און פון אידישקייט  
ווייסט ער אזוי פיל, וויפיל אן אמתער גוי, האט רבי זלאטניק געפרעגט: וואו  
איז מרומז אין דער תורה, אז עס וועט אמאל ביי אידען קומען א צייט, ווען  
אזא פארשוין וועט זיין א רב? האט ער געענטפערט, אז דערויף איז מרמז דער  
פסוק: „ויהי שם לגוי גדול עצום — ורב“ . . . רבי זלאטניק פלעגט די ווערטער  
טייטשען: „עס איז דארטן געווען א גוי א גרויסער און דערצו א „רב“ . . .

★ ★ ★

„ויאמר, נסעה ונלכה לנגדד“. האט עשו געזאגט: לאמיר גיין צוזאמען  
און איד וועל גיין לעבן דיר. זאגט דערויף מר. ה. וואלאפסקי אין זיין בוך  
„פון אייביקו קונאל“: עשו וויל גיין האנט אין האנט מיט יעקב, אבער  
יעקב אנטזאגט זיך פון דער טובה, און זאגט אים: — מילא איד קאז נאך  
גיין מיט דיר, מיר וועט עס שוין נישט שאדן, אבער „הילדים רכים“, די אינגערע  
קינדער, זיי קאז עס זיכער שאדן“ . . .

פאר יעקב'ן וואס זאגט: „עם לבן גרתי ותרי'ג מצוות שמרתי“, קאז שוין  
עשו'ס אטמאספערע נישט טאן קיין סך שאדן, אבער פאר די אינגערע קינדער,  
איז עס זיכער א געפאר. פאר זיי איז די סכנה גרויס, און יעקב פארלאזט עשו'ן.

## ו י ש ב

מיט דער היינטיקער סדרה „וישב“ דערשיינט אויף דער היסטארישער פצענע אַ נייער אידישער שטערן — יוסף. די היינטיקע סדרה איז אַן אַנזאג אויף דער גרויסער אידישער טראַגעדיע, וואָס דערנענטערט זיך, די קנעכטשאַפט פון די אידן אין מצרים.

ווי אזוי איז עס געקומען דערצו, אַז די פרייע שטאַלצע עברים, די קינדער פון ישראל, זאלן ווערן מצרישע קנעכט? — עס האָט זיך אַנגעהויבן פון אַ קליי-ניקייט. ישראל האָט ליב געהאַט יוסף'ן מער פון אַלע זיינע קינדער, און אַז זיינע ברידער האָבן געזען, אַז אים האָט זייער פאַטער ליבער פון אַלע זיינע ברידער, האָבן זיי אים פיינט געקראַגן, און האָבן ניט געקענט ריידן צו אים אין שלום.

זאָגט דער מדרש: אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם לא ישנה אדם בנו בין הבנים וכו'. קיינמאַל זאַל אַ מענטש נישט מאַכן קיין אונטערשייד צווישן זיינע קינדער, וואָרום צוליב אַ „כתנת פסים“, וואָס האָט בסד הכל געקאַסט צוויי „סלעים“, וואָס יעקב האָט געגעבן יוסף'ן, האָבן די ברידער אים מקנא געווען, און אזוי אַרום האָט עס פאַסירט, אַז אונדזערע עלטערן זיינען מגולגל געוואָרן אין גלות אריין קיין מצרים.

אַלזאָ אַנגעהויבן האָט זיך די טראַגעדיע פון קנאה, און קנאה פירט דאָך צו שנאה, און אויסגעלאָזט האָט זיך עס דערמיט, וואָס אונדזערע עלטערן האָבן גענידערט קיין מצרים און געוואָרן דאָרט קנעכט ביי פרעה'ן. „עבדים היינו לפרעה במצרים“.



איז דער היינטיקער סדרה, זאָגט דער „חפץ חיים“ זצ"ל, איז שוין אַנגע-וואונקען די גאַנצע צוקונפט פון אידישן פאַלק. יוסף, יעקב'ס געליבטסטער זון, ווערט אַוועקגעריסן פון זיין פאַטער, זיין היימלאַנד, און ווערט פאַרוואָרפן אין אַ פרעמד לאַנד. ער גייט דורך די שווערסטע נסיונות, ער ווערט געוואָרפן אין תפיסה אריין, מען טראַכט אויס אויף איהם בלבולים, זיין לעבן איז אין גרויס סכנה. אַבער וואָס האָט פאַסירט?

אַלע זיינע צרות האָבן אים געפירט צום העכסטן אויפשטייג. די, וועלכע האָבן אים געוואַלט אומברענגען, זיינען שפעטער געפאַלן צו זיינע פיס, און ער איז געוואָרן דער שפייזער און רעטער פון אַלע לענדער. דער „משנה למלך“ פון דער מיצרישער אימפעריע.

ענלעך צו יוסף'ן, וועט זיין דער גורל פון אידישן פאַלק. ווען עס וועט קומען דער גרויסער טאַג, ווען ישראל וועט פולשטענדיק אויסגעלייזט ווערן פון גלות, וועלן מיר ערשט דערזען, אַז אַלע אונדזערע צרות, זיינען אין דער אמתן בלוין געווען אַ באַדינג פאַר אונדזער גליק. ווי עס זאָגט דער נביא ישעיה: „ואמרת ביום ההוא: אורך ה' כי אנפת בי“. און וועסט זאָגן אין יענעם טאַג: איד דאָנק דיר ג—ט, וואָס דו האָסט געצערנט אויף מיר.

„וישב יעקב“ זאגט רש"י. „ביקש יעקב לישב בשלוה וכו'. צדיקים מבקשים לישב בשלוה, אומר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתקן להם לעולם הבא, אלא שמתקנים לישב בשלוה בעולם הזה“. די צדיקים ווילן לעבן רואיק, זאגט דער אויבערשטער: נישט גענוג וואס עס ווארט זיי אפ אויף יענער וועלט, ווילן זיי נאך האבן מנוחה אויף דער וועלט אויך.

מען דערציילט אז ר' לייב סטוטשינער ז"ל פלעגט זאגן: אין וואס באשטייט דען די „שלוה“ פון צדיקים אויף דער וועלט? זיי ווילן פאררויכערן א לילקע ביים לערנען, פארדריסט עס דעם רבונו של עולם, און ער זאגט: לא דיין לצדיקים מה שמתקן להם לעולם הבא וגו'. און ר' לייב פלעגט אויספירן מיט א שטיקל רוגזא: ניטא! ניטא קיין שלוה פאר צדיקים אויף דער וועלט! . . .

אין צוזאמענהאנג מיט דעם דארף דערמאנט ווערן דער מאמר אין אבות: ר' ינאי אומר: אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים. דעמדא- זימן מאמר טייטשט יהואש: ניט מיר האבן פון דעם נחת פון די רשעים, און ניט צומאל פון די יסורים פון די צדיקים.

אבער לפי עניות דעתי, איז דאס נישט די כונה פון ר' ינאי'ס ווערטער. איך האלט, אז ר' ינאי האט דא געמיינט צו זאגן, אין בידינו (להבין) לא משלות הרשעים א. אזו. וו. נישט מיר קאנען פארשטיין, פארוואס די רשעים האבן שלוה, און נישט מיר באגרייפן פארוואס די צדיקים האבן יסורים.



„ויאמר האיש: נסעו מזה“. זאגט דער מדרש: נסעו מזה, ממידותיו של הקדוש ברוך הוא. וואס מיינט דערמיט דער מדרש, אז זיי זיינען אוועק פון אויבערשטנס מידות? ענטפערט דערויף דער רבי ר' העשל פון קראקע זצ"ל, אז דער מדרש מיינט עס אקעגן דעם וואס די גמרא זאגט, אויפ'ן פסוק: „ויתנכלו אותו להמית“, אז די ברידער האבן זיך געקליגט קעגן אים, אים צו טויטן. זאגט די גמרא, ווייל זיי האבן געזען אז עס וועט פון אים ארויסקומען ירבעם בן נבט, וואס וועט פארפירן די אידן.

זעען מיר דאך, זאגט דער רבי ר' העשל, אז די ברידער האבן יוסף'ן געוואלט משפטן „על שם סופו“, און לויט די מידות פון אויבערשטן, ווייסן מיר דאך, אז ער רעכנט זיך נאר מיטן מענטשן „באשר הוא שם“, אזוי ווי ער איז איצט, אזוי ווי עס ווערט געבראכט ביי ישמעאל'ן. דאס, מיינט אַרזא, דער מדרש, „נסעו מזה“, זיי זיינען אוועק פון אויבערשטנס מידות, ווארום דער אויבערשטער משפט דעם מענטשן נאר פאר זיינע מעשים בהווה, און זיי ווילן אים משפטן „על שם סופו“.



וישמע ראובן ויצילהו מידם“. האט ראובן דערהערט און ער האט אים מציל געווען פון זייער האנט. אין פלוג איז דאך קשה, צו וואס דערציילט די תורה „וישמע ראובן“? עס האט דאך גלייך געקענט שטיין „ויצילהו ראובן מידם“? נאר די גמרא זאגט אין תענית: אילפא און ר' יוחנן זיינען געגאנגען אין וועג, זיינען געקומען צוויי מדאכים און צווישן זיך גערעדט, מען זאל ביידן דער- הרגענען „שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה“, זאגט די גמרא: רבי יוחנן

שמע, אילפא לא שמע". ר' יוחנן האט יא געהערט דאס געשפרעד פון די מלאכים, אילפא האט עס נישט געהערט.

דאס זעלבע האט פאסירט ביי ראובנען. נאכדעם ווי די ברידער האבן געזאגט : לאמיר אים דערהרג'ענען, זאגט רש"י, האט דער רוח הקודש פארענדיקט : „ונראה מה יהיו חלומותיו", מען וועט זען וואס עס וועט ווערן פון זיינע חלומות. ווי רש"י דערקלערט עס, זיי, די ברידער, האבן דאך דאס נישט געקענט זאגן, ווארום אויב זיי וועלן אים הרגענען, וועלן דאך בטל ווערן זיינע חלומות. און דאס איז דער טייטש „וישמע ראובן", ראובן האט געהערט, וואס דער רוח הקודש זאגט, ויצילהו מידם, האט ער אים מציל געווען פון זייער האנט.



ויאמר יהודה אל אחיו : מה בצע ? האט יהודה געזאגט צו זיינע ברידער : וואס וועט דערפון ארויסקומען ? די אלטע קשיא „מה בצע ?" אין משך פון אונדזער לאנגן ביטערן גלות, האבן מיר איד געהאט א סך גרויסע טרוימער, וואס האבן געטרוימט דעם חלום פון „מלכות ישראל", אבער זייער חלום איז נישט פאר ווירקלעכט געווארן, צוליב די „פראקטישע" מענטשן, וואס האבן שטענדיק געטענה'ט : „מה בצע" ? וואס וועט דערפון ארויסקומען,

יוסף איז געווען דער ערשטער טרוימער און וויזיאנער, וואס האט דער ערשטער געחלומט פון א אידישער מלוכה (המלוך תמלוד עלינו) און דערפאר „וישנאו אותו אחיו", דערפאר האבן אים די ברידער פיינט געהאט. מסתמא האבן זיי איד געפרעגט : „מה בצע" ? וואס וועט ארויסקומען פון די חלומות ? ווען דר. הערצל האט אנגעשריבן זיין „אידנשטאט" האט ער עס פאר געלייענט פאר א פריינד, האט אים יענער געזאגט : מיר דוכט זיך, אז איר זייט מיר און אויסגעמאטערט, איר וואלט געדארפט זען א דאקטאר. אין פשוטע ווער טער האט עס געמיינט, איר זייט גערירט אויפן קאפ. איז הערצל אוועק צו דר. נארדוי דעם פסיכיאטר, און פאר אים פארגעלייענט אייניקע שטעלן פון בוך, האט נארדוי אים געענטפערט : אויב איר זייט קראנק, בין איר איד אזוי קראנק ווי איר . . .

הערצל איז איד געווען א טרוימער, א בעל חלומות, און ווי יוסף, האט ער געחלומט דעם חלום פון „מלכות ישראל", און יוסף, ווייסן מיר דאך, אז דורך זיינע חלומות איז ער דערגאנגען צום „כתר מלכות", און דר. הערצלס חלום איז איד פארווירקלעכט געווארן, מיר האבן דערלעבט צו זען דעם גרויסן חלום אַס ווירקלעכקייט. וואויל איז צו אונדו און וואויל איז צו אונדזער דור, וואס האט דאס דערלעבט.



„ויוסף הורד מצרימה", און יוסף איז אראפגעגענדערט געווארן קיין מצרים. דאס איז נישט נאר געווען א ירידה אין פיזישן זין, נאר א ירידה אין זין פון אראפגינדערן אין די טיפסטע טיפענישן פון מצרישער טומאה. העכסט אנטערעסאנט איז די באמערקונג פון רמב"ם, אז אומעטום אין דער תורה, וואו עס ווערט געזאגט : „וירד ה'", טייטשט אונקולוס „ואתגלילי", ג—ט האט זיך אנטפלעקט. אבער ווען יעקב האט געדארפט אראפגינדערן קיין

מצרים, און ג—ט זאגט אים: „אנכי ארד עמך מצרימה“, טייטשט אונקלוס:  
„אנא אחות עמך“ — איך וועל אַראָפּנידערן מיט דיר קיין מצרים.  
דאָס אַראָפּנידערן קיין מצרים, איז נישט נאָר אַ גרויסע ירידה פאַר  
יעקב, און דאָס זעלבע אויך, פאַר יוסף'ן, נאָר עס איז אויך אַ ירידה פאַר דער  
שכינה . . .

מצרים דאָס לאַנד פון שטורמדיק זינדיקע ליידנשאַפטן, דאָס לאַנד פון  
געצנדינסט און זנות, דאָס לאַנד פון נידעריקסטער טומאה, אַהינצו איז יוסף  
אַראָפּגענידערט געוואָרן, כדי געלייטערט צו ווערן און אויסצושמידן אין זיך די  
גבורה פון זיין אַ „כובש את יצרו“, צו באַהערשן די מענטשלעכע תאוות און  
ליידנשאַפטן.

יוסף האָט געמוזט אַראָפּלאָזן זיך צום סאַמע גרונד פון מענטשלעכער גע-  
פאַלנקייט, כדי צו קענען תופס זיין די מענטשלעכע נשמה. ווען פּרעה רעדט מיט  
יוסף'ן, זאָגט ער אים: „דו פאַרשטייסט אַ חלום. יוסף האָט פאַרשטאַנען, וואָס  
עס דרימלט אין דער מענטשלעכער נשמה, און לויטן חלום, האָט ער פאַרשטאַנען  
דעם חולם.

דאָס איז געווען דער זין פון יוסף'ס „ירידה“. ענלעכעס געפינען מיר אויך  
ביי יעקב, ווען ג—ט זאָגט אים: „אנכי ארד עמך מצרימה“, ענדיקט זיך דער  
פּסוק מיט דער הבטחה: „ואנכי אעלך, גם עליה“. נאָר דער ירידה וועט קומען  
די עליה. אויך ביי יוסף'ן איז עס געווען „ירידה צורך עליה“ . . .

## מ ק ז (שבת חנוכה)

„ויהי מקץ שנתים ימים, ופרעה תולם“. און עס איז געווען צום סוף פון צוויי יאר צייט, האט זיך פרעה'ן געהלומט. פרעגט דער מדרש, וואס הייסט „ופרעה חולם“, וכל הבריות אינן חולמין? און אנדערע מענטשען חלומ'ען דען ניט? אויב די תורה האט געוואלט דערציילן, אז פרעה'ן האט זיך געהלומט אַ חלום, האט דאך געדארפט שטיין „ויחלום פרעה“, אבער פארוואס זאגט דער פסוק „ופרעה חולם“, וואס מיינט, אז ער האלט כסדר אין איין חלומען?

ענטפערט דער מדרש, אלא, חלום של מלך, שחולם שכל העולם כולו שלו. פרעה חלומט וועגן וועלט הערשאפט, וועגן אייננעמען שטעט און לענדער, וועגן דעראבערן די וועלט. און אין זיין חלום, „והנה עומר על היאור“ ער שטייט ביים טייד. זאגט ווייטער דער מדרש: „אמר ר' יוחנן: הרשעים מתקיימים על אלהיהם, אבל הצדיקים אלהיהם מתקיימים עליהם — והנה ד' נצב עליו“. ר' יוחנן זאגט, אז די רשעים עקזיסטירן אויף זייערע געטער, ווי דער פסוק זאגט: „אז ער שטייט „על היאור“, אויפן טייד. און דער טייד, דער נילוס, איז דאך געווען דער מצרישער ג—ט. אלאז מיטן אויסדרוק, אז פרעה שטייט אויפן טייד, מיינט עס, אז פרעה האט זיך געהאלטן העכער ווי זיין ג—ט.

אבער ביי די צדיקים: „אלהיהם מתקיימים עליהם“, ביי די צדיקים איז פאָר־קערט, ג—ט שטייט איבער זיי. ווי עס ווערט געזאגט ביי יעקבן: „והנה ד' נצב עליו“, ג—ט שטייט איבער אים.

דאס איז אַ טיפער געדאנק. אַלע טיראַנען און דעספּאָטן דענקען דאך, אז זיי שטייען איבערן געזעץ, און איבער ג—ט, זיי זיינען אליין דאס געזעץ, זיי אליין זיינען ג—ט. און דערפאַר קענען זיי טאן, וואס זיי ווילן. ווארומ, וואס איז דען רעליגיע ביי אַ טיראַן אַ רשע, — בלויז אַ מיטל צום קענען בעסער פאַרשקלאַפּן און שטאַרקער אונטערדריקן דעם אנדערן. אזוי לאַנג, ווי די רעליגיע איז נישט אין קאַנפּליקט מיט זיינע אַספּיראַציעס, קאָן ער עס נאָך טאַלערירן, אבער אזוי גיך ווי רעליגיע קאָן ווערן אַ שטער צו זיינע חלומות, וואָרפט ער עס אַוועק, ווי אַן אומנויטיקע זאַך, און אירע גייסטלעכע ווערן געוואָרפֿן אין די תּפּיסות.

דאס מיינט דער מדרש, די רשעים שטייען אויף זייערע געטער, אבער ביי די צדיקים, שטייט ג—ט איבער זיי. זיי זיינען מכניע זייער רצון, צום רצון פון ג—ט. דערפאַר, אַז פרעה זאָגט יוסף'ן: איד האָב געהערט, אַז דו פאַרשטייט צו באַשיידן אַ חלום, ענטפערט אים יוסף: ניט איד, ג—ט וועט ענטפערן צום פרידן פון פרעה'ן. ווי דער מדרש באַטאַגט, יוסף האָט דערמיט מאַניפּעסטירט, אַז פאַרשטאַנד איז אַ מתנה פון ג—ט, און עס איז ניט קלוג פאַר אַ מענטשן צו באַרימען זיך, מיט דעם וואָס באַלאַנגט צו ג—ט.



„ויגלה ויחלה שמלותיו“ און יוסף האט זיך אָפּגעאַלט און האט איבערגעביטן זיינע קליידער. אויף דעמדאזיקן פסוק זיינען פאַראַן עטלעכע קושיות: ערשטנס,



די גמרא זאגט דאך אין „ראש השנה“, אז יוסף איז ארויסגעגאנגען פון געפענ-  
קעניש, דעם ערשטן טאג אין תשרי, „ראש השנה“, טא ווי אזוי האט יוסף זיך  
געמעגט דעמאלט גאלן?

צווייטנס, אויפן פסוק: „ולקדוד נזיר אחיו“, זאגט דאך דער מדרש:  
„רבי לוי אמר, נזיר ממש היה“, פרעגט דער מהרש"א אין שבת, ווי אזוי זשע  
האט ער, אלס נזיר, זיך געמעגט אפגאלן די הער? און דריטנס איז קשה, ווי  
אזוי האט ער, אלס נזיר, געמעגט טרינקען וויין? דער פסוק זאגט דאך, „וישתו  
וישכרו עמו“, זיי האבן געטרונקען און געשיכרט מיט אים?  
נאר אויף דער לעצטער קשיא ענטפערט דער מהרש"א, אז יוסף האט זיך  
מתיר נדר געווען, אבער אויף די ערשטע צוויי קשיות ווייס איד טאקע קיין  
תירוץ נישט. אפילו דער תירוץ פון רבי יאשע דינאבורגער זצ"ל, אז דערפאר  
טייטש דא דער תרגום „וספר“, איז דאך אויך אומפארשטענדליך. . .

\* \* \*

„ואני שמעתי עליך לאמור“, און איד האב געהערט זאגן אויף דיר. אייגנט-  
לעך איז דאך דאס ווארט „לאמור“ איבעריק. פרעה האט דאך געדארפט זאגן:  
„שמעתי עליך, תשמע חלום לפתור אותו? צו וואס דארף מען דעם „לאמור“?  
זאגט דערויף דער „פנינים יקרים“, די חז"ל זאגן אין „סנהדרין“, אז דאס וואס  
ביי אדמ"ען שטייט: „ויצו ה' על האדם לאמור“, זאגן די חז"ל, אז „לאמור“,  
מיינט „גילוי עריות“. ענלעכעס געפינען מיר אין דער תורה, ווען עס רעדט זיך  
וועגן גט"ן א פרוי, זאגט דער פסוק: „לאמור, הו ישלח איש את אשתו“. . .

און אזוי ווי יוסף איז דאך געווען א „חשוד על עריות“, האט דאס פרעה  
אים מרמז געווען אין זיין געשפרעד, „ואני שמעתי עליך לאמור“. . . און נאך,  
האט פרעה געזאגט, האב איד געהערט, אז דו פארשטייסט פותר צו זיין א חלום.  
דערויף האט אים יוסף געענטפערט, על ראשון — ראשון, ועל אחרון — אחרון.  
אויף דעם וואס פרעה האט אים געזאגט, אז ער האט געהערט אז מען  
איז אים חושד אין „גילוי עריות“, האט יוסף געענטפערט, „בלעדי“, ניט איד.  
איך האב דאס נישט געטאן. און אויף דעם וואס פרעה האט אים געזאגט, אז ער  
פארשטייט פותר צו זיין א חלום, האט יוסף געזאגט: „אלקים יענה את שרם  
פרעה“. ג—ט (ניט איד) וועט ענטפערן צום פרידן פון פרעה'ן.

\* \* \*

„ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע כהן או לאשה“, און פרעה האט אים  
(יוסף'ן) געגעבן אסנת, די טאכטער פון פוטיפרע, דעם פריסטער פון און, פאר א  
ווייב. דערויף ברענגט ב. יאושזאה, אין „אלטן אוצר“ א גוט ווארט פון בעל  
„קצות החושן“. רבי יעקב ליסער, דער בעל „נתיבות המשפט“, איז געווען א שטאר-  
קער קעגנער פון רבי לייב, דער בעל „קצות החושן“, וועגן וועלכן ער פלעגט  
זיך אפט זייער שטארק אויסדריקן.

איינמאל, בשעת רבי לייב איז ל'ע געווארן אז אלמו, האט ער געשיקט נאך  
א שדכן, און אים פארגעלייגט, ער זאל פארן צו רבי יעקב ליסער, דעם ליסער רב,  
און ריידן מיט אים, ער זאל אים נעמען אלס איידעם פאר זיין טאכטער. היתכן? —

האט זיך געוואונדערט דער שדכן — ער איז דאך אייער גרעסטער שונא, ווילט איר זיך גאר מיט אים משדד זיין?

האט אים ר' לייב געענטפערט: די תורה דערציילט אונדז, אז בשעת פרעה האט געזוכט א שידוך פאר יוסף, האט ער פאר אים אויסגעזוכט אסנת, די טאכטער פון פוטיפרע. איז דאך אויך די זעלבע קשיא: פוטיפרע איז דאך געווען יוסף'ס שונא, צוליב אים איז דאך יוסף איינגעזעצט געווארן אין תפיסה, טא ווי פאלט פרעה אויס, צו וועלן זיך דוקא מיט אים משדד זיין? נאר געטאן האט ער עס, ווי עס ווייזט אויס, טאקע דערפאר, ווייל פוטיפרע איז געווען זיין איינציקער קעגנער, וועלכער האט אים געקאנט מבזה זיין, און דערציילן פאר אדעמען, אז דער דאזיקער „משנה למלך“, איז ביי אים אין שטוב אז עבד געווען, דעריבער האט זיך פרעה געמיט און דורכגעפירט, אז יוסף זאל ווערן פוטיפרע'ס איידעם, מחמת קוים וועט ער ווערן זיין איידעם, וועט ער אים שוין נישט קענען מער מבזה זיין. . . .



„ויאמר יעקב לבניו: למה תתראו? אוי יעקב האט געזאגט צו זיינע זין: צו וואס זאלט איר זיך באווייזן? זאגט דער מדרש, אז יעקב האט אזוי געזאגט צו זיינע קינדער: „אל תראו עצמכם בפני בני עשו ובפני בני ישמעאל, כאילו אתם שבעים, בבקשה מכם: היו מצניעים את עצמכם, שאין קשה מעי-הרע. יעקב האט זיך געבעטן ביי זיינע קינדער: ווייזט זיך נישט אלס זאטע און צופריי דענע, ניט פאר עשו'ן און ניט פאר ישמעאל'ן, כדי זיי זאלן אייד ניט מקנא זיין, און דער מדרש זאגט ווייטער: „לוחות הראשונים, על ידי שניתנו בקולות, שנאמר: „וכל העם רואים את הקולות“ — נשתברו; אבל לוחות אחרונים, שנאמר בהם: „ואיש לא יראה עמך“ — נתקימו.“

אפילו די לוחות, וואס ג—ט האט געגעבן משה'ן האבן דערפאר נישט געהאט קיין קיום, ווייל זיי זיינען געגעבן געווארן מיט צופיל רעש. אבער די אנדערע לוחות, ווייל זיי זיינען געגעבן געווארן אין דער שטיל, האבן זיי געהאט א קיום. . . .



„אל תחטאו בילד'“, פארזינדיקט אייד ניט אז דעם קינד. דערויף זאגט רבי י. ל. זלאטניק: „ווען א מענטש זינדיקט קעגן ג—ט, איז פאראן א יום כיפור, וואס איז מכפר, ווען א מענטש זינדיקט קעגן א מענטש, קען ער ביי אים בעטן מחילה, ער קען אים צוריקערן די גזילה, ווען א מענטש אבער זינדיקט קעגן א קינד, זינדיקט ער קעגן דער גאנצער וועלט, קעגן אלע קומעדיקע דורות. עד סוף העולם.“

ווען איז א אידישער שטוב איז געבוירן געווארן א קינד, וואס האט געקאנט זיין, לאמיר זאגן, א רש"י, א רמב"ם, א ביאליק אדער א ווייצמאן, אבער די עלטערן האבן אים בארויבט פון א אידישן חינוך, און אלץ וואס זיי האבן אים געלערנט, איז באשטאנען פון אפזינגען א מפטיר, און אים פארפרעמדט פון אידישקייט, פארפרעמדט פון זיין פאלק, און אנשטאט א הערצל, א ווייצמאן, אדער א ביאליק, וועט אזעלכער חלילה אויפואקסן א שונא ישראל, אז אפטרניקער, א פאראכטער און א באשולדיקער פון זיין פאלק, איז אויף דעם דען פאראן א כפרה?

יעדערער קען עקספערימענטירן מיט זיך אליין, אבער צונעמען ביי אַ קינד זיין גוט, זיין פאלק, זיין קולטור, ווער האט דאס עלטערן דערלויבט? ווער וועט זיי מוחל זיין דעם פארברעד?  
 געדענקט, אידישע טאטע, מאמע: „אל תחטאו בילד!“ זינדיקט ניט קעגן אייער קינד -



אז מיר רעדן שוין וועגן אידישן חינוך, איז עס דאך זייער שטארק געבונדן מיט דעם היינטיקן יום טוב חנוכה. דאס ווארט „חנוכה“ קומט דאך פון „חינוך“. און חנוכה דערמאנט דאך דעם גרויסן קאמף פאר אַ גאנצער אידישקייט, פאר אַ תורה חינוך, פאר גבורה אידישקייט.

דערפאר זאגן די חז"ל: „הרגיע בנר חנוכה הוויין לו בנים תלמידי חכמים“. דער וואס האלט פון חנוכה ליכט, ווער עס באלייכט זיין היים מיטן ליכט פון אמתער אידישקייט, וועלן זיינע קינדער זיין תלמידי חכמים, וועלן זיי אליין זיין אַ ליכט פאר די קומעדיקע אידישע דורות.

איז אַמעריקע קען מען אויך אויסהאדעווען פולע אידן, אומ'פשרות'דיקע אידן, שטאלצע און מוטיקע אידן. עס איז אַפהענגיג בלויז פון אונדז גופא, צי מיר ווילן עס, צי מיר מיינען ערנסט מיט אונדזער אידישקייט. נאַטירלעך, קאן מען נישט דערוואַרטן אַזא צוגאַנג פון גאַנץ און האַלב אַסימילירטע אידן, פון „מרשיעי ברית“ און מאַדערנע „מתיונים“, אדער פון די ראַבייס, וואס דערמאָנען יענע העלעניסטישע „כהנים“ ווי יאַזאַ, מענעלאָוס, אַלקימאַס א. אַנד.

אבער פונקט ווי דעמאלט האט זיך געפונען אַ קיינע גרופע, וואס האט אויפגעהויבן די פאן פון אויפשטאַנד קעגן אונדזערע אייגענע מתיונים, דאַרף דאס זעלבע געטאן ווערן היינט, אויפן אַמעריקאַנער קאָנטענענט, נאַר דאן, ווען עס וועט זיך ווידער הערן דער אַלטער רוף: „מי לד'?!“ וועט ווידער פאַסירן דער גס פון חנוכה, אַז אַ קליין ביסל אויל, האט געקענט פון דאַסניי אויפלייכטן און אויפפלאַקערן דאס פייער פון אידישקייט, וואס האט ווייטער אַנגעהאַלטן הונדערטער דורות. דער אידישער חינוך מוון ווערן אַ חנוכה חינוך, דאס וואַרט חנוכה דאַרף ווערן אַ פרישער סטימוס, פאַר אַ פולער און פאַזיטיווער אידיש-קייט אין אַמעריקע.

## ו י ג ש

מיט דער היינטיקער סדרה הייבט זיך אן דאָס טראַגישסטע קאַפּיטל אין דער אידישער געשיכטע, דאָס קאַפּיטל וואָס רופט זיך — גלות. די סיבות פאַרוואָס יעקב דאַרף גיין אין גלות אריין, זיינען אזוי פאַרשטענדלעך, אַז ס'איז זיך גאַרנישט צו וואונדערן דערויף. אין לאַנד כנען איז אַ הונגער, דאָס איז איין סיבה. אַ צווייטע סיבה איז, יעקב'ס הייס געליבטער זון, יוסף, וועמען ער האָט שוין צוויי און צוואַנציק יאָר געהאַלטן פאַר טויט, איז איצט דער משנה למלך אין מצרים. נו, ווי גייט מען נישט זען אַ געליבטן זון?

אַבער יעקב האָט מורא צו גיין קיין מצרים. ווער ווייסט ווי לאַנג עס וועט אים און זיינע קינדער אויסקומען צו פלייבן אין מצרים? אמת, אין מצרים איז פאַראַן תבואה, מצרים איז אַ לאַנד פון „פלענטי“, אַבער די געפאַר איז דאָרט זייער גרויס פאַר זיינע קינדער, זיי זאָלן זיך חלילה נישט אויסמישן מיט די מצרים און פאַרשווינדן אין דעם דאַרטיקן קעסל-גרוב.

פונוואָגען ווייסן מיר, אַז יעקב האָט מורא. געהאט צו גיין קיין מצרים? — מיר זען עס פון ג—ט'ס ווערטער צו אים: „אל תירא מרדה מצרימה“, איז דאָר אַ סימן אַז יעקב האָט מורא געהאַט, ער איז געווען זייער באַזאָרגט וועגן גורל פון זיינע קינדער.

דער מדרש זאָגט: יעקב האָט געטראכט אין זיין האַרצן: איד פאַרלאָז דאָס לאַנד פון מיינע עלטערן, דאָס לאַנד וואו איד בין געבאָרן געוואָרן, דאָס לאַנד וואו די שכינה פון ג—ט רוט, און איד וועל גיין אין אַ טמא לאַנד צווישן ערלים, וואָס האָבן ניט קיין יראת שמים. האָט אים ג—ט געענטפערט: יעקב, האָב קיין מורא ניט, איד וועל מיט דיר אַראַפגיין קיין מצרים, און דיר צוריק אַרויפברענגען.

באָרוואַיקט פון דער דאָזיקער פאַרזיכערונג, אַז אין גלות וועלן אידן ניט אונטערגיין, און זיי וועלן קומען צוריק אהיים, האָט יעקב אָנגענומען דעם גור, וואָס איז נגור געוואָרן אויף זיינע קינדער, וואָס ג—ט האָט עס נאָך פריער אָנגעזאָגט אברהם'ען, אַבער ג—ט האָט זיין זיידן אברהם'ען אויך פאַרזיכערט, אַז די וואָס וועלן מוזן אוועק אין אַ פרעמד לאַנד אריין, וועלן קומען צוריק אין לאַנד כנען, און זיי וועלן האָבן דאָס לאַנד.

און איבער דעם זאַמדיקן וועג פון נגב, וואו ישראל קעמפט היינט מיט די אור-איניקלעך פון פרעה הרשע, האָבן זיך געקייקלט די רעדער פון די וועגענער, אין וועלכע עס זיינען געזעסן יעקב און זיין משפחה, אַ קאַראָוואַן פון זיבעציק נפשות, די משפחה, פון וועלכער עס האָט געדארפט ארויסקומען דאָס אייביקע פאַלק ישראל.



„ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני“, האָט יהודה גענענט צו אים (צו יוסף'ן) און האָט געזאָגט, איד בעט דיר מיין האַר. דער ווילנער גאון ז"ל ווייזט אַן, אַז אין דעם טראַפּ (נגינה) פון די זעקס ווערטער, איז פאַראַן דער טעם, פאַרוואָס גראַד יהודה האָט זיך איינגעשטעלט מער פון אַלע ברידער.

אייגנטליך האט דאך ראובן זיך געדארפט איינשטעלן פאר בנימינען, ראובן איז דאך געווען דער בכור, און נאך ראובנ'ען איז דאך געווען שמעון און לוי, יהודה איז דאך געווען דער פערטער, טא פארוואס האט ער זיך געשטעלט מער פון אלעמען ?

נאר ווי רש"י ברענגט, האט ער דאך געזאגט צו יעקב'ן: „והטאתי לך כל הימים" — לעולם הבא. ד.ה. אויב איך וועל אים נישט צוריקברענגען, ריזיקיר איך מיט מיינ חלק עולם הבא. דערפאר האט ער זיך געשטעלט מער פון אלעמען, און דאס איז מרומז אין די טעמי הנגינות פון די ערשטע זעקס ווערטער פון דער היינטיקער סדרה. די טעמים זיינען: קדמא ואזלא רביעי, זקא, מונח סגול. דער טייטש איז קדם ואזל הרביעי, עס האט זיך געאיילט און געגאנגען דער פערטער, ווארום זקא מונח סגול, ווייל ער האט זיך ארויסגענומען פון דעם זכות צו באַ-לאַנגען צום „עם סגולה", אויב ער וועט בנימינען נישט צוריקברענגען.



„ויפול על צואריו, ויבך על צואריו עוד". און ער איז אים געפאלען אויפן האַלדז, און ער האט לאַנג געוויינט אויף זיין האַלדז. זאָגט רש"י: יוסף איז גע-פאלן אויף יעקב'ס האַלדז, אָבער נישט יעקב אויף יוסף'ס האַלדז, ווייל, זאָגט רש"י, אונזערע חכמים זאָגן, אַז יעקב האט דעמאלט געלייענט, קריאת שמע'.

אויף דער דאָזיגער רש"י, איז פאַראַן אַ סך קשיות: ערשטענס, אויב עס איז געווען די צייט פון „קריאת שמע", האט דאך יוסף אויך געדארפט לייענען „קריאת שמע"? צווייטנס, פארוואס האט יוסף נישט צוגעווארט ביז יעקב האט געענדיקט לייענען „קריאת שמע"? און דריטנס, פארוואס האט ער נישט געקושט יוסף'ן נאך דעם, ווי ער האט געענדיקט „קריאת שמע"?

דערויף האָב איך געהערט אַ וואָרט פון הרב הגאון ר' פנחס הירש-פרונג שליט"א, אין נאָמען פון זיין גרויסען זיידען, דער דיקלער רב, הרב ר' טעוועלע זעהמאן זצ"ל. מיר ווייסן דאך, אַז ביי „קריאת שמע" דאַרף מען האָבן מסירת נפש, ווי די חז"ל זאָגן: „ובכל נפשד" — אפילו נוטל את נפשד". און ווי די גמרא ברענגט וועגן ר' עקיבא'ן: „כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, „בכל נפשד", אפילו נוטל את נשמתד, אמרתי מתי יבא לידי ואקימנו, ועכשו שבא לידי, לא אקיימנו?"

זענען מיר דאך, אַז „קריאת שמע" פאָדערט מסירת נפש, אָבער מסירת נפש איז נאָר פאַראַן ביי דעם, וואָס דאָס לעבן איז אים ליב, וואָס איז צופרידן פון לעבן, אַזאַ מענטש, אַז ער איז גרייט מקריב צו זיין דאָס לעבן פאַר ג-ט, איז עס טאַקע גאָר אַ הויכע מדרגה, אָבער יעקב אבינו איז דאך געווען די גאַנצע צייט, זינט יוסף איז פאַרשוואונדן, אַ שרוי בצער און כסדר גע'טענה'ט: „ארד אל בני אבל שאולה", טא ווען יעקב וואַלט אפילו געוואַלט זיך מקריב זיין פאַרן אויבערשטן, וואַלט עס דאך אויך נישט געווען קיין הויכע מדרגה.

אָבער איצט, אַז יעקב האט דערזען יוסף'ן אַ לעבעדיקן, אַלס „משנה למדך" אין מצרים, האט יעקב אויסגערופן: „אמותה הפעם!" אַצינד קען איך שטאַרבן, און זיך געשטעלט לייענען „קריאת שמע", און מקבל זיין אויף זיך די מצוה פון מסירת נפש. יעקב האט דערמיט געוואַלט לערנען יוסף'ן, אַז כאַטש ער האט

אזוי געפענקט צוויי און צוואנציק יאר צו זען אים, פונדעסטוועגן, ווי גאר ער האט דערפילט זיין גרויסע ליבע צו יוסף'ן, האט ער אויף איר מותר געווען צושייב אהבת ה', און דאס האט ער געלערנט יוסף'ן דורך זיין לייענען „קריאת שמע“ און מקבל זיין אויף זיך אהבת ה', דורך זיין גרייט אויף מסירת נפש.

★ ★ ★

דער „אור החיים“, ארומריידנדיק דאס, וואס יוסף האט נישט געלאזט פון זיך הערן די גאנצע צייט, און געלאזט דעם פאטער אזוי פיל לייזן, ברענגט ארויס וועגן דעם גאר אן אינטערעסאנטן געדאנק. אויף דער ערשטער צייט, דאס הייסט, אזוי לאנג ווי יוסף איז געווען א קנעכט און שפעטער זייענדיק פארשפארט אין תפיסה, קען דאך זיין, אז ער האט נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו לאזן וויסן דעם פאטער וועגן זיך. אבער שפעטער, אז ער האט „עולה לגדולה“ געווען, פאר-וואס האט ער דאן נישט געלאזט וויסן יעקב'ן אז ער לעבט ?

זאגט דער „אור החיים“, אז די סיבה איז געווען, וואס ער האט נישט געוואלט מביש זיין די ברידער, אדער ברענגען א קללה פון פאטער אויף זיינע ברידער, און ער האט באשלאסן, אז עס איז גלייכער, אז דער פאטער זאל בלייבן מיט זיין צער, איידער שופד'דם זיין די ברידער ; ווי די חז"ל זאגן : „מוטב שיפיל אדם עצמו לכבשו האש, ואל ילבין פני חברו“.

## ו י ח י

מיט דער היינטיקער סדרה ענדיקט זיך די גרויסע עפאכע פון די אבות, יעקב שטארבט, און עס הייבט זיך אן דער שעבוד פון די אידן אין מצרים. פארן טויט האט יעקב צו זיך גערופן יוסף'ן און אים געבעטן: „אל נא תקברני במצרים!“ זאסט מיד ניט באגראבן אין מצרים! און יוסף האט אים געשווארן, אז ער וועט טאן זיין פארלאנג.

אייגנטלעך איז דאך יעקב'ס בקשה צו יוסף'ן אומפארשטענדליך. ג—ט האט דאך אים צוגעזאגט: „ואנכי אעלך גם עלה“, אז ער וועט אים צוריק ארויפ-ברענגען, ווי רש"י טייטשט דארט: „הבטיחו להיות נקבר בארץ“, אז ג—ט האט אים צוגעזאגט, אז ער וועט באגראבן ווערן אין ארץ ישראל, טאָ צו וואָס האט יעקב זיך געדארפט אזוי בעטן ביי יוסף'ן און אים באַשווערן, אז ער זאל אים ניט באַגראַבן אין מצרים נאָר דער תירוץ איז, אז אפילו צייטווייליק האט יעקב אויך נישט געוואָלט ליגן אין דער ערד פון מצרים. . . .



„אל נא תקברני במצרים!“ זאגט דער מדרש: מעשה ברבי, ורבי אלעזר, שהיו מהלכים בשער שחוז לטבריה, ראו ארון של מת שבא מחוץ לארץ להקבר בארץ ישראל. רבי יהודה הנשיא און רבי אלעזר זיינען געגאנגען פאר דער שטאָט טבריה, האָבן זיי דערזען אן ארון מיט אַ טויטן, וואָס מען האט געבראַכט פון חוץ לארץ, כדי צו באַגראַבן אים אין ארץ ישראל, האט רבי יהודה הנשיא געזאָגט צו רבי אלעזר'ן: אויף דעם וואָס לעבט אין גלות און קומט בלויז באַגראַבן ווערן אין ארץ ישראל, אויף אים זאָגט דער פסוק: „ונחלתי שמתם לתועבה“. איר האט געמאַכט מיין נחלה פאר אן אומוירדיקייט. זעבן אין לאַנד ווילט איר ניט, נאָר עס מטמא זיין מיטן טויטן קערפער דאָס יאָ.



„ויגד ליעקב“, און מען האט געזאָגט יעקב'ן, זאָגט רש"י, אז געזאָגט האט אים איינער אַ מגיד. דערציילט שלום מילער ע"ה אַ הלצה: אין אַ שטעטל איז אַמאָל געקומען אַ מגיד צום רב און זיך געקלאָגט אויפן שול-גבאי, אז ער האט אים גערופן „גוי“. האט אים דער רב געזאָגט: „אפשר איז דער גבאי גערעכט?“ האט זיך דער מגיד צעקאַכט: ס'טייטש רבי, ווי קען עס זיין אמת? איד בין דאך אַ מגיד, ווי קען אַ מגיד זיין אַ גוי?

האט אים דער רב געענטפערט: אַט זאָגט דאך דער פסוק, ביי יעקב'ן, אז עס האט אים געזאָגט, איינער אַ מגיד. נו, זיינען דען דעמאַסט שוין געווען אין מצרים אידישע מגידים? . . .



„וירא ישראל את בני יוסף, ויאמר: מי אלה?“ און ישראל האט געזען יוסף'ס זין, און ער האט געזאָגט: ווער זיינען די דאָזיקע? זאָגט רש"י: בקש

לברכם ונסתלקה שכינה ממנו. מי אלה, מהיכן יצאו אלו, שאינם ראויים לברכה ? יעקב האט געוואלט בענטשן די אייניקלעך, האט זיך די שכינה פון אים אָפּגעטאַן, האט ער געזאָגט צו יוסף'ן: ווער זיינען די קינדער, פּונוואָנען קומען זיי, וואָס זיי זיינען ניט ווערט, מען זאָל זיי בענטשן ?

דערויף זאָגט דער מלבי"ם, אַז אַלס עגיפטישע פּרינצן, זיינען זיי געווען געקליידט ווי עגיפּטער, נאָר אַלע יאָרן, ווען זיי האָבן געלערנט ביי יעקב'ן, פּלעגן זיי קומען אָנגעטאַן אין אידישן לבוש, נאָר דאָס מאָל ווען יעקב איז קראַנק געווען און יוסף האָט זיך געאיילט צום פּאַטער, האָט ער זיי מיטגענומען אַזוי ווי זיי זיינען געווען אָנגעטאַן אין עגיפּטישן טראַכט. האָט זיי יעקב נישט דערקענט און געפּרעגט: מי אלה ? ווער זיינען זיי ?

און נאָך עפּעס האָט יעקב דערזען, אַז זיי זיינען שוין נישט ראוי געבענטשט צו ווערן, האָט ער געפּרעגט יוסף'ן: מהיכן באו ? וואָס פאַר אַ קינדער זיינען זיי ? דערויף האָט אים יוסף געענטפּערט: „בני הַם“. זיי זיינען דאָך אָבער מיינע . . . „אשר נתן לִי אלקים בזה“. וואָס גוט האָט מיר געגעבן דאָ הי, אין די היגע אומשטענדן . . . און אַז יעקב האָט געזען, אַז דעם אידישן לבוש האָבן זיי שוין ניט, האָט ער זיי געבענטשט: „ויקרא בהם שמי ושם אבותי“. עס זאל כאַטש גערופן ווערן אויף זיי זיין נאָמען, און דער נאָמען פון זיינע עלטערן. זאלן זיי כאַטש בלייבן ביים אידישן נאָמען.

ווי די חז"ל זאָגן: בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: און דאָס ערשטע איז „שלא שינו את שמם“, ווייל זיי האָבן נישט געענדערט דעם אידישן נאָמען, און דאָס האָט זיי אָפּגעהיט פון פּוּזשטענדיקער אַסימילאַציע.

★ ★ ★

„וואָמר: האַספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים“. און יעקב האָט געזאָגט: זאָמלט אייך איין, און איד וועל אייך זאָגן וואָס עס וועט מיט אייך געשען אין סוף פון די טעג. זאָגט דער מדרש: יעקב האָט אָנגעזאָגט זיינע קינדער זיי זאלן זיך נישט קריגן, זיי זאלן זיין פאַראייניקט, „האַספו“ פון לשון „אַספּה“, פאַרזאָמלט — פאַראייניקט, נאָר אַזוי אַרום וועלן זיי זוכה זיין צו דער גאולה.

★ ★ ★

ביים אָנהייב פון דער היינטיקער סדרה, פּרעגט רש"י: למה פרשה זו סתימה ? פאַרוואָס איז די היינטיקע פרשה פאַרמאַכט, (פאַרוואָס איז נישט אַ קיין הפסק צווישן סוף פון פרשת „ויגשׁ“ און אָנהייב פון פרשת „ויחי“ ? ענטפּערט רש"י: „שביקש גלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו“. ווייל אין דער היינטיקער סדרה שטייט דאָך, אַז יעקב האָט גערופן אַלע זיינע זין, און האָט פאַר זיי געוואָלט אויפדעקן דעם סוף פון גלות, האָט גוט — עס פאַרמאַכט פון אים, דערפאַר איז די היינטיקע פרשה אַ פאַרמאַכטע.

דערויף ברענגט אַ גוט וואָרט הרב ר' אברהם שטערן, אין זיין ספר „קבוצת כתבי אגדה“: די גמרא זאָגט דאָך אין סנהדרין: אַז דאָס וואָס ישעיה הנביא זאָגט אין נאָמען פון גוט — ט: „בעתה אחישנה“, איך וועל עס אַיילו אין דער צייט,



איז עס דאך אַ סתירה, אויב איילן, איז דאך פאַר דער צייט, און אויב אין צייט, איז דאך נישט געאיילט? זאגט די גמרא אַז די מיינונג איז „זכו אחישנה“, אויב די אידן וועלן זוכה זיין, וועט ג—ט צואיילן די גאולה, „לא זכו בעתה“, אויב אבער די אידן וועלן נישט זוכה זיין, וועט די גאולה קומען אין צייט.

זאגט דערויף הרב שטערן אין נאָמען פון סאַדיגורער רבין ר' אברהם יעקב זצ"ל, אַז דאָס וואָס יעקב האָט געוואָלט מגלה זיין דעם „קץ“, האָט ער דאָך נישט געמיינט דעם „קץ“ פון „זכו“, ווייל דאָס איז דאָך נישט שייך מגלה צו זיין, ווייץ דאָס האָט דאָך נישט קיין פאַשטימטע צייט, קומט דאָך אויס, אַז ער האָט געוואָלט מגלה זיין דעם „קץ“ פון „לא זכו“, האָט אים דער אויבערשטער געזאָגט: דו קוקסט אויף מיינע קינדער, פון דער מדרגה פון „לא זכו“, איז דעריבער „נסתלקה הימנו שכינה, ונסתם ממנו“ . . .

און נאָך גיט הרב שטערן צו אַ זייער טיפּע פאַמערקונג פון „זוהר“, צו דעם וואָס דער מדרש זאָגט: „ונסתם ממנו“, און נישט „ונעלם ממנו“? אַז דערפון קאָז מען לערנען, אַז באמת האָט טאַקע יעקב יאָ מגלה געווען דעם „קץ“, נאָר ער האָט עס געזאָגט „בדרך סתום“, ווי עס שטייט ביי דניאַל'ן: „ואתה סתום וחתום הדברים עד עת קץ“.



„וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול“. און ער (יששכר) האָט געזען די רוי, אַז זי איז גוט, און דאָס לאַנד, אַז עס איז ליב, האָט ער געבויעט זיין רוקן צו טראַגן דעם עול. רש"י טייטשט: „ויט שכמו לסבול עול תורה“. זאָגט דערויף דער „חפץ חיים“ זצ"ל: עס איז כדאי אויף דער וועלט צו ליידען צוליב דער תורה, פאַר דעם וואָס עס דערוואַרט די לומדי תורה אויף יענער וועלט. אַ סוחר, אַ חכם, לייגט נישט קיין אַכט אויף די אומאַנגענעמ־לעכקייטן וואָס ער דאַרף אויסשטיין אין וועג, ער ווייסט דאָך אַז דאָס איז נישט קיין רייע לשם תענוג, דער עיקר איז דאָס, וואָס ער וועט פאַרדינען, ווען ער וועט אַהיים קומען.

אזוי אויך דאַרפן די לומדי התורה נישט לייגן קיין אַכט אויף די פאַקוועמ־לעכקייטן פון דער וועלט, דער עיקר דאַרפן זיי זיך קאַנצענטרירן אויף לערנען תורה, דאָס דאַרף זיין זייער אידעאל.

דער „חפץ חיים“ פלעגט נאָכזאָגן אַ משל אין נאָמען פון אַ גרויסן גאון, אַזוי דערציילט הרב רבי שמואל גריינימאַן, אין זיין ספר וועגן „חפץ חיים“, אַמאַל איז אַ גרויסער שר געפאַרן אויף אַ שיף, האָט ער געוואָלט זען, ווי אַזוי מען פירט די שיף, האָט מען אים אַראַפּגעפירט אונטער, און געוויזן אים די מאַטאַרן און די אַרבייטער, וואָס זייערע הענט זיינען געווען אויסגעשמירט מיט אויל און אַנדערע פעטקייטען, זייערע פּנימער זיינען געווען פאַרשוואַרצט א. א. וו. איז עס דעם שר נישט געפּעלן געוואָרן און ער האָט געוואָלט געבן אַ באַפּעל, אַז די אַרבעטער ביי די מאַטאַרן און ביי די אויווענס זאָלן זיין אַנגעטאַן שייך אין ווייסן און זייערע הענט זאָלן זיין רייך, אַזוי ווי עס פאַסט פאַר אַ שיף וואָס פירט חשובע מענטשן. אבער דער קאַפיטאַן פון דער שיף האָט אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז אוממעגליך. אויב די דאָזיקע אַרבעטער זאָלן נישט

איינשמירן זייערע הענט און פנימער און זאלן ארומגיין אויסגעפוצט ווי די רייזנדע אויף דער דעק, וועט די שיף זיך ניט באוועגן, און אלע וועלן זיין אין גרויס סכנה.

דער נמשל איז, פלעגט ער אויספירן, די גאנצע שיינע און גרויסע וועלט באוועגט זיך נאר אין זכות פון די פארשווארצטע, פארושכ'טע אידן, וואס זיצן אין די בתי מדרשים און ישיבות און לערנען תורה. ווען מען זאל חלילה אויפהערן לערנען תורה, וועט די וועלט קיין קיום נישט האבן.



די סדרה און דער חומש „בראשית“ ענדיקט זיך מיט דעם, ווי יוסף באשווערט זיינע ברידער, אז ווען ג—ט וועט זיך דערמאנען אין זיי, און זיי ארויסנעמען פון מצרים, זאלן זיי מיטנעמען זיינע ביינער, און זיי אוועקטראגן אין לאנד פון די אבות. יוסף וויל אז זיינע ביינער זאלן רוען אין אידישן לאַנד. די דאזיקע ווערטער זיינען אריין טיף אין הארצן פון אידישן פאלק, און כאטש רבי יהודה הנשיא האט געטאָדלט די יעניקע, וואס פארן קיין ארץ ישראל בקוין שטארבן, איז עס דאך געווען דאס שטרעבן פון יעדן איד, אז זיינע ביינער זאלן רוען אין אידישן לאַנד. אַנגעהויבן האט זיך די ערשטע אידישע אחוזה אין אונדזער לאַנד פון דער מאמע שרה'ס קבר, און ביי יציאת מצרים, איז דער ארון פון יוסף'ן געגאנגען פאראויס, אלס אַוואַנגארד פארן פאלק, אויפן וועג צו זיין לאַנד און זיין דערלייזונג.





שמות



## ש מ ת

ביים סוף פון חומש „בראשית“ ווערט דערציילט, ווי אזוי די אידן זיינען געקומען קיין מצרים, און אין חומש „שמות“ וועט גערעדט ווערן, וועגען דעם וואס די אידן האבן דורכגעלעבט אין מצרים, און ווי אזוי זיי זיינען ארויס פון מצרים, געקראגן די תורה אויפן בארג סיני, און צוריקגעגאנגען קיין ארץ ישראל.

די היינטיקע סדרה ענטפערט אויף א סך פראגען, וואס מאטערן אידן און נישט אידן. ערשטנס גיט די סדרה אן ענטפער אויף דער פראגע, פאר וואס מען האט אונדז אידן פיינט און מען רודפ'ט אונדז ביזן היינטיקן טאג. צווייטנס, געפינען מיר אין דער היינטיקער סדרה אן ענטפער אויף דער פראגע, ווי אזוי דאס אידישע פאלק האט איבערגעלעבט אזוי פיל צרות און פיין פון פרעהל ביז היטלער, און דאך ניט פארשוואונדן געווארן אלס פאלק.

און טאקע אין דער אמת', פארוואס האט מען אונדז אזוי פיינט? פארוואס פארפאלגט מען אונדז אן אויפהער? דערויף ענטפערט די סדרה, אן מען האט אונדז פיינט פאר גארנישט. אן שום סיבה. דער פסוק זאגט: „ויקוצו מפני בני ישראל“. עס איז זיי נמאס געווארן פאר די קינדער פון ישראל. דער מדרש טייטשט דאס ווארט „ויקוצו“, פון ווארט „קוצים“, דערנער. די אידן זיינען געווען אין די אויגן פון די מצרים, אזוי ווי דערנער. „ממדם שהיו ישראל דומין בעיניהם כקוצים“.

די זעלבע אידן, וואס מיט א זיבעציק-אכציק יאר פריער זיינען זיי גאסט פריינטלעך אויפגענומען געווארן אין מצרים, זיינען גיך געווארן א געזעלשאפטליך, פאליטיש און אינדוסטריעל פראבלעם. זיי זיינען זיך צעוואקסן און אריינגעדרינגען אין עגיפטישן לעבן, און באלד איז אנשטאנען די גוט באקאנטע באוועגונג פון „הבה נתחכמה לו“.

זאגט דער „יקוט שמעוני“: „ותמלא הארץ אותם“ שנתמלאו בתי טיאטראות ובתי קרקיסאות מהם, מיד גורו עליהן שיפרשו מהם“. די אידן האבן אנגעפילט אלע טעאטערס און צירקן פון מצרים, און אן די עגיפטער האבן דאס דערזען, האבן זיי גוזר געווען, מען זאל זיי אפשיידן . . .

אזוי גיך ווי אידן הייבן אן פארגעסן, אן זיי זיינען די „בני אברהם יצחק ויעקב“, און ווילן נאכטאנצן די שכנים, און זיין „ככל הגוים בית ישראל“, הייבט מען זיי גלייך אן דערמאנען, אן זיי זיינען פרעמדע, און מען טראכט אויף זיי אויס פילבולים, אן זיי זיינען שונאים פון לאנד א. א. ו. אן שום סיבה, אן א פארוואס, האט מען אונדז פיינט און מען טראכט אויף אונדז אויס די געמיינסטע פילבולים. דער עצם פאקט פון אידישער עקזיסטענץ אין דער פרעמד שאפט אנטיסעמיטיזם.

און ווי אזוי האבן אידן איבערגעלעבט די אלע גלותן און דאך נישט פאר-שוואונדן? אן זאך וואס קיין אנדער פאלק אויף דער וועלט האט עס נישט באוויזן? ענטפערט דערויף די סדרה: ווייל אידן האבן זיך געהאלטן ביי זייער אמונה, ביי זייער טראדיציע, און דערפאר זיינען זיי אויסגעלייזט געווארן.

נאך א זאך : אלע אנדערע פעלקער האבן שלום געמאכט מיט זייער שיקזאל, און זיך איינגעלעבט אין קנעכטשאפט, די אידן האבן אבער בשום אופן נישט שלום געמאכט מיט דעם פאקט, וואס זיי זיינען פארקנעכט געווארן. פרעה האט זיך דא אנגעשטויסן אויף אזא עלעמענט, וועלכן ער האט פריער נישט באגעגנט. אזע אנדערע פעלקער, וואס מצרים האט פארשקלאפט, זיינען געגאנגען אין שפאל, נאר די אידן האבן זיך נישט אונטערגעגעבן. דער פסוק דערציילט דאך אונדז : „וַיֵּאָמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה, וַיִּזְעָקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹקִים מִן הָעֲבֹדָה“ . און די קינדער פון ישראל האבן געזיפצט פון דער קנעכטשאפט, און זיי האבן געשריען, און זייער געשריי איז אויפגעגאנגען צו ג—ט פון דער קנעכטשאפט. דאס האט דער אויבערשטער געזאגט צו משה : „ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו“ . זען האב איד געזען, די פיין פון מיין פאלק וואס אין מצרים, און איד האב צוגעהערט זייער געשריי פון וועגן זיינע באדריקער. געדארפט האט דאך שטיין, „ואת צעקתו שמעתי“ , נאר, זאגט דער „משד חכמה“ , נישט אויף זיין אייגענעם מצב האט יעדער געשריען, נאר אויפן מצב פון גאנצן כלל, אויפן חילוף הכבוד פון גאנצן פאלק, דערפאר האט דער אויבערשטער זיך צוגעהערט צו זייער געשריי.



„ותקרא שמו משה“ . און זי האט גערופן זיין נאמען משה. דערויף זאגט דער מדרש : „מכאן אתה למד שכוון של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו למשה, לא נקבע לו שם בכף התורה, אלא כמו שקראת לו בתיה בת פרעה, ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר“ . הגם משה האט געהאט א סך נעמען, פונדעס טוועגן האט די תורה נישט באשטימט קיין אנדער נאמען פאר אים, א חוץ ווי בתיה, פרעה'ס טאכטער, האט אים גערופן. און אויך דער אויבערשטער האט אים נישט גערופן מיט קיין אנדער נאמען.

הרב הגאון ר' חיים דובער גינזבערג שליט"א פון וואנקאווער, האט אמאל געזאגט אויף דעם א גוט ווארט. כאטש דער נאמען משה איז דאך נישט קיין אידישער, פרעה'ס טאכטער האט דאך אים דעם נאמען געגעבן, פונדעסטוועגן האט דער אויבערשטער אים גערופן נאר מיט דעם נאמען, ווייל דער דאזיקער נאמען איז פארבונדן מיט דער גרויסער מצוה פון הצלת נפשות, ווארום פרעה'ס טאכטער האט דאך אים דעם נאמען געגעבן אלס אנדענק, אז זי האט אים געראטעוועט דאס לעבן, ווען זי האט אים ארויסגעצויגן פון וואסער.



„ויגדל משה, ויצא אל אחיו“ . אז משה איז אויפגעוואקסן, איז ער ארויס-געגאנגען צו זיינע ברידער. כאטש דערצויגן ביי פרעה'ן איז פאלאץ, א פרינץ ווי די אנדערע פרינצן, פילט ער דאך אז אין זיינע אדערן שלאגט אידיש בלוט, דאס בלוט פון די בני ישראל. ער לאזט זיך ארויס אויף דער וועלט, און ער זעט, ווי זיין פאלק ווערט געפייניקט, מען באהאנדלט זיי ווי שקלאפן, אט די פרייע עברים, די ברידער פון יוסף'ן, דעם משנה למלך פון מצרים, וואס האט אויפ-געבויט די תבואה שפייכלערס, וואס אין דעם איז באשטאנען די גאנצע קראפט

פון מצרים, ווייל ווען נאר עס איז געקומען אַ הונגער, האָט פרעה געהאַט שפייז  
 איז זיינע תבואה אוצרות צו פאַרטיילן אַלעמען, און אַזוי אַרום אַלעמען געמאַכט  
 אונטערטעניק. אָט די ברידער זיינע, וואָס האָבן אויסגעבויט פּיתום און רעמסס,  
 ווערן דערנידעריקט און געפייניקט, ער זעט ווי מען שלאָגט זיי, די אידן, און  
 ער קען זיך נישט באַהערשן. ער ריזיקירט מיט זיין פּרינצלעכער קאַריערע, ריזי-  
 קירט מיט זיין לעבן, ער פאַרגעסט אין אַלעם, ער זעט בלויז דעם שוידערלעכן  
 אומרעכט, און ער דערהרגעט דעם מצרי.

דער לובלינער רב, דער גאון הדור רבי מאיר שאַפּירא זצ"ל, האָט דעם פּסוק  
 געטייטשט: „ויפּן כּה וכה וירא כּי אין איש, ויד את המצרי ויטמנהו בחול“.  
 נאַכדעם ווי משה האָט צוגעזען, וואָס די מצרים טוען מיט די אידן, האָט ער תּופּס  
 געווען דעם מהות פּון דער עגיפּטישער קולטור, וואָס באַשטייט פּון שלאָגן און  
 פאַרשלאָפּן אידן, האָט ער זיך געווענדעט רעכטס און לינקס, אויף אַלע זייטן,  
 געזוכט הילף ביי אַזע פאַרטייען, אָבער „וירא כּי אין איש“, אַז ס'איז נישטאָ  
 קיין איינער וואָל זאל זיך אָננעמען די עולה, „ויד את המצרי“, האָט ער געשלאָגן  
 כּפרות מיט דער גאַנצער מצרישער קולטור, „ויטמנהו בחול“, און ער האָט עס  
 פאַרגאַפּן אויף לעולם ועד. . . אויפּגעהערט צו חנ'דלען זיך צו דער גויעשער  
 ציוויליזאַציע און צו זייער קולטור, און אַוועק צוריק צו זיינע ברידער.



„וּיֹאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱלֹקִים: מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶךְ אֶל פְּרֹעֶה, וְכִי אֹצִיא אֶת  
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם? וַיֹּאמֶר: כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לָךְ הָאוֹת כִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיד,  
 בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם, תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹקִים עַל הַהָר הַזֶּה“.  
 האָט משה געזאָגט צו ג—ט: ווער בין איד, אַז איד זאל גיין צו פרעה'ן, און אַרויסציען די קינדער  
 פון ישראל פון מצרים? האָט ג—ט געזאָגט: אָבער איד וועל זיין מיט דיר.  
 און דאָס וועט זיין פאַר דיר אַ צייכן, אַז איד האָב דיר געשיקט, ווען דו וועסט  
 אַרויסציען דאָס פּאָלק פון מצרים, וועט איר דינען ג—ט אויף דעמדאָזיקן באַרג.

איז דאָך אין פּלוג דער ענין אַפּיסל נישט פאַרשטענדליך. ערשטנס פּונּוואָנען  
 איז משה געקומען צו אַזאַ מדרגה פון עניוּת, אַז נישט געקוקט וואָס ג—ט  
 ווענדעט זיך צו אים, אַז ער זאל זיין דער גואל פון פּאָלק, האָט ער זיך דאָך  
 געפּילט אַזוי נידעריק, אַז ער ענטפּערט דעם אויבערשטן, „מי אַנכי“? ווער בין  
 איד, וואָס זאל אויף זיך נעמען אַזאַ אויפּגאַבע, און ווי די תּורה אליין זאָגט אויף  
 אים עדות: „והאיש משה ענו מאד, מכֹּחַ האדם אשר על פני האדמה“. און דער  
 מאָן משה איז געווען זייער באַשיידן, מער פון אַלע מענטשן וואָס אויפּן געזיכט  
 פון דער ערד. פּונּוואָנען זשע איז ער, דער געוועזענער עגיפּטישער פּרינץ, און איצט  
 דער וואָס ג—ט אליין רעדט צו אים, ער זאל זיין דער באַפּרייער פון זיין פּאָלק,  
 דערגאַנגען צו אַזאַ מדרגה אין עניוּת,

און נאָך איז דער ענין קשה, וואָס פאַר אַ צוזאַמענהאַנג האָט דער „אות“,  
 וואָס ג—ט האָט אים געגעבן, אַלס ענטפּער, וועגן דינען ג—ט אויף דעמדאָזיקן  
 באַרג, מיט דער פּראָגע פון משה: „מי אַנכי“,

עס ווערט געברענגט אין „משך חכמה“, א גאָר אינטערעסאַנטער געדאַנק וועגן די דערמאָנטע פראַגען. משה'ס עניוּות איז געקומען פון זיין הויכער השגה. טאַקע ווייל ער האָט גערעדט מיט השי"ת פה אל פה, האָט ער משיג געווען גדלות ה' אין זיין גאַנצער גרויסקייט. דערפאַר די מדרגה פון גרעסטער עניוּות. און דער צוזאַמענהאַנג צווישן זיין פראַגע און ג—ט'ס ענטפער איז ווען דו וועסט אַרויסנעמען דאָס פאַלק, וועט איר דינען ג—ט אויף דעמדאָזיקן באַרג „סיני“, וואָס האָט אויך זוכה געווען, אַז אויף אים זאָל געגעבן ווערן די תורה איז זכות פון זיין עניוּות, וואָרום ער איז דאָר געווען דער גידעריקסטער פון אַלע בערג . . .

---



## ו א ר א

שוין ביים סוף פון דער פריערדיקער סדרה, זעען מיר משה'ן אין א געדריקטער שטימונג, ער איז אנטוישט און פארצווייפלט. דער אנהייב פון זיין שליחות האט אים געבראכט אין א ביטערן צוזאמענשטויס מיט די אידן, מען טענה'ט צו אים און צו אהרנ'ען: „ירא ה' עליכם וישפוט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו, תת חרב בידם להרגנו'". זאל ג—ט אראפקוקן אויף אייד, און משפטן, וואס איר האט פארמאוסט אונדזער ריח אין די אויגן פון פרעה'ן, און אין די אויגן פון זיינע דינער, צו געבן א שווערד אין זייער האנט אונדז צו הרג'ענען.

מיט גרויס צער און פארדרוס, טענה'ט משה צו ג—ט: „למה הרעות לכם הוה, למה שלחתנו? פארוואס האסטו שלעכטס געמאכט דעמאזיקן פאלק? משה'ס טענה איז געווען, אז א מנהיג ישראל קאן נאר זיין דער, וואס נעמט אויף זיך צו זיין דער אפלייזער פאר אידישע צרות, און דאס האט ער גע'טענה'ט צום אויבערשטן: אויב דו האסט מיד געשיקט, מיד אויסגעקליבן צו זיין דער מנהיג, טא פארוואס האסטו מיר נישט געגעבן די יסורים? פארוואס דארפן זיי נאך ליידן, מיר געהעבן זיי, איר דארף זיין זייער אפלייזער.

ווי דער מדרש זאגט אויפ'ן פסוק: „ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמו, הרע לכם הוה, והצל לא הצלת את עמדי'“, זאגט דער מדרש: „אמר ר' עקיבא, אמר: יודע אני שאתה עתיד להצידם, אלא למה לא איכפת לך באותן הנתונים תחת הפניו? משה האט געטענה'ט, איר ווייס אז דו וועסט זיי ראטעווען, אבער פארוואס ארט דיר ניט פאר יענע וועלכע ליגן אונטער די בנינים פון מצרים? יענע וועלכע זיינען געפאלן טויטע און פארוואונדעטע ביי דער שווערער ארבעט פון בויען פיתום ורעמסס און אנדער בנינים? משה האט גפאדערט פון ג—ט רחמנות און ניט דין.

דערויף איז געקומען דער ענטפער פון ג—ט, דורכדעם וואס ער האט זיך אנטפלעקט צו משה'ן מיט'ן שם „הויה'“, וואס באטייט מידת הרחמים. און ג—ט זאגט צו משה'ן: זאלסט זאגן צו די אידן, אז איר וועל זיי ארויסנעמען פון אונטער דער לאסט פון מצרים, איר וועל זיי אויסלייזן, און נעמען זיי צו מיר אלס א פאלק, און ברענגען זיי צו דעם לאנד, איר בין ג—ט.

ג—ט האט זיך דא אנטפלעקט צו משה'ן אין א נייער ראלע, ניט נאר אלס מעכטיקער ג—ט, נאר אלס דער „אל רחום וחנון'“, וואס הערט דעם געשריי פון די אונטערדריקטע, „שמעתי את נאקת בני ישראל'“, וועמעס צוזאג מוז פאר-וויקליכט ווערן, ווייל ער איז דער סוד פון דער עקזיסטענץ, אויף וואס עס איז מרמז דער נאמען (יוד, כה, ו', כה).

נאך דער דאזיקער אנטפלעקונג פון ג—ט צו משה'ן, איז משה אָוועקגעגאנגען קיין מצרים, איבערגעבן די אידן דעם אויבערשטנס הבטחה, אבער ווי גרויס איז געווען זיין צער און פארצווייפלונג, ווען ער האט דערפארן, אז די אידן, געזונקען אי זייער מורא'דיקער קנעכטשאפט, האבן אפילו נישט געוואלט הערן משה'ס

ווערטער, און פול מיט ביטערער אנטוישונג קומט משה ווידער צו ג—ט מיט א טענה: „הז בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה, ואני ערל שפתים?“ אויב די קינדער פון ישראל האבען ניט צוגעהערט צו מיר, היינט ווי וועט פרעה מיר צוהערן, און איד האב פארשטאפטע ליפן?

אויב די אידן, וואס על-פי שכל דארפן זיי דאך וועלן באפרייט ווערן, ווילן זיך נישט צוהערן צו מיר, טא ווי אזוי וועט פרעה וועלן זיך צוהערן, וואס איז זיין אינטערעס איז דאך פונקט דאס פארקערטע, נישט צו באפרייען זיינע קנעכט?

זאגט דאך דער פסוק ווייטער: „כי ידבר איכם פרעה לאמור: תנו לכם מופת“— אז פרעה וועט רעדן צו אייך, אזוי צו זאגן: גיט צו אייך א וואונדער. גיט א צייכן, א וואונדער, צו אייך אליין, גיט צוערשט א מופת די אידן, זיי זאלן וועלן באפרייט ווערן, דערנאך וועט איר קומען צו מיר! . . .

דערויף האט ג—ט געענטפערט משה'ן אז ער דארף האבן א סך געדולה, צו קענען אומגיין מיט די אידן, וי רש"י זאגט: „צוה עליהם להנהיגם בנחת ולסבול אותם“, ער האט זיי (משה'ן און אהרן'ען) באפוילן, זיי זאלן זיך אומגיין מיט די אידן מיט גוטן, און קענען פארטראגן זייערע רייד, ווארום דאס וואס זיי האבן זיך נישט צוגעהערט, איז דאך געווען „מקצר רוח ומעבודה קשה“, זיי האבן זיך ניט צוגעהערט צו משה'ן, צוליב זייער קורץ געמיט און שווערער ארבעט. ווי האבן זיי געקענט גלויבען, אז משה איז טאקע דער גואל, אז זיי האבן געזען אז זינט ער איז געקומען, איז זייער לאגע נאך פארערגערט געווארן, אבער איז דער אמת'ן האבן זיי געלעכצט נאך גאולה.



„הז בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמענו פרעה?“ דער פשיטיווקער גאון זצ"ל האט דעם פסוק געטייטשט, לויט דעם וואס דער מדרש זאגט, און יונה הנביא, איז דערפאר אנטלאפן קיין תרשיש, ווייל ער האט מורא געהאט, טאמער וועלן די „אשורים“ זיך צוהערן צו זיינע ווערטער און תשובה טאן, וועט דאך אזוי ארום ארויסקומען א קיטרוג קעגן די אידן, וואס זיי הערן זיך נישט צו, צו זייערע נביאים, און געצנדיגער האבן זיך יא צוגעהערט.

דאס זעלבע האט משה געטענה'ט: די אידן האבן זיך נישט געוואלט צוהערן צו מיינע ווערטער, טא וואס וועט זיין „ואיך“— אויב פרעה וועט זיך יא צוהערן צו מיר? וועל איד דאך נישט האבן קיין פתחון פה“ אפילו מלמד זכות צו זיין אויף די אידן“?



„ואני ערל שפתים“ איז בודאפעשט איז געווען א מגיד ר' קאפל רייד, האט ער געשמ'ט מיט זיין געשליפן מויל, א „פה מפיך מרגליות“, קומט אמאל צו אים אלס גאסט זיין זון, און זעט ווי דער פאטער גרייט זיך צו א דרשה. פרעגט ער אים:

— טאטע, אויך דו דארפט זיך נאך גרייטן צו א דרשה?  
 — איד וועל דיר ענטפערן מיין זון — האט געזאגט ר' קאפל — איך גרייט זיך נישט וואס צו זאגן, נאך איד גרייט זיך צו וואס נישט צו זאגן . . .

אויפן פסוק : „ואני ערל שפתים“ זאגט דער תרגום : „ואנא יקיר ממלל“ ;  
איד האלט טייער דאס ווארט, וואס איד זאג נישט . . .



„הנה אנכי מכה במטה“ איד שלאג מיט דעם שטעקן וואס אין מיין האנט.  
אין וואלן פלעגט אַרומגיין אַ ווערטל : „אַ מכה אַ למדן“ פּונוואַנען האָט זיך  
גענומען דאָס דאָזיקע ווערטל, און וואָס האָט עס באַטייט ? האָט ר' משה קאַב-  
רינער דערויף אַזוי געזאָגט :

דער מדרש דערציילט, אַז ווען משה און אהרן זיינע געקומען און געפאָדערט  
ביי פרעה'ן אין נאָמען פון אידישן ג—ט, אַרויסצושיקן די אידן, האָט פרעה  
גענומען נאַכקוקן אין זיינע ספרים, האָט ער דאָרט געפונען פאַרשריבן די געטער  
פון מואב, עמון, צידון אַ אַנד. דעם אידישן ג—ט האָט ער אַבער דאָרט נישט  
געפונען פאַרשריבן. האָט ער געזאָגט : ווער איז עס דער אידישער ג—ט ? איד  
קאָן אים גאַרנישט.

אַזוי איז געווען ביי יעדער מכה. פרעה איז געוואָרן אַ למדן און אַנגעהויבן  
מעין צו זיין אין די ספרים, האָט אים כביכול געזאָגט : ביסט אַ למדן — נאָ זשע  
דיך אַ מכה . . .

דעריבער זאָגט מען : „אַ מכה אַ למדן“ — דאָס מיינט מען אַזעלכע למדנים

ווי פרעה . . .



„ושמתי פדות בין עמי ובין עמדי“ און איד וועל מאַכן אַן אַפשיידונג  
צווישן מיין פאַלק און צווישן דיין פאַלק, למחר יהיה האות הזה“ מאַרגן וועט  
געשעה דערדאָזיקער צייכן. ברענגט דער „פנינים יקרים“, אַן דריי מאָל אין  
פאַראַן אין תנ"ך דער אויסדרוק „פדות“, אין דער היינטיקער סדרה, און אין  
תהלים : „פדות שלח לעמו“, און „כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות“.

די ערשטע צוויי „פדות“ זיינען „חסר ו'“, אַז אַ „ו'“ (פדות), נאָר ביים  
דריטן מאָל שטייט „פדות“ (מלא) מיט אַ „ו'“. פאַרוואָס דאָס איז אַזוי, קאָן  
פאַרענטפערט ווערן מיט דעם, וואָס די חז"ל זאָגן, אויפן פסוק : „ישראל נושע  
בה' תשועת עולמים, ישראל ווערט געהאַלפן פון ג—ט אַן אייביקע הילף. זאָגן די  
חז"ל, אַז ווען די גאולה וועט זיין דורך ג—ט אליין, וועט זי זיין „תשועת עולמים“,  
אַן אייביקע הילף, אַבער די גאולות, וואָס זיינען צושטאַנד געקומען דורך אַ  
„בשר ודם“, זיינען נאָר געווען צייטווייליקע.

דאָס האָט די מסורה געמיינט מיטן אויסדרוק „פדות“ אַז אַ „ו'“ איז דער  
היינטיקער סדרה, „ושמתי פדות“, ווייל דאָס וועט נאָך נישט זיין די גאולה  
שלימה, ווייַל נאָך איר וועלן נאָך קומען אַנדערע גלות, דאָס זעלבע מיטן אויסדרוק  
„פדות שלח לעמו“, מיינט עס דורך אַ שליח, אַבער ווען דער פסוק זאָגט : „כי עם  
ה' החסד והרבה עמו פדות“, שטייט „פדות“ (מלא) מיט אַ „ו'“, צו ווייזן, אַז די  
גאולה שלימה, וואָס וועט קומען דורך דעם אויבערשטן אליין, און נאָר זי וועט  
זיין אַן אייביקע, און דאָס מיינט דער פסוק מיטן אויסדרוק : „למחר יהיה האות  
הזה“, אויף מאַרגן (איז דער צוקונפט) וועט געשען דער דאָזיקער צייכן.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם, וויל איד באַמערקן, אַז הרב ר' שלמה יהודה  
חי אַלקלעי ז"ל, רב און מקובל פון ירושלים, געלעבט אין איין צייט מיט הרב  
ר' צבי הירש קאַלישער ז"ל, שרייבט : „יש להבדיל בין משיח בן דוד ומשיח  
בן יוסף, משיח בן דוד הוא מן השמים" יבא אחרי משיח בן יוסף כדי לסיים  
את הגאולה, מעשיו יהיו בדרך נס : תחית המתים, קבוץ גדחי ישראל והשלטת  
מלכות שד' על כל העמים, אבל משיח בן יוסף הוא מן הארץ, ויבחר עי"ד העם  
עצמו כדי להגשים את גאולתו".

לאמיר האפן, אַז די איצטיקע „אתחלתא דגאולה", איז דער אנהייב צו דער  
אמתער גאולה שלימה, וואס וועט זיין „תשועת עולמים".

---

## ב א

„ויאמר ה' אל משה, בא אל פרעה, כי אני הכבדתי את לבו“. און ג—ט האט געזאגט צו משה'ן: קום צו פרעה'ן, ווארום איד האב הארט געמאכט זיין הארץ. איז דאך באמת שווער צו פארשטיין, פארוואס איז פרעה'ן געקומען אזא שווערע שטראף, ווי די „עשר מכות“? אויב דער אויבערשטער זאגט אליין, אז ער האט הארט געמאכט פרעה'ס הארץ, און ג—ט אליין האט דאך געזאגט צו אונדזער זידן אברהמ'ען: „ידע תדע, כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה“, וויסן זאלסטו וויסן זיין, אז דיינע קינדער וועלן זיין פרעמדע, אין א לאנד וואס איז ניט זייערס, און מען וועט זיי פארקענטן, און מען וועט זיי פייניקן פיר הונדערט יאר. איז דאך דערפון צו זען, אז דאס איז געווען ג—ט'ס רצון, אויב אזוי, פארוואס זשע איז געקומען אזוי צו באשטראפן פרעה'ן מיט די מצרים?

נאר דער תירוץ איז, אז דאס איז זיי געקומען פארן „קשי השעבוד“, פונקט ווי ישעיהו הנביא זאגט וועגען אשור'ן: „הוי אשור שבט אפי, ומטה הוא בידם זעמי — — — והוא לא כן ידמה, ולבבו לא כן יחשוב — — — כי אמר: בכח ידי עשיתי“. וויי, אשור, די רוט פון מיין צארן, וואס מיין כעס איז א שטעקן אין זייער האנט! אבער ניט אזוי מיינט ער, און ניט אזוי טראכט זיין הארץ, ווארום ער זאגט: מיטן כוח פון מיין האנט האב איך אויפגעטאן.

אשור האלט נישט, אז ג—ט נוצט אים בלויז אלס א שטעקן, צו שלאגן די יעניקע פעלקער, אויף וועלכע ג—ט איז אין כעס. אשור דענקט, אז דאס טוט ער אליין, ווייל ער איז קלוג און פארשטאנדיק, ווייך אזוי וויילט זיך אים, ווייל זיין פארלאנג איז צו פארטיליקן און פארשניידן פעלקער.

פרעה דענקט אויך אזוי, אז אלץ געשעט לויט זיין רצון, ווארום „מי ה' אשר אשמע בקולו“ ווער איז ג—ט, אז איך זאל צוהערען צו זיין קול? אט דערפאר, ווייל ער האט די אידן געמאטערט מיט זיין אייגענעם רצון און נישט געוואלט אנערקענען דעם אויבערשטן, דערפאר איז אים געקומען די פארדינטע שטראף.

דאס איז אויך דער טייטש פון פסוק אין „תהלים“: „שפך חמתך אל הגויים, אשר לא ידעוך, ועל ממלכות אשר בשמד לא קראו“. גיס אויס דיין גרימצארן אויף די פעלקער וואס קענען דיד ניט, און אויף די קיניגרייכן וואס רופן ניט דיין נאמען. „כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו“. ווארום זיי האבן אויפגעגעסן יעקב'ן, און זיין היים האבן זיי פארוויסט. און געטאן האבן זיי עס נישט אין ג—ט'ס נאמען, ווארום „בשמד לא קראו“, דיין נאמען האבן זיי דאך ניט גערופן. געטאן האבן זיי עס, מיט זייער אייגענעם רצון, דערפאר האבן זיי פארדינט דעם אויבערשטנס שטראף.

\* \* \*

„ויהי חושך על ארץ מצרים, וימש חושך“. ג—ט האט געהייסן משה'ן אויסשטרעקן זיין האנט קעגן הימל, און עס זאל ווערן א פינצטערניש איבערן

לאנד מצרים, אז מען זאל קענען אנטאפן די פינצטערניש. דערויף זאגט דער ווילנער גאון זצ"ל: „החושד הוא גם כן בריאה בפני עצמו, כמו שכתוב: „יוצר אור ובורא חושד“. ולא כמו שחושבים החוקרים, שהחושד אינו רק העדר האור, רק שהבורא קבע בטבע, שהאור ידחה החושד, אבל במצרים שינה את הטבע, שהחושד ידחה את האור, ועל כן כתוב בלשון הפעיל“.

דער גאון האלט נישט ווי די „חוקרים“, וואס דענקען, אז דאס פעלן פון ליכטיקייט הייסט פינצטערניש, דער גאון האלט, אז פינצטערניש איז אזעלבסט-שטענדיקע באשעפעניש פונקט ווי ליכט. נאר דער אויבערשטער האט אזוי באשאפן די נאטור, אז ליכט זאל דוחה זיין פינצטערניש, אבער אין מצרים האט ג—ט משנה געווען די נאטור, און פינצטערניש האט דוחה געווען די ליכטיקייט. דערפאר איז „וימש“ אין דער גראמאטיקאלישער פארם פון בנין „הפעיל“.

דער חדושי הרי"ם ז"ל, ריינדניק וועגן „מכת חושד“, טייטשט דעם פסוק, „לא ראו איש את אחיו ולא כמו איש מתחתיו“, ווייל זיי האבן זיך נישט געקענט אנקוקן איינער דעם אנדערן. . . דערפאר האבן זיי זיך נישט גערירט פון ארט צו טאן עפעס. . .



„החדש הוזה לכם ראש חדשים“. דער דאזיקער חודש (ניסן) זאל אייך זיין דער אנהייב פון חדשים. דערויף זאגט דער „ילקוט שמעוני“: „הוא מסור בידכם, ואין אתם מסורים בידו“. אידן זיינען ניט אונטערגעווארפן אונטער דער ממשלה פון צייט. דאס איז, וואס די גמרא זאגט: „אין מזל לישראל“, אידן זיינען ניט אונטערגעווארפן אונטער דער ממשלה פון מזלות. אידן זיינען איבער מזל און איבער צייט. ווארום אלץ וואס איז אפהענגיק פון צייט, מוז זיך דאר ענדיקן, אבער אידן זיינען אן אייביק פאלק, אויף וועמען עס זיינען נישט חל די געזעצן פון צייט.

דאס איז אויך דער זין פון דעם, וואס טורנוס רופוס האט געפרעגט רבי עקיבא'ן: „מה יום מימים?“ מיט וואס אונטערשיידט זיך דער שבת'דיקר טאג, אלס א טייל פון באגריף צייט, פון אנדערע טעג? „צייט“, איז גרוי, צייט קען נישט זיין הייליק אדער וואכעדיק, טא ווי אזוי קען מען נעמען א געוויסן טייל פון צייט און זאגן, אז דער טייל איז הייליק?

דערויף האט ר' עקיבא אים געענטפערט, אז אזוי איז דער רצון פון ג—ט. וואס ער איז דער באשעפער פון דער צייט. דער אויבערשטער האט אזוי געוואלט, אז דער זיבעטער טאג פון דער וואך זאל זיין הייליק. דער אויבערשטער האט איבערגעגעבן די צייט אין דער האנט פון אידישן פאלק, און מיר האבן באוויזן אנצוקליידן די צייט אין א לבוש פון קדושה. דאס אידישע פאלק איז דער בעל-הבית איבער דער צייט.

דאס האט אויך דער אויבערשטער געזאגט צו אברהם'ען: „צא מאצטגנימות שלך, שאין מזל לישראל!“ דער אויבערשטער האט געהייסן אברהם'ען ער זאל זיך באפרייען פון „חכמת המזלות“, ווייל אידן זיינען נישט אונטערגעווארפן צו דער ממשלה פון „מזלות“, „הוא מסור לכם ואין אתם מסורין בידו“. דער חשבון פון צייט איז איבערגעגעבן געווארן אין אייער האנט און נישט איר אין זיין האנט. . .

„והיה הדם לכם לאות על הבתים“. און דאס בלוט וועט אייד זיין פאר א צייכן אויף די הייזער. מיט דעמדאזיקן פסוק האט דער רשב"א געענטפערט אויף א פראגע, וואס עס האט אים געפרעגט א גלח. דער נביא חגי זאגט : „גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון אמר ה' צבאות“. גרעסער וועט זיין די פראכט פון דעמדאזיקן לעצטן הויז ווי פון דעם ערשטן, זאגט ג—ט פון צבאות. האט דער גלח געפרעגט, אויב דער נביא רופט דעם צווייטן בית המקדש „אחרון“, דער לעצטער, ווארום ער זאגט דאך, אז דער לעצטער וועט זיין גרעסער פון דעם ערשטן, און דער צווייטער בית-המקדש, וואס דער נביא רופט אים דער לעצטער, איז דאך חרוב געווארן, טא ווי אזוי קאנען נאך אידן האפן, אז עס זאל ווידער אויפגעבויט ווערן דער בית המקדש ?

האט דער רשב"א דערויף געענטפערט, אז כאטש דער נביא רופט דעם צווייטן בית המקדש „אחרון“, מיינט ער נישט דער לעצטער נאך דער שפעטערער. אלס באווייז אז עס איז אזוי, האט דער רשב"א געבראכט די ווערטער פון פסוק וואו עס שטייט : „והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון, והאמינו לקול האות האחרון, והיה אם לא האמינו גם לשני האותות האלה, ולקחת ממימי היאור וגו' והיה לדם ביבשת“. און עס וועט זיין, אז זיי וועלען ניט גלויבן דעם ערשטן צייכן, וועלן זיי גלויבן דעם לעצטן צייכן, און עס וועט זיין, אז זיי וועלן די דאזיקע ביידע צייכנס אויך ניט גלויבן. זאלסטו נעמען פון די וואסערן פון טייך און אויס-גיסן אויף דער יבשה, און דאס וואסער וועט ווערן בלוט אויף דער יבשה.

זען מיר דאך, אז כאטש דער אויבערשטער רופט דעם צווייטן צייכן „דעם לעצטן“, פונדעסטוועגן איז נאך דעם צווייטן צייכן געווען א דריטער. און דאס איז אויך מרמז דער פסוק „והיה הדם לכם לאות על הבתים“, אז מיר וועלן נאך האבן א דריטן בית המקדש.



„ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם“. און ער וועט ניט לאזן דעם אומברענגער אריינקומען אין אייער הויז. ווי רש"י זאגט : „לילה רשות למחבלים“. די מחבלים ומשחיתים האבן זייער ממשלה ביינאכט, ווען ס'איז פינצטער. ווען ס'איז פינצטער אין אידישן לעבן, דארף מען זיך היטן פאר דעם משחית, ער זאל חלילה זיך ניט אריינכאפן אין די אידישע הייזער. דערפאר זאגט בא"ל דער פסוק : „ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבנד עד עולם“. איר זאלט אפהיטן די דאזיקע זאך, ווי א געזעץ פאר דיר און פאר דייער קינדער אויף אייביק.

דער עיקר איז, מען זאל היטן די קינדער, און היטן די קינדער קען מען נאך דאן, ווען מען היט די היים, ווען די היים איז אידיש, ווען עס הערשט אין דער היים א אידישע אטמאספערע, ווען מען הערט דארט א אידיש ווארט, א דבר תורה, ווען די היים פירט זיך לויטן אידישן שטייגער, דאן איז עס א שמירה, אז דער משחית וועט זיך אין אזא היים ניט אריינכאפן.



„ארץ זבת חלב ודבש“. א לאנד וואס פליסט מיט מילך און האניק. זאגט דער חפץ חיים זצ"ל : תורה און ארץ ישראל, זיינען צווישן זיך געבונדן, ווי די

נשמה מיטן גוף. די תורה איז די נשמה, און דער גוף איז ארץ ישראל. איינס און אנדערן קאן ניט עקזיסטירן.

די נשמה אליין, און דעם גוף קאן קיין קיום נישט האבן, אבער ארץ ישראל און תורה, איז דאס זעלבע ווי א גוף און א נשמה. ביידע זאכן מוזן זיין פארבונדן, ווי דער נביא ישעיה זאגט: „רוקע הארץ וצאצאיה, נותן נשמה לעם עליה“.  
ג—ט, וואס שפרייט אויס די ערד מיט אירע שפראצונגען, וואס גיט א נשמה דעם פאלק אויף איר . . .

---



## ב ש ל ח

„ויהי בשלח פרעה את העם“. און עס איז געווען, אז פרעה האט אַרױסגעשיקט דאס פאלק. דער מדרש שטעלט זיך באלד אויפן ערשטן ווארט פון דער סדרה, וואס הייבט זיך אָן מיט „ויהי“. וואָרום לױט דער מסורה, מױנט דער אױסדרוק „ויהי“ אַ צרה, און אומגליק. פרעגט דער מדרש, וואָס פאַר אַ צרה איז דאָ געווען? ענטפערן דערויף חסידישע ספרים, אָן די צרה איז פאַשטאַנען אין דעם, וואָס דער „עם“, וואָס באַטייט אַלע מאַל אַ נידעריקע מדרגה, ווי „שחת עמך“, „עם“ קשה עורף א. אַנד., אַט דער „עם“ האָט געמױנט אָן „בשלח פרעה“, אָן פרעה האָט זײ אַרױסגעשיקט, אָן פרעה האָט זײ באַפּרײט. ווי די גמרא זאָגט, אָן פרעה האָט זײ געגעבן אַ שטר שחרור, „הרי אתם בני חורין“. זײ האָבן נישט תּוֹפּס געווען דעם געטלעכן כּוּחַ, וואָס האָט געפּירט צו דער גרױסער געשעעניש, זײ האָבן עס גענומען פשוט און אײנפאַך, בדרך הטבע.

אויך היינט, מױנען יענע, וואָס רופּן זיך „פּראַגרעסױוע“ אידן, אָדער „היברוס“, אָן מיט זײער כּוּחַ האָבן זײ באַױזן די אַלע וואַונדער וואָס האָבן ביז איצט פּאַסירט, און פּאַסירן כּסדר פאַר אונדזערע אױגן. ווען זײ זאָלן אַבער קענען זען, וואַלטן זײ געזען די „גבורה שבתפּארת“ און דעם „סוד שבנצח“, וואָס דאַרף ברענגען צום „וײַאמינו בד'!“



„ויהי בשלח פרעה“ — „ווי!“ פרעגט דער מדרש: „מי צווח „ווי“? ווער האָט געשריען, וויי איז צו מיר? און דער מדרש וויל האָבן, אָן משה האָט געשריען „ווי“. און דער מדרש דערקלערט עס מיט אַ משל: „משל לאחד שנעשה שושבין דבתו של מלך, והיה רואה במזל, שהוא מוציאה מבית אביה, ואינו בא עמה לבית החתן החופתה. . . כד אָמר משה: „צועק אני שנתגעתי להוציא את ישראל ממצרים, ואינו נכנס עמהם לארץ“

משה האָט דערזען ברוח הקודש, אָן ער וועט ניט האָבן די זכיה אריינצופירן די אידן אין ארץ ישראל, האָט ער דערפאַר געשריען וויי, וויי, וואָס איד האָב מיט אַזױ פיל מסירות נפש אַרױסגעפּירט די אידן פון מצרים, און וועל ניט זוכה זײן צו דערלעבן אַביסל נחת פון זײ, אריינצופרענגען זײ אין אײגענעם לאַנד.



„וחמושים עלו בני ישראל“, און די קינדער פון ישראל זײנען באַױאַפּנטע אַרױפגעאַנגען. רש"י ברענגט צױי טײטשן פון מדרש: לױטן ערשטן טײטש מױנט „חמושים“ באַױאַפּנט מיט געױער, און לױטן צױיטן טײטש מױנט „חמושים“ אַ פּינפּטל, „אחד מחמשה יצאו“. אײן חלק פון פּינף זײנען אַרױס־געאַנגען פון מצרים, און די אַנדערע פּיר חלקים זײנען געשטאַרבן אין מצרים, אין די „שלשת ימי אפילה“.

דער „כלי יקר“ פרעגט: פאַרוואָס רופּט דער פּסוק פּרױער די אידן דריי מאַל מיטן נאַמען „העם“ און ערשט בײ „וחמושים“ זאָגט דער פּסוק „בני ישראל“?

זאגט דער „כלי יקר“, אז „העם“ ווי שוין דערמאנט, ווייזט אויף א נידעריקע מדרגה, ווארום דער פסוק זאגט דאך ווייטער, אז נאכדעם ווי די אידן האבן געזען די גרויסע וואונדער ביים ים, האבן זיי געגלייבט אין ג—ט און אין משה'ן, הייסט דאך עס, אז פריער זייגען זיי נאך נישט דערגאנגען צו אזא הויכער מדרגה, דערפאר רופט זיי די תורה מיטן נאמען „העם“, נאר ערשט ווען דער פסוק דערציילט: „ויסב אלקים את העם דרך המדבר ים סוף“, ערשט ווען די אידן האבן שוין דורכגעמאכט דעם „ים סוף“ און געגאנגען מיט דער כוונה מקבל צו זיין די תורה, וואס אויף דעם איז מרמז דאס ווארט „וחמושים“, פון „חמשה חומשי תורה“, דאן רופט זיי דער פסוק „בני ישראל“, און עס שטייט שוין דאביי דער אויסדרוק „עליו“ פון לשון „עליה“, אויפשטייג . . .



„ופרעה הקריב“, און פרעה האט דערנענטערט. דערויף זאגט רש"י: „הי' לו לכתוב ופרעה קרב, מהו הקריב?“ עס האט געדארפט שטיין, פרעה האט געזענט, פארוואס זאגט דער פסוק, אז פרעה האט דערנענטערט? זאגט דערויף דער מדרש: ווען די אידן האבן א קוק געטאן אויף די מצריים, האט דאס זיי דערנענטערט צום אויבערשטן, עס האט זיי געבראכט צו טאן תשובה.

אזוי זאגט ר' ברכיה, פרעה'ס קומען געזענטער צו די אידן האט מער געוויקט ווי הונדערט מאל פאסטן און תפילה טאן, פארוואס? דערפאר ווייל ווי די אידן האבן דערזען די מצריים האבן זיי זיך זייער דערשראקן און האבן אויפגעהויבן זייערע אויגן צום הימל און געטאן תשובה.

דערזעלבער געדאנק, אז אידן טוען נאר תשובה ווען זיי געפינען זיך אין אן עת צרה, ווערט אויך „געבראכט אין דער גמרא מגילה: „גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נביאים וז' נביאות שנתנבאו לישראל“. דאס וואס אחשוורוש האט אראפגענומען זיין רינג, און האט עס אוועקגעגעבן צו המניען און אים געזאגט, אז ער קען טאן מיט די אידן וואס ער וויל — אט דערדאזיקער אקט האט מער געוויקט אויף די אידן, אז זיי זאלען תשובה טאן, ווי די רייד פון אלע אכט און פערציק נביאים וואס האבן גערעדט צו די אידן.



„וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים“. און ישראל האט געזען די מצריים טויט אויפן ברעג פון ים. מען דערציילט אז ווען דער רבי ר' העשל ז"ל איז געווען א יונג בחורל, נאך פאר דער בר-מצוה, איז אמאל געקומען א איד צו זיין פאטער דעם לובלינער רב ר' יעקב זצ"ל, פרעגן א שארף, היות ווי מיט יארן צוריק האט ער זיך שטארק צעקריגט מיט זיינעם א קרוב, און בשעת מעשה געטאן א נדר, אז ער וועט אים קיינמאל מער נישט אנקוקן, און יענער, דער קרוב, איז ל'ע איצט געשטארבן, און ער איז איינער פון די „חברה קדישא“, וויל ער דעריבער וויסן, צי ער מעג אנטייל נעמען אין דער טהרה?

בשעת מעשה איז דער רבי ר' העשל אריינגעקומען צום פאטער אין חדר אריין און זיך צוגעהערט צו דער שאלה. האט אים דער פאטער געפרעגט: נו, העשל, וואס זאגסטו? אפשר האסטו עפעס א תירוץ אויף דערדאזיקער שאלה?

האט ער אַ וויילע אַ קנייטש געטאָן דעם שטערן, און מיט פרייד אויס-  
געשריען, אודאי האָב איר אַ תירוץ, און טאָקע פון דער היינטיקער סדרה. די  
סדרה דערציילט, אַז משה האָט געזאָגט צו די אידן: „כי אשר ראיתם את  
מצרים היום, לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם“. וואָרום ווי איר זעט היינט  
די מצריים, וועט איר זיי אויף אייביק מער ווידער ניט אַנזען. און דערנאָך זאָגט  
דער פסוק: „וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים“. און ישראל האָט געזען  
די מצריים טויט אויפן ברעג ים. זען מיר דאָך אַז אויף אַ טויטן איז דער נדר  
נישט חל . . .



אויפן פסוק: „זה אלי ואנוהו, אלקי אבי וארוממנהו“. דאָס איז מיין ג—ט  
און איר וועל אים באַשיינען, דער ג—ט פון מיין פאָטער, און איר וועל אים  
דעהייבן. זאָגט די גמרא: אַ דינסט האָט מער געזען אויפן ים, ווי דאָס וואָס  
יחזקאל הנביא האָט געזען אין דער נבואה.

דערויף האָט ר' חיים וואַלאַזשינער ז"ל געפרעגט, פונוואָנען האָבן די חכמים  
גענומען אַז „ראתה שפחה על הים, מה שלא ראה יחזקאל בנבואה“? נאָר פון  
לשון פון פסוק קען מען זען, אַז עס איז אַזוי. וואָרום די משנה אין „ביכורים“  
זאָגט: „הגר מביא בכורים ואינו קורא, שאין יכול לומר: „לאבותינו“. איינער  
וואָס האָט זיך מגייר געווען, אַ גר, ברענגט „ביכורים“, אָבער ער לייענט ניט.  
(ביים ברענגען „ביכורים האָט מען געדאַרפט לייענען די פרשה פון „ביכורים“)  
זאָגט די משנה, אַז אַ גר מעג בלויז ברענגען ביכורים, אָבער ער דאַרף נישט  
לייענען די פרשה, ווייל ער קאָן דאָך ניט זאָגען „אשר נשבע ה' לאבותינו“, וואָס  
ג—ט האָט געשוואוירן צו אונדזערע עלטערן.

דאָס זעלבע איז אויך חל אויף אַן עבד, און א שפחה, וועלכע דאַרפן נישט  
לייענען. און די חז"ל האָט שוין געאַרט, פאַרוואָס דער פסוק הייבט זיך אַן מיט  
„זה אלי“ און ענדיקט זיך מיט „אלקי אבי וארוממנהו“? ווייזט אויס, האָט  
ר' חיים געזאָגט, אַז דעם אָנהייב פסוק האָבן געזאָגט די „שפחות“ און „אלקי  
אבי“ האָבן געזאָגט די אידן. און אויב די שפחות האָבן געזאָגט „זה אלי“,  
איז דאָך דאָס שוין אַ באַווייזן, אַז וואָס עס האָט געזעהן אַ דינסט ביים ים האָט  
יחזקאל נישט געזען אין דער נבואה.



„אמר אויב: ארדוף אשיג אחקך שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תוריִשמו  
ידיי“. דער פיינט האָט געזאָגט: איר וועל נאַכיאָגן, איר וועל גרייכזן, איר וועל  
אויסטיילן רויב, מיין זעל וועט זיך אַנפילן מיט זיי; איר וועל ציען מיין שווערד,  
אויסראַטן וועט זיי מיין האַנט.

אַזוי רעדט נישט נאָר פרעה, אַזוי רעדן אַלע טיראַנען, אַלע רשעים און  
אכזרים. אַזוי האָט היטלער גערעוועט און אַלע זיינע קאַלעגן. וואָס ענטפערט  
אָבער דערויף דער „אַז ישיר“? — נשפת ברוחך כסמו ים. צללו כעופרת במים  
אדירים“. האָסט מיט דיין אַטעם אַ בלאַז געטאָן, האָט דער ים זיי צוגעדעקט,  
זיי זיינען איינגעזונקען ווי בליי אין די וואַסערן, די מאַכטיקע.

דערפאר זעט דער איד אין „יציאת מצרים“ דעם סוף פון אלע דעספאטן,  
דעם אורטייל אויף אלע רשעים, אין אלע צייטן — ה' ימלוד לעולם ועד — און  
דער נצחון פון גערעכטיקייט באלאנגט צו ג—ט.

ווען די היינטיקע מצרים וואלטן געלערנט א פסוק חומש, וואלטן זיי איצט  
אויסגעמיטן זייער פינצטערע מפלה. אינטערעסאנט, אז דער טייטש פון תרגום  
אויפן פסוק „לא תוסיפו לראותם עד עולם“, גיט ער צו דאס ווארט „משעבדי“,  
וואס מיינט, איר וועט זיי שוין מער קיינמאל נישט אנווען אלס אייערע באדריקער!

---

## י ת ר ו

איז דער היינטיקער סדרה ווערט דערציילט, וועגן דער גרעסטער געשעעניש איז דער געשיכטע פון דער גאנצער מענטשהייט. די סדרה דערציילט: עס איז געווען דער דריטער חודש, ווי די אידן זיינען ארויסגעגאנגען פון מצרים. זיינען זיי צוגעקומען צום בארג סיני, און דארט געקראגן די „עשרת הדברות“, די צען געבאט. די דאזיקע צען געבאט האבן געלייגט דעם יסוד פאר דער גאנצער מענטשלעכער ציוויליזאציע. זיי זיינען דער פונדאמענט פון אלץ, וואס איז גרויס און נאבל איז מענטשלעכן לעבן.



די סדרה הייבט זיך אן מיט די ווערטער: „וישמע יתרו“. און יתרו, דער פריסטער פון מדין, משה'ס שווער, האט געהערט אלץ וואס ג—ט האט געטאן צו משה'ן, און צו זיין פאלק ישראל. דער זוהר טייטשט דאס ווארט „וישמע“ — פארשטאנען. יתרו האט פארשטאנען מער ווי אלע אנדערע גרויסע מענטשן פון זיין צייט. ווארום אויב „וישמע“ זאל זיין דער טייטש געהערט, האבן דאך נאך א סך אנדערע אויך געהערט וואס עס האט פאסירט מיט די אידן, און דאך האט עס זיי נישט באוואויגן צו ווערן אידן.

זאגט דער „זוהר“: „ר' יוסף אמר: „וישמע יתרו“. וכי יתרו שמע וכל עלמא לא שמעו? והא כתיב: שמעו עמים ירגזון? אלא כל עלמא שמעו ודא אתברו, והאי שמע ואתבר ואתכפיא מקמיה דקב"ה ואתקרב לדחלתיה“. דעריבער טייטשט דער „זוהר“, אז די אנדערע האבן נישט פארשטאנען וואס יתרו האט פארשטאנען. די אנדערע האבן די אלע וואונדערלעכע פאסירונגען אויסגעטייטשט אויף א נאטירלעכען וועג. אדער אלס כישוף, אבער יתרו האט תופס געווען, אז דאס איז א ג—ט זאך, און דערפאר איז ער געקומען צו משה'ן און געזאגט: „עתה ידעתי“, אצינד ווייס איך, אז ג—ט איז גרעסער פון אלע געטער. ווי רש"י טייטשט: „שלא הניח עבודת כוכבים שלא עבדה“, ער האט נישט דורכגעלאזט קיין איין עבודה זרה (פרעמדע גאט־דינסט) וואס ער האט נישט געדינט, אבער אצינד האט ער פארשטאנען, אז עס איז נישטא קיין ג—ט חוץ דעם אויבערשטן. ווי דער תרגום אונקלוס זעצט איבער: „ולית אלה בר מניה“, נישטא קיין ג—ט אחוץ אים.

אויך היינט זיינען א סך מענטשן און צווישן זיי אויך א סך אידן, בלינד און טויב. זיי זעען נישט די געטלעכע האנט, אין אלץ וואס פאסירט פאר אונדזערע אויגן בכלל, און וואס פאסירט לעצטנס מיט אידן בפרט. אז איר רעדט מיט יענע מענטשן, האבן זיי אויף אלעם א גרייטן תירוץ. אלץ איז בליון א צופאל. קלאגט טאקע דער נביא: „מי עור כי אם עבדי, וחרש כמלאכי אשלה? ווער איז בלינד אויב נישט מיין קנעכט? אדער מער טויב ווי מיין שליח וואס איך שיק? דאס אידישע פאלק, וואס דארף זיין דער „נביא לגויים“, איז אליין בלינד און טויב, און זעט נישט די געטלעכע קראפט וואס פירט מיט דער וועלט.



„ואתה תחזה מכף העם אנשי חיל, יראי אלקים, אנשי אמת, שונאי בצע, ושמח עליהם“. און דו זאלסט זען פון גאנצן פאלק טויגלעכע מענטשן, ג—ט פארק טיקע, אמת'ע מענטשן, וואס האבן פיינט געלט, און זאלסט זיי מאכן פאר עלטסטע. דער מלבי"ם טייטשט: „לא תסמוד על בחירת העם, כי אם אתה תחזה ברוח הקודש שלך“. זאלסט זיך נישט פארלאזן אויף די, וועלכע דאס פאלק וועט אויסקלייבן, נאר דו זאלסט אליין זען וועמען מע דארף אויסקלייבן, דורך דיין הייליקן גייסט, זאלסטו זען די ריכטיקע מענטשן.

די אויסגעקליבענע האבן געדארפט באזיצן פיר מעלות: „אנשי חיל“, ווי רש"י טייטשט, רייכע פייט, וואס דארפן קיינעם נישט חנפה'נען, זיי זאלן זיין אומאפהענגיקע מענטשן, ווייטער דארפן זיי זיין „יראי אלקים“, גאטספארקטיקע, ווייל אן מורא פאר ג—ט, קאן נישט זיין קיין אמת'ע מאראל, אזוי האָט אברהם אבינו געזאָגט (אין סדרה „וארא“): „כי אמרת, רק אין יראת אלקים במקום הזה, והרגוני“, איד האָב געטראַכט: פארוואָר, אויב קיין מורא פאר ג—ט איז נישטאָ אין דעם דאָזיקן אָרט, וועלן זיי מיך הרג'ענען. אן מורא פאר ג—ט איז מען מיטן לעבן נישט זיכער. די דריטע מעלה וואס די פירער האבן געדארפט באַזיצן, איז „אנשי אמת“, אמת'ע מענטשן, זאָגט רש"י: „אלו בעלי הבטחה, שכדאי לסמוך על דבריהם“. מענטשן וואָס האַלטן וואָרט, וואָס זיינען מקיים זייער צוואַג, וואָס מע קען זיך שטיצן אויף זייערע רייד. און די פערטע מעלה איז, „שונאי בצע“, אַזעלכע וואָס האַבן פיינט געלט, ווי די מכילתא זאָגט: „ששונאים את כספם, על אחת כמה וכמה כסף אחרים“, מהדאָך זיי האַבן פיינט זייער אייגן געלט, טאָ ווי האַבן זיי נאָך פיינט פרעמדע געלט? אַזעלכע זיינען ראוי צו זיין פירער.



„ויאמר משה אל ה', לא יוכל העם לעלות, כי אתה העדות בנו“. האָט משה געזאָגט צו ג—ט: דאָס פאלק קען ניט אַרויפגיין אויפ'ן באַרג סיני, וואָרום דו האָסט דאָך אונדז אַנגעזאָגט. דערויף פרעגט דער רבי ר' בונם פון פשיטכע זצ"ל, פארוואָס האָט משה גלייך נישט געטאָן דעם ווילן פון ג—ט, נאר געפרוּאוּט טענה'ן, אַז מע דארף נישט וואַרענען דאָס פאלק, וואָרום זיי קענען נישט אַרויפגיין? זאָגט דערויף דער רבי ר' בונם, אַז משה האָט זיך גאַרנישט געקענט פאַר-שטעלן אין זיין געדאַנק, אַז נאָכדעם ווי דער אויבערשטער האָט אַנגעזאָגט נישט אַרויפצוגיין, וועט זיך געפיינען אַ איד, וואָס וועט עובר זיין אויף ג—ט'ס וואָרט. דעריבער האָט משה גע'טענה'ט: „לא יוכל העם לעלות, כי אתה העדות בנו“, דאָס פאלק קען דאָך נישט אַרויפגיין, נאָכדעם ווי דו אליין האָסט אונדז אַנגעזאָגט, נישט אַרויפצוגיין. דערויף האָט אים ג—ט געענטפערט, דו משפט'סט לויט זיך, אַבער אין דער אמתן שטייט נישט יעדער איד אויף אַזאָ הויכער מדרגה. דאָס מיינט רש"י: „לך רד מגדולתך“, גיי אַראָפּ פון דיין גרויסקייט, וואָרום משה רבנו אין זיין עניוּות, האָט באַמת געמיינט, אַז אַלע אידן באַגרייפן אויפן זעלבן אופן „יראת אלקים“. און דאָס האָט אים דער אויבערשטער דערקלערט, „לך רד“, גיי נידער-אַראָפּ . . .

איצט טרעטן מיר צו, צו דעם וויכטיקסטן טייל פון דער היינטיקער סדרה, צו די „עשרת הדברות“, דער מדרש „עשרת הדברות“ גיט אַ העכסט אינטערע-

סאנטע דערקלערונג, פארוואס ג—ט האט אויסגעקליבן דעם דריטן חודש פאר זיין אנטפלעקונג. דער מדרש זאגט, אז די צאל דריי איז אינטיים פארבונדן מיט דער תורה און דאס פאלק ישראל.

די תורה באשטייט פון דריי טיילן: תורה, נביאים און כתובים. די תורה שבעל פה באשטייט פון מדרש, הלכה און אגדה. ג—ט'ס שלוחים צו די אידן זיינען געווען משה, אהרן און מרים. די אידן שטאמען אפ פון דריי אבות: אברהם, יצחק און יעקב. די אידן זיינען איינגעטיילט אין דריי קלאסן: כהנים, לויים און ישראלים. ג—ט האט ליב די צאל דריי: דריי זיינען געווען אדם'ס זין, פון וועלכע דער דריטער, שת, איז געווען דער פאטער פון דער מענטשהייט און אזוי אויך איז שם, דער דריטער זון פון נח, דער וויכטיקסטער. צווישן אידישע מלכים איז שלמה, דער דריטער, געווען דער גרעסטער פון אלע. די צאל דריי שפילט א ספעציעל וויכטיקע ראָלע אינם לעבן פון משה רבנו: ער האט געהערט צום שבט לוי, דער דריטער פון די שבטים, זיין נאמען האט דריי אותיות: משה, ער אריין איז געווען דער דריטער אין זיין פאמיליע: מרים, אהרן, משה. אלס קינד, האט זיין מוטער אים באהאלטן דריי חדשים, און אין דריטן חודש פון יאר, נאך א דריי טעגיקער צוגרייטונג, האט ער דערהאלטן די תורה אויף א בארג, וועמעס נאמען „סני“ באשטייט פון דריי אותיות.



דער ערשטער געבאט פון די צען, איז „אנכי ה' אלקיך“. איד בין דיין ג—ט. די מכילתא פרעגט פארוואס הייבט זיך די תורה נישט אן מיט „אנכי ה'“? נאך דער תירוץ איז, „משל לאדם שנכנס למדינה“, עס איז גלייך ווי איינער וואס איז אריינגעקומען אין א לאַנד, און געזאגט צו די איינוואוינער: איד וויל קעניגן איבער אייך. האט מען אים געפרעגט, וואס האסטו געטאן פאר אונדז, וואס מיר זאלן דיר מאכן פאר אונדזער קעניג? „אף הקב"ה כד, מתחלה הוציא אותם ממצרים, קרע להם את הים ועשה כל הנסים, ועכשו „אנכי ה'“! . . .

אזוי האט דער אויבערשטער געטאן. צו-ערשט האט ער די אידן ארויסגענומען פון מצרים, געשפאלטן פאר זיי דעם ים, געוויזן זיי וואונדער און ערשט דערנאך איז געקומען דער ערשטער געבאט „אנכי ה' אלקיך“!



עס איז אויך באוואוסט די אלטע קשיא, פארוואס הייבן זיך נישט אן די „עשרת הדברות“ מיט „אנכי ה' אלקיך, אשר בראתי את השמים ואת הארץ“, איד בין דיין ג—ט, וואס האט פאשאפן הימל און ערד. די שאפונג פון הימל און ערד און פון דער גאנצער וועלט, איז דאך געווען פריער ווי „יציאת מצרים“?

אויף דער דאזיקער פראגע איז פאראן א צווייפאכיקער ענטפער: ערשטנס, האט די וועלט פאשאפונג צו טאן מיט אלע מענטשן, און ניט בלויז מיט אידן, דערפאר איז דער ערשטער געבאט פארבונדן דוקא מיט „יציאת מצרים“, וואס ווייזט אן אויף דער באזונדערער פארבינדונג, וואס די דאזיגע געטלעכע אנטפלעקונג האט מיט די אידן, וועלכע דער אויבערשטער האט אויסגעקליבן אלס „עם סגולה“, כדי

צו געבען זיי די תורה, דערפאר האט זיך ג—ט אנטפלעקט אויפ'ן בארג סיני, צו די אידן אויסשליסליך אלס ג—ט פון ישראל.

און נאך, זאגט דער מדרש, איז דא פאראן א טיפערער געדאנק. ג—ט דער-מאגט די אידן, און ער האט זיי ארויסגענומען פון מצרים, כדי זיי זאלן וויסן, און ער האט זיי ניט סתם אויסגעלייזט אלס פאלק, נאר די כוונה איז געווען, ארויסצונעמען די אידן פון מצרים, כדי זיי זאלן אנערקענען ג—ט אלס זייער פירער. ניט די באפרייאונג פון סתם א גרופע שקלאפן איז געווען דער הויפט צוועק פון ג—ט. אין מצרים זיינען דאך געווען נאך שקלאפן, אויך איז אנדערע ערטער, און גאט האט זיי ניט ארויסגענומען און פאר זיי ניט געשפאלטען דעם ים, ער האט עס געטאן נאר צו די אידן, ווייל ער האט געוואלט האבן א פאלק, וואס זאל אים דינען, וואס זאל פארשפרייטן דעם ג—ט אידעאל אויף דער וועלט, וואס זאל באלאנגען צו אים. אין לשון פון מדרש הייסט עס: „האט געזאגט ר' טוביה, דער זון פון ר' יצחק: „אנכי ה' אלקיך“, איד האב דיך ארויסגענומען פון מצרים, כדי דו זאלסט נעמען אויף דיר מיין געטלעכקייט“.

אזוי ארום ווערט קלאר פארשטאנען, און דער גאנצער „יציאת מצרים“, און די גאנצע אויסלייזונג איז געקומען נאר צוליב דעם „אנכי ה' אלקיך“!



## מ ש פ ט י ם

די היינטיקע סדרה הייסט „משפטים“ — געזעצן. אין העברעאיש הייסן אויך „חוקים“ — געזעצן. דער אונטערשייד צווישן „חוקים“ און „משפטים“ באשטייט אין דעם, וואס „חוקים“ מיינט געזעצן, וואס זיינען ניט באזירט אויפן שכל נאר אויפן ווילן פון ג—ט, און „משפטים“ זיינען געזעצן וואס מען קאן זיי דערקלערן על-פי שכל.

די היינטיקע סדרה איז דער פונדאמענט פון אידישן געזעץ. ביי אנדערע פעלקער באלאנגען אזעלכע געזעצן, ווי די וואס מיר לערנען אין דער היינטיקער סדרה, צום געריכט צו דער מלוכה. ווי צ. ב. ש. גנבה, קידנעפינג, אַנטאָן אַ שאָדן א. א. וו. ביי אונדז אָבער איז דאָס אַלץ תורה מסיני, דאָס איז דער פונדאמענט פון אונדזער רעליגיע. דערפאַר איז עס אזוי פרעמד און אַעכערלעך, ווען געוויסע אידן וואָס האָבן קיין אָנונג נישט פון אידישן משפט, הייבן אָן פאַרגלייכן די אידישע רעליגיע מיט נישט-אידישע רעליגיעס און ציען שלוסן. ווען מען וויל מאַכן פאַראַלעלן צווישן דער אידישער רעליגיע און אנדערע רעליגיעס, דאַרף מען קודם-כל קענען דעם פונדאמענט פון דער אידישער רעליגיע. אזוי איז מחייב דער שכל און די עטיק, שוין נישט ריינדנדק וועגן דעם, אָן אַן דעם תלמוד, וואָס איז דער איינציקער וויכטיקסטער קאמענטאַר צו אונדזערע געזעצן, איז בכלל אונמעגלעך צו פאַרשטיין די תורה.

נישט נאר איז דער „תלמוד“ אַ קאמענטאַר צו דער תורה, נאר אַ סך מאַל באַנונגט זיך נישט אונדזער גמרא מיט פאַרטייטשן אָדער אויסטייטשן דאָס געזעץ, נאר באַזונדערס וויכטיק איז דאָס אַרײַנטייטשן.

אַלס ביישפּיל וועלן מיר נעמען דעם פּסוק פון דער היינטיקער סדרה: „כי תצא אש, ומצאה קוצים, ונאכל גדיש או הקמה או השדה, שלם ישלם המבעיר את הבערה“ — אַז אַ פּייער וועט אַרזיסגיין און וועט אַנטרעפן דערנער און עס וועט פאַרברענט ווערן אַ שיייער פון תבואה אָדער שטייענדיקע תבואה, אָדער אַ פּעלד, זאָל (צאָלן) באַצאָלן דער וואָס האָט אַנגעצונדן די שריפה. אין אַט דעם איינפאַכן געזעץ טייטשט די גמרא אריין וואונדערבאַרע געדאַנקען דורך צעגלידערן יעדעס ווארט, דורך סימבאָלן און אַלעגאָריע ביזן דו ווערסט דערשטוינט זעענדיק, וואָס מען קאָן אַלץ אַרייַנטייטשן אין די איינפאַכע ווערטער פון טרוקענעם געזעץ. נעמען מיר טאַקע דעם דאָזיקן פּסוק און די גמרא בבא קמא דרשנ'ט, אָן יעדעס מאַל ווען עס ברעכט אויס אַ פּייער (געמיינט אַן אומגליק) אויף דער וועלט, איז עס צוליב די דערנער. . . . (געמיינט די שלעכטע מענטשן). אָבער ווער ווערט פאַרצערט פון פּייער? — די גוטע מענטשן. ווייל דער פּסוק זאָגט דאָ: אויב עס וועט אויסברעכן אַ פּייער און אַנטרעפן דערנער, און עס וועט פאַרברענט ווערן די תבואה. . . קומען, קומט טאַקע, עס זאָל פאַרצערט ווערן די דערנער, אָבער אזוי איז עס שוין, ליידער, אויף אונדזער וועלט, אַז דער רשע זינדיקט און דער צדיק ליידט.

אפשר ליגט דא א שטיקל תשובה אויף דער אַט-נייער פראגע: פארוואס איז עס געקומען פונקט אונדזערע בעסטע ברידער און שוועסטער אזא ביטערער גורל? דער ענטפער איז: געקומען איז עס עמיצן אַנדרש, אבער פאַרברענט איז געווארן דער „גדיש וקמה“ — דער שייער מיט דער תבואה . . . פארוואס עס דאַרף אַזוי זיין? — דאָס איז שוין זייער אַן אַלטע קשיא אויף וועלכער אפילו משה רבינו האָט אויך נישט געקראָגן קיין תשובה.

ווייטער טייטשט די גמרא דעם סוף פון דערמאָנטן פסוק: „צאלו זאל ער באַצאלן, דער וואָס האָט אָנגעצונדן די שריפה“, אין דעם פאַל מיינט מען דעם אויבערשטן, ער האָט שוין איינמאַל פאַרברענט ציון און חרוב געמאַכט אונדזער לאַנד, און דערנאָך עס צוריק אויפגעבויט, (איז דער צייט פון כרש מלך פרס). דערנאָך האָט ער עס ווידער חרוב געמאַכט און פאַרברענט אין דער צייט פון חורבן בית שני. איז לויט דעם געזעץ פון דער תורה, וועט ער מוזן צום צווייטן מאל אויפבויען דאָס אידישע לאַנד, ווייל דער פסוק זאָגט: „צאלו זאל ער באַצאלן“, מיינט צוויי מאל . . .



„ואלה המשפטים“, און דאָס זיינען די געזעצן. זאָגט רש"י: „מה הראשונים מסיני, אף אלו מסיני“, אַזוי ווי די פריערדיקע „עשרת הדברות“ די צען געבאָט, זיינען געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני, אַזוי זיינען די געזעצן פון דער סדרה „ואלה המשפטים“, אויך געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני, צוזאַמען מיט די „עשרת הדברות“.

אַזוי אַרום קריגען די דאָזיקע געזעצן אַ שטאַרקערע קראַפט, ווייל זיי זיינען פונקט ווי די „עשרת הדברות“ געגעבען געוואָרן אויפן באַרג סיני. דאָס איז דער אונטערשייד צווישן אידישן און ניט-אידישן געזעץ. אפילו געזעצן וואָס קאָנען דערקלערט ווערן על-פי שכל, זיינען נישט באַזירט בלויז אויף לאַגיק, נאָר בעיקר אויפן ווילן פון ג-ט.

אין אַנדערע ווערטער מיינט עס, זאָלסט נישט זאָגן, היות ווי „משפטים“ זיינען דאָך געזעצן, וואָס דער שכל איז זיי מחייב דערפאַר וועסטו זיי מקיים זיין, ניין, נאָר „מה ראשונים מסיני אף אלו מסיני“. פונקט ווי די צען געבאָט זיינען פון ג-ט, אַזוי זיינען אויך די אַנדערע געזעצן אין דער תורה געטלעך.

ביי אַנדערע פעקטער זיינען למשל די געזעצן פון שאַדנס פאַררעכנט אַלס ציווילע ענינים, וואָס האָבן לחלוטין נישט צו טאָן מיט קדושה און ג-ט, ביי אונדז אַבער, איז עס אַ טייל פון אונדזער רעליגיע. דאָס זעלבע מיט האַנדל, און מאַסן און וואָגן א. א. וו. אַלץ איז ענג פאַרבונדן מיט רעליגיע, מאַזני צדק, אבני צדק אַיפת צדק והין צדק“, בינדן זיך מיט „אני ה' אַקכיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים“, און באַלד דערנאָך: „ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי, ועשיתם אותם, אני ה'“.

אונדזערע געזעצן, אונדזער מאַראַל איז נישט געבויט אויף לאַגיק ווי קאָנט וויל באַגרינדן מאַראַל, אַדער ווי פלאַטאָ וויל עס פאַגרינדן אויף וויסן. אונדזער מאַראַל איז באַזירט אויף אַנכי ה' אלקיך“.



דאס ערשטע געזעץ אין דער היינטיקער סדרה אין וועגן אַ אידישן קנעכט. אז מען קען אים ניט קויפן אויף לענגער ווי זעקס יאר צייט. דער הויפט יסוד פון אמאליקן עקאנאמישן סיסטעם אין געוועזן שקלאפעריי. און די תורה הייבט דעריבער אז פון סאמע יסוד, זי שאפט אפ די סיסטעם פון אייביקער שקלאפעריי. בלויז אויף זעקס יאר קען מען קויפן אַ קנעכט. נאך זעקס יאר אין ער פריי, און אויב ער וויל בלייבן אַ קנעכט דארף מען אים פאַרשעמען, דורך אויסבויערן אים אַ לאך אין אויער, אַלס שטראַף דערפאַר, וואָס ער וויל ניט זיין קיין פרייער מענטש.

נישט נאָר האָט די תורה געזאָרגט פאַרן אידישן קנעכט נאָר אויך פאַרן ניט-אידישן. די סדרה זאָגט ווייטער אַז אויב דער בעל הבית שלאָגט אויס אַן אויג אָדער אַ צאָן פון זיין ניט-אידישן קנעכט, מוז ער אים אַרויסלאָזן פריי. די תורה זאָגט אויך אַז ווען אַ קנעכט אַנטלויפט פון זיין בעל הבית, טאָר מען אים ניט כאָפן און איבערגעבן אים צוריק. נאָר דאָס שטאַרקסטע מיטל קעגן שקלאפעריי אין אויסגעדריקט אינם געזעץ, אין דער היינטיקער סדרה. „וגונב איש ומכרו ונמצא בידו, מות יומת“ אַז איינער גנב'עט אַ מענטשן און פאַרקויפט אים, אפילו ער איז נאָך אין גנב'ס רשות זאָל ער געטויט ווערן. דער גרעסטער טייל שקלאפֿרֿהאַנדל אין געוועזן געבויט אויף כאָפן מענטשן (קידנעפּז) און זיי פאַרקויפן פאַר קנעכט. די תורה האָט געוואַלט אויסוואַרצלן דאָס דאָזיקע שלעכטס און זי האָט געהייסן טויטן פאַר אַזאַ פאַרבּרעכן.

\* \* \*

„וגונב איש ומכרו, ונמצא בידו, מות יומת“ דער דין איז, אַז עס דאַרפן זיין עדות אַז ער האָט אים געגנב'עט, און פאַרקויפט, און איידער ער האָט אים פאַרקויפט, האָבן די עדות געזען, אַז „ונמצא בידו“, אַז דער געגנב'עטער איז געווען „ברשותו של הגנב“, נאָר דעמאָלט איז „ענשו במיתה“, ווערט דער גנב באַשטראַפט מיט טויט־שטראַף. עס דאַרף אַלזאָ זיין דרייפאַכע עדות: ג נ י ב ה . מ צ י א ה און מ כ י ר ה . אָבער ש . ה . גורדון אין זיין פירוש אויף חומש טייטשט על-פי טעות „ונמצא“ (אָ שנמצא בידו ולא מכר אותו . . .).

\* \* \*

וכי יכה איש את עין עבדו“ און אַז אַ מאַן וועט אויסשלאָגן דאָס אויג פון זיין קנעכט, זאָל ער אים אַרויסלאָזן פריי, פאַר זיין אויג. דער ריב'ש (ר' יצחק בר ששת) באַהאַנדלט דעם ענין פון געזעץ שטאַנדפונקט. ווי איז אין אַ פאַל, ווען דער קנעכט האָט מיט זיין אויפפיר אליין גורם געווען דערצו? צי אויך אין אַזאַ פאַל מוז ער דעם קנעכט אַרויסלאָזן פריי?

דער „חתם סופר“ רעדט אויך וועגן דעם, און ער שטיצט זיך אויף דעם וואָס די חז"ל זאָגן, אַז „יסורין ממרקין עוונותיו של אדם“ אַז ליידן שווענקען אַפּ אַלע זינד פונם מענטשן. זאָגט דער „חתם סופר“, אַז אויב דער בעל הבית שלאָגט אויס אַן אויג אָדער אַ צאָן פון זיין קנעכט, מוז ער אים אַרויסלאָזן פריי צוליב די יסורים פון אַ צאָן אָדער אַן אויג. טאָ ווי זשע, אויב דער גאַנצער גוף ליידט, ווערט מען דאָך אוודאי באַפרייט. און מיר ווייסן דאָך, אַז צו די אַלע יסורים איז דער מענטש אַליין גורם דורך זיינע זינד, פונדעסטוועגן שווענקען די

ליידן אפ די זינד, איז דאס זעלבע אויך ביים עבד, כאטש ער האט גורם געווען דערצו, אז דער בעל הבית זאל אים אויסשלאגן אן אויג אדער א צאן מוז ער אים דאך ארויסלאזן פריי. \* \* \*

„כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו, כי אם צעק יצעק אלי. שמע אשמע צעקתו“ — אן אלמנה און א יתום זאלט איר נישט פייניקן, אויב וועסטו אים פייניקן, איז ווי נאָר ער וועט שרייען צו מיר, וועל איר זיכער צוהערן זיין געשריי. דער רמב"ן מאַטערט זיך מיטן אויסדרוק, „כי אם“, וואָרום געדאַרפט האָט דאָך שטיין, „אם צעק יצעק אלי“, וואָס זשע באַטייט דער „כי אם“? ענטפערט דערויף דער פּינסקער רב ר' מרדכי ז"ל, מיט דעם מאַמר חז"ל אין „בבא בתרא“: „אמר ר' לוי לוי שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו“ דער שטן וואָס האָט מקטרג געווען אויף איוב'ן איז געווען דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אַנגענומען פאַר אברהמ'ען, און פנינה, וואָס האָט מצער געווען חנה'ל, האָט געמיינט דערמיט אויפצושטורעמען איר, זי זאל מתפלל זיין צו ג—ט.

איז דאך דער ענין קשה אויב אַזוי, פאַרוואָס זשע איז פנינה באַשטראַפט געוואָרן, וואָס אַלע אירע קינדער זיינען אויסגעשטאַרבן? זעען מיר דאך פון דעם אז אפילו ווען די כוונה איז לשם שמים, טאָר מען אויך ניט יענעם גורם זיין ליידן. און דאָס מיינט דאָ דער פּסוק: „אם ענה תענה אותו, כי אם צעק יצעק אלי“. אויב דו וועסט פייניקן עמיצן, כדי ער זאל שרייען צו מיר, פונדעסטוועגן, שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם“. וועל איר זיכער צוהערן זיין געשריי, און מיין צאָרן וועט גרימען, און איר וועל איר הרג'ענען.

פאַראַן מוכיכים וואָס האָבן ליב צו זאָגן יענעם מוסר, ווייל זיי האָבן ליב וויי צו טאָן מענטשן, כאַטש זיי אליין ווייסן אפּשר נישט פון דער דאָזיקער אייגנשאַפט. לערנט אונדז די תורה, אז אפילו ווען מען מיינט „לשם שמים“, איז עס אויך אַ שווערע זינד וויי צו טאָן מענטשן. זאָגן מוסר, איז אַ גרויסער ענין און נישט יעדער איז ראוי דערצו. און נישט יעדער וואָס איז אפילו ראוי ווייסט ווי אַזוי עס צו טאָן. אַזוי זאָגט די גמרא אין ערכין: „אמר ר' אלעזר בן עזריה: תמיהני, אם יש בדור הזה שיודע להוכיח“.

בפרט איז אַ צייט ווען אויף „טול קיסם מבין עיניך“, קען מען ענטפערן דעם מוכיח: „טול קורה מבין עיניך“, איז זיכער נישט יעדער ראוי צו זיין אַ מוכיח.

\* \* \*

„כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו, כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו“ — אן אלמנה און א יתום זאלט איר ניט פייניקן. אויב פייניקן וועסטו אים פייניקן איז — ווי נאָר שרייען וועט ער שרייען צו מיר, הערן וועל איר צוהערן זיין געשריי. פרעגט דער גאון, וואָס עפעס כסדר דאָס דאַפּלטע לשון: פייניקן וועסטו פייניקן, שרייען וועט ער שרייען, הערן וועל איר צוהערן? און דער גאון דערקלערט עס מיט אַ משל: אַז מען גיט עמיצן אַ קלאַפּ טוט עס וויי, ווי איז אַבער אַז מען גיט אַ קלאַפּ אין אַ וואונד טוט עס דאָך דאַפּלט וויי. די אלמנה און דער יתום זיינען דאָך שוין אַזוי אויך אַנגעווייטיקט, איז אויב פייניקן וועסטו אים פייניקן וועט ער דאָך דאַפּלט שרייען, וועל איר אים דאָך גיכער און זיכערער הערן. . .

וויפל טיפקייט און וויפל עטיק עס ליגט אין דעם פירוש איז שווער אַרויס-

צוברענגען מיט ווערטער. \* \* \*

„אם כסף תלוה את עמי, את העני עמד“. אַז דו וועסט געלט לייען מיין פאַלק, דעם אַרעמאַן ביי דיר, דערויף ברענגט דער „פּנינים יקרים“ אַ גוט וואַרט. די גמרא זאָגט: „שלשה צועקיין ואין נענין, ואחד מהם, המלוה שלא בעדים“. דריי שרייען אומזיסט, און איינער פון זיי, דער וואָס באַרגט יענעם געלט אָן עדות. דאַקעגן ביי צדקה, דאַרף זיין אין געהיים, קיינער זאַל נישט וויסן, ווי דער פּסוק זאָגט: „מתן בסתר יכפה אף“, ווער עס גיט (צדקה) פאַרבאַרגענערהייט פאַרבייגט דעם כּעס.

דאָס מיינט דער פּסוק „אם כסף תלוה את עמי“, אַז דו וועסט באַרגן געלט, זאַל זיין „את עמי“ מיט עדות. אָבער „את העני עמד“, דעם אַרעמאַן זאַלסטו געבן בלויז „עמד“, מיט דיר אַליין, אָן עדות, פּרעמדע זאָלן עס נישט זען און נישט וויסן.

\* \* \*

ביז גאַר אַנטערעסאַנט איז ווי אַזוי דער באַקאַנטער מוסר'ניק און תּלמיד ותיק פון ר' ישראל סאַלאַנטער ז"ל, ר' שמחה זיסל האָט געטייטש דעם פּסוק: „מדבר שקר תרחק“ — פון פאַלשקייט זאַלסטו זיך דערווייטערן. ר' שמחה זיסל האָט אַמאַל אַפּגעמאַכט מיט זיין שוואַגער, אַז זיי זאָלן נישט זאָגן קיין ליגן. מאַכט זיך אַז ר' שמחה זיסל'ס שוואַגער ווערט קראַנק אויף „אישיאָס“, האָט עס אים פאַרשאַפט גרויסע שמערצן און ער פּלעגט כּסדר קרעכצן אַזוי אַז די פּרוי און קינדער האָבן שוין נישט געהאַט קיין כּוח זיך צוהערן צו די קרעכצן. נאָר איין טאַג האָט פּאַסירט אַ מאַדנע זאַך: ר' שמחה זיסל איז געגאַנגען מבקר'חולה זיין דעם קראַנקן שוואַגער און ווי נאָר ער איז פּונם חולה אַוועק האָט ער אויפּגעהערט צו קרעכצן. האָט דעם קראַנק'ס ווייב געפּרעגט ר' שמחה זיסלען: שוואַגער, וואָס אזוינס האָט איר געטאָן וואָס מיין מאַן האָט אויפּגעהערט צו קרעכצן? האָט ר' שמחה זיסל געענטפּערט בתּמימות: כּ'האַב גאַרנישט געטאַן, כּ'האַב אים נאָר דערמאַנט אין אונדזער אַפּמאַך, אַז מען טאָר נישט זיין פאַלש, און קרעכצן מער ווי עס טוט וויי, איז אויך אַ פאַלשקייט, און די תּורה זאָגט דאָך „מדבר שקר תרחק“ . . .

איד טראַכט וועגן ר' שמחה זיסל'ס טייטש. ווער ווייס צי מיר האָבן אויך נישט פאַלש געקרעכצט ווען מיר האָבן געהערט וואָס עס טוט זיך מיט אונדזערע ברידער אין אייראָפּע. ווען עס וואַלט אונדז באַמת וויי געטאַן, וואַלטן מיר דאָך געווען אַ סך מער געטאַן . . . \* \* \*

„אם כסף תלוה את עמי, את העני עמד“ — אויב דו וועסט לייען געלט, זאַלסטו עס לייען מיין פאַלק, דעם אַרעמאַן וואָס איז מיט דיר. ר' יחזקאל לאַנדאַ ז"ל, דער מחבר פון באַרימטן ספר „נודע ביהודה“ פּלעגט זאָגן: עס איז שווער צו פאַרשטיין די וועלט. דער גביר וואָס איז אַנגעשטאַפט מיט געלט וויל יעדער איינער אים באַרגן, און אָן אַרעמאַן, וואָס פאַרמאַגט נעפּעד גאַרנישט, וויל מען ניט באַרגן, איז וואו זשע איז דער יושר? פּלעגן אים זיינע מקורבים ענטפּערן: אַז מען וועט באַרגן די אַרעמע לייט וועלן דאָך די רייכע פאַראַרעמט ווערן. נו, איז וואָס פּלעגט ר' יחזקאל צוריק ענטפּערן: וועלן זיי דאָך אויך קריגן געבאַרגט . . .

## ת ר ו מ ה

די היינטיקע סדרה הייסט „תרומה“, דאס ווארט „תרומה“ האט עטלעכע טייטשן, „תרומה“ מיינט אן אפשיידונג, וואס א מענטש שייטט אפ פון זיין פארמעגן אדער פון זיין פארדינסט. „תרומה“ איז אויך דער טייטש אויפהייבונג. די תורה לערנט אונדז דא, אז דורך געבן א טייל פון פארמעגן פאר א הייליקן צוועק, ווערט דער געבער אליין דערהויבן, ווייל דאס געבן איז א סימן, אז דער מענטש האט זיך דערהויבן צו א העכערער מדרגה. דערפאר באצייכנט די תורה דעמדאזיקן אקט, מיט'ן נאמען „תרומה“ — דערהייבונג. אזוי ווערט אויך גע- זאגט אין „משלי“: „צדקה תרומם גוי“, צדקה דערהייבט א אידן, ווארום די גמרא דרשנ'ט, אז מיטן אויסדרוק „גוי“ מיינט מען דא א אידן. ווי דער פסוק זאגט: „מי כעמד ישראל, גוי“ אחד בארץ“.

די סדרה הייבט זיך אן מיט דעם, אן ג—ט האט גערעדט צו משה'ן אזוי צו זאגן: „דבר אל בני ישראל, ויקחו לי תרומה“. רייד צו די קינדער פון ישראל, זיי זאלן נעמען פאר מיר אן אפשיידונג. איינגטלעך וואָרט דאך דא בעסער זיך געפאסט דאס ווארט „ויתנו“, זיי זאלן געבן, אנשטאט „ויקחו“, זיי זאלען נעמען? נאר דער תירוץ איז, אז דאס נעמען צדקה פון עסקנים, איז נאך וויכ- טיקער ווי אליין געבן, אויב עס זיינען פאראן עסקנים נעמער, וועט שוין נישט שווער זיין צו געפינען געבערס. אזוי זאגט טאקע די גמרא אין „בבא בתרא“ „אמר ר' אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה“, דאס מאכן אנדערע צו טאן, אז אנדערע זאלן געבן איז נאך וויכטיקער ווי אליין געבן.



„ויקחו לי“, זיי זאלען נעמען פאר מיר, זאגט רש"י „לי דשמי“, פאר מיין נאמען. דערמיט זיינען געמיינט געווארן די נעמער, אז זיי זאלן אינזינען האבן, אז זיי טוען עס פאר ג—ט'ס וועגן, און נישט כדי זיך צו קענען בארימען, אדער צו קריגן דערפאר כבוד. אבער וועגן די געבער, וועגן זיי רעדט נישט די תורה. זאלן זיי אינזינען האבן וואס זיי ווילן, אבי זיי זאלן געבן. ווי די גמרא זאגט: „האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני וכ"ו הרי זה צדיק גמור“.



ר' אייזל סלאנימער ז"ל, דער סלאנימער רב, האט אמאל געפרעגט ר' אברהמעלע סלאנימער, וועמען חסידים האבן געמאכט פאר א רבי'ן, איך בעט דיר, זאג מיר, ווי אזוי ווערט מען דאס איבער נאכט רבי? נעכטן ביסטו דאך געווען אחד משלנו, און היינט בלויז קודש קדשים, האט אים ר' אברהמ'ל געענטפערט: ווייסטו דען ניט, אז „חטה אחת פוטר את הכרי“, די חטה איז דאך אויך געווען חולין, איידער מען האט זי מפריש געווען אלס תרומה, פונדעסטוועגן, אז מען האט זי מפריש געווען, איז זי געווארן קודש קדשים, אזוי אויך, אז א קיבוץ אידן איז מפריש פון זיך איינעם אָס רבי'ן, ווערט ער א רבי.

דערויף האט אים ר' אייזל געזאגט, וויסטו דען ניט א בפירושן דין, און  
„חרש שוטה וקטן שתּרמו, אין תּרומתם תּרומה“? . . .

✱ ✱ ✱

„דבי אל בני ישראל ויקחו לי תּרומה“, כּגעדענק נישט אין וועמעס נאָמען  
כּהאָב עס געהערט, און דער פּסוק אין דאָ מרמו אויף דריי סאַרטן צדקה. דער  
ערשטער סאַרט אין, ווען אַ מענטש גיט צדקה זייענדיק געזונט, און ער מיינט  
מיט זיין צדקה לשם שמים. דאָס איז טאַקע גאַלד, און דערויף אין מרמו דאָס  
וואָרט „זה ב“, וועמעס ראשי תיבות זיינען: „זה הנותן בריא“; צום צווייטן  
סאַרט באַלאַנגען יענע, וועלכע גיבן נאָר ווען ס'איז א שעת סכנה, דערויף אין  
מרמו דאָס וואָרט „כסף“, וועמעס ראשי תיבות זיינען: „כשרואה סכנה פותח“,  
אין א סכנה עפנט ער די האַנט, און צום דריטן סאַרט באַלאַנגען יענע אידן, וועלכע  
גיבן נאָר דאָן, ווען זיי זיינען שוין ערנסט קראַנק, נאָר דעמאָלט הייסן זיי געבן.  
די דאָזיקע צדקה ווערט באַצייכנט מיטן נאָמען „נחשת“ — נתינת חולה שאומר  
תּנו“, די צדקה פון אַ קראַנקן, וואָס הייסט געבן.

הרב יעקב מזאה, געוועזענער רב אין מאַסקווע, דערציילט אין זיינע זכרונות,  
לויט עס גיט איבער א. מענעס, ווי דער קעלמער מגיד, ר' משה יצחק דרשן ז"ל  
האָט געהאַלפן שאַפן אַ גמילות חסדים קאַסע פאַר די בעלי מלאכות אין מאַהילעוו.  
די אַרעמע בעלי מלאכות האָבן זיך גענומען אַרגאַניזירן אַ קאַסע, זיי האָבן אָבער  
דאָס געלט ניט געקענט שאַפן, דער איינציקער וואָס האָט זיי געקענט אַרויסהעלפן,  
איז געווען דער גביר, ישעיה שור. ווען דעם קעלמער מגיד איז אויסגעקומען צו  
דרש'ענען אין גביר'ישן בית מדרש, האָט ער אויסגענוצט די געלעגנהייט, און  
האָט פּאַזונדערס גערעדט וועגן דער גרויסער וויכטיקייט פון דער מצוה פון  
גמילות חסדים, און דערביי האָט ער אויף זיין שטייגער דערציילט אַ מעשה:

איינמאָל, האָט ער געזאָגט, האָט מיט מיר פּאַסירט, און איד בין געווען  
אין אַ גרויסער שטאַט, און איד האָב דאַרטן באַגעגנט אַ סך בעלי מלאכות, אַרעמע  
לייט. האָב איד זיך נאָכגעפּרעגט, וואָס איז די סיבה פון זייער אַרעמקייט? שיכור'ן  
זיי? אָדער אפשר ווילן זיי ניט אַרבייטן? האָט מען מיר דערקלערט, גראַד פּאַר-  
קערט: זיי זיינען פלייסיקע און ערלעכע בעלי מלאכות, אָבער די סיבה פון זייער  
אַרימקייט איז, וואָס זיי פעלט אויס אַ גמילות חסדים קאַסע. האָב איד זיי געגעבן  
די אַלטע אידישע עצה: זייט מתפלל צו ג—ט, וועט איד דער רבונג של עולם  
אוודאי העלפן, און ווען די תּפילות פון די בעלי מלאכות זיינען דערגאַנגען צום  
כּסא הכבוד, האָבן זיך פּאַרזאַמלט אַלע תּנאים און אמוראים, וואָס זיינען אליין  
געווען בעלי מלאכות: ר' יוחנן דער שוסטער (ר' יוחנן הסנדלר); ר' יצחק דער  
שמיד (ר' יצחק נפחא); ר' יהושע דער קוילנערפער (ר' יהושע הפחמי) און נאָך  
אַנדערע, און האָבן מיט טרערן אין די אויגן געפּעטן ג—ט ברוך הוא, פאַר זייערע  
אַרימע פּרידער אויף דער וועלט.

האָט דער רבונג של עולם געלאָזט ברענגען זיינע מאַכים און האָט צו זיי  
געזאָגט: זייט וויסן שפּעטסטנס בין מאַרגן בייטאַג, מוז געשאַפן ווערן דאָס  
געלט פאַרן גמילת חסד האָבן די מלאכים גע'טענה'ט: רבונג של עולם, דו האַסט  
אויף אונדו גוזר געווען אַ שווערע גזירה, מיר קענען עס ניט דורכפירן!

אין דעם מאמענט אין אַרויסגעשפרונגען דער מלאך המות און האָט זיך אָפּגערוּפּן: רבּונו של עולם! גיב מיר רשות איד זאל אַראָפּגיין אויף דער ערד, און נאָך היינטיקע נאַכט פּרענגען פאַר דיר די נשמה פון דעם גביר פון שטאַט. וואָרום ער האָט איבערגעלאָזט אַ צוואה, אַז אין טאָג פון זיין לוויה זאל מען פאַרטיילן אַ גרויסע סומע געלט אויף צדקה, וועט שוין זיין געלט אויך פאַר דער גמילות חסדים קאַסע. האָט אים ג—ט געגעבן רשות, און אויף מאָרגן האָט מען געעפנט דעם גמילת חסדים אין שטאַט.

די דאָזיקע ווערטער — שרייבט הרב מִזָּאה — וואָס זיינען געזאָגט געוואָרן מיט אַ גוואַלטיקער לעבעדיקייט, האָבן אַרויסגערוּפּן אַ שרעקלעכן געוויין צווישן דעם עולם, און ווען דער מגיד האָט באַמערקט, אַז אויך פון די אויגן פון גביר גיסן זיך טרערן, האָט ער זיך צו אים געווענדעט מיט די ווערטער:

ר' ישעיה: איד ווייס, אַז דו ביסט אן ערלעכער איד און אַ גרויסער בעל צדקה, וואָרט ניט ביז וואָנען דער מלאך המות וועט קומען און ער וועט עפענען דעם גמילת חסדים, לאַז ניט דעם מלאך המות, ער זאל ווערן דער בעל צדקה, זע אַז דו אליין זאָלסט האָבן הנאה פון דיין אייגענער צדקה, דו זאָלסט אליין זען די פירות פון דיין צדקה־אַרבעט.

און דער גביר האָט געענטפערט, מיט טרערן אין די אויגן: איי'ה, איד וועל געבן דאָס נויטיקע געלט פאַר'ן גמילת חסדים.



געבן צדקה, איז אַ אידישער כאַראַקטער־שטריך, ס'איז איינע פון די דריי מדות, דורך וועלכע מען דערקענט אַ איד, אַז ער שטאַמט פון אברהם אבינו. די גמרא, „גיטין“ דערציילט אַ וואונדערבאַר שיינעם משל, וועגן דעם ענין פון צדקה: „משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים, אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה, גזוזה עברה, ושאינה גזוזה לא עברה.“ — צוויי שאַף האָבן געדאַרפט דורכגיין אַ וואַסער, איינע איז געווען אַן אָפּגעשוירענע, די אַנדערע ניט. די אָפּגעשוירענע איז אַדורכגעגאַנגען דעם וואַסער, די נישט געשוירענע איז ניט דורכגעגאַנגען. . . דער נמשל איז קלאַר: די וואַס לאַזן זיך שערן, וואָס גיבן אַוועק אַ טייל פון זייער פאַרמעגן, יענע וועלן דורכגיין אַלע שוועריקייטן אין לעבן, די אַבער, וועמעס האַרץ לאַזט זיי נישט זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון געבן, יענע וועלן די שווערע סיטואַציעס פון לעבן נישט דורכגיין. . .

דער „נודע ביהודה“ איז אַמאָל געגאַנגען צונויפנעמען אַ סכום געלט, פאַר אַ דבר טוב, האָט ער גראַד אַנגעטראָפּן אַ איד אַ גביר, אַ קמצו, און יענער האָט זיך ענטזאָגט צו געבן אַ נדבה. האָט דער „נודע ביהודה“ אַ זאָג געטאָן: אַ שאַד, וואָס אַזא איד האָט נישט געלעבט אין דער צייט פון די גדולי הלכה, ווען איר וואַלט יא געלעבט דעמאָלט, וואַלט מען דאָר נישט גע'אַסר'ט קיין חלב עכו'ם. פאַרוואונדערט זיך דער גביר, און פּרעגט: ווי קומט דאָ אַהער חלב עכו'ם? ענטפערט דער „נודע ביהודה“: דער רמב"ם זאָגט, אַז חלב עכו'ם איז אַסור, ווייל מיר האָבן מורא, טאַמער האָט דער גוי צוגעמישט מילך פון אַ בהמה טמאה, אַבער ווען איר וואַלט געווען דעמאָלט, געלעבט, וואַלטן זיי דאָר געזען, אַז אַ בהמה טמאה מעלקט זיך ניט. . .



דער „חובת הלבבות“ ארומריינדדיק דעם ענין פון צדקה, פרעגט : וואס הייסט צדקה? אז איינער עפנט די טיר ווינטער, אין א פראסט, און זעט א פאר-פרוירענעם מענטשן אין שמאטעס, און ער דערבארמט זיך אויף אים און ער גיט אים א נדבה, אדער א ווארימען בגד, הייסט עס נאך נישט קיין צדקה. ווייל מיט אזא טאט, טוט מען א צדקה פארן אייגענעם הארץ, וואס טוט וויי. צדקה מיינט אבער, ווען דאס הארץ טוט נישט וויי, נאך דער קאפ, דער שכל, דער געטלעכער פונק אין מענטש דיקטירט, אז א מענטש טאר נישט לעבן נאך פאר זיך, אט אזא אקט פון גערעכטיקייט, הייסט „צדקה“.



„ועשו ארון עצי שטים, אמתים וחצי ארכו“. און זיי זאלן מאכן אן ארון פון שיטים־האלץ; צוויי איילן און א האלב זיין לענג. דערויף זאגט די גמרא אין סנהדרין: „מגין שכל המוסיף גורע? רב משרשיא אמר מהכא, אמתים וחצי ארכו“. פונדאנען ווייסן מיר אז ווער עס לייגט צו (עפעס אין דער תורה) נעמט ער עפעס אראפ זאגט רב משרשיא, אז מיר לערנען עס ארויס פון אויבנדערמאנטן פסוק.

דער דאזיקער מאמר חז"ל איז אין פלוג ניט פארשטענדליך, נאך דער ווילנער גאון ז"ל דערקלערט עס אויף אזא אופן, ווען דער פסוק וואלט געזאגט „אמתים וחצי ארכו“ אהן דעם „ו“, וואלט עס געמיינט, אויב צוויי איילן איז א העלפט פון דער לענג, הייסט עס דאך, אז די גאנצע לענג איז פיר איילן, איצט אבער אז די תורה זאגט „וחצי“, „אמתים וחצי ארכו“, הייסט עס, אז די גאנצע לענג איז נאך צוויי איילן און א האלב. דורך צוגעבן דעם „ו“, איז די לענג פארקלענערט געווארן פון פיר איילן צו צוויי איילן און א האלב. דאס מיינט רב משרשיא, אז פון דעם פסוק לערנען מיר, אז ווער עס לייגט צו מאכט ער דערמיט ווייניקער...

## ת צ ו ה

„ואתה תצוה את בני ישראל“ און דו זאלסט באפעלן די קינדער פון ישראל. זאגט דער „בעל הטורים“: לא הזכיר משה בזה הסדר. משאין כן בכל החומש, שמשעה שנואד משה, אין סדר שלא הוזכר בה, חוץ ממשנה תורה. והטעם, משום שאמר: „מחני נא מספרך אשר כתבת“, וקללת חכם אפילו על תנאי באה, ונתקיים בזה“.

פארוואס ווערט משה'ס נאמען נישט דערמאנט אין דער גאנצער סדרה „תצוה“? ברענגט דער „בעל הטורים“ דעם מדרש, אז דאס איז דערפאר, ווייל משה האט געזאגט צו ג—ט ביים „מעשה העגל“, אויב דו וועסט נישט פארגעבן זייערע זינד, מעק מיד אויס, איד בעט דיר, פון דיין בוד (פון דער תורה) וואס דו האסט געשריבן, און כאטש די דאזיקע ווערטער זיינען געזאגט געווארן נאך בתנאי, אויב דער אויבערשטער וועט די אידן נישט פארגעבן, פונדעסטוועגן, איז משה'ס קללה מקוים געווארן, און זיין נאמען איז אין דער סדרה „תצוה“ נישט דערמאנט געווארן.

דער ווילנער גאון ז"ל, באמערקט דערויף, אז דערפאר איז משה'ס נאמען נישט דערמאנט גראד אין „תצוה“, ווייל די דאזיגע סדרה לייענט מען שטענדיק אין דערזעלבער וואך, ווען עס פאלט אויס דער טאג פון משה'ס פטירה. משה איז געשטארבן ז' אדר.

און דער גאון גיט נאך צו, אז כאטש משה'ס נאמען איז נישט דערמאנט בפירוש אין דער היינטיקער סדרה, איז אבער בדרך רמז יא דערמאנט זיין נאמען. ווארום לויט דער מסורה זיינען פאראן אין דער סדרה „תצוה“ הונדעט און איין פסוקים, און משה'ס נאמען לויט די דערגאנצונג פון יעדן אות פון ווארט משה, איז אויך הונדערט און איינס. די „מם“ פון משה איז פערציק, די לעצטע אותיות „ין“ פון „שין“, איז זעכציק און די „א“ פון לעצטן אות „הא“ איז איינס, איז עס צוזאמען הונדערט און איינס.



„ויקחו אליך שמון זית זך“ זיי זאלען דיר ברענגען ריינע בוימל. זאגט דערויף דער מדרש: „זית רענו קרא ה' שמך“. גרינער אוילבירט-בוימ האט ג—ט אנגערופן דיין נאמען (די אידן). און דער מדרש זאגט ווייטער: פארוואס האט ירמיהו פארגליכן די אידן צו אן אוילבירט? און ער ענטפערט: פונקט ווי מען באגייט זיך מיט דעם אוילבירט, באגייט מען זיך מיט די אידן. אזו ווי די אויל-בירט, ווען זיי זיינען נאך אויפן בוימ רייסט מען זיי ארונטער און מען פרעסט זיי, דערנאך נעמט מען זיי אין קעלער און מען פינדט זיי ארום מיט שטריק און מען לייגט גרויסע שטיינער אויף זיי, דאן ערשט גיבן זיי ארויס דעם בוימל, אזוי איז מיט די אידן צווישן די פעלקער, מען יאגט זיי פון איין ארט צום צווייטן, מען פינדט זיי מיט שטריק, מען שמידט זיי אין קייטן, מען פרעסט

זיי און מען דריקט זיי, דערנאך ערשט טוען זיי תשובה און רופען צו ג—ט און דעמאלט ענטפערט ער זיי.

דאס איז א וואונדערבארער משל.

— אזוי ווי דער אוילפירט גיט נישט ארויס זיין בוימל, נאך ווען מען דריקט אים, אזוי איז מיט די אידן, ווען זיי ווערן געדריקט און געשטיקט, דאן דערוועקט זיך אין זיין דאָס פינטעלע איד און זיי דערמאָנען זיך אין ג—ט.

לאַזט מען אָבער די אידן פריי אַטעמען, פאַרגעסן זיי זייער מקור, זייער תורה, דעם „נר התמיד“, און רק מען וויל נאכמאַכן און אימיטירן די שכנים צווישן וועלכע מען לעבט. מען פאַרגעסט אָבער וואָס די גמרא זאָגט ווייטער: „ישראל נמשל לזית, כל המשקים מתערבין זה עם זה, השמן אינו מתערב, כך ישראל אינם מתערבין עם אומות העולם“ — אידן זיינען געגליכן צום בוימל, ווייל אַלע געטראַנקען מישן זיך צוזאַמען, אָבער בוימל מישט זיך נישט צוזאַמען מיט קיין שום געטראַנק, נאָר ער בלייבט פון אויבן, אזוי זיינען די אידן, זיי מישן זיך נישט צוזאַמען מיט קיין אַנדער פּאַלק. ס'הייסט, מישן, מישן זיי זיך יא, נאָר עס געלינגט נישט, דער בוימל טיילט זיך שטענדיק אויס באַזונדער. ס'איז אַ שאַד די אַרבעט — אַ איד פלייבט אַ איד.

נחום סאקאלאָוו פלעגט זאָגן אַ ווערטל: ווי לאַנג מען איז יונג גייט עס אַ גאַנג, מען ענדערט דעם נאָמען, דעם הילוד, דאָס לשון, מען אימיטירט אַ הונדערט פּראָ-צענטיקן גוי, אזוי גיך אָבער ווי מען ווערט אַלט גיט מען זיך אַ קוק אַרום, דערזעט מען, אַז מען איז אַן אַטער איד . . .

דער נביא יחזקאל האָט נאָך מיט טויזנטער יאָרן צוריק געזאָגט: „והעלה על רוחכם, היה לא תהיה, אשר אתם אומרים: נהיה כגויים, כמשפחות הארצות“ — און וואָס אייך קומט אויפן זינען וועט קיינמאל ניט זיין, וואָס איר זאָגט: מיר וועלן זיין אזוי ווי די גויים, אזוי ווי די פעלקער פון די לענדער . . . אזוי ווי איד לעב, זאָגט ג—ט דער האָר, אויב ניט, מיט אַ שטאַרקער האַנט און מיט אַן אויסגעשטרעקטן אַרעם, און מיט אויסגעגאַסענעם גרימצארן וועל איד קעניגן איי-בער אייד!

יחזקאל איז געווען אַן „עד ראיה“, ער האָט עס געזען מיט זיינע אויגן. ווען די אידישע אַסימילאַטאָרן פון בבל, יענע וועלכע האָבן געזאָגט: מיר זיינען שוין טרוקענע טויטע ביינער, מיר זיינען שוין פאַרשניטן פון פּאַלק ישראל, מיר האָבן פאַרלאָרן אונדזער האַפענונג, מיר וועלן שוין בלייבן אין בבל, מיר האָבן אויפ־געגעבן יעדע האַפענונג אויף באַנייאונג און דערלייזונג. און דאָ, האָט יחזקאל אויף זיי נביאות געזאָגט, אַז אַ נייער געטלעכער גייסט וועט אַ בלאַז טאָן אויף זיי און זיי ווערן צוריק לעבעדיק ווערן (פאַרן אידישן פּאַלק) און זיי וועלן צוריק גיין קיין ציון און ווידער אויפבויען די אידישע מדינה. און אזוי איז געשען.

איז „פסיקתא“ ווערט געזאָגט: די אידן זיינען געגליכן צו אַן אוילפירט און דער אויבערשטער צו אַ ליכט. און אזוי ווי צוזאַמען גיבן זיי ליכט, אזוי זאָגט דער אויבערשטער צו די אידן: קינדער מיינע! אזוי ווי אייער און מיין ליכט איז

דאך איינס, וועלן מיר צוזאמען גיין קיין ציון און פון דארטן וועט אויפשניינען דאס ליכט, ווי דער נביא ישעיה זאגט: „קומי אורי כי בא אורד“. שטיי אויף, לייכט אויף, ווארום דיין ליכט איז געקומען.

נאר אין ציון, זאגט דער גראיעווער רב, רבי משה אביגדור עמיאל, אין דעם הייליקן לאַנד, קאָן באמת אויפשניינען דאָס אידישע ליכט, אָבער נישט אין גלות, וואָס לאַזט נישט די אידן פאַראייניקן זיך מיטן מקור פון ליכט, וואָס שאַפט אַ מחיצה צווישן די אידן און דעם ליכט פון אויבערשטן. נאָר אין ישראל וועט אויפלייכטן אונדזער ליכט מיט דער גאַנצער קראַפט.

\* \* \*

די סדרה לערנט אונז, אַז דער „נר התמיד“ — דאָס שטענדיקע ליכט דאַרף ברענען אין אהל מועד, דרויסן פון פרוכת וואָס פאַרן געזעץ. ליכט און געזעץ גייען אין דער תורה צוזאַמען, אַזוי זאָגט דער פסוק: „כי נר מצוה ותורה אור“ — דאָס געבאַט איז אַ ליכט און די תורה אַ ליכטיקייט. אין אַ צווייטן אַרט זאָגט דער פסוק: „נר ה' נשמת אדם“ — אַ ליכט פון ג—ט איז דעם מענטשנ'ס נשמה.

חסידישע ספרים טייטשן: יעדער מענטש קריגט אַ ליכט צו זוכן ג—ט און מען דאַרף עס אָנצינדן אין דער פינצטער . . .

די גמרא זאָגט: הרוואה שמן זית בחצום, יצפה למאור תורה, שנאמר: ויקחו אליה שמן זית זד. — ווער עס חלומט פון לויטערן בוימל, דאַרף עס סימבאליזירן די ליכט פון דער תורה, און עס איז אַ סימן, אַז יענער וועט דערזען דאָס ליכט פון דער תורה.

דער בעל הטורים, אַרומריינדיק דעם ערשטן פסוק פון דער היינטיקער סדרה, ציטירט ער די גמרא אויפן אויסדרוק „ויקחו אפיד“ — זיי זאלן ברענגען צו דיר: „אליה ולא לי, לא לאורה אני צריך“. די אידן דאַרפן דאָס אייביקע ליכט, דעם „נר התמיד“, אָבער נישט ג—ט דאַרף עס, ער נויטיקט זיך נישט אין ליכט.

\* \* \*

„כתית למאור“. געשלאָגענע בוימל פאַר דער לייכטונג. חסידישע ספרים טייטשן „כתית“ דריקונג, דערשלאָגנקייט, מרידות, אַוודאי איז דאָס זייער נויטיק, נאָר עס זאל זיין מיט דער כוונה, „למאור“, עס זאָל פון דעם אַרויסקומען ליכט. עס זאל הלילה ניט פירן צו יאוש, צו רעזיגנאַציע.

אַ ענליך חסידיש וואָרט האָב איד געהערט, וועגן דעם מאמר המדרש: „בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כותים כיתים — חסד אומר: יברא — ואמת אומרת: אל יברא, וכ"ו. מה עשה הקב"ה? נטף לאמת והשליכה לארץ“.

ווען דער אויבערשטער האָט געוואַלט באַשאַפן דעם ערשטן מענטש, האָבן זיך צוזאַמענגענומען די מלאכים אין גרופן, „חסד“ האָט געזאָגט מען זאל אים יא באַשאַפן, אָבער דער „אמת“ האָט געזאָגט, מען זאל דעם מענטש נישט באַשאַפן. וואָס זשע האָט ג—ט געטאָן? ער האָט גענומען דעם אמת און אים אריינגעוואָרפן אין דער ערד אריין, ווי דער פסוק זאָגט: „אמת מארץ תצמח“. אמת שפראַצט פון דער ערד.

איז דאך באמת קשה, פארוואס איז געקומען דעם אמת א שטראף, און נאך אזא שווערע שטראף? דער אמת האט דאך אייגנטליך געזאגט דעם אמת? נאר דער תירוץ איז, אז אן אמת וואס פירט צו דעם אז „אל יבא“, עס זאל נישט געשאפן ווערן, אזא אמת פארדינט מען זאל אים ווארפן אין דער ערד אריין . . . אפילו אן אמת איז נאר דאן נויטיק ווען ער איז קאנסטרוקטיוו, אבער נישט ווען ער פירט צו פארצווייפלונג און רעזיגנאציע.



„ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו מתוך בני ישראל“, און דו מאך גענענען צו דיר דיין ברודער אהרנען, און זיינע זין מיט אים, פון צווישן די קינדער פון ישראל. איז דאך קשה פארוואס איז משה אליין נישט געווארן דער כהן גדול? נאר דאס איז דערפאר, ווייל משה איז געווען העכער פון די בני ישראל, און א כהן האט געדארפט זיין „מתוך בני ישראל“, פון צווישן די קינדער פון ישראל, איינער פון עולם, מיט וועמען די בני ישראל פילן זיך היימיש . . .



די היינטיקע סדרה באהאנדלט אויספירליך די פראגע פון די „בגדי כהונה“, די קליידונג פון די כהנים, פון וואס און ווי אזוי זיי זאלן געמאכט ווערן. די תורה רופט זיי „בגדי קודש“ — הייליקע קליידונג. די דאזיקע קליידער דארפן אויך זיין „לכבוד ולתפארת“ — פאר א כבוד און פאר א שיינקייט. די בגדים פון די כהנים, באזונדערס פון כהן גדול, האבן געמאכט א שטארקן איינדרוק אויף די אידן וואס פלעגן קומען באזוכן דעם בית המקדש.

די גמרא „שבת“ רופט אז קליידער מיטן נאמען „מכבודתי“ — וואס פאר-שאפן כבוד. דערפאר זאגט די גמרא: „תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו, חייב מיתה“ — א תלמיד חכם אויף וועמעס בגד מען געפינט א פלעק, פארשולדיקט ער זיך מיטן לעבן. דער געדאנק איז דא א טיפער. א תלמיד חכם, וואס פרע-טענדירט צו זיין העכער פון דעם דורכשניטלעכן מענטשן, וואס טיילט זיך אויס מיט זיין געטלעכקייט, דארף זיך אזוי אויפפירן אז עס זאל נישט פאלן קיין פלעק אויף אים. א תלמיד חכם, דארף דינען אַס ביישפיל מיט זיין התנהגות, ער דארף שטענדיק געדענקען אז מען קוקט צו אים ארויף, אז מען וויל זיך פון אים אפּלערנען, דעריבער דארף ער זיין א בעל מידות און א מוסטער פאר אנדערע.

דערפאר קוקט עס אונדז אויס פרעמד ווען אין דער פרעסע האָט זיך לעצטנס אנגעהויבן א ויכוח וועגן גייסטיקער ערלעכקייט, צי מעג א שרייבער אָדער אינטעלעקטואַל פריידיקן איין זאך און טאן אן אנדער זאך. צי דארף מען פאָדערן פון דעם שריפטשטעלער, קינסטלער און מאַראַל-פריידיקער, אז זיי זאלן אליין מקיים זיין דאָס וואָס זיי שילדערן אַלס גוט און סימפּאַטיש און ערלעך, אָדער מען דאַרף אָפּטיילן זייער שרייבן, זייער לערע פון זייערע אייגענע מעשים. ווייל ווען א שרייבער וויל דוקא אַרויסבריינגען פאַר אונז שיינע און גוטע כאַראַקטערן, מוטיקע קעמפּער פאַר יושר און ערלעכקייט, האָבן מיר דאָר אַ רעכט צו דער-וואַרטן, אז ער אַרײַן זאַל אויך זײַן ווי די גוטע העלדן וואָס ער שילדערט.

אָבער די פראַקטיק האָט אונדז געוויזן, אַז גרויסע קינסטלער, אַזעלכע ווי קונסט האַמסון און געהאַרד הויפטמאַן און אנדערע האָבן זיך פאַרקויפט צום טיילוואָל פאַר געלט און מאַכט. און די אינטעלעקטועלע וועלט פירט אַז אַ יוכוח, צי דאַרף מען אידענטיפיצירן דעם שרייבער, קינסטלער מיט זיינע מעשים אַדער מען דאַרף עס פונאַנדערטיילן אין צוויי פאַזונדערע ענינים.

ווי געזאַגט, קוקט אַזאַ פראַגע אויס זייער מאַדנע צו אַ אידן וואָס האַלט זיך ביים טראַדיציאָנעלן אידנטום. פון שטאַנדפונקט פון דער תורה, פון דער גמרא, עקזיסטירט גאַרנישט אַזאַ פראַגע. אויפן פסוק „מבית ומחוץ תצפנו“, אַז מ'דאַרף דעם ארון קודש איבערציען מיט ריינעם גאַלד פון אינווייניק און פון אויסנווייניק, דרשנט די גמרא אין „יומא“: „תלמיד חכם צריך להיות תכונתו זכה, וכל תלמיד חכם שאין תוכו כבדו, אין תלמיד חכם“. — אַ תלמיד חכם דאַרף האָבן אַ זויבערן כאַראַקטער, ער מוז זיין פון אינווייניק און פון אויסנווייניק דער זעלבער. דאָס מיינט, ער קען נישט פריידיקן איין זאַך און טאָן דעם היפּודערפּוּ. ער קען נישט אנדערע הייסן טרינקען וואָסער און אליין טרינקען וויין. ער טאָר נישט זיין קיין צבוע, קיין היפּאָקריט. ריין ווי גאַלד מוז זיין זיין כאַראַקטער, אזוי פאַרשטייט עס די גמרא, און אזוי האָבן עס אידן פאַרשטאַנען דורך אַלע דורות. אַפטיילן דעם מענטש פון זיינע מעשים, איז נישט קיין אידישער באַגריף און וואַרצלט נישט אין אידישן וועלט־באַנעם. עס איז נאָך כדאי צו געדענקען וואָס די גמרא זאָגט: אויב אַ תלמיד חכם איז באַגאַנגען אַ זינד בייטאַג דאַרף מען וועגן דעם שוין נישט נאַכטראַכטן אין אַוונט, ווייל עס איז זיכער אַז ער האָט שוין באַדויערט זיין טאַט און געטאַן תשובה. אַט אזוי פאַסט אויף דאָס אידנטום די פראַבלעם — תלמיד חכם — און זיין אויפפירונג, וואָס ווערט אזוי הערלעך אויסגעדריקט אין דעם מאמר: אַז אַ פּלעק אויף זיין בגד, פאַרשולדיקט זיין לעבן. . .

\* \* \*

„ועשית בגדי קודש לאהרן אחיד לכבוד ולתפארת“. און זאַלסט מאַכן דיין ברודער אהרן'ען הייליקע קליידער, פאַר אַ כבוד און פאַר אַ שיינקייט. און באַלד דערנאָך: „ואתה תדבר אל כל חמיליב . . . ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי“. און דו זאַלסט רעדן צו אַלע קהוגהאַרציקע, זיי זאַלן מאַכן די קליידער פאַר אהרן'ען, כדי אים צו הייליקן, אַז ער זאַל זיין אַ כהן צו מיר.

פאַרן פשוטן עולם דאַרפן די בגדי כהונה זיין „לכבוד ולתפארת“, אָבער די „חמיליב“ דאַרפן פאַרשטיין, אַז די בגדים זיינען „לקדשו לכהנו לי“. . . די גמרא זאָגט: „מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצוינו? פאַרוואָס קליידן זיך די חכמים פון בבל אין שיינע קליידער? ענטפערט די גמרא: „מפני שאינם בני תורה“, ווייל די מענטשן אין בבל זיינען נישט קיין בני תורה, און זיי פאַרשטייען נאָר די חשיבות פון אַ מענטשן פּוּט זיינע קליידער. דערפאַר האָבן די תלמידי־חכמים פון בבל זיך געמוזט אויסטיילן מיט זייער שיינער קליידונג.

דער „שאַגת אריה“ איז אַמאַל געקומען קיין בערלין און אריינגעגאַנגען צום דארטיקן רב רבי צבי, האָט ער אים געטראַפן זיצן אַנגעטאַן אין אַ שיינעם זיידענעם מלבוש, וואָס דער דארטיקער גביר דניאל יפה, האָט אים געגעבן במתנה. האָט דער „שאַגת אריה“ זיך איינגעקוקט אין דעם שיינעם מלבוש, געשאַקלט מיטן

קאפ און זיך אנגערופן : אז מען קליידט זיך אין אזעלכע מלבושים, איז אוממעגליך  
צו קענען לערנען . . .



וועגן רבין ר' זישע האָניפאלער ווערט דערציילט, אז ער איז אַמאָל געקומען  
אין אַ שכנותדיקער שטאָט, נישט אַלס רבי ר' זישע, נאָר אַס פשוטער אַרעמאָן,  
און איז אַריין צום גביר פון שטאָט, וואָס איז אויך געווען אַ איד אַ למדן, און  
ר' זישע האָט מיט אים געשמעסט אין תורה און חסידות, אַבער דער גביר האָט  
אים ווייניק כבוד געגעבן. איז ער אַוועק צו אַיינעם אָן אַרעמאָן אַבער אַ חסיד  
ותיק, און יענער האָט אים מקבל פנים געווען ווי עס געהער צו זיין.

אין אַ צייט אַרום, לאָזט רבי זישע וויסן, אז ער קומט אויף שבת אין יענער  
שטאָט אַריין. האָט זיך אנגעהויבן אַ גאַנצע שתדלנות. יעדער אַיינער האָט  
געוואָלט אַז דער רבי זאָל ביי אים אַיינשטיין, און דער גביר האָט געשיקט אַ  
ספעציעלען שליח צום רבין, אַז ער בעט אים, ער זאָל פאַרפאַרן נאָר צו אים.  
וואָס טוט רבי זישע? איז ער צוגעפאַרן דוקא צו דעם אַרעמאָן, און די פערד מיט  
דער קאַרעטע האָט ער געשיקט צום גביר. איז דער גביר געקומען צום רבין אַ  
באַליידיקטער און געפרעגט :

רבי, וואָס איז דאָס? זאָגט אים רבי זישע, פאַראַיאָרן, אַז איד בין דאָ  
געווען ביי דיר אין שטאָט נישט אַלס רבי זישע, און געשמעסט מיט דיר אין  
לערנען האָסטו מיר גאַנץ ווייניק כבוד אַרויסגעוויזן. נאָר איצט, אַז דו האָסט  
געהערט, אַז דער רבי ר' זישע קומט, האָסטו געוואָלט אַביסל כבוד, ווייל גרויס  
הייסט דאָך ביי דיר אַזאָ רבי, וואָס פאַרט איז אַ טייערער קאַרעטע מיט שיינע  
פערד, אַבער נישט דער וואָס איז אַ תלמיד חכם און בעל־מידות, נו, האָב איד דיר  
געשיקט מיין „גרויסקייט“, די פערד מיט דער קאַרעטע . . .

## כ י ת ש א

די היינטיקע סדרה שטעלט אונדז אָוועק פֿאַר אַ שווערער פּסיכאָלאָגישער פּראָבלעם: וואָס איז עס אַזוינס, דער מענטש און זיין כאַראַקטער? וואָס טוט זיך אויפן תּהום פון דער מענטשלעכער נשמה?

איין געציילטע ווערטער דערציילט אונדז די סדרה, אַז משה איז אַרויף אויפן באַרג, צו קריגן די לוחות פון ג—ט, און ער האָט זיך דאַרט פאַרזאַמט פּערציק טעג. און דאָס פּאַלק האָט דערזען, אַז משה פאַרזאַמט זיך אַרונטער צו קו־מען פון באַרג, האָט זיך דאָס פּאַלק פאַרזאַמלט אַרום אהרן'ען, און זיי האָבן צו אים געזאָגט: שטיי אויף, מאַך אונדז אַ ג—ט, וואָס זאַל גיין פאַר אונדז... האָט אהרן זיי געהייסן אַראָפּנעמען די גילדערנע אוירינגלעך, וואָס אין די אויערן פון זייערע ווייבער, זיין און טעכטער, און ברענגען צו אים, האָט דאָס גאַנצע פּאַלק געבראַכט זייערע אוירינגלעך, און אהרן האָט עס אויסגעפורעמט אין אַ פּורעם און האָט דערפון געמאַכט אַ געגאַסן קאַלב, און זיי האָבן געזאָגט: דאָס איז דיין ג—ט ישראל, וואָס האָט דיך אויפגעבראַכט פון לאַנד מצרים.

ווי אַזוי קאַן מען פאַרשטיין די דאָזיקע פּאַסירונג? ערשט ניט לאַנג צוריק, האָבן דאָך פּאַסירט די גרויסע געשעהענישן, ווי ג—ט אליין האָט די אידן אַרויס־גענומען פון מצרים, „באותות ובמופתים“, מיט גרויסע וואַונדער, געשפּאַלטן פאַר זיי דעם ים, אַראָפּגעבראַכט פאַר זיי דעם מזן פון הימל, געגעבן זיי די „עשרת הדברות“, און דאָס גאַנצע פּאַלק האָט אויסגעשריען: „נעשה ונשמע!“ מיר נעמען אַז ג—ט'ס געבאַט. דאָס ערשטע געבאַט איז דאָך געווען „אנכי“, איד בין דיין ג—ט, און זאָלסט נישט האָבן קיין אַנדערע געטער, זאָלסט דיר נישט מאַכן קיין געשניץ אָדער געשטאַלט, זאָלסט זיך ניט בוקן צו זיי, און זאָלסט זיי נישט דינען, און מיט אַמאַל הערסטו, ווי דאָס גאַנצע פּאַלק שרייט:

„דאָס איז דיין ג—ט, ישראל, וואָס האָט דיך אויפגעבראַכט פון לאַנד מצרים!“ וואָס האָט דאָ פּלוצלונג פּאַסירט? ווי קאַן אַ פּאַלק אַזוי שנעל אַראָפּפּאַלן „מאיגרא רמא לבירא עמיקתא“, פון דער העכסטער הויך אין נידעריקסטן אָפּגרונט? ווייזט דאָס דען נישט, אַז די מענטשלעכע נשמה איז זייער אַ קאַמפּליצירטע, אַז עס באַשטייט פון אַ געמיש פון גוטס און שלעכטס, הייליקייט און אומ־ווירדיקייט, נאַבלקייט און פאַרדאַרבנקייט, קדושה און טומאה, ליכטיקייט און פינצטערקייט, א. א. ווי.

עס איז גענוג, אַז משה זאָל זיך אַביסל פאַרזאַמען און אַלע איבערלעבונגען זאָלן גלייך פאַרגעסן ווערן, און אַ גאַלדז קאַלב קאַן פאַרנעמען דעם פּלאַץ פון אויבערשטן. און פון דער מעשה מיטן „גאַלדענעם קאַלב“ גייען מיר אַריבער צו ענלעכע פּאַסירונגען אין דער מענטשלעכער געשיכטע, טאַקע אין אונדזערע טעג, וואָס זיינען פאַר אונדז אַמאָל'ע רעטענישן. עס איז אַ רעטעניש און ס'וועט בלייבן אַ רעטעניש, ווי אַזוי אַ גאַנץ פּאַלק, אַ קולטור פּאַלק, אַ פּאַלק, וואָס האָט אַרויס־געגעבן אַזעלכע גייסטער ווי: געטעה, שילער, לעסינג, זאָל פּלוצלונג פאַרוואַנדלט



ווערן אין קאניבאלן, מענטשן-פרעסער, וואָס אידעאָלִיזירן מאָרד און רויב, זנות און פאַרברעד. ווי אַזוי האָט דאָס טאַקע געקענט פאַסירן?  
א סך שווערע און אומעטיקע מחשבות קומען אונדז אויפן געדאַנק ביים אריינטראַכטן זיך אין די דאָזיקע פּראָגן.

ווייזט אויס, אַז אַכוריות, ברוטאַליטעט איז דער הויפט עלעמענט פון דער מענטשלעכער נשמה. „כי יצר לב האדם רע מנעוריו“, וואָרום דער אינסטינקט פון מענטשנס האַרץ, איז שלעכט פון זיין יוגנט אָן, און פריער: „כי רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבות לבו, רק רע כל היום“. דאָס שלעכטס פונם מענטשן איז גרויס אויף דער ערד, און די גאַנצע טראַכטונג פון די מחשבות פון זיין האַרצן, איז נאָר צום בייזן אַ גאַנצן טאָג. עס ציט דעם מענטשן צום פרימיטיוון צושטאַנד, צום אור-עלעמענט. דער מענטש לעבט נישט לויטן שכל, נאָר לויט זיינע געפילן און עמאַציעס. דערפאַר ווענדן זיך אַלע דעמאָגאָגן צום געפיל און נישט צום שכל. נאַפאַלעאָן האָט אַמאַל געזאָגט: איד בין אויסגעוואַקסן אין מלחמה, און אַ מיליאָן מענטשן, האָט קיין שום באַדייט נישט פאַר מיר. און מאַלטקע איז זיין ענטפער צום באַקאַנטן סאַציאַלאָג בלאַנטשעלי, וועגען אייביקן שלום, שרייבט: „דאָס איז אַ חלום, און נישט קיין שיינער חלום.“

ביי רעמאַרקן אין זיין בוך „אויפן מערב פראַנט נישטאַ קיין נייעס“, איז פאַראַן אַ באַשרייבונג, ווי ערב אַן אַטאַקע, שטייט אַ גענעראַל און גיט באַפעלן צו די אפיצערן, און צווישן אַנדערע טוט ער אַ זאָג: „מענטשן מאַטעריאַל ניכט שאַהנען“ . . .

האַב איד עס איבערגעלייענט און געפליבן זיצן אַ דערשלאָגענער. זינט ווען זיינען מענטשן בלוין אַ מאַטעריאַל? אַ מענטש איז אַ טאַטע, אַ זון אַ ברודער, אַבער מאַטעריאַל, רבונן של עולם, האָב איד זיך געטראַכט, דאָס איז זייער באַגריף וועגן מענטשן . . .

דער גרויסער פּסיכאָלאָג וויליאַם בראַון איז זיין בוך „מלחמה און שלום“, 1939, זאָגט: אַז פּונקט אַזוי ווי עס ווירקט אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפט דער קולטור-כוח פון סובלימאַציע, פון אַרױפּשטייגן און דערהויבן זיך צו העכערס, פּונקט אַזוי און נאָך אַ סך שטאַרקער, ווירקט דער קעגנגעזעצטער כוח פון דע-סובלימאַציע, פון בטל מאַכן דאָס קולטורעלע און העכערע און געבן פּרייהייט צו די אינסטינקטן.

דאָס איז דער מענטש, און זיין געשיכטע איז: די געשיכטע פון זיינע עליות און ירירות, זיין אויפשטייג און אַראַפּפאַל, דער אייביקער געראַנגל צווישן גוטס און שלעכטס, צווישן קדושה און טומאה, צווישן ג—ט און דעם גאַלדענעם קאַלב. אַבער די סדרה דערציילט אונדז אויך, אַז נאָכדעם ווי משה האָט צעבראַכן די לוחות און דערנאָך געהייסן אויס'הרג'ענען עטלעכע טויזנט פון די, וואָס האָבן געדינט דעם „עגל הזהב“, האָט ער נאָך אַמאַל באַנייט זיין אַרבעט און געבעטן ג—ט ער זאל מוחל זיין די זינד פון די אידן און זיי געבן נייע לוחות. און ג—ט האָט טאַקע מוחל געווען און זיך דערבאַרעמט איבער זיין פּאַלק, און געהייסן משה'ן, נאָכאַמאַל מאַכן נייע לוחות און ווידער פירן דאָס פּאַלק צו זיין ציל.

מען טאר דאך נישט פארצווייפלט ווערן, מען מוז דאך לעבן מיט דער גרויסער וויזיע פון אונדזערע נביאים, מיט דעם „והיה באחרית הימים“, מיט דעם גרויסן דערהויבענעם טרוים, וועגן יענער צייט, ווען „וגר זאב עם כבש“, ווען דער וואלף מיטן שעפעלע וועלן וואוינען צוזאמען, ווען פעלקער וועלן וואוינען צוזאמען, ווען פעלקער וועלן אויפהערן מאַרדן זיך קעגנזייטיק, ווען מענטשן וועלן צעברעכן זייערע שווערדן און פארוואַנדלען די שפיזן אין גראַב־אייזנס. ווייל אויב חלילה זיך אַפּזאָגן פון דעם גלויבן, עפנט זיך פאַר דער מענטשהייט דער תהום אין זיין גאַנצער מורא'דיקער גרויל.

עס איז זייער שווער צו שרייבן אַזעלכע ווערטער, ווען מען לייענט וואָס עס פאַסירט אין האַרץ פון ארץ־ישׂראָ, אין ירושלים, ווען מען לייענט טעגלעך, וועגן דער געשפּאַנטער סיטואַציע אין דער וועלט, ווען איינשטיין אַפּעלירט צו דער וועלט, זי זאל זיך באַטראַכטן, פאַר וואָסער סכנה זי שטייט. דאָך בלייבט אונדז נישט קיין אַנדער אויסוועג ווי גלויבן. גלויבן און בטחון, די אַלטע אידישע כלי־זיין, גלויבן אַז די וועלט, נאָך אלע אירע ירירות וועט דאָך מוזן קומען. צו איר עליה, צו איר אויפשטייג, אַז פון דער פינצטערניש וועט דאָך זיך דורכברעכן דאָס ליכט און די זון וועט אויפשטיינען פאַר דער גאַנצער מענטשהייט און אויך פאַרן אידישן פּאָלק. דאָס איז וואָס מען קען און מען דאַרף אַרויסלערנען פון דער מעשה מיטן „עגל“.



„כי תשא את ראש בני ישראל — — ונתנו איש כופר נפשו . . . ולא יהיה בהם נגף“. אַז דו וועסט אויפנעמען די צאָל פון די קינדער פון ישראל . . . זאלן זיי געבן איטליכער אַז אויסלייזן פאַר זיין נפש . . . כדי עס זאל ניט זיין צווישן זיי אַ מגפה.

דער גאון ר' יצחק, דער זון פון ר' חיים וואַלאַזשינער, איז אַמאָל געקומען קיין מינסק פירן אַ קאַמפּיין פאַר דער וואַלאַזשינער ישיבה, און געהאַלטן אַ דרשה אין דאַרטיקן גרויסן בית המדרש, וואָס איז געווען פול געפאַקט. האָט ר' יצחק אַנגעהויבן מיט די ווערטער פון דער היינטיקער סדרה: „כי תשא את ראש בני ישראל . . . ונתנו איש כופר נפשו . . . ולא יהיה בהם נגף איז דאָך קשה, נאָך וואָס האָט דער אויבערשטער געדאַרפט הייסן די אידן, זיי זאלן געבן אַ האַלבן שקל, אַלס אויסלייזן פאַרן נפש, כדי עס זאל נישט זיין אַ מגפה, פאַרוואָס האָט דער אויבערשטער נישט גוזר געווען אויף דעם „נגף“ ער זאל נישט האַבן קיין שליטה אויף די אידן?

נאָר דער תירוץ איז אַזוי. אַז ג—ט האָט געהייסן משה'ן, ער זאל צייַדן די אידן, איז עס דאָך אַ מצוה, און מסתמא וועלן דאָך די אידן וועלן מקיים זיין די דאָזיגע מצוה, און עס וועט ווערן אַ געדראַנג און אַן ענגשאַפט, וואָס זאל זיין סכנת נפשות, האָט דעריבער דער אויבערשטער געהייסן, עס זאָל געבן יעדער איד אַ האַלבן שקל, דאָן וועט שוין נישט זיין אַזאַ ענגשאַפט דאַרטן. ווייל יעדער איינער וועט זיך טראַכטן, געבן געלט, האָב אידן נאָך צייט, כ'וועל נישט פאַרשפּעטיקן.

דערפאר, האט רבי יצחק אויסגעפירט, אז איד זע דא אזא גרויסן עולם קיין ע"ה אין בית המדרש, און כ'זע ווי גרויס עס איז דא דער געדראנג, זאג איד אייד אויך, אז איר זאלט וויסן אז כ'בין נישט געקומען אהער צוליב דער דרשה, נאר צוליב דעם, "מחצית השקל", וואס יעדער פון אייד דארף געבן.

\* \* \*

„העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט“ דער רייכער זאל ניט מערן און דער ארעמער זאל ניט מינערן. פאראן אויף דעם פסוק א פאלקסטימלעכער טייטש: דער רייכער גיט קיינמאל ניט צופיל, און דער ארימאן גיט קיינמאל ניט צו ווייניק. פאראן אויך א חסידישער טייטש: דער עשיר זאל זיך ניט גרויסן און דער ארימאן זאל זיך ניט קלענער מאכן.

וועגן אן אייניקל פון בעל „מגן אברהם“ דערציילט מען, אז ער איז געווען א גרויסער גביר און א גרויסער קמצן, און ער פלעגט זיך שטענדיק בארימען מיט זיין יחוס. איז אמאל געקומען צו דעם גביר א משולח, בעטן א ביישטייערונג פאר א וויכטיקער אינסטיטוציע, האט אים דער גביר גענומען דערציילן זיין יחוס, אז ער שטאמט פון „מגן אברהם“. האט אים דער משולח געענטפערט קורץ און שארף: דער „מגן אברהם“ איז זייער גוט, אבער נאר צוזאמען מיטן „מחצית השקל“ . . . דא פאדערט זיך א שטיקל פירוש. דער „מגן אברהם“, וועמעס לשון איז זייער קורץ, איז א סך מאל נישט פארשטענדליך, ערשט דער פירוש וואס איז געשריבן געווארן אויף אים, אונטערן נאמען „מחצית השקל“, מאכט אים קלאר און פארשטענדליך.

\* \* \*

„ויעשהו עגל מסכה“ און ער האט דערפון געמאכט א געגאסן קאלב. יעדעס מאל ווען מיר קומען צו דעם דאזיקן פסוק, ווערט אונדזער פנים באדעקט מיט שאנד און ווייטיק. די סדרה דערציילט, וועגן דער גרעסטער זינד פון דעם אידישן פאלק, די זינד פון „גאלדענעם קאלב“ (עגל הזהב).

די גמרא אין „ברכות“ רעדט ארום די סיבה, וואס האט געפירט צו דעם גרויסן פאלקס אומגליק. די סיבה איז געווען, וואס אידן האבן געהאט צופיל גאלד . . . די גמרא שטעלט זיך אפ אויף דעם אויסדרוק אין חומש „דברים“, „ודי — זהב“, „מאי ודי — זהב? אמרו דבי ר' ינאי: כד אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל, עד שאמרו די — הוא גרם להם שעשו את העגל“.

די גמרא פרעגט: וואס איז דער טייטש „ודי — זהב“? ענטפערט די גמרא, אז אין ר' ינאי'ס בית המדרש האט מען דערויף געזאגט: אזוי האט משה געטענה'ט צו ג—ט: רבונו של עולם, צוליב דעם זילבער און גאלד, וואס דו האסט זיי געגעבן בשפע (א סך), דאס האט גורם געווען זיי זאלן מאכן דעם עגל.

די דאזיקע ווערטער אנטהאלטן א טיפן געדאנק, אן אייביקן אמת און פון זיי ווערט קלארער און פארשטענדלעכער א צווייטער מאמר חז"ל: „יאה עניותא לישראל“. ארימקייט, זאגט די גמרא, איז שייך פאר אידן. אידישקייט מיט

עשירות פארט זיך נישט. „יפים לתורה חיי צער“. דער גרעסטער נסיון פאר אידישקייט איז רייכטום, גאלד, יענער כוח הטומאה, וואס פארפירט יחידים און פעלקער און דערפירט זיי ביזן שאול תחתיה.

זאגט ביאליק אין „המתמיד“: „אין צער און אין ארימקייט האט זיך די אידישע אומה ביז היינט אויף דער וועלט אויפגעהיט“. א לעבן פון נויט האבן אידן געלעבט טויזנטער יארן, און דאס האט זיי נישט געשטערט מקיים צו זיין די תורה אין נויט. „כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן והיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל“.

אזוי איז דער וועג פון תורה, זאגט די משנה: ברויט מיט זאלץ זאלסטו עסן, און וואסער מיט א מאס זאלסטו טרינקען, און אויף דער ערד זאלסטו שלאפן און א לעבן פון נויט זאלסטו לעבן און זיך מיעז אין דער תורה.

דערפאר איז תורה אזוי ווייט פון אמעריקאנער אידישטום, דערפאר איז דער נסיון פון אויסהאלטן אידישקייט אין אמעריקע אזוי גרויס און אזוי שווער. עס איז ניט די שולד פון די אידן, עס איז דערפאר „בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל“, עס איז זיי „צו גוט“ . . .



אויפן פסוק „וירא העם כי בושש משה“, און דאס פאלק האט געזען, אז משה זאמט זיך. זאגט דער „זוהר“: אמר ר' שמעון, מאן העם? — אינון ערב רב. וועמען מיינט דאס די תורה מיטן אויסדרוק „העם“? זאגט ר' שמעון, אז דערמיט ווערט געמיינט דער „ערב רב“. און דער „זוהר זאגט ווייטער: מען מיינט נישט א געמיש פון פעלקער, ווייל ווען עס ווארט אזוי געווען, וואלט דאך דער פסוק געזאגט: „ערב רב עלו אתם“, אבער עס שטייט דאך „ערב רב עלה אתם“, ווייזט עס, אז דער „ערב רב“ איז באשטאנען פון איין פאלק, פון מצרים וואס זיינען באאיינפלוסט געווארן, נישט פון אידישקייט, נאר פון די וואונדער וואס משה האט באוויזן. און דערפאר זיינען זיי געווארן אידן. אט די דאזיקע האבן עס געשאפן דעם „עגל“, און זיי האבן דאס געשריען: „אלה אלהיך ישראל, אשר העלוד מארץ מצרים“.

דער „ערב רב“ איז נישט מסוגל אריינצודרינגען אין דער טיפקייט פון אז אידעע, דער „ערב רב“ ווערט פארקאפט פון דער אויסערלעכער זייט, צו אים אפעלירט דער אויסערלעכער עפעקט. דער דערפאלג, דער „סוקסעס“ בצע'וז, דאס פארקאפט אים, און ער איז גרייט מיטצולויפן און באלד זיך אפצוקילן און באווארפן מיט שמוץ און זילולים, דעם, וועמן ערשט נעכטן האט ער פארגעטערט.

די דאזיקע ערב רב ניקעס מאכן שטענדיק אז א חורבן איז אונדזערע רייען. ווער שמועסט נאך, אז צוליב זייער געלט פארנעמען זיי א הויכן אמת אין אונדזערע אינסטיטוציעס, דאן הייבן זיי אן ארויסווייזן זייערע אמתע אייגנשאפטן און צווינגען ארויף זייערע אידעאלאגיעס, לויט זייער פארשטאנד און געשמאק. זיי און נאר זיי, זיינען אלע מאל די סיבה, וואס אונדזערע שוהלך, חינוך אינסטיטוציעס און נאציאנאלע ארגאניזאציעס, האבן אזא פנים. ווייל ביי זיי דאמינירט שטענדיק דער „עגל הזהב“. דאס איז דאס איינציקע וואס אפעלירט צו זיי.

קייז זאך אַ חוץ דעם, האָט פאַר זיי קייז ווערט נישט. קעגן זיי, האָט דאָס דער  
אויבערשטער געוואָרנט משה'ן: „לאַ תקבל לון“, נעם זיי נישט אַרייַן, און  
משה האָט זיך אַיינגעשפּאַרט און זיי יאָ אַרייַנגענומען, טאַקע מיט דער גוטער  
כוונה, אַז זיי וועלן העלפּן, אָבער אויסגעלאָזט האָט זיך פון דעם אַ גרויס אומגליק  
און אַ טיפּע בושע. דאָס איז אַ טיף עטישער לימוד פאַר אַלע צייטן, און באַזונ-  
דערס, פאַר אונדזער היינטיקער צייט.

---

## ויקהל - פקודי

אויף דער היינטיקער סדרה, וואס איז אינגאנצן געווידמעט דעם משכן און זיינע כלים, איז פאראן א מערקווירדיקער מדרש: אמר משה, רבוננו של עולם, בזמן שאין להם לא משכן ולא מקדש, מה תהא עליהם? אמר לו, נוטל אני צדיקים שבהם מביניהם ויהיו מתמשכנין עליהם. וכן הוא אומר: „ויהרוג כל מחמדי עיני“. אילו הצדיקים, לכך כתוב: „ויעש את הקרשים למשכן“. משה האט געפרעגט ביים אויבערשטן: וואס וועט זיין מיט די אידן, אז זיי וועלן נישט האבן, נישט קיין משכן און נישט קיין בית המקדש, ווי אזוי וועסטו זיי פארגעבן זייערע זינד? האט אים ג—ט געענטפערט: איד וועל נעמען זייערע צדיקים אלס משכון (עס הייסט, אז די בעסטע צווישן די אידן, וועלן אומקומען פאר די זינד פון פאלק) אזוי ווי דער פסוק זאגט אין „איכה“, קאפ. ב': „ער האט דער-הרג'עט אלע גלוסטיקע פון אויג“, דאס מיינט מען, די צדיקים ביי אידן, און דאס איז די מיינונג פון פסוק אין דער היינטיקער סדרה: „און ער האט געמאכט די ברעטער (ווענט) צום משכון“. דער מדרש טייטשט, אז די „קרשים“ סימ באליזירן די צדיקי הדור, וואס אויף זיי האלט זיך דער משכן, און דאס ווארט „למשכן“ איז ווי עס וואלט געשטאנען „למשכון“, אלס (מאשקן).

מיר פרעגן דאך כסדר: פארוואס איז עס געקומען די בעסטע אידן אין אייראפע, אזא ביטערער סוף? מיר גלויבן דאך, אז „הצור תמים פעלו, כי כף דרכיו משפט, אף אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא“. מיר גלויבן דאך, אז ג—ט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט, טא ווי אזוי האט אזעלכעס געקענט פאסירן, אז די שענסטע און בעסטע אידן זענען מיליאנען צוויי פארברענט געווארן? גיט אונדז דערויף דער מדרש אין דער היינטיקער סדרה אז אנדייט, ווי גרויס עס זיינען אונדזערע זינד, אז אזא גרויסן קרבן האבן מיר געדארפט ברענגען . . .

קיין זעלנער, וואס איז ארויס גאנץ פון דער מלחמה, וועט זיך דערמיט ניט בארימען. בארימען, בארימט מען זיך מיט די וועלכע זיינען געפאלן אין דער מלחמה. די וואס זיינען געבליבן, פילן זיך אביסל פארשעמט. דאס זעלבע וואלטן געדארפט פילן אלע אידן אין אמעריקע . . .

אויפ'ן פסוק: „והסתרתני פני מהם והיה לאכול“, „איד וועל פארבארגן מיין פנים פון זיי און זיי וועלן פארצערט ווערן“, דרש'נט די גמרא אין חגיגה, דף ה': „אמר ר' ברדלה בר טביומי, אמר רב כל שאינו בהסתר פנים, אינו מהם, כל שאינו ב„והיה לאכול“, אינו מהם“. זאגט רש"י: „מזרע ישראל“ . . .

ר' ברדלא זאגט אין רב'ס נאמען, אז אין יענעם טאג, ווען ג—ט וועט פאר-בארגן זיין פנים פון אידישן פאלק, און עס וועלן אונדז טרעפן גרויסע אומגליקן, איז יענע, וועלכע וועלן נישט געטראפן ווערן, יענע אויף וועלכע עס וועט נישט חל זיין דער „הסתר פנים“, יענע וועלכע וועלן נישט פארצערט ווערן, איז א גרויסע פראגע צי זיי זיינען באמת קינדער פון ישראל . . .

מיר לעבן אין אזא צינישן דור און אזא פארדארבענער צייט, און קיין זאך קאן צו אונדז נישט מער אָפּעצירן. אַ וועלט, דורכגעפרעסן און דורכגעזשאַווערט פון זינד, זיינען מיר מער גענויגט צו פּאַטראַכטן זיך גאר אַלס די „מיוחסים“, דערפאַר זיינען מיר געראַטעוועט געוואָרן. די גמרא האָט אָבער וועגן אונדז גאַר אַן אַנדער מיינונג. . . . און מיר מעגן זיך טיף אַרײַנטראַכטן אין די ווערטער.



„ויקהל משה את כל עדת בני ישראל“. און משה האָט אײַנגעזאַמלט די גאַנצע עדה פון די קינדער פון ישראל. משה'ס כוח, משה'ס גרויסקייט איז באַ- שטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געקענט אײַנזאַמלען און פאַרײַניקן אַלע אידן. משל למה הדבר דומה? צו וואָס איז עס געגליכן? — צו אַ מלך וואָס האָט אַ סך „שרים“ (מיניסטראַרן). יעדער אײַנער איז ממונה אַכטונג צו געבן אויף זיין געביט. פאַרשטייט זיך, אַז יעדער אײַנער, ווערט באַשטימט אויף זיין פּאַסטן, ווייל לויט זיין כאַראַקטער פּאַסט ער דערפאַר אַמבעסטן.

און כאַטש דער כאַראַקטער און פליכט פון יעדן אײַנעם איז גאַר דער הפך פונם אַנדערן, ווי למשל דער אינערן און אויסערן מיניסטער, סאַציאַלער וואויל- זיין און קריגס ענינים, א. א. וו. דאָר ווען די פאַרשיידענע שרים געפינען זיך ביים מלך, איז זיין אַנוועזנהייט, ווערן אַלע זייערע קאַנטראַסטן בטל, צוליב דעם העכערן כוח, וואָס האָט זיי אַלעמען פאַרזאַמלט און פאַראײַניקט. אזוי אויך די שבטי ישראל, זיינען געווען פאַרשיידנאַרטיק לויט זייערע כאַראַקטערן און גאַנץ אַפט זיינען זייערע אינטערעסען געווען קעגענגעזעצטע. אָבער משה, דער העכער- רער כוח, האָט זיי אַלעמען אײַנגעזאַמלט און פאַראײַניקט. . . .



„ויקהל משה“. און משה האָט אײַנגעזאַמלט. זאָגט דער מדרש: אין דער גאַנצער תורה איז ניטאָ נאָך אַ פרשה וואָס זאָל זיך אָנהייבן מיט דעם וואָרט „ויקהל“. דערמיט האָט ג—ט געזאָגט צו משה'ן: מאַך „קהילות“, פאַרזאַמ- לונגען. דערפון נעמט זיך דער נאַמען „קהילה“ אָדער „קהל“, מיט וועלכן מען רופט יעדע אידישע געמײַנדע. עס קומט פונם וואָרט פאַרזאַמלען. די אידישע געמײַנדע הייסט דערפאַר „קהילה קדושה“, ווייל איר צוועק איז אַ הייליקער, צו פאַרשפּרייטן ג—ט'ס לערע צווישן דעם פּאָלק.

אזוי האָט ג—ט געהייסן משה'ן: פאַרזאַמל די אידן און דרש'ן פאַר זיי וועגן שבת און יום טוב, כדי די שפּעטערדיקע דורות זאָלן זיך לערנען פון דיר, צו דרש'ענען פאַרן פּאָלק יעדן שבת און יום טוב אין די בתי מדרשים. און דער מדרש זאָגט ווייטער, פונדאָנען לערנען מיר אַרויס, אַז משה האָט אײַנגעפירט, מען זאָל דרש'ענען וועגן די ענינים פון יעדן יום טוב. פאַר פסח די דינים פון פסח, פאַר שבועות, די דינים פון שבועות און פאַר סוכות, די דינים וועגן סוכות.



„ויבואו האנשים על הנשים, כל נדיב־לב הביאו“. און עס זיינען געקומען מענער מיט ווייבער, איטליכער וואָס זיין האַרץ איז געווען וויליק. דער רמב"ן טייטשט, אַז פון דעם אויסדרוק „על“ איז געדרונגען, אַז די פרויען זיינען פריער

געקומען. דער עיקר האבן די פרויען געבראכט זייערע נדבות צום משכן. דער רמב"ן לערנט עס אפ פון א פארגלייך מיט אן אנדער פסוק אין „ישעיה“, וואו עס ווערט געזאגט: „נחה ארם על אפרים“. ארם האט געלאגערט מיט אפרים. דארט רעדט זיך וועגן דער מלחמה, וואס אפרים און ארם האבן געפירט קעגן יהודה, און דער אויסדרוק „על“ מיינט דארט „מיט“, אבער בעיקר מיינט עס, אז אפרים האט געפירט די מלחמה, און ארם האט בלויז מיטגעהאלפן, אזוי אויך דא, ביים משכן, זיינען דער עיקר געווען די פרויען, די מענער זיינען דערנאך געקומען.



מערקווירדיק, אז עפעס ענלעכעס זענען מיר היינט צו טאג אין אידישן לעבן אין אמעריקע. די פרוי איז צום מערסטן אקטיוו אין געזעלשאפטלעכן לעבן. ביי יעדער נאציאנאלער אונטערנעמונג, ביי יעדער לעקציע, קולטור-ארבעט, פאנדן זאמלונג, שפילט אַזײַך די פרוי די הויפט־ראָל. דערפאַר איז דער פאַרדרוס אַזױ גרויס, וואָס אַ סך עלטערן פאַרנאַכלעסיקן די אידישע דערציאונג פון זייערע טעכטער. דערציען אַ אידישע טאַכטער אַלס גוטע אידן מיינט דערציען די גאַנצע פאַמיליע. אַז די מאַמע איז אידיש געזאַנען, איז שוין די גאַנצע היים אַ אידישע דערציאונג און פאַזונדערס צום אידישן דערציער. וואָס זשע איז דער וואונדער, אַז אונדזער יוגנט, וואָס האָט וועלטלעכע בילדונג און פאַזיצט אויך אידיש וויסן און פעאיקייטן צו לערנען אנדערע, ווילן זיך דער נאַבעלער און הייליקער אַרבעט נישט אפגעבן, וויל עס שלעפט זיך אונדז נאך דער „מלמד“־יאַרליק פון דער געטאַ.



דער „ירושלמי“ אין „שקלים“ שטעלט זיך אפ אויף דעם אויסדרוק „כל נדיב לב הביא“, איטלעכער וואס זיין הארץ איז געווען וויליק, האבן געבראכט. פרעגט דער „ירושלמי“ ווי קען מען לייענען דעם דאזיקן פסוק און נישט אויפ־ציטערן? וואס הייסט עפעס, איטלעכער וואס זיין הארץ איז געווען וויליק, נישט דאס גאנצע פאלק האט געבראכט, נאר יחידים, וועמעס הארץ איז געווען וויליק? און ביים „עגל“ שטייט: „ויתפרקו כל העם“. דאס גאנצע פאלק האט אראפגע־נומען (פון זיך די גילדערנע אוירינגען)?

ענטפערט דערויף רבי אבא ברבי אחא: אין אתה יכול לעמוד על אופיה של אומה זו, נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין. רבי אבא זאגט, אז עס איז שווער צו פארשטיין דעם כאראקטער פון אידישן פאלק. מאנט מען ביי אירן פארן עגל געבן זיי, מאנט מען פארן משכן געבן זיי.

פרעגט דערויף מהר"ם שאפירא, דער לובלינער רב ז"ל, מיט וואס האט רבי אבא פארענטפערט די קשיא? עס איז דאך נאך אלץ קשה, פארוואס האבן ביים „עגל“ געגעבן דאס גאנצע פאלק, און ביים משכן בלויז די, וועמעס הארץ איז געווען וויליק?

נאר, זאגט הרב שאפירא, מען קען דעם ענין פארשטיין בדרך משל ווען מען קוקט זיך צו, צו געוויסע „קאמפיינ“ פירער, וואס האסטן אז דער ציל הייליקט די מיטלען, און אז עס קומט צום „קאמפיינ“ רעדט מען בלויז וועגן ג—ט, תורה און אידישן פאלק, אבער אז דער „קאמפיינ“ איז פארענדיקט, ווייזט זיך ארויס, אז מען האט דעם עולם געפירט אין באד אריין. דאס זעלבע האט אויך



פאסירט ביים „עגל-קאמפיין“. געמאנט האט מען דאס גאלד פאר ג—ט, מען האט זיי איינגעשמועסט אז „אלה אלהיך ישראל“! אז מען קלייבט דאס גאלד פאר א הייליקן צוועק פאר ג—ט'ס וועגן, און אז דערנאך האט זיך ארויסגע-וויזן, אז מען האט גאר פון דעם געמאכט אן „עגל“, אן „עבודה זרה“, און ווען מען האט דערנאך פראקלאמירט דעם אמתן „קאמפיין“, טאקע פארן משכן, האט שוין דאס פאלק נישט געוואלט געבן, מיינענדיק, אז אויך דאס מאל נארט מען זיי. . . דעריבער האבן ביים משכן נאר יחידים געבראכט, און נישט דאס גאנצע פאלק.



„וואמר משה על בני ישראל, ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, וימלא אותו רוח אלקים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת — — — מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב“. און משה האט געזאגט צו די קינדער פון ישראל: זעט, ג—ט האט גערופן מיטן נאמען בצלאל דעם זון פון אורי דעם זון פון חור'ן, פון שבט יהודה. און ער האט אים אנגעפילט מיטן גייסט פון ג—ט, אין חכמה, אין פארשטענדיקייט, און אין קענטשאפט, און אין יעטוועדער מלאכה; און אויסצו-קינצלען קונציקע זאכן, צו ארבעטן אין גאלד, און אין זילבער און אין קופער. . . ער האט זיי אנגעפילט מיט קלוגה-ארציקייט צו מאכן יעטוועדער מלאכה פונעם מייסטער, און פונעם קינצלער.

דער גאון ר' חיים וואלאזשינער ז"ל, האט אמאל געלערנט די דאזיקע פסוקים מיט א ישובניק, וואס האט שטענדיק געשטיצט די ישיבה אין וואלאזשין, און פלוצלונג אויפגעהערט געבן זיין יערלעכע ביישטייערונג. דער גאון האט אין די פסוקים אריינגעטייטשט א טיפען געדאנק.

מעשה שהיה, כך היה: אין די ערשטע יארן, ווען די ישיבה אין וואלאזשין איז נאר וואס געגרינדעט געווארן, האט ר' חיים ארומגעשיקט משורחים קלייבן נדבות פאר דער ישיבה, און געשאפן א „חברה מחזיקי הישיבה“, וואו יעדער חבר האט בייגעשטייערט יערליך א געוויסן סכום. צווישן די וואס האבן זיך פארשריבן אין דער חברה, האט דער גאון באמערקט איינעם א ישובניק וואס האט זיך מתחייב געווען צו צאלן פופציק רובל א יאר. האט דער גאון זיך זייער געוואונדערט, וואס א ישובניק, מסתמא א פראסטער מענטש, זאל זיך מתחייב זיין צו געבן אזא גרויסע נדבה, נאר יארן זיינען אַוועק, און דער ישובניק האט רעגולער געצאלט זיין יערלעכע התחייבות. ביז איינמאל, ווען דער משולח האט איבערצייגט ר' חיים'ען, אז ער וואלט מער געלט געקענט אויפקלייבן, ווען מען זאל אים קויפען א פערד מיט א וואגן, ער זאל ניט דארפן זיין אנגעוויזן אויף די בעלי-עגלות, און דאס זעלבע אויך, ווען מען זאל אים געבן שענערע מלבושים, וועט ער קענען אריינגיין צו חשובע מענטשן, און קריגן גרעסערע נדבות, און אז דער גאון האט אויף דעם מסכים געווען, און דער משולח איז געקומען צום ישובניק מיט זיין אייגענעם פערד און וואגן, און אנגעטאן אין שיינע בגדים, האט דער ישובניק זיך אפגעזאגט צו געבן זיין יערלעכע נדבה, און נאך צוגע-געבן, אז ער באדויערט וואס ער האט ביז דאן געגעבן אַזעלכע גרויסע נדבות.

אז דער משולח האט עס דערציילט ר' חיים/עו, האט עס אים זייער וויי געטאן, און באשלאסן אליין צו פארן צו דעם ישובניק. געקומען צו דעם ישובניק, האט אים יענער מקבל פנים געווען ווי עס פאסט פארן גרויסן גאון. דערנאך האט אים ר' חיים געפרעגט, פארוואס ער האט אויפגעהערט שטיצן די ישיבה? האט אים דער ישובניק געענטפערט: איד וועל אייד זאגן דעם גאנצן אמת. די ישיבה איז מיר אלע מאל געווען זייער טייער, נאר זעענדיק, דעם פערד און וואגן און די שיינע קליידער פונם משולח, האב איד פארשטאנען, אז מיינ געלט גייט גאר-נישט אויף דער ישיבה נאר פארן משולח, פארן פערד און וואגן, וויל איד נישט דערויף געבן מיינ געלט.

געהערט אזא ענטפער, האט ר' חיים א פרעג געטאן דעם ישובניק, איר האט אמאל געלערנט גמרא? זאגט ער, ניין. פרעגט ער אים ווייטער, משניות, תנ"ך האט איר געלערנט? ענטפערט ער ווידער, ניין. וואס זשע האט איר יא געלערנט, האט אים ר' חיים ווייטער געפרעגט, האט אים דער ישובניק געענטפערט, חומש, דאס האב איר געלערנט. האט דער גאון גענומען א חומש און אויפגעעפענט די סדרה „ויקהל“ און אנגעוויזן אויף די אויבנדערמאנטע פסוקים, און גענומען לערנען מיט דעם אידן.

שטעלט זיך פאר, זאגט צו אים ר' חיים, אז איינער איז א גרויסער גאון און א גרויסער צדיק, און ער קען אויך א געוויסע מלאכה, וועט עס דען נישט זיין א פחיתות הכבוד, ווען מען זאל אים טיטולירן אין א בריוו, לכבוד הגאון הגדול, פטיש החזק, עמוד הימיני, צדיק יסוד עולם, און צום סוף צוגעבן „וחייט טוב“? (און א גוטער שניידער). ענלעכעס קומט דאך פאר דא מיט בצאלן. די גמרא דרש'ט אויפן פסוק: „וימלא אותו רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת“, אז בצאלל האט געקענט מצרף זיין די אותיות, מיט וועלכע עס זיינען באשאפן געווארן הימל און ערד, טא וואס פאר א זין האט עס, צו זאגן אויף אים, אז ער האט געקענט ארבעטן אין גאלד און אין זילבער? און וואס מיינט „לעשות כל מלאכת חרש וחושב“, פאר אזא מאן ווי בצאלל?

נאר, האט ר' חיים דערויף געענטפערט, דא ליגט באהאלטן א טיפער געדאנק. אין משכן זיינען דאך געווען פארשיידענע ערטער, ווי צ. ב. ש.: דער „קודש קדשים“, דער „היכל“, „עזרת כהנים“, „עזרת ישראל“, און „עזרת נשים“. און איין ארט איז געווען הייליקער פונעם אנדערן. און היות ווי די אידן האבן דאך מסתמא געוואלט, אז יעדנס נדבה זאל גיין פארן „קודש קדשים“, און דאס איז דאך אוממעגליך, ווייל, וואס וואלט מען געטאן מיט די איבעריקע ערטער, וואס מען האט געדארפט מאכן? דערפאר האט דער אויבערשטער באשטימט בצאלל, אויף וועמען די גמרא זאגט, אז ער האט געוואוסט מצרף צו זיין די אותיות, מיט וועלכע עס זיינען באשאפן געווארן הימל און ערד, כדי ער זאל זיינען די מחשבות פון יעדן נדבן. דעריבער שטייט ביי בצאלל: „לחשוב מחשבות“, און בצאלל האט טאקע געזען, אויב איינעם'ס כוונה איז געווען „לשם שמים“, פאר ג-ט'ס וועגן, האט ער טאקע גענוצט זיין נדבה פארן „קודש קדשים“, אויב אבער די נדבה איז געווען לשם כבוד, אדער ענלעכע סיבות, האט ער זייערע נדבות גענוצט פאר ווייניקער הייליקע צוועקן.

דאס מיינט די תורה, אז ער האט געקענט די מחשבות פון יעדן איינעם, און געוואוסט וואס צו טאן מיט גאלד, זיבער און קופער. דעריבער מיינ פריינט, האט ר' חיים אויסגעפירט, איז מיט אייך אויך דאס אייגענע. דאס אלץ וואס איר זעט, דאס פערד, דעם וואגן, און די שיינע קליידער, דאס אלץ דארף מען פאר דעם צוועק. נאר אויב איר מיינט טאקע לשם שמים, וועט אייער געלט זיכער גיין פאר די לומדי התורה, נאר אויב איינער מיינט בלויז לשם כבוד, וועט זיין געלט גיין פארן פערד און וואגן, פאר די קליידער, פארן משרת א. א. ו. אבער אזוי ווי איר האט עס געמיינט ערדער, קאנט איר זיכער זיין, אז אייער געלט וועט גענוצט ווערן פארן הייליקסטן צוועק.







## ו י ק ר א

דער דריטער חומש הייסט „ויקרא“ (און ער האט גערופן), ג—ט האט גערופן משה'ן, און אים אָנגעזאָגט די געזעצן פון קרבנות. דער ענין קרבנות איז אַ סך עלטער פונם אידישן פאלק און נאָך איידער די תורה איז געגעבן געוואָרן, האָבן שוין מענטשן געבראַכט קרבנות. אָבער דורך דער תורה זיינען די קרבנות דערהויבן געוואָרן צו דער העכסטער מדרגה פון תשובה, חרטה און התקרבות ה'. אונדזערע חכמים זאָגן, אַז דער בעל הקרבן, דאַרף אינזינען האָבן בשעת מעשה, ווי ער וואַלט זיך אליין מקריב געווען, נאָר דער אויבערשטער נעמט אָן זיין כפרה, ווייל ער האָט תשובה געטאָן און חרטה געהאַט אויף זיינע זינד.

דאָס וואָרט „קרבן“, קומט פונם שורש „קרב“ נאָענט. עס מיינט, אַז דער מענטש זוכט אַ דערנענטערונג צו ג—ט. דערפאַר איז דער „קרבן“ פאַרבונדן מיט די העכסטע און נאָבעלסטע געפילן. דער קרבן קומט אַלזאָ צו רייניקן דעם מענטשן און מאַכן אים העכער און איידעלער. דערפאַר האָבן די חכמים געזאָגט, אַז מען הייבט אָן מיט אַ קינד לערנען תורה, דאַרף מען מיט אים אָנהייבן פון „ויקרא“.

„אמר רב אסי: למה מתחילים ללמד לתינוקות בתורת כהנים ואין מתחילים בבראשית? אלא שהתינוקות טהורים והקרבנות טהורים — יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים.“ ר' אסי זאָגט: פאַרוואָס הייבט מען אָן צו לערנען תורה מיט קליינע קינדער פון חומש „ויקרא“ און נישט פון חומש „בראשית“? ענטפערט ר' אסי, ווייל די קליינע קינדער זיינען רייזן (פון זינד), און די קרבנות זיינען רייזן (זיי רייניקן פון זינד), זאָלן זשע קומען די ריינע (די קינדער), און לערנען וועגן ריינקייט. אַ חסידיש וואָרט זאָגט: אַז פון קינדעייט אָן, דאַרף מען זיך לערנען צו ברענגען קרבנות פאַר תורה, פאַר אידישקייט. כדי צו זיין אַ איד, פאַדערט זיך קרבנות. נישט ווי עס דענקען אַ סך אַמעריקאַנער אידן, אַז מען דאַרף אידישקייט מאַכן וואָס גרינגער. אַ טעות. וואָס גרינגער מען מאַכט אידישקייט, אַלץ שווערער איז עס . . .

די וואָס מיינען, אַז אַ אידיש קינד דאַרף קודם כָּל קענען שפּילן, טאַנצן, ספּאַרט, „עלעקיושן“ און אַלע אַנדערע „שבשע חכמות“, און צום סוף, אויב ס'וועט בלייבן אַ שעה זונטאָק, וועט מען יוצא זיין מיט אַ פּלוידעריי וועגן די „דזשואיש האַלידעיס“, און דאָס וועט מען רופן „דזשואיש עדיקיושן“, מאַכן נעבעד אַ ביטערן טעות, און אפשר מאַכן זיי גאָר קיין טעות נישט, אפשר ווילן זיי טאַקע אַזוי, נאָר מיר שמועסן זיי איין, אַז זיי מאַכן אַ טעות . . . ווער קען וויסן, וואָס עס טוט זיך אין די נשמות פון די דאָזיקע זונטאָק אידן? . . .

פון אַ גרויסן חסידישן רבי'ן ווערט דערציילט: איינמאָל איז אַ רייכער חסיד געקומען צום רבין זיך געזעגענען פאַר זיין אַפּפאַר מעכר לים. האָט אים דער רבי געפרעקט: האַסטו מיטגענומען עפעס „צידה דָּרדֶר“? (שפיין אויפן וועג) — יא, איבער גענוג, האָט דער חסיד געענטפערט, עופות, געפיקעלטע פלייש און אַנדערע מאַכלים.

ניין, האט דער רבי געזאגט, ניט דאס מיין איד, האסטו מיטגענומען  
א גמרא, א משניות, אדער כאטש א חומש? . . .

אט וועגן וואס עס האנדלט זיך. אויב נישט קיין גמרא, אדער משניות,  
זאלן כאטש אונדזערע קינדער קענען א פרשה חומש. א קאפיטל תהלים. וועגן  
דעם מעגן סיי אונדזערע טאטע מאמעס און סיי אונדזערע דערציער ערנסט  
א טראכט טאן.

דאס איז די היינטיקע סדרה מרמו מיטן 'א' זעירא, מיטן קליינעם אלף פון  
ווארט „ויקרא“, עס איז א רמז אויפן קליינעם קינד, וואס מען דארף מיט אים  
לערנען די תורה, עס איז אויך א רמז און פון קינדהייט און מוז מען ברענגען  
קרבות פאר אידישקייט.



אינ'ם פירוש „ליקוטי יהודה“ ווערט געבראכט אן אינטערעסאנטע דער-  
קלערונג וועגן דעם, וואס דער נביא ירמיה זאגט צו די אידן: „כי לא דברתי  
את אבותיכם ולא צווייתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים, על דברי עולה וזבח“  
(ירמיה ז' כ"ב). —ט האט נישט גערעדט מיט די אידן, ווען ער האט זיי ארויס-  
גענומען פון מצרים, און זיי ניט געבאטן מקריב צו זיין קרבות.

דערויף ברענגט ער א שיינעם משל. ראובן האט איינגעלאזן זיין פריינט  
שמעון צו זיך אהיים. אינמיטן שטוב ביי ראובנען איז געשטאנען א קאסטל מיט  
טייערע געזערנע כלים. ווען שמעון איז פארביגעאנגען, האט ער זיך פאר-  
טשעפעט און אומגעווארפן דעם קאסטל און צעבראכן אלע טייערע כלים. דער  
שאדן איז געווען זייער א גרויסער.

דער ענין איז געקומען צום געריכט. ראובן האט געמאגט פון שמעונען ער  
זאל אים באצאלן פארן שאדן, שמעון האט אבער געטענה'ט, און עס איז  
ניט זיין שולד, צווישן צוויי טעמים: ערשטנס, האט ער עס געטאן אומגעזון און  
צווייטנס, פארוואס האט ראובן אוועקגעשטעלט אונזעכע טייערע כלים אינמיטן  
שטוב, וואו מען דארף פארבייגיין?

האט דער ריכטער געפסק'נט און גערעכט איז שמעון, נאר פונדעסטוועגן,  
ווייל „אדם מועד לעולם“, א מענטש איז שטענדיק שולדיק (ער דארף זיך  
שטענדיק היטן). האט אים דערפאר דער שופט באשטראפט מיט א געוויסער  
סומע געלט. ראובן האט אבער נישט געוואלט נעמען דאס געלט, ווייל וואס  
פאר א באטייט האט די סומע, קעגן דעם גרויסן שאדן וואס שמעון האט גורם  
געווען? נאר כדי ער זאל פילן, און ער האט געטאן א שאדן און זיין פארזיכטיק  
להבא, האט ראובן אים געהייסן געבן די שטראף אויף צדקה.

דאס זעלביקע פאסירט מיט א מענטש וואס זינדיקט. דעם שאדן וואס ער  
טוט, איז מאראליש זייער גרויס, אבער אזוי ווי דער אויבערשטער האט דאך  
אויך א חלק אין דער שולד, וואס ער האט באשאפן דעם יצר הרע, איז באצאלן  
פאר זינד איז אוממעגליך, נאר אזוי ווי דער מענטש האט דאך א שטארקע טענה,  
און כדי ער זאל אויף להבא זיין פארזיכטיקער, האט דער אויבערשטער אים  
געהייסן ברענגען א קרבן.

דעריבער, ווען די אידן זיינען ארויס פון מצרים און געקומען צום בארג  
סיני, זיינען זיי געווען פריי פון יצר הרע, און דער אויבערשטער האט טאקע

נישט געפאדערט זיי זאלן ברענגען קיין קרבנות, אבער נאך דעם ווי די אידן האבן געזינדיקט מיטן „עגל“, זיינען זיי יא געפאסט געווארן צו ברענגען קרבנות. אוודאי פאדערט נישט דער אויבערשטער קיין קרבנות פאר זיך... כי חסד חפצתי ולא זבח“, זאגט דער נביא הושע. ג—ט וויל חסד, גוטע מעשים, און נישט קיין קרבנות, אלס צוועק פאר זיך. אבער דער קרבן, וואס קומט אלס כפרה פאר זינד, איז דאך דער גרעסטער חסד, וואס דער אויבערשטער האט געטאן מיטן מענטשן.



„נפש כי תחטא“, אויב א נשמה וועט זינדיקן, „אדם כי יחטא, אין כתוב כאן, אלא נפש, וכן הנפש החוטאת היא תמות, להודיע, שעיקר החטא תלוי בנפש“. עס שטייט דא נישט, אויב א מענטש וועט זינדיקן, נאר אויב א נפש וועט זינדיקן, ווי יחזקאל זאגט: „דאס נפש וואס זינדיקט זאל שטארבן, צו ווייזן, אז דער עיקר זינד איז אין נפש און נישט אין גוף.“

אזוי זאגט דער רמב"ן: „מפני שכל העוונות יולידו גנאי בנפש והם מום בה“. יעדע זינד שאפט א מום אין דער נשמה. דערפאר דריקט זיך דער פסוק אויס „נפש כי תחטא“, אויב א נפש וועט זינדיקן. אזוי זאגט אויך דער פסוק אין שמואל ב': „ולא ישא אלקים נפש“. און ג—ט שוינט ניט קיין נפש. ווי די מפרשים טייטשן: ג—ט רעכנט זיך דער עיקר מיט דער נשמה, ווייל וואס איז דען דער גוף? די פאראנטווארטלעכקייט פאלט אויפן נפש, ווי אונדזערע חכמים זאגן איידער דער מענטש ווערט געבוירן באשווערט אים ג—ט, זיי א צדיק און נישט קיין רשע. דאס איז דער פשט פון פסוק: „כי לי תכרע כל ברך, תשבע כל לשון“. צו מיר וועט זיך בייגן יעטוועדער קני, וועט שווערן יעטוועדע צונג. יעטוועדע קני בייגט זיך פאר ג—ט פארן טויט, און יעדע צונג שווערט, פארן געבוירן ווערן, אז זי וועט נישט פירן קיין זינדיק לעבן. דערפאר איז דאס נפש פאראנטווארטליך און ג—ט פאדערט א חשבון פון יעדן נפש.



„נפש כי תחטא ומעדה מעל בה“, וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת־יד, או בגזל, או עשה את עמיתו, או מצא אבדה וכחש בה ונשבע על שקר — — — והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל — — — וחמשתיו יוסף עליו — — — ואת אשמו יביא לה.“

אויב א מענטש האט געזינדיקט און געפעלשט אין ג—ט, דורך פארלייקענען דעם חבר א הלואה, אדער א משכון, אדער גזלה, אדער ער האט געקריוודעט זיין חבר, אדער ער האט געפונען א פארלארענע זאך און פארלייקנט עס און פאלש געשווארן, און דערנאך האט ער זיך בארעכנט, און געוואלט גוטמאכן זיין שולד, זאל ער (ערשטנס) אומקערן די גזלה, וואס ער האט געגזל'ט, און א פינפטל זאל ער צולייגען דערצו און עס אפגעבן צו דעם, וועמען עס געהערט, און (ערשט) דאן זאל ער ברענגען זיין קרבן אשם, זיין שולד אפפער צו ג—ט.

דער קרבן איז דעמאלט וויכטיק, ווען ער קומט אלס רעזולטאט פון זינד-געפיל, ווען דער זינדיקער האט חרטה אויף זיין פארברעכן. אבער אויב דער זינד-



דיקער האָט נישט קיין חרטה, אויף דעם וואָס ער האָט געקרויודעט זיין חבר, און נישט גוט געמאַכט דעם שאַדן, איז עס אַ פאַלשער קרבן. קעגן פאַלשע קרבנות שטורעמען אונדזערע נביאים: „לא תוסיפו הביא מנחת שוא, קטורת תועבה היא לי“.

ניט ברענגט אייערע פאַלשע קרבנות, אומוירדיק איז אייער דעמפונג פאַר מיר. אייערע הענט זיינען פול מיט בלוט, וואָשט אייך, רייניקט אייך, טוט אָפּ אייערע שלעכטע מעשים פון קעגן מיינע אויגן, הערט אויף שלעכטס טאָן.

און דער נביא שמואל זאָגט: „הנה שמוע מזבח טוב, להקשיב מחלב אילים“, צו הערן (ג—ט'ס וואָרט) איז בעסער פון שלאַכטאַפּפּער, פאַלגן איז בעסער פון פעטס פון די ווידערס.

און צום קלאַרסטן ברענגט עס טאַקע אַרויס דער נביא הושע: „כי חסד חפצתי ולא זבח, ודעת אלקים מעולות“, וואָרום גוטסקייט פאַגער איד און ניט שלאַכטאַפּפּער, און דערקענונג פון ג—ט איידער פראַנדאַפּפּער.

דאָס איז אויך וואָס דער מדרש זאָגט: אמר ישעיה: „כי אני ה' אוהב משפט, שונא גזל בעולה“, וואָרום איד ג—ט האָב ליב גערעכטיקייט, איד האָב פיינט גזלה מיט אומרעכט. „אמר הקב"ה: לא תאמר, הריני גוזל וחומס ומביא עולה ומכפר לי כי אני שונא את הגזל אפילו בעולה“ (בעאוילאָ). ג—ט זאָגט: זאַלסט נישט מיינען אַז דו וועסט גזענען און רויבן און ברענגען אַ קרבן, וועל איד דיר פאַרגעבן, ניין, וואָרום איד האָב פיינט גזלה, אפילו ווען מען גזל'ט עס, כדי צו ברענגען אַ קרבן עולה (אוילאָ).

## צו (שבת הגדול)

די היינטיקע סדרה איז א המשך פון דער פריערדיקער. אין דער היינטיקער סדרה ווערן דערגאנצט די אנווייזונגען וועגן די פארשיידענע סארטן קרבנות. באזונדערס ווערט ארומגערעדט דער קרבן עולה, וואס רופט זיך „קרבן תמיד“. דער בראנדאפפער פון ציבור, פון דער גאנצע אידישער עדה. דאס זעלבע אויך וועגן „מנחת ציבור“, דער שפייזאפפער פון ציבור. עס ווערן אויך באהאנדלט די דינים פון די פארשיידענע סארטן „שלמים“, ווי צב"ש: „שלמי תודה“, דאנקאפפער, „שלמי נדר“, שלאכטאפפער אלס נדר, און „שלמי נדבה“, פריי-וויליקע שלאכטאפפער, און ווי אזוי מען דארף יעדן קרבן מקריב זיין.



„צו את אהרן ואת בניו לאמר“. ג—ט האט געזאגט צו משה: באפעל אהרן'ען און זיינע זין אזוי צו זאגן. זאגט רש"י: „אין צו אלא לשון זירון, מיד ולדורות. אמר רבי שמעון: ביותר צריך הכתוב לזרז במקום שיש בו חסרון כיס“. רבי שמעון זאגט, אז וואו עס שטייט „צו“, באפעל, מיינט עס א ווארונג, אז דער באפעל דארף אויסגעפירט ווערן מיט חשק, באלד און פאר אלע דורות. רבי שמעון זאגט, אז אממערסטן דארף מען ווארענען דארט, וואו עס איז דא א געלט פארלוסט.

דער רבי ר' העשיל זצ"ל טייטשט אויס זייער קלאר דעם מאמר פון רבי שמעון. ביי „שלמים“ און ביי א קרבן „חטאת“, אדער „אשם“ האבן דאך די כהנים געקראגן א חלק, דערפער זיינען זיי דאך געווען פאראינטערעסירט, אז דער קרבן זאל נישט ווערן „פיגול“, פסול, (אומווירדיק), כדי זיי זאלן ניט היזק האבן זייער חלק, אבער ביי א קרבן „עולה“, וואס גייט אינגאנצן ארויף צו ג—ט, און די כהנים האבן נישט קיין חלק אין איר, קאז דאך אמאל קומען צו דעם, זיי זאלן טאן די „עבודה“ אין פויקייט, אז עס זאל קומען צו דעם, דער קרבן זאל ווערן „פיגול“, (פסול), דערפאר דארף מען אין דעם פאל ווארענען די כהנים, אז די „עבודה“ זאל געטאן ווערן בזריזות און נישט נאכלעסיק.

און דאס באציט זיך סיי צו דער עולה, וואס די אידן האבן מקריב געווען אין דער „מדבר“ און סיי פאר אלע שפעטערע דורות.

דער רבי ר' בונם זצ"ל שטעלט זיך אפ אויף דעם אויסדרוק „לאמר“, און ווי דער פסוק זאגט ווייטער: „זאת תורת העולה“, ווי די גמרא דרשנ'ט: „כל הלומד הלכות עולה, כאילו הקריב עולה“. קומט דאך אויס, אז אויב א איד איז געקומען מקריב זיין א קרבן, האט אים דער כהן געדארפט זאגן: „לאמר“, צו וואס דארפסטו ברענגען א קרבן, בעסער וואלסטו געזעענט תורה, אזוי ארום וואלט דאך דעם כהן ארויסגעקומען פון דעם א „חסרון כיס“, א היזק פון געלט, דאס מיינט רבי שמעון, „ביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס“ . . .

מען קען אויך זאגן, אז די תורה וויל דערמיט מרמז זיין, אז די כהנים זאלן אממערסטן זיין אפגעהיט דארט וואו עס האנדלט זיך אין א געלט-פארלוסט.

סיי דער כהן אמאל און סיי דער גייסטיקער פירער היינט, דארף שטיין איבער זיינע פערזענלעכע אינטערעסן. עס איז דאך באקאנט דאס חסידישע ווארט: „קדשי קדשים — שחיטתן בצפון“, ווי דער פסוק זאגט: „מצפון זהב יאתה“. פון צפון קומט דאס גאלד. עס ווערט דערמיט געמיינט, אז ווען עס קומט צו „חסרון כיס“, צו געלט ענינים, דא ווערן נעפעד אפגעשאכטן אפילו די וואס מען דענקט וועגן זיי, אז זיי זיינען בבחינת „קדשי קדשים“ . . .

דערפאר האט נעפעד אידישקייט היינט, אזא פנים אין אמעריקא. ווייל על-פירוב, ווערט אלץ געשטעלט אויפן כלל: „ביזנעס פורסט“. און „ביזנעס“ מיט אידישקייט זיינען נישט קיין פאר. „ביזנעס“ פארט זיך בכלל נישט מיט קיין שום אידעאל.

\* \* \*

„וזאת תורת השלמים, אשר יקריב לה“. און דאס איז די לערע פון דעם פרידאפפער, וואס עמיצער ברענגט צו ג-ט. זאגט דער מדרש: „זהו שאמר הכתוב“, דאס איז וואס דער פסוק זאגט: „זובח תודה יכבדנני“. דער וואס שלאכט א דאנק-אפפער, גיט מיר כבוד. זאגט דער מדרש, אז דאס גייט אויף דעם וואס שלאכט זיין יצר הרע, „הזובח את יצרו“.

א טיף ווארט האב איד וועגן דעם געהערט, פארוואס עס ווערט גענוצט ביים יצר הרע דער אויסדרוק „זובח“, פארוואס נישט אן אנדער אויסדרוק, ווי למשל, „שוחט את יצרו“, ער שעכט דעם יצר הרע? אדער „הורג את יצרו“, ער הרג'עט זיין יצר הרע? — נאר דער תירוץ איז, דער יצר הרע האט סימנים, און מען שעכט און מען שעכט, און עס איז אלץ נבידה, ווייל מען שניידט נישט דורך די סימנים, און אין יעדען פלאץ האט דער יצר הרע אנדערע סימנים. דער סימן פון יצר הרע איז אמעריקא איז א י ד י ש ע ר ח י נ ו ד . . .

ניט איינמאל האב איד געטראפן אין קאנאדע און אין די שטאטן, מענשן וואס האבן פארנומען אדער פארנעמען נאך היינט, חשובע פאזיציעס אין געזעל-שאפטלעכן לעבן, וואס האבן מוסר געזאגט דעם עולם, און געפאדערט מען זאל שיקן די קינדער אין תלמוד-תורה, און אליין האבן די „שיינע אידן“ נישט געגעבן זייערע קינדער קיין אידישן חינוך. די קינדער זייערע זיינען ווילדע עמי הארצים. ענלעכעס האב איד געזען ביי חברים שרייבער, וואס גלאצן מיט די אויגן און האלטן אין איין דרשענען וועגן אידיש, אדער העברעאיש, און מיט די אייגענע קינדער פלעגן זיי תמיד רעדן דארט — פויליש און דא — ענגליש. און ווי עס זעט מיר אויס, האט עס זיך גארנישט נישט געענדערט און „עולם כמנהגו נוהג“ . . .

\* \* \*

אויפן פסוק פון דער היינטיקער הפטרה: „שובו אלי ואשובה אליכם, אמר ה' צבאות“, קערט אייד אום צו מיר, און איד וועל זיך אומקערן צו אייך, זאגט ג-ט פון צבאות. האב איד געהערט א שיינ ווארט פון לובלינער רב מהר"ם שאפירא ז"ל, נאכגעזאגט פון הרב הגאון ר' פנחס הירשפרונג שליט"א. דער מדרש זאגט, אז צווישן דעם אויבערשטן און די אידן גייט אז א ויכוח: „אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם! שלך היא, „השיבנו“, אמר להם: שלכם היא, שנאמר: „שובו אלי ואשובה אליכם“. די אידן זאגן צו ג-ט: „קער אונדז אום צו דיר ג-ט“. און דער אויבערשטער ענטפערט, ס'איז

אפהענגיק פון אייד, ווי דער פסוק זאגט: „קערט אייד אום צו מיר, און איך וועל זיך אומקערן צו אייד“.

ווייטער זאגט די גמרא אין „תענית“: „אף כנסת ישראל שאלו שלא כהוגן, והקב"ה השיבם כהוגן“. די אידן האָפן אויך נישט ריכטיק געפעטן ביי ג—ט, דערמיט וואָס זיי האָפן געזאָגט: „ויבוא כגשם לנו, כמלקוש יורה ארץ“. ער וועט קומען צו אונדז ווי דער רעגן, און ווי דער שפעטרעגן, וואָס באַוואַסערט די ערד. דערויף האָט דער אויפערשטער געענטפערט: „אמר הקב"ה, בתי, את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש, אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם, שנאמר: „אהיה כטל לישראל וכו'“.

ג—ט ענטפערט די אידן, איהר בעט ביי מיר אַ זאָד, וואָס אַמאַל וויל מען עס און אַמאַל נישט, אָבער איד וועל זיין צו אייד, ווי אַ זאָד וואָס מען ווינשט שטענדיק. „איך וועל זיין ווי דער טוי צו ישראל“, זאָגט ג—ט.

רעגן קומט פון אונטן, אָבער טוי קומט דאָד פון אויבן. דער נמשל איז — די אידן מיינען, אַז די תשובה וועט מוזן קומען דורך „אתערותא דלתתא“, דורך אַ דערוואַכונג פון זיי גופא, אָבער השי"ת זאָגט, אַז ער וועט העלפן עס זאל זיין און „אתערותא דלעילא“, עס זאל קומען פון אויבן, ווי די גמרא זאָגט: „הבא לטהר מסייעין לו“.

ריינדניק שבת הגדול וועגן דעם ויכוח, וועגן דעם, ווער עס דאַרף זיך צום ערשטן אומקערן, האָט דער לובלינער רב געזאָגט, אַזוי ווי די חכמים זאָגן דאָד: „אל יפטור אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה“, און ביי הלכה, איז דאָד דער דין „יחיד ורבים הלכה כרבים“, און אויך אין דעם ויכוח, צווישן כנסת ישראל און ג—ט, איז דאָד דער אויפערשטער דער יחיד און די אידן דער רבים, דאַרף זיין הלכה כרבים... \* \* \*

דער חדושי הרי"ם ז"ל דערקלערט פאַרוואָס מען רופט דעם שבת, „שבת הגדול“, ווייץ פון דעם שבת און האָפן די אידן זיך אָפגעקערט פון עבודה זרה און זיך איבערגעגעבן צום אויפערשטן. ווי די גמרא דרשנ'ט אויף „משכו“ דערפאַר הייסט ער „שבת הגדול“, אַזוי אויך ביי יתרו'ן, ווען ער האָט זיך דערווייטערט פון עבודה זרה, זאָגט דער פסוק, „עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלקים“. אָדער פונקט ווי יום כפור הייסט „יומא רבה“, אַזוי אויך הייסט דער שבת „שבת הגדול“. \* \* \*

חסידים דערציילן, אַז דעם לעצטן יאָר פאַר זיין פטירה, אין יאָר תר"י, האָט רבי ישראל ריזשינער זצ"ל געזאָגט תורה שבת הגדול מיט אויסערגעווענ- לעכער התערורות, ער האָט גערעדט וועגן דעם מאמר חז"ל „בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל“, און צום סוף האָט ער אַ זאָג געטאָן צום עולם: ליבע אידן, עס וועט קומען אַ צייט, ווען רחמנא ליצלן, די גוים וועדן אַרומגענומען ווערן מיט אַ שרעקלעכער שנאה צו אידן און זיי וועלן אונדז פאַרטרייבן מיט געוואָלד קיין ארץ ישראל, אוודאי וועט עס זיין אַ גרויסער בזיון פאַר אידן, וואָס די אתחלתא דגאולה וועט זיך אָנהייבן אויף אַזאַ אופן, אוודאי וועט עס זיין אַ בזיון, אָבער בעסער אַ בזיון'דיקע גאולה, איידער אַ בכבוד'יקער גלות... .

## קריאה ליום א' של פסח

„ושמרתם את הדבר הזה לחק לד ולבניד“ . און איר זאלט אפהיטן די דאזיקע זאך, ווי א געזעץ, פאר דיר און פאר דיינע קינדער אויף אייביק. דער דאזיקער פסוק, וואָס איז פון דער היינטיקער „קריאה“ זאָגט אונדז אָן, אַז נישט נאר דארפן מיר אַליין אַפהיטן דעם פסח, נאר אויך אונדזערע קינדער. און באַלד זאָגט דער פסוק ווייטער: „והיה כי יאמרו אליכם בניכם: מה העבודה הזאת לכם? — און עס וועט זיין, אַז אייערע קינדער וועלן אייך פרעגן: וואָס איז עס ביי אייך די דאָזיקע דינסט? זאָלט איר זאָגן: א קרבן פסח איז דאָס צו ג—ט.“

אין דער זעלבער סדרה „בא“, וואָס מען לייענט היינט, ווערט ווייטער געזאָגט: „והגדת לבנך ביום ההוא לאמר“, — און דו זאָלסט דערציילן דיין זון איז יענעם טאָג, אַזוי צו זאָגן. און אַביסל ווייטער: „והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר: מה זאת? — און עס וועט זיין, אַז דיין זון וועט דיר פרעגן שפעטער, אַזוי צו זאָגן: וואָס איז דאָס?“

עס ווערט אַלואַ קלאַר, אַז דער „סדר“ היינט, פונקט ווי דער קרבן פסח אַמאָל, דאַרף אַרויסרופן ביי די קינדער פראַגן, כדי דער פאַטער זאָל האַפן אַ גע- לעגנהייט צו דערקלערן זיי, דעם זין פון פסח. אַזוי אַרום, ווערט פסח דער יסוד פאַר אידישער דערציאונג. \* \* \*

אויפ'ן פסוק: „ושגנתם לבניד — ודברת בם“, — און זאָלסט זיי איינ- לערנען מיט דיינע קינדער, און זאָלסט רעדן פון זיי, טייטשט דער „בית יצחק“, אויב דו וועסט לערנען מיט דיינע קינדער, דאָס וואָס דו, דיין טאַטע און דיין זיידע האַפן געלערנט, דאָן „ודברת בם בשבתך בביתך“, וועסטו האַפן אין שטוב, וואָס צו רעדן מיט זיי. דאָקעגן אַבער, ווען דו וועסט זיי לאַזן לערנען בלויז די פרעמדע זאכן, אַלע שבע חכמות, אַ חוץ תורה און אידישע לימודים, דאָן וועסטו זיצן מיט זיי ביים טיש, ווי אַ פרעמדער, קיין געשפרעד וועט אייך נישט פאַראייניקן, נאָר תורה און אידישקייט, קאָן צעמענטירן פאַרשיידענע דורות צוזאַמען.

\* \* \*

„זאת חקת הפסח, כל בן נכר לא יאכל בו“, — דאָס איז דער דין פון דעם קרבן פסח, קיין פרעמדער, טאָר פון אים נישט עסן. רש"י ברענגט די גמרא אין פסחים אויך אין זבחים, „בן נכר“, ווערט נישט דוקא געמיינט אַ ניט-איד, נאָר אפילו אַ איד, „שנתנכרו מעשיו“ — אַזא איד, וואָס האָט זיך אַפגעפרעמדט פון אידישקייט, וועמעס מעשים זיינען פרעמד, דעם גייסט פון אונדזער תורה, אַ איד וואָס איז גלייכגילטיק צו אונדזערע פריידן און ליידן, וואָס עס אינטערעסירן אים ניט אונדזערע אידעאלן, וואָס אידישקייט איז אים פרעמד, אַזא איד איז אַ „בן נכר“, און האָט נישט קיין חלק אין קרבן פסח. ס'איז נישט זיין יום טוב, ס'איז נישט זיין פרייד, ער איז בלויז אַ איד דורך אַ צופאַל, ער איז באמת אַ „בן נכר“, — אַ פרעמדער.

אין דער „הפטרחה“ וואָס מען לייענט היינט, ווערט דערציילט, אַז ווען יהושע מיט די אידן, זיינען געשטאַנען ביי די טויערן פון „יריחו“, אינמיטן דער מלחמה, האָט זיך באַוויזן אַ מלאַך פון גוט צו יהושע'ן, אין זיין האַנט איז געווען אַן אויסגעשטרעקטע שווערד, און יהושע האָט אים געפרעגט, ווער ער איז? האָט ער געענטפערט, אַז ער איז אַ מלאַך, און צוגעגעבן, „עתה באתי“ — איצט בין איד געקומען. די גמרא אין מגילה דערקלערט די ווערטער „עתה באתי“, על עוון ביטול תורה באתי. איר האָט דאָך מסתמא געמיינט, אַז בשעת מלחמה מעגט איר מבטל זיין לימוד התורה, ווייל בשעת מלחמה איז ניט קיין צייט פאַר תורה, זאָג איד אייד: „עתה באתי“. גראַד איצט, בין איד געקומען פאַר דערן חשבון, פאַרוואָס מען לערנט נישט קיין תורה. אפילו בשעת מלחמה, טאַר מען איד נישט מבטל זיין דעם לימוד התורה. לערנען תורה, איז דער יסוד היסודות פון אונדזער לעבן. נישטאַ קיין תירוץ אויף ביטול תורה.

אַמאַליקע יאָרן, איז עס דאָך ממש געווען אוממעגלעך זיך פאַרצושטעלן, אַז אַ איד, וואָס האַלט פון אידישקייט, זאָל זיך סתם אַזוי אַרומדרייען און נישט אַרייַן-קוקן אין אַ ספר, אויב נישט אין אַ גמרא, איז אין אַ משניות, איז אַ חיי אדם, אַ שטיקל חומש, אַבער גארנישט טאַג, פטר'ן צייט אויף דברים בטלים, איז געווען אַ גרויסע זינד. היינט נאָר, אַ בחורל, וואָס האָט געהאַלטן ביי לערנען, האָט דאָך טאַקע געלערנט, געלערנט ביים רבין, געלערנט פאַר זיך, געלערנט מיט חברים, מעיין געווען אין אַ ספר, מען האָט ממש מקיים געווען דעם „והגית בו יומם ולילה“.

דאָס איז געווען די נאַרמע, נישט ריידנדיק נאַטירלעך, וועגן אויסנאַמען.



ריידנדיק וועגן לימוד התורה אַמאַל, דערמאַן איד זיך אין אַ וואַרט, וואָס איד האָב געהערט וועגן ר' חיים בריסקער זצ"ל. אזוי איז אַמאַל געווען דער מנהג אין בריסק, אַז די קינדער פון די בעלי בתים, פלעגן אַהיימקומען אויף פסח פון די ישיבות, זיינען אַלע צוגעקומען צו ר' חיים'ען און ער פלעגט אויף אַלעמען אַזוי ליבלעך און פאַטערלעך אַרויפלייגן די האַנט און פרעגן פאַרשיידענע פראַגן און נאָכן דאָוונען מעריב, די ערשטע נאָכט, פלעגט ער זאָגן: מאַרגן איי"ה, נאָכ'ן דאָוונען וועלן מיר שמועסן איז לערנען מיט יעדן איינעם. און אַזוי פלעגט טאַקע זיין דער מנהג, רבי חיים פלעגט אַנהויבן מיט אַ פראַגע, וואָס לערנסטו, וואו האַלטסטו? א. א. וו. און עס פלעגט דויערן אַ היפש שטיקל צייט.

איז אין בריסק געווען אַ רייכער בעל־הבית, וואָס איז שוין געווען אַביסל אַנ-געזאַפט מיט השכלה, האָט ער אַוועקגעשיקט זיין בן־יחיד קיין ברעסלאַו שטודירן. נאָכ'ן דאָוונען, אַז ער איז מיטן זון צוגעגאַנגען צו ר' חיים'ען מקבל שלום זיין, האָט אים ר' חיים אַ פּרעג געטאַן: „פּונוואַנען קומסטו מיין קינד, וואָס לערנסטו?“ האָט דער פאַטער פאַרשעמט געענטפערט: „ער קומט פון ברעסלאַו, נאָר איד וואַלט צופרידן געווען, ווען ער קומט פון וואַלאַזשין“. האָט ר' חיים שאַרף אַנגע-קוקט דעם אידן און אַ זאָג געטאַן: דאָס פאַרשטיי איד שוין לגמרי ניט, דו שיקסט אים קיין ברעסלאַו און דו ווילסט ער זאל קומען פון וואַלאַזשין? ...

„הא לחמא עניא!“ דאס איז דאס ארעמע ברויט, אזוי הויבן מיר אָן. די הגדה. עס איז אויך דא א צווייטער נוסח: „כהא לחמא עניא“. דער דובנער מגיד בלייבט אויס די צוויי נוסחאות, מיט זיין וואונדערבאר מעשה'לע, וואָס איז שוין איבער הונדערט יאָר אַלט, און איז געדרוקט אין אַ סך הגדות, כ'מיין די מעשה מיט דעם אידן, דעם עשיר וואָס פלעגט מאַכן אַ מאַלצייט יעדעס יאָר און זיך אַנטאָן אין זיינע בגדים און אַרױפֿלייגן דאָס זעקל מיט די שמאַטעס אויף די פֿלייִ צעס און אזוי אַרום דעמאַנסטרירן ווי ער האָט אַמאַל אויסגעזען... און דער דובנער מגיד זאָגט: אַמאַל, ווען דאָס אידישע פֿאַלק איז גרויס און שטאַרק גע־ ווען, געהאַט זיין לאַנד, זיין בית המקדש, געווען פֿריי, פלעגט ער עסן די מצות פסח, דעם „לחם עוני“, נאָר אַלס אַן אַנדענק, פלעגט ער אויפהויבן די מצות און זאָגן: „כהא לחמא עניא“, אזוי ווי דאָס אַרעמע ברויט, היינט אָבער, ווען אונדזער לאַנד, איז חרוב, אונדזער בית המקדש וויסט, און מיר אַליין זיינען אין גלֹות, דערנידער־ ריקט און דערשלאַגן, דאַרפן מיר טאַקע זאָגן „הא לחמא עניא“, דאָס איז עס, דאָס אַרעמע ברויט, וויל איצט, אין אונדזער לאַגע, נישט קיין סך בעסער, ווי זי איז געווען אַמאַל אין מצרים, בעת מיר האָבן געגעסן דאָס אַרעמע ברויט, דעם „לחם עוני“. היינט אָבער, אַז מיר האָבן דערלעבט צו האָבן אַ אידישע מדינה, וועט מען שוין מעגן זאָגן לויטן צווייטן נוסח: „כהא“.



לכבוד פסח, וויל איך אויך ברענגען אַ דבר הלצה. די וועלט פרעגט: צי וואָס דאַרף מען דרוקן יעדעס יאָר נייע הגדות, מען האָט דאָך גע־ קענט איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַפֿדרוקן גאָר אַ סך הגדות, זיי זאלן קלעקן אויף לאַנגע יאָרן? און נישט אַלעמאַל אויסגעפן געלט אויף דרוקן נייע הגדות? נאָר דער תירוץ איז, אַז איינער פון די הגדה'ס „ארבעה בנים“, ענדערט זיך כסדר, דער פֿריערדיקער „רשע“ איז שוין היינט אַ צדיק... דאָס איז דער טייטש: „ראית רשע עריץ וכו' ואבקשהו ולא נמצא“...

אַ קליינשטעטלדיקער רב, האָט זיך שטאַרק געגרויסט מיט זיין לומדות, האָט אין זיינס אַ שאלות ותשובה, וועגן אַ געוויסער הלכה, געשריבן צו ר' ישעיה'לע פראַגער, אַז ער האַלט נישט פון דעם „מקור חיים“ (באָוואוסטער הלכה ספר אויף הלכות פסח, פון ליסער גאון). דער רב האָט עס געשריבן מיט ראשי תיבות: „ודלא כמקח“. (כמקח — כ, מקור חיים). ר' ישעיה'לען האָט עס שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס דער רב איז אזוי שטאַרק מעיז פנים קעגן דעם גרויסן ליסער גאון, האָט ער יענעם רב צוריקגעשריבן: „שוטה בלייבט שוטה, און מקח בלייבט מקח“...



# ל פ ב ז ד פ ס ח

## שיר השירים

„נגילה ונשמחה בך“. מיר וועלן זיין לוסטיק און פריילאך מיט דיר, אזוי זאגט די כנסת ישראל צום אויבערשטן, מיר וועלן זיין לוסטיק און פריילאך מיט דיר. גיט דער מדרש צו פארשטיין דעם ענין דורך א מעשה. אמר רב אידי: מעשה באשה אחת בצידו, ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה, באו אצל רבי שמעון בן יוחאי והיו רוצים להתפרש זה מזה וכו'. רבי אידי דערציילט, אין דער שטאט צידן האט אַמאַל פאַסירט, אַז אַ מאַן האָט געוואוינט מיט אַ פרוי צען יאר, און נישט געהאט מיט איר קיין קינדער, זיינען זיי געקומען צו רבי שמעון בן-יוחאי זיד גט'. הערנדיק וועגן וואס עס האַנדלט זיך, האָט רבי שמעון בן-יוחאי געזאָגט: איך באַשווער אייך, אַז איר זאָלט זיך צעגליין אויפן זעלבן אופן ווי איר זייט צוזאַמענגעקומען. מאַכט אַ גרויסע סעודה ווי צו אַ חתונה און פאַרברענגט איר שמחה. האָט דאָס פאַר פאַלק זיך צוגעהערט צו רבי שמעוןס ווערטער און געמאַכט אַ יום-טובֿ'דיקע סעודה און דער מאַן האָט אַ סך וויין געטרונקן און זייענדיק זייער פריילאך, האָט ער צו דער פרוי געזאָגט: טאַכטער מיינע, די בעסטע זאך קאָנסטו מיטנעמען מיט זיך אין דיין פאַטערס הויז אַריין.

וואס האט די פרוי געטאן? נאכדעם ווי ער איז איינגעשלאפן, האט זי א וואונק געטאן צו אירע קנעכט, און געהייסן אים אוועקטראגן מיטן בעט צו איר פאטערס הויז. שפעט אין דער נאכט האט ער זיך אויפגעכאפט און זייענדיק שוין אינגאנצן נישטער, האט ער געפרעגט זיין פרוי: טאכטער, וואו בין איד? האט זי געענטפערט: ביי מיין טאטן אין הויז. האט ער ווייטער געפרעגט: ווי אזוי בין איד דא אהערגעקומען? האט זי אים דערמאנט: געדענקסט, וואס דו האסט מיר נעכטן בשעת דער סעודה געזאגט, אז איד קען מיט זיך מיטנעמען די בעסטע זאך צו מיין טאטן אין שטוב אריין. נו, קיין בעסערע זאך ווי דיר, האב איד נישט אויף דער וועלט. צומארגנס איז דאס פאר פאלק געקומען צו רבי שמעון בן-יוחאי און זיי האבן אים דערציילט, ווי אזוי עס האט זיך געענדיקט די סעודה. האט רבי שמעון בן-יוחאי אויף זיין מתפלל געווען און זיי זיינען געהאלפן געווארן און געהאט קינדער. און רבי אידי ענדיקט די מעשה מיט די ווערטער: „והר ידברים קל וחומר“, מען קען דאך פון דעם פארשטיין, אז אויב א „בשר ודם“, א מענטש זאגט צו אן אנדערן מענטשן: כ'האב נישט עפעס בעסערס פון דיר אויף דער גאנצער וועלט, ווערט ער געהאלפן. היינט, אז די אידן ווארטן שוין אזוי לאנג אויף ג—ט'ס הילף, און זאגן טאג-טעגלעך: מיר האבן נישט קיין בעסערן באשיצער און העלפער ווי דו ביסט, טא וויפיל נאך מער זיינען מיר בארעכטיקט צו גלויבן, אז השי"ת וועט אונדז העלפן אינגיכן און אויסזיין במהרה בימינו. און דאס איז די כונה פון די ווערטער: „נגילה ונשמחה בך“.



„כרמי שלי לא נטרתיו“. מיין אייגענעם גארטן האב איד נישט אפגעהיט. אלע פעלדער האבן מיר אידן געאקערט, אלע וועלדער האבן מיר אידן פארפאנצט.



אלע גערטנער האבן מיר באארבעט, נאר אונדזער אייגענעם אידישן וויינגארטן האבן מיר פארלאזט, דעם אייגענעם וויינגארטן האבן מיר ניט אפגעהיט. וואו א פרעמד געוויקס, וואו א פרעמדע בלום, האבן מיר זיך געקוויקט און געלאבט מיט זיי, נאר אין אונדזער אייגענעם גארטן האבן מיר געלאזט דערנער אנוואקסן. אדץ וואס ביי „זיי“ אין שיינ און הערלעך, אלץ וואס ביי אונדז אין נישט שיינ און נישט וויכטיק. אלע שפראכן האבן מיר שטודירט, אלע קולטורן האבן מיר איינגעזאפט, אלע מנהגים האבן מיר אדאפטירט, נאר אונדזער שפראך האבן מיר פארגעסן, אונדזער קולטור גאר פארזען, אונדזערע מנהגים גאר פארלוירן. אי-דישע ספרים, ווער ליענט זיי? אידישע ווארט-זאגער, ווער הערט זיי? אידישע געלערטע, ווער רעספעקטירט זיי? און מיט אזעלכע דרכים וויזן מיר א שטאלצן אידישן דור דערציען? אונדזערע אסיפות מוז א גוי באשיינען, אונדזערע ימים טובים מוזן האבן מזל און אין א זונטאק אויספאלן. און דאס פרעמדע אין די נארמע, און דאס אייגענע ווערט לויט דער פרעמדער נארמע געמאסטן. קלאגט טאקע די כנסת ישראל: כרמי שלי לא נטרתי — מיין אייגענעם גארטן האב איך ניט אפגעהיט.

\* \* \*

„הגידה לי שאהבה נפשי, איכה תרעה, איכה תרביץ בצהרים?“ זאג מיר, דו, וועמען מיין נשמה האט ליב, וואו פיטערסטו, וואו מאכסטו הויערן (דיין שאף) אין מיטן טאג? טייטשט רש"י די כנסת ישראל וויינט פאר ג—ט און זי טענהט ווי קענסטו, געליבטער מיינער, פיטערן דייע שאף (דאס אידישע פאלק) צווישן אזוי פיל וועלף? און ווי אזוי מאכסטו הויערן דיין שאף אין מיטן טאג? ווי אזוי וועלן די אידן קענען אויסהאלטן דעם גלות, ווען די זון ברענט, אזוי ווי אין מיטן טאג, און זיי האבן נישט קיין שאטן, וואס זאל זיי באשיצן? דאס אין נעבעך די טראגישע קשיה, וואס מיר פרעגן שוין טויזנטער יארן, און די זון האט נאך קיינמאל נישט אזוי געברענט, ווי זי ברענט איצט איבער אונדזערע קעפ, אונדזערע ברידער, די ספרדים, האבן טאקע א ספעציעלע תפילה, וואס זיי זאגן יעדן טאג: אנא ה' אל תאבדנו בארד גלותנו! רבוננו של עולם, דערבארעם זיך איבער אונדז, און פארניכט אונדז נישט אין דעם לאנגן גלות.

\* \* \*

„על משכבי בלילות“, אויף מיין געלעגער ביינאכט. זאגט דער מדרש: אמר רבי לוי: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, לשעבר, היית מאיר לי בין לילות ללילות. אזוי טענהט די כנסת ישראל, רבוננו של עולם, אמאל פלעגט מיר כאטש ליכטיק ווערן צווישן איין נאכט און דער אנדערער, צווישן איין גלות און דעם אנדערן, נאך גלות בבל, האבן מיר זיך צוריקגעקערט אהיים און פאר לאנגע הונדערטער יארן, געווען ווידער א פריי זעלבסטשטענדיק פאלק. און נאכן צווייטן חורבן, האבן מיר כאטש געהאט א גאלדענע עפאכע אין שפאניע און ראשי הגולה אין בב"ל מיט א נאציאנאל קולטורעלער אויטאנאמיע, אפילו גלות „פולין“, אויף וועלכער אונדזערע חכמים האבן געדרשנט „פה"ליו“, דא נעכטיק איבער, איז דאך אויך געווען הונדערטער יארן א צענטער פון תורה, חכמה, און אידישע זעלבסטענדיקייט, מיט א ועד ארבע ארצות א. א. ו. אבער איצט, וויינט די

כנסת ישראל, איז מיר בלויז נאכט, איין לאנגע פינצטערע נאכט, אז א שטראל  
ליכט.

★ ★ ★

„קול דודי דופק“. האָרד! מיין געליבטער קלאַפט; עפן מיר, מיין שוועסטער,  
מיין געליבטע. ר' יסא אמר, אמר הקב"ה לישראל, בני פתחו לי פתח אחד של תשובה  
כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים, שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בו. רבי  
יסא זאָגט, אַז דער אויבערשטער טענה'ט צו די אידן: קינדער מיינע, עפנט מיר  
אויף אַן עפענונג (אין אייער האַרצן) אַזוי גרויס ווי דאָס לעכל פון אַ נאָדל, און  
איך וועל אייך עפענען (דעם וועג צו ג—ט) אַזוי גרויס, אַז גאַנצע וועגענער וועלן  
דאַרטן קענען אַריין. דורך דער אתערותא דלתתא קומט די אתערותא דלעילא.  
די התחלה דאַרף געמאַכט ווערן דורך אונדז. נאָכדעם וועלן אַראַפקומען „אורות  
עליונים“. „שובו אלי ואשובה אליכם“, אעפ"י שאש יורדת מן השמים, מצוה  
להביא מן ההדיוט, מוז טאַקע פריער קומען דאָס ביסל „אש מן ההדיוט“, און  
דאַן וועלן מיר זוכה זיין צו דער אמת'ער גאולה שלימה.

## ש מ י נ י

„קה לד עגל בן בקר לחטאת“. נעם דיר א קאלב, א יונג רינד, פאר א זינדאפפער. זאגט רש"י: „להודיע שהקב"ה מכפר לו על ידי עגל זה, מעשה העגל שעשה“. צו מאכן וויסן, אז דער אויבערשטער וועט מוחל זיין אהרני'ען, פאר דעם „עגל“ וואס ער האט געמאכט.

דערויף פרעגט מען, פון דער גמרא: „כל השופרות כשרים חוץ משל פרה, לפי שאין קטיגור נעשה סניגור“. אלע שופרות זיינען כשר, חוץ א שופר פון א הארץ פון א קו, ווארום א באשולדיקער קאן נישט זיין קיין פארטידיקער . . . אויב אזוי, טא פארוואס האט מען אים דא געהייסן נעמען אז „עגל“?

נאר דער תירוץ איז, ווען זאג איד „אין קטיגור נעשה סניגור“, ווען מען וויל סתם מאכן פון א „קטיגור א סניגור“, אבער ווען עס האנדלט זיך וועגן מתקן זיין א חטא, וועגן טאן תשובה, איז דוקא מיט'ן זעלבן, וואס מען האט געזינדיקט, דארף מען דערמיט מתקן זיין דעם חטא. ווי די גמרא זאגט: „אימתי נקרא בעל תשובה? — באותו זמן באותו מקום וכו'“.

דער רבי ר' העשל ז"ל, שטעלט זיך אפ אויף רש"י'ס אויסדרוק „להודיע“, און ער טייטשט עס לויט דעם, ווי די גמרא טייטשט, „במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת“, זאגט די גמרא: „כי היכא שלא לבייש השבים. והרואה יאמר: עולה הוא מקריב“. דער פסוק זאגט: אין דעם ארט וואו דאס בראנדאפפער ווערט געשאכטן, זאל אויך געשאכטן ווערן דאס זינדאפפער. זאגט דערויף די גמרא: כדי מען זאל נישט פארשעמען די בעלי תשובה, ווייז דער וואס וועט זען, אז מען איז דארט מקריב א קרבן, קאן דאך מיינען, אז דאס איז א קרבן עולה. און די גמרא פירט דארט אויס: ווען איז מען מחויב אויסצובאקאלטן פון פרעמדע, אז עס איז א קרבן חטאת, ביי סתם עבירות; אבער ביים חטא פון „עבודה זרה“, איז גראד פארקערט, איז מען מחויב באקאנט צו מאכן „להודיע ברבים“, אז מען האט געזינדיקט, און נאר דורכדעם וואס מען שעמט זיך מיט'ן חטא, דאס איז די כפרה . . .

דאס האט רש"י געמיינט מיט'ן אויסדרוק „להודיע“, טאקע באקאנט צו מאכן פאר אלעמען דעם „חטא העגל“ און נאר אזוי ארום וועט אים מכופר ווערן אויף זיין זינד.



די היינטיקע סדרה דערציילט אונדז אויך, וועגן דעם אומגליק וואס האט פאסירט מיט אהרנ'ס זין. עס איז געווען דעם אכטן טאג, נאכדעם ווי משה האט געזאלבט אהרנ'ען מיט'ן הייליקן אויל, און אויך געשפריצט דעם הייליקן אויל, אויף אהרנ'ען און זיינע זין, האבן אהרנ'ס צוויי זין נדב און אביהוא, גענומען איטלעכער זיין פייערפאזן, און האבן אריינגעלייגט דערין פייער, און געבראכט פאר ג—ט פרעמד פייער, וואס ער האט זיי נישט באפוילן, איז ארויס א פייער פון גיט און האט זיי פארצערט, און זיי זיינען געשטארבן פאר גיט.

מפרשים גיבן אן פאַרשיידענע סיבות, וואָס האָבן געפירט צו דעם אומגליק, אבער אינטערעסאַנט איז די דערקלערונג פון ספרא: זיי האָבן עס געטאָן, ווייל זיי האָבן זיך נישט געקענט דערוואַרטן אויפ'ן געטלעכן פייער, וואָס גיט האָט פאַרשפראַכן אַרונטער צושיקן אויפ'ן מזבח. זיי האָבן אַלזאָ מורא געהאַט, אַז דאָס פאַלק זאל נישט ווערן אומגעדולדיק און זיך צעגייין, און כדי זיי זאלן ניט פאַרלירן דעם אַנזען ביים עוים, האָבן זיי באַשלאָסן צו טאָן דאָס, וואָס גיט האָט נישט באַפולן.

ס'איז אַן אַלטע געשיכטע, וואָס איז תמיד ניי. אַזוי האָבן געטאָן די ערשטע אידישע כהנים, און אַזוי טוען אויך אַ סך היינטיקע כהנים, גייסטיקע פירער, כדי צו געפעלן דעם עולם טוט מען זאָכן, וואָס גיט האָט נישט באַפולן. . . פונקט ווי נדב און אביהוא, ברענגט מען אַריין פרעמד פייער „אש זרה“, אין אידישן הייליקטום, פרעמד פייער, וואָס פאַרצערט גאַנצע אידישע דורות.

די נדב ואביהוא טראַגעדיע, וואָס ציהט זיך ווי אַ רויטע שונר דורכ'ן היס-טאַרישן יודנטום, האָט אין אַמעריקע אַנגענומען ממש אַ קאַטאַסטראַפאַלן כאַראַקטער. קיינמאַל האָט דאָס פרעמדע פייער נישט פאַרצערט אַזוי פיל, קרבנות וויפיל עס פאַרצערט היינט, אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט.

„וימותו לפני ד'“, זיי זיינען געשטאַרבן פאַר גיט, זאָגט רבי אליעזר: „שריפת נשמה וגוף קיים“. די נשמה איז פאַרברענט געוואָרן און דער גוף איז געבליבן גאַנץ. בנוהג שבעולם שטאַרבן שטאַרבט דאָך דער גוף, און ניט די נשמה, אַבער דאָ האָט פאַסירט אַן אויסערגעוויינלעכע פאַסירונג, געשטאַרבן איז די נשמה, דער גייסט, און דער גוף איז געבליבן לעבן.

אויך היינט זעען מיר אַ אידישע יוגנט, וואָס לעבט מיטן גוף, אַבער איז גייסטיק טויט פאַר אונדן. ווייל זיי האָבן זיך נישט אַנגעוואַרעמט מיט'ן געטלעכן פייער, זיי וואַרעמען זיך ביי פרעמדע פייערן, פרעמדע קולטורן, וואָס פאַרצערן אונדזער גייסט. פרעמדע אידעען, פרעמדע אידעאלן, וואָס וואַרצלען נישט אין אונדזער באַדן. דאָס זיינען געוויקסן, וואָס מען וויל אַריבערפלאַנצן צו אונדז, פון פרעמדע גערטנער, דאָס איז די „מאָדערנע“ אידישקייט, וואָס איד רוף עס, „כלאים“-אידישקייט, אַדער „שעטנו-אידישקייט“, וואָס איז אסור מן התורה און פרעמד אונדזער גייסט.

שמריהו לעווין ע"ה, פלעגט האָבן איין תירוץ, אויף אַלע קשיות וועגן אַמע-ריקאַנער אידישקייט, ס'איז אין דעם שולדיק רבותי, איין זאָך, בלויז איין זאָך, — עס האַרצות. וואָס קאַנט איר דערוואַרטן, פלעגט ער זאָגן, פון אַ פרעזידענט אַ דזשאַנק פעדלער, וואָס ווערט אַ מבין אויף רבנים, און הייבט אַן זאָגן דעות אין הלכות אידישקייט. פאַרשפרייט וויסן, אידיש וויסן, און דער חושך וועט ממילא פאַרשווינדן.

איד האָב שוין אַמאַל דערמאַנט אַ וואַרט, וואָס איד האָב געהערט וועגן אַמעריקאַנער יודנטום. אין אַמעריקע, האָט אַ גרויסער רב געזאָגט, האַלט מען נאָר פון „קידוש“ אַבער נישט פון „הבדלה“. און די גמרא זאָגט דאָך אונדז, אַז „אם אין דעה, הבדלה מנין?“ אויב עס פעלט וויסן, ווי קען מען אונטערשיידן צווישן גרויס און קליין, תלמיד חכם און עס-הארץ א. אַזוי וו.

און נישט נאר צווישן „כלי קודש“ הערשט דא אַ כאַאס, וואו יעדער איינער טיטולירט זיך, אדער לאַזט זיך טיטולירן מיט „הרב הגאון“, „טשיף ראבאאי“ א. ד. גל. נאר אפילו אויף אנדערע געביטן איז אויך די זעלבע הפקרות. איבער נאכט קען מען דא ווערן באַרימט, יעדער סטודענט, וואס פירט אַמאַל אַן מיט אַ סעמינאַר, אדער איינער וואס האט דעם כבוד צו געבן עטלעכע זעקציעס אין א „קאלעדזש“, איז באלד א „פראפעסאר“ כמעט אַ „איינשטיין“.



אויפ'ן פסוק: „ואת שיער החטאת דרש דרש משה“ — און וועגן דעם באק פון זינדאפפער האט משה פארשן געפארשט, זאגט דער בעל „הדגל“ אַ טיף ווארט: „חצי התורה“ מיינט, „עד שדרשוה חז"ל אינה נקראת התורה שלמה, רק חצי“... נאך דעם ערשטן ווארט „דרש“, ווערט אין חומש באַמערקט, אַן דא ענדיקט זיך די ערשטע העלפט פון דער תורה. זאגט דער בעל „הדגל“, אַן ביז די חכמים דרש'ענען נישט, דאס הייסט, ביז זיי דערקלערן נישט דעם זיך פון דער תורה, איז די תורה נאר אַ האַלבע און נישט קיין גאַנצע. דאס איז דער רמז, וואס די ערשטע העלפט פון דער תורה, ענדיקט זיך אינמיטן די ווערטער „דרש דרש“... .



„זאת החיה אשר תאכלו“, דאס זיינען די לעבעדיקע זאכן, וואס איר מעגט עסן. רבי תנחומא בן חנילאי זאגט: ג—ט האט „זיי“ דערלויבט צו עסן אַזע לעבעדיקע זאכן, און רבי תנחומא דערקלערט עס מיט אַ משל: אַ דאקטאר האט אונטערזוכט אין איין פלאץ צוויי קראַנקע וואס זיינען קראַנק געווען אויף דערזעלבער קראַנקייט. איינעם האט ער געהייסן, מען זאל אים אַלץ געבן צו עסן, דעם אַנדערן האט ער פאַרשריבן נאר געוויסע מאַכרים. האבן די בני בית געפרעגט דעם דאקטאר, פאַרוואס האַסטו געמאַכט אַזאַ אונטערשייד צווישן די צוויי קראַנקע? האט דער דאקטאר געענטפערט: דעם, וועמען איד האב דערלויבט אַלץ צו עסן, איז ווייל ער האט נישט קיין אויסזיכט געזונט צו ווערן, ס'איז דעריבער שוין נישט קיין אונטערשייד וואס ער וועט עסן. דאקעגן דער אַנדערער חולה — דאַרף בלויז אַ ריכטיקע דיעטע, וועט ער געזונט ווערן און קענען לאַנג לעבן.

דערפאַר, „זאת החיה אשר תאכלו“, דאס זיינען די לעבעדיקע זאכן, וואס אַ איד מעג עסן. ווייל אַ איד דאַרף זיין הייליק, דעריבער, „אל תשקצו את נפשתיכם“, — איר זאלט ניט פאַראומוירדיקן אייער נשמה. דורך עסן טריפות ונבילות ווערט די נשמה פאַראומוירדיקט, די נשמה ווערט טמא, טומאה איז דער היפוד פון קדושה, און אידן דאַרפן זיין אַן „עם קדוש“ — אַ הייליק פאַלק, אזוי זאגט די היינטיקע סדרה: „והייתם קדושים כי קדוש אני“. איר זאלט זיין הייליק, ווייל איד ה', בין הייליק, דאס איז וואס גיט פאַדערט פון אידישן פאַלק בכלל און פון יעדן איד בפרט.

## ת ז ר י ע - מ צ ו ר ע

די היינטיקע סדרות תזריע-מצורע פאהאנדלען גאר וויכטיקע ענינים. קודם-כל די קדושה פון פאמיליע-לעבן, דאן די פארשיידענע קראנקייטן וואס דארפן אונטערזוכט ווערן דורך דעם כהן.

אין דער פריערדיקער סדרה אין אונדז אנגעזאגט געווארן, ניט צו פאר-אמווירדיקן אונדזערע קערפערס, און ניט עסן קיין שרצים ורמשים, כדי דער איד זאל זיין ריין און הייליק, און גלייך גייט די תורה איבער צום ענין פון „טהרת המשפחה“, פון א הייליק פאמיליע-לעבן; ווייל דאס אלץ האט איין צוועק, צו לערנען דעם אידן, ער זאל אריינפירן קדושה אין זיין ערדיש לעבן, ער זאל זיין א „כובש את יצרו“, ער זאל קענען באצווינגען זיין געמיט, און ניט זיין קיין שקלאף צו זיינע תאוות.

„אמר רבא: קדש עצמד במותר לד“. רבא זאגט: א איד דארף זיך הייליקן אפילו אין זאכן וואס זיינען אים דערלויבט. א איד דארף שטרעבן צו קדושה, וואס איז די העכסטע מדרגה. נישט אפזאגן זיך פון לעבן, נישט אנטלויפן פון לעבן, נאר דערהייבן און סובאימירן דאס טעגלעכע לעבן, צו א העכערער מדרגה. דער אידישער טיש, דארף זיין א מזבח, דאס פאמיליע-לעבן מוז געהייליקט ווערן דורך חופה וקידושין און אזוי אין אלע אנדערע זאכן.

און דאס איז דער אונטערשייד צווישען דעם אידישן און קריסטלעכן באגריף פון קדושה. דאס קריסטנטום לערנט, אז ווער ער איז נאר בכוח זיך אפצוזאגן פון פאמיליע לעבן, דארף עס טאן, ווייץ „סעקס“ ווארצלט אין זינד און טומאה. דערפאר האט דאס קריסטנטום געמוזט אנקומען צו דער דאגמע וואס ווערט בא-צייכנט מיטן טערמין „איממעקיוויטי קאנסעפשאן“, אז די הייליקע מוטער איז געווען ריין פון יעדער סעקסועלער זינד, און ישו הנוצרי האט דערפאר געמוזט געבוירן ווערן פון גייסט, און נישט פון קיין מענטשלעכן פאטער.

דאס אידנטום אבער לערנט, אז דאס לעבן דארף געהייליקט ווערן, ווארום די נשמה, דער „חלק אלקי ממעל“ וואוינט דאך אין א גוף, דעריבער דארף מען דעם גוף אויך הייליקן. אבער נישט אנטלויפן פון לעבן און אפזאגן זיך פון די „תענוגי החיים“. און כאטש משה רבנו ווערט באצייכנט אין דער תורה מיטן אויסדרוק: „איש האלקים“, דער געטלעכער מאן, פונדעסטוועגן, זאגט די תורה עדות אויף אים, אז ער איז געבוירן געווארן „כדרך כל האדם“ פון א טאטן און א מאמען, און עס האט אים גארנישט נישט געמינערט פון זיין קדושה.



„אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת, והיה בעור בשרו לנגע צרעת“ — א מענטש, אז אויף דער הויט פון זיין לייב וועט זיין א געשווילאכץ, אדער א גרינד, אדער א פלעק, און עס וועט ווערן אויף דער הויט פון זיין לייב, ווי אז אויסשלאג פון צרעת (קרעציקייט). טייטשט דער מדרש, אז די פארשיידענע

סארטן צרעת, זיינען א רמו, אן אנדייטונג אויף די פארשיידענע מלוכות, וואס האבן פארשקלאפט די אידן. „שאת“, מיינט מען „בבל“, „ספחת“, מיינט „מדי“ — „פרס ומדי“, וואו המן הרשע האט זיך „מספח“ געווען, זיך פאררייניקט מיט אחשוורוש, כדי צו פארניכטן די אידן. „בהרת“, מיינט „יון“ — גריכנלאנד, וואס האט גוזר געווען אויף די אידן, זיי זאלן זיך אפזאגן פון אידישן ג—ט און פון זיין תורה. „נגע-צרעת“, דאס איז „אדום“, און אלע גויים, וואס פארשקלאפט און פייניקן די אידן, די קינדער פון ג—ט.

דער אויבערשטער זאגט צו די „שונאי ישראל“: ווייל איר רופט מיינע קינדער „אומריינע“, „טמאים“, ווי דער פסוק זאגט: „סורו טמא, קראו למו“, זאגט ג—ט: דערפאר וועל איד אייך פאראומרייניקן מיט דער גרעסטער טומאה, איר וועט זיין מצורעים, אבער די אידן וועל איד הייליקן און אויסלייזן זיי פון אייערע הענט, און מען וועט זיי רופן: דאס הייליקע פאלק, די אויסדערלייזטע פון ג—ט.

ווי טיף און שניידיק זיינען די דאזיקע ווערטער פון אונדזערע חכמים. „זיי“ רופען די אידן „טמאים“ — אומריינע. „זיי“, וואס ווארצלען אליין אין טומאה, וואס שטעקן ביזן האלדז אין רציחה, ביאוף און אכוריות, וואס אפילו זייער „חסד“, איז אויך „חטאת“, „זיי“ רופן אידן „אומריינע“. . . „זיי“ רעדן פון קדושה און מענטשדליכע, פון סליחה און מחילה, און זיינען פשוט מטמא די באגריפן. אן אימיצער האט אנגעטראטן אין דייטשלאנד אויפן פוס פון א הינטל האט מען דעם יעניקן געקענט אנקלאגן אין געריכט, און די ריכטער האבן זיך מתעסק געווען מיט דעם ענין, און ארויסגעגעבן א פסק-דין, א שטראף פארן אנגעקלאגטן, און אין דערזעלבער צייט, האבן מענטשלעכע ביינער, ביינער פון אידישע טאטעס און מאמעס און קינדערלאך, זיך געסמאלעט אין טרעפדינקע, אושוויץ, מיידאנעק א. א. א. ערטער.

וואס פאר א נידערטרעכטיקע וועלט איז דאס, וואס פאר א וועלט פון צביעות און פאלשקייט, א וועלט וואס האט געזעלשאפטן פאר „צער בעלי חיים“, און האט זיך רואיק צוגעקוקט, ווי מען האט פארברענט לעבעדיקערהייט זעקס מיליאן אידן, נאר פאר איין חטא, ווייל זיי זיינען אידן, און קיינער האט גארנישט געטאן אפצושטעלן דעם הימל-שריינענדן פארברעך, און דאס האבן געטאן, למען האמת, נישט בלויז נאציס, נאר פאליאקו, ליטווינער, אוקראינער, רומענער, מאדיארן, און ווער ווייסט וויפיל נאך אנדערע, וואס רופן זיך „קריסטן“, און די דאזיקע „שיינע“ וועלט, רעדט פון מענטשן-ליבע, פון „יושר“ און „הייליקייט“, און איז באמת א וועלט פון טמאים און מצורעים.

און און מען רעדט שוין דערוועגן, דארף איינמאל פאר אלע מאל קלאר ווערן פאר אונדז אליין און בעיקר פאר דער „דעמאקראטישער“ וועלט, אן מיר האלטן אויך זי פאראנטווארטליך פאר דעם אידישן מאסן-מארד.

„דא תעמוד על דם רעד“! זאלסט ניט שטיין רואיק ביים בלוט פון דיין חבר. דער זעלבער ג—ט, וואס האט געדונערט: „לא תרצח“! זאלסט נישט מארדן, האט אויך געזאגט, אן מען טאר ניט בלייבן רואיק, ווען מען ווייסט אן עס ווערט פארגאסן מענשליך בלוט. זע רש"י און אנדערע מפרשים: „לראות במיתתו, ואתה יכול להצילו“.

אבער די וועלט, די סדומישע וועלט, האט זיך איר אייגענע מאראל, כל זמן  
עס גייט נאך אויס בלויז צו אידישע קעפ, איז נישט געפערליך. דאס איז די  
וועלט, און דאס איז איר פרצוף. א וועלט וואס גראבט א קבר פאר זיך מיט די  
אייגענע הנט.



„זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו“. דאס זאל זיין דער דין פון מצורע,  
איז טאג פון זיין רייניקונג. דערויף זאגט דער מדרש: „הדא הוא דכתיב, מי  
האיש החפץ חיים?״ ווער איז דער מאן, וואס וויל לעבן? מעשה ברוכל אחד,  
שהיה מחזיר בעירות, שהיו סמוכות לצפורי והיה מכריז ואומר: מן בעי למזבן  
סם חיים? א דארפסגייער, וואס פלעגט האנדלען ארום דער שטאט צפורי,  
פלעגט אויסרופן זיין סחורה: ווער וויל קויפן א מעדיצין צו לעבן? פלעגט זיך  
שטופן צו אים א סך מענטשן; יעדער איינער האט געוואלט איינהאנדלען די  
דאזיקע מעדיצין. גראד איז רבי ינאי געזעסן אין זיין הויז, און עוסק געווען אין  
תורה, האט ער דעהערט, ווי דער דארפסגייער רופט אויס זיין סחורה, האט  
אים רבי ינאי צוגערופן, און אויך געוואלט קויפן זיין סחורה.

האט דער סוחר געזאגט צו רבי ינאי: דו דארפסט ניט מיין סחורה, ניט  
צו אזעלכע ווי דו פארקויף איד מיין סחורה. אבער אז רבי ינאי האט אים זייער  
געבעטן, האט ער זיך מטרירט געווען, ארויפגעגאנגען צו רבי ינאי, ארויסגענומען  
א ספר „תהלים״ און אנגעוויזן אויף דעם פסוק: „מי האיש החפץ חיים? —  
נצור לשונך מרע, סור מרע ועשה טוב“. דער מאן וואס וויל לעבן, דארף היטן  
די צונג פון שלעכטס, אפקערן זיך פון שלעכטס און טאן גוטס.

און דער מדרש זאגט, דערפאר האט משה געווארנט די אידן, דאס זאל זיין  
דער דין פון א „מוציא שם רע“, פון איינעם וואס רעדט לשון הרע, מען דארף  
נישט ליענען „מצורע“, נאר „מוציא-רע“.

דער מדרש ענדיגט, אז רבי ינאי האט געזאגט, אז ביז דעמאלס האט ער  
דעם דאזיקן פסוק (פון תהלים) נישט פארשטאנען, ערשט דער סוחר האט עס אים  
קלאר געמאכט. איז דאך באמת שווער צו פארשטיין די כוונה פון מדרש. וואס  
אזעלכעס האט דא דער סוחר געזאגט וואס רבי ינאי האט פלוצלונג אזוינס  
דערזען, וואס פריער האט ער עס נישט געזען?

אבער ווען מען פארטיפט זיך אין די ווערטער פון מדרש ווערט קלאר, אז  
לכתחילה האט רבי ינאי געמיינט, אז דער דאזיקער פסוק גייט אויף דעם, וואס  
וויל זיין אפגעהיטן פון רעדן לשון הרע, איז עס אים געווען קשה, ווייל אויב אזוי,  
טא וואס זשע האט שלמה המלך מחדש געווען אין „משלי“ מיט די ווערטער:  
„שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו“, ווער עס היט זיין מויל און צונג היט  
פון צרות זיין נשמה? איז דאך שוין דער דאזיקער געדאנק ארויסגעבראכט געווארן  
אין דעם פריער דערמאנטן פסוק אין „תהלים“?

אבער דער סוחר האט אים אנגעוויזן, אז שלמה'ס ווערטער באציען זיך צו  
אזעלכע, וואס האט נאך נישט גערעדט קיין לשון הרע, און דער פסוק אין תהלים  
גייט אויף דעם, וואס איז שוין נכשל געווארן און יא גערעדט לשון הרע, יענעם



גיט דוד המלך און עצה. ער זאל אויפהערן טאָן שלעכטס, ווי דער פסוק זאָגט  
באַלד : „סור מרע ועשה טוב“. קער זיך אָפּ פון שלעכטס און טו גוטס. און  
דאָס האָט רבי ינאי געמיינט, אַז ערשט נאָך דעם סוחר'ס דערקלערונג, איז  
אים קלאַר געוואָרן, אַז דער פסוק איז „תהלים“ באַצייט זיך אויף אַ מענטשן,  
וואָס איז שוין געוואוינט צו רעדן לשון הרע, און שלמה'ס ווערטער גייען אויף  
איינעם וואָס וויל זיך פאַרהיטן, ער זאל לכתחילה נישט קומען צו דעם חטא פון  
לשון הרע.



דער „זוהר“ זאָגט : „כל חובי עלמא הקב"ה מכפר עליהו בתשובה, בר  
מהווא לישראל בישא“. אויף אַלע זינד איז דער אויבערשטער מכפר, אַ חוץ אויף  
לשון הרע. אָבער ווער פון אונדז קאָן באמת זאָגן אויף זיך, אַז ער איז ריין פון דעם ?  
די גמרא זאָגט : „היכא דמי לישנא בישא“? ווי אַזוי דאַרף פאַרשטאַנען  
ווערן „לשון הרע“? ענטפערט די גמרא : כגון דאמר : היכא משתכח נורא ? בי  
פּלניא. ווען עמיצער גיט סתם אַזוי אַ זאָג : איר זוכט אפשר פייער ? איר קענט עס  
קריגן דאַרט ביי יענעם.

אייגנטלעך האָט ער דאָך גאַרנישט גערעדט קיין שלעכטס, טאָ פאַרוואָס  
פאַטראַכט עס די גמרא אַלס לשון הרע ? זאָגט רש"י : ווייל עס קען אויסגעטייטשט  
ווערן דורך די, וואָס הערן עס, אַז ביי „יענעם“ האָלט מען איין איין קאָכו,  
דעריבער איז דאַרט שטענדיק דאָ פייער, וואָס קאָן מיינען, אַז יענער איז אַזא  
פרעסער, אַז שטענדיק קאָכט מען דאַרט. דעריבער ווערט אפילו אַזא „אומשוך-  
דיקער“ זאָג פאַטראַכט אַלס „לשון הרע“ . . .



„ונתתי נגע צרעת“. און איר וועל ברענגען אַ פּלאַג פון צרעת. פרעגט  
דער מדרש : „מפני מה היסורין באים לעולם ?“ פאַרוואָס קומען יסורים אויף  
דער וועלט ? ענטפערט דער מדרש, מפני הפריות. צוליב די מענטשן וואָס  
זינדיקן, זיי זאָגן זיך פאַטראַכטן.

דער וויניפעגער רב רבי כהאַנאוויטש ז"ל, פלעגט דעם מדרש אַפט ציטירן  
אין זיינע דרשות. ווי לאַנג אַ מענטש פילט נישט קיין ווייטאַק, פלעגט ער  
אויסטייטשן, מעג ער אפילו זיין קראַנק, ווייסט ער נישט אַז ער איז קראַנק  
און גייט נישט צו קיין דאַקטאָר, במילא פאַרבעסערט ער נישט זיין לאַגע. דאָס  
זעלבע איז אויך אין „מחזות הנפש“, ווי לאַנג אַ מענטש ליידיט נישט, טראַכט  
ער נישט וועגן זיין כאַראַקטער און זיינע מידות, מאַכט ער נישט קיין חשבון  
הנפש, ערשט ווען עס קומען יסורים הייבט מען זיך אַז אַרומקוקען, וואו מען  
האַלט ערגעץ אין דער וועלט.

## אחר־מות, קרושים

אין דער סדרה „שמיני“ ווערט דערציילט, אז אהרנ'ס זין נדב און אביהוא זיינען געשטארבן, ווייל זיי האבן געבראכט פרעמד פייער פאר ג—ט, וואס ער האט זיי ניט באפוילד. אין דער היינטיקער סדרה ווערט אויך באטאָנט, אז זיי זיינען געווען צו נאָענט צו ג—ט: „בקרבתם לפני ה' וימותו“, דערפאר האט משה געדארפט וואַרענען זיין ברודער אהרן, אז ער זאל ניט טאן דאָס זעלבע, כדי ער זאל ניט שטארבן.

די גמרא אין „יומא“ גיט נאָך אַן אַנדערע סיבות, וואָס האָבן געפירט צו זייער טויט. זיי האָבן גע'פסק'נט א „הלכה בפני משה רבן“. די חכמים זאָגן אויך, אז דער עונש אין געקומען אויף זיי, ווייל זיי האָבן זיך איינגעקוקט אין ג—ט. ווי רש"י טייטשט אין פרשת „משפטים“, אויפן פסוק: „ויראו את אלקי ישראל“. און זיי האָבן געזען דעם ג—ט פון ישראל. זאָגט רש"י: „נסתכלו והציצו ונתחייבו מיתה, אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה, והמתין לנדב ואביהוא עד יום חנכת המשכן“.

זיי האָבן זיך איינגעקוקט אין ג—ט, און זיך פאַרשוּדדיקט מיטן לעבן, נאָר ג—ט האָט ניט געוואָלט שטערן די שמחה, וואָס די אידן האָבן זיך געפרייט מיט דער תורה, האָט ער צוגעוואַרט מיטן טויט פון נדב און אביהוא ביזן טאָג פון באַנייען דעם משכן.

רש"י'ס אויסדרוק: „נסתכלו והציצו“, דערמאָנט אונדז אין דעם מאמר פון דער גמרא „חגיגה“: „ארבעה נכנסו לפרדס — בן עזאי הציץ ומת, וכו'“, דאָס וועלן פאַרשטיין דעם ענין שכינה מוז פירן צו טירוף הדעת אָדער טויט. נאָר איין רבי עקיבא האָט זוכה געווען אריינצוגיין אין „פרדס“, און אַרויסצוקומען בשלום.

און וועגן רבי עקיבא'ן זאָגט דאָר די גמרא, אז משה רבנו האָט געזאָגט צום אויבערשטן: „יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי“ קאָן מען דאָר שוין דערפון האָבן אַ באַגריף, ווער רבי עקיבא אין געווען.



„השוכן אתם בתוך טמאתם“. וואָס ער רוט ביי זיי (ביי די אידן) אינמיטן פון זייערע אומרייניקייטן. די שכינה רוט צווישן די אידן אפילו אין זייער אומרייניקייט. ענלעך אין דער טייטש פון דער „פסיקתא“ אויפן פסוק: „ויעלו בית יוסף גם הם בית־אל וה' עמם“. און דאָס הויז פון יוסף, זיי אויך זיינען געגאַנגען קיין בית אל, און ג—ט איז געווען מיט זיי. זאָגט דערויף די „פסיקתא“, אפילו ווען די אידן זיינען געגאַנגען דינען די עבודה זרה, אפילו דאָ, אין ג—ט מיט זיי מיטגעגאַנגען.

דער מדרש רעדט אויך וועגן דעם אין דער היינטיקער סדרה: „מה שושנה זו, רוח צפונית מטה אותה כלפי דרום ורוח דרומית מטה אותה כלפי צפון, ואעפ"כ, לבה מכוון כלפי מעלה“. פונקט ווי די רויז, וואָס די ווינטן בייגן איר

אויף אלע זייטן, פונדעסטוועגן ווענדט זי איר האַרץ צו דער הויך, אַזוי אויך די אידן, וואו זיי זאלן זיך נישט געפינען, און וואס זיי זאלן נישט טאן, „לפן מכוון כלפי אביהם שבשמים“, זייער האַרץ איז געווענדט צו זייער פאטער אין הימל.

דער מדרש זאגט ווייטער: „מה שושנה זו ניכרת בין האומות“, אַזוי ווי די רויז, טיילט זיך אויס פון אלע אַנדערע געוויקסן, אַזוי טיילן זיך די אידן אויס פון אלע אַנדערע פעלקער. ווי האט אַ גרויסער רבי אַמאָל געזאָגט: מיט אלע חסרונות אונדזערע, האט נאך דער אויפערשטער נישט געפונען קיין בעסערע אומה ווי אידן.



„וכל אדם לא יהיה באוהל מועד, בבואו לכפר בקודש“, און קיין מענטש זאל נישט זיין אין אוהל מועד, ווען דער כהן גדול קומט מכפר זיין אין הייליקטום. דער „קהלת יצחק“ ברענגט אין נאָמען פון ווילנער שטאָט דיין, הרב ר' צבי הירש ז"ל אַ פיינעם טייטש אויף דעם דאָזיקן פּסוק: „לא יירא משום אדם, להגיד דרכו על פניו, ולא יחניף לשום אדם“, וזה שאמרו: „שלא יהיה שום אדם במחשבתו, בבואו לכפר בקודש“, ווען דער כהן גדול גייט טאן די הייליקע עבודה, טאר ער וועגן קיין מענטש נישט טראַכטן, נאר וועגן ג—ט אליין.

דאס זעלבע איז חל אויף אונדזערע היינטיקע גייסטיקע פירער, וועלכע זיינען באַשטימט צו טאן די הייליקע עבודה פון לערנען און מדרין זיין דעם כלל ישראל. אויך זיי טארן נישט האָבן קיין „מחשבות זרות“, צו וועלן עמיצן געפעלן ווערן אָדער חלילה חנפ'נען עמיצן. זייער גאַנצע מחשבה דאַרף זיין געווענדט צו ג—ט.

ריינדיק וועגן דעם ענין, זאגט ער ווייטער: אין פלוג קאן מען דאך פרעגן, וואס איז דער צוועק פון לערנען און מוסרן דעם עולם, אויב דער עולם וויל עס גאר נישט הערן? און נאך עפעס, מערסטנס פאסירט דאך אַזוי, אַז די, וואס מען דאַרף לערנען און מדרין זיין, קומען גאר אינגאנצען נישט, טא וואס זשע קומט ארויס פון רעדן צו די, וואס קומען יא, אַז מען דאַרף גאר רעדן בעיקר צו די, וואס קומען נישט?

דערויף גיט ער אַ צווייפאָכן ענטפער. די גמרא זאגט אין „בבא בתרא“: „המתחזיק בנכסי חברו, צריך בעל הקרקע לעשות מחאה בכל שלש שנים“ — אויב איינער פאַרנעמט דאס פאַרמעגן פון אַ צווייטן, דאַרף דער צווייטער לאָזן וויסן אין דער עפנטלעכקייט אלע דריי יאר, אַז דאס פאַרמעגן באַלאַנגט צו אים; אַזוי, אַז שפעטער, זאל יענער, וואס האָט פאַרנומען דאס פאַרמעגן, נישט קענען טענה'ן, אַז עס איז זיינס.

דאס זעלבע דאַרף טאן יעדער גייסטיקער פירער. מען דאַרף פון צייט צו צייט, כאַטש לאָזן וויסן עפנטלעך, ווי אַזוי אַ איד דאַרף זיך פירן. דאס, דאַרף געזאָגט ווערן, כדי דער עולם זאל נישט טענה'ן: מען האָט דאך אונדז אפילו נישט געזאָגט, אַז דאס וואס מיר טוען איז נישט ריכטיק.

אַזוי זאָגט אויך דער אויפערשטער צום נביא יחזקאל. „ודברת את דברי אליהם, אם ישמעו ואם יחדדו“, זאָלסט רעדן מיינע ווערטער צו זיי, סיי זיי וועלן הערן און סיי זיי וועלן פאַרמיידן.

און קעגן דעם, וואס מערסטנס קומט אויס צו רעדן, נישט צו די, צו וועלכע מען וואלט געדארפט רעדן, איז אויך פאראן דערויף א תירוץ, טאקע אין דערזעלבער גמרא. ווארום די הלכה איז דאך, אז „מחאה שלא בפניו הוי מחאה“, דער עיקר איז, אז דאס ריכטיקע ווארט זאל געזאגט ווערן, פריער צי שפעטער וועט עס האבן א ווירקונג און ס'וועט גרייכן אפילו די יעניקע, וואס זיינען נישט אנוועזנד.



וכל נפש אשר תאכל גבלה וטרפה — — — וטמא וכו'.“ און יעדער וואס וועט עסן גבלה אדער טריפה, זאל זיין אומריין. מערקט, אז עס שטייט נישט „וכל איש אשר יאכל“, יעדער מענטש, נאר יעדער נפש. זאגט דערויף דער רמב"ן, אז דער געדאנק איז, אז ווען א מענטש עסט נבילות וטריפות, ווערט נישט פלוז זיין גוף דערמיט אנגעגעסן, נאר אויך זיין נפש, זיין נשמה ווערט טמא, זיין גאנצער גייסטיקער מהות ווערט פאראומוויירדיקט.



אין פרשת „קדושים“ שטייען כסדר די דריי פסוקים: א) קדושים תהיו, ב) איש אמו ואביו תיראו, ג) אל תפנו אל האלילים, און צום סוף פון יעדן פסוק שטייט „אני ה' אלקיכם“. אט די דריי פסוקים, פלעגט זאגן ר' חיים וואלאזשינער ז"ל, גייען אויף דריי סארטן אידן.

צו דעם ערשטן סארט, צו די סאמע פרומסטע זאגט דער פסוק: „קדושים תהיו“, זייער פיין, כ'גיב אייך מיין הסכמה, אני ה'. צו דעם צווייטן סארט, צו די מיטלמעסיקע אידן, זאגט ווייטער די תורה: „איש אמו ואביו תיראו“, איר, וואס זייט נישט פרום, זייט כאטש מכבד אייערע עלטערן, האלט כאטש פון „כיבוד אב ואם“, וועל איך אויך זיין מיט אייך, אני ה'.

און צו דעם דריטן סארט אידן, וואס האלט גארנישט נישט פון אידישקייט, זאגט די תורה: „אל תפנו אל האלילים“ — דינט כאטש נישט די עבודה זרה, שמד'ט זיך נישט, וועט איר אויך פאררעכנט ווערן פאר אידן, אני ה' . . .



„לא תגנבו“, איר זאלט נישט גנב'ען. צום פארוואסן שעדלעכער רב ר' ברוך מרדכי, איז געקומען אז אלטער אנגעזעענער איד און געפרעגט, צי ער מעג אויספאהאלטן פון זיין ניט אידישן שותף א גרויס פארדינסט, פון וועלכן זיין שותף וועט זיך קיינמאל נישט דערוויסן. דאביי האט ער געגעבן דעם רב צו פארשטיין, אז צוליב זיין אנגעזעענקייט און בכבוד'יקן פלאץ וואס ער פארנעמט אין שטאט, האט ער א סך אויסגאבן אויף צדקה און וואילטעטיקע צוועקן. פון וועלכע זיין שותף דער גוי איז פטור.

ר' ברוך מרדכי האט אים אויסגעהערט און אים געענטפערט: אין „עשרת הדברות“ שטייט „לא תגנבו“, אין איינצאל, און אין דער היינטיקער סדרה שטייט ווידער דערזעלבער לאו אין מערצאל „לא תגנבו“. דאס קומט צו לערנען, אז דער איינצאליקער לאו, איז געזאגט געווארן פאר יעדען געווענלעכן אידן, אבער דער מערצאליקער לאו, פון דער היינטיקער סדרה, איז ספעציעל געשטעלט

געווארן, פאר אזא אנגעזעענעם אלטן אידן, ווי איר זייט, וועמען אלע אירצו, צו ווייזן, אז אויך אזא איד טאר נישט גנב'ענען.



„מאזני צדק, אבני צדק, איפת צדק והין צדק יהיו לכם, אני ה' אלקיכם, אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים.“ א ריכטיקע וואגשאַל, ריכטיקע וואגשטיינער, א ריכטיקע איפה (א מאַס פאַר תבואה), און א ריכטיקער הין (די מאַס פאַר וויין און אויל), זאל ביי אייד זיין, איד בין ה' אייער ג—ט, וואָס האָב אייד אַרויס-געצויגן פון לאַנד מצרים. זאָגט רש"י: „על מנת כן“, אויף דעם תנאי, האָט אונדז ג—ט אַרויסגענומען פון מצרים, כדי מיר זאלן האַנדלען ערליך און נישט אַפּפאַרן איינער דעם אַנדערן.

אידישקייט דריקט זיך נישט אויס בלויז אין דאווענען אדער לערנען, נאר עס דארף אַרומנעמען דעם גאַנצן מענטשן, אין אלע זיינע באַציאונגען צו די מיטמענטשן. אהבת הבריות, ליב האַפן מענטשן, ערלעכקייט אין האַנדל, דאָס וואָרט זאל זיין אַ וואָרט, אַ צוואַג זאל געהאַלטן ווערן. אַט דאָס און נאָך אַנדערע גוטע מענטשלעכע מידות, שטעלן מיט זיך פאַר דאָס, וואָס מיר רופן אידישקייט. אידישקייט איז באַזירט אויפן פרינציפ פון „קדושה“, אויפן פרינציפ פון „צדק“, נאר אזא אידישקייט איז דער יסוד פון אונדזער אמונה.



„ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי.“ און איד האָב אייך אַפּגעשיידט פון די אומות, צו געהערן צו מיר. זאָגט רש"י: „אם אתם מובדלים מהם, הרי אתם שלי, ואם לאו, הרי אתם של נבוכדנצר וחביריו.“ ג—ט זאָגט צו די אידן: אויב איר וועט זיין אַפּגעשיידט פון די אומות, וועט איר זיין מיינע, אויב ניט, וועט איר באַלאַנגען צו נבוכדנאָצר'ן און זיינע חברים, וועלן זיי איבער אייך הערשן. אויב איר ווילט ניט דעם ערש פון ג—ט, וועט איר טראַגן דעם עול פון די גוים.

די תורה מיינט ניט דערמיט צו זאָגן, אַז עס דאַרף זיין אַן אונטערשייד צווישן איד און נישט איד, בנוגע די געזעצן פון צדק און יושר, וועלכע פאַר פליכטן אַלעמען. די תורה האָט נישט געזאָגט: „לא תרצה בני עמד“, זאַלסט נישט מאַרדן קיין אידן, אַדער: „לא תגנוב את העברי“, זאַלסט נישט גנב'ענען פון קיין אידן, וואָרום אין דער הינזיכט, איז נישטאָ קיין אונטערשייד צווישן איד און נישט איד. אַבער די תורה פאַדערט פון דעם אידן, ער זאל זיך דערהייבן צו דער מדרגה פון „קדושה“, דורך צוגעבן ספּעציעלע געזעצן, וואָס פאַרפליכטן נישט די אַנדערע אומות. פונקט ווי די געזעצן פון „קדושה“ וואָס פאַרפליכטן די כהנים, פאַרפליכטן נישט דעם סתם אידן. דאָס איז דער געדאַנק פון דעם וואָס די תורה פאַדערט פון אידן, ער זאל זיין אַפּגעשיידט, דאָס ווערט שוין אויס-געדריקט אין דעם ערשטן פסוק פון דער היינטיקער סדרה: „קדושים תהיו“ — הייליק זאַלט איר זיין!

## א מ ו ר

„ויאמר ה' אל משה, אמור אל הכהנים — — — ואמרת אליהם". און ג—ט האט געזאגט צו משה'ן: רייד צו די כהנים און זאלסט זאגן צו זיי. פרעגט רש"י: פארוואס האט ג—ט איבערגע'חזר'ט זיין באפעל און געזאגט צוויי מאל די זעלבע זאך: „אמור ואמרת", זאג און זאלסט זאגן?

ענטפערט רש"י: „אמור ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים". דערפאר האט ג—ט איבערגע'חזר'ט צוויי מאל די זעלבע זאך, צו ווארענען די דערוואקסענע, זיי זאלן אכטונג געבן אויף די קלענערע, די עלטערן אויף די קינדער, יעדער דור זאל איבערגעבן די ירושה צום אינגערן דור. נאר אזוי ארום, מיטן כוח פון „אמור ואמרת", האבן מיר באוויזן דורכצוהאלטן דעם לאנגן ביטערן גלות, מיט אלע רדיפות און פארפאלגונגען.

דעם דאזיקן געדאנק, פון ווייטער שמידן די גאלדענע קייט פון אידישקייט, ווערט באזונדערס שיין ארויסגעבראכט דורכן ארץ ישראל'דיקן משורר, למדון, אין זיין בארימטער פאעמע „מסדה":

„לא נותקה עוד השלשלת,  
עוד נמשכת השלשלת,  
מני אבות אלי בנים,  
מני מדורות אלי מדורות,  
עוד נמשכת השלשלת" . . .

די קייט איז נישט איבערגעריסן געווארן. די גאלדענע קייט פון אידישקייט ציט זיך ווייטער. מיט איין האנט אויפן חבר'ס אקסל און אין דער צווייטער האנט די ספר תורה, אזוי פלעגן אונדזערע טאטעס און זיידעס טאנצן, און אזוי זיינען זיי תהומות אריבערגעשפרונגען, ביז עס איז געקומען די „אתחלתא דגאולה" צו וועלכער אונדזער דור האט זוכה געווען. לאמיר ווייטער שמידן די קייט, לאמיר זיך האלטן ביים „אמור ואמרת".



„כל איש אשר בו מום מזרע אהרן הכהן, לא יגש להקריב את אשי ה'." איטלעכער פון דעם זאמען פון אהרן הכהן, וואס אין אים איז דא א מום, זאל ניט גענענען מקריב צו זיין די פייערשאפער פון ג—ט.

כדי צו פארשטיין פארוואס א כהן א בעל מום, טאר נישט מקריב זיין קיין קרבן פאר ג—ט. קאן מען עס דערקלערן על-פי פשט און ע"פ סוד. דער רמב"ם ברענגט אין „מורה נבוכים", אז די סיבה פארוואס א כהן א בעל מום טאר נישט מקריב זיין קיין קרבן אין, ווייל דאס קען ארויסרופן ביים פאלק גרינגשעצונג. ווי די גמרא זאגט אין „שבת", אז צווישן די מעלות וואס עס פאדערן זיך, כדי די שכינה זאל אויף עמיצן רוען, איז איינס פון זיי, ער זאל זיין א גיבור, א שטארקער קער מענטש. צווישן די מעלות וואס ווערן גערעכנט ביי שאול'ן, ווערט דערציילט:

„ויגבה מכל העם משכמו ומעלה“. ער איז געווען העכער פון גאנצן פאלק פון זיין אקסל און ארויף. זעצן מיר דאך אז קערפערלעכע פאלקאמענקייט און שיינקייט שפילן גאר א גרויסע ראלע ביים פאלק.

דאס איז על-פי פשט. אבער „קבלה“ ספרים זאגן, אז יעדער גשמיות'דיקער אבר ביי א מענטשן, האט אויך אן ענלעכן אבר ברוח. פונקט ווי א מענטש האט א קערפערליך אויג, האט ער אויך א גייסטיק אויג, וואס דערמיט קען ער זען גייסטיקע ענינים. און יעדעס מאל, וואס א מענטש איז גורם א שאדן אין א פיזישן אבר, וואס איז א כלי פארן גייסטיקן אבר, שאדענט ער דערמיט אויך דעם אבר ברוח, וואס איז שוין מער נישט פעאיק אויפצונעמען „השראת השכינה“, און ווייל אויף א כהן דארף דאך רוען די שכינה בשעת העבודה, טאר ער נישט האבן קיין שום פגם בגשם און ברוח.



„אלה מועדי ה', מקראי קודש, אשר תקראו אותם במועדם“. דאס זיינען די צייטן פון ג—ט, די הייליקע צונויפרופונגען, וואס איר זאלט זיי אויסרופן אין זייער באשטימטער צייט.

דער „ספרא“ שטעלט זיך אפ אויפן אויסדרוק: „אשר תקראו אותם“, און ער דרשנ'ט: „קדושהו אנוסים, או שוגגין או מוטעים, מנין שהוא מקודש? — תלמוד לומר, אשר תקראו אתם, אתם אפילו מוטעים, אתם אפילו אנוסין, אתם אפילו שוגגים, אם קריתם אתם — מועדי, ואם לאו, אינם מועדי“.

נאכדעם ווי דער בית-הדין האט מקדש געווען דעם חודש, אפילו אונטער צוואנג, אפילו בטעות, איז דער חודש מקודש.

די גמרא זאגט אין „ראש השנה“: אין דער פרשה, וואו עס רעדט זיך וועגן „שור או כשב“, ווערט דריי מאל איבערגע'חזר'ט דער אויסדרוק „אותם“, און מיר ליינען עס „אתם“ (אטעס), אתם אפילו שוגגין, אתם אפילו מזידי, אתם אפילו מוטעין“. די גמרא וויל דערמיט זאגן, אז דער חכם פון יעדן דור, איז אזוי חשוב, ווי דער גרעסטער פירער ביי אידן, אין די אלטע צייטן.

די גמרא לערנט עס ארויס פון דעם פסוק: „ובאת אל כוהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם“, די תורה זאגט, אויב עס וועט דיר עפעס נישט זיין קלאר אין געזעץ, זאלסטו קומען צו די כוהנים פון שבט לוי, און צו דעם שופט וואס וועט זיין אין יענע טעג. פרעגט די גמרא, צו וואס האט די תורה געדארפט זאגן „אשר יהיה בימים ההם“, וואס וועט זיין אין יענע טעג, צו וועמען דען וועט ער גיין, ניט צו דעם וואס וועט זיין אין זיינע טעג?

נאר די תורה האט געמיינט דערמיט צו זאגן, אז דו דארפט זיך נישט רעכענען מיט קיינעם, נאר מיטן שופט, וואס וועט זיין אין דיין צייט; צו ווייזן דיר, אז יפתח אין זיין דור, איז אזוי גרויס ווי שמואל הנביא אין זיין דור.

און כדי צו באווייזן די וויכטיקייט פון אויספאלגן דעם באשלוס פון בית-הדין, וואס עקזיסטירט אין יעדער צייט, דערציילט די גמרא א באלערנדע פאסירונג פון דער צייט פון רבן גמליאל הנשיא פון יבנה.

צווישן רבן גמליאל הנשיא פון יבנה און רבי יהושע בן חנניה (וואס איז געווען דער גרעסטער חכם אין זיין צייט), פלעגן זייער אפט פארקומען סכסוכים

וועגן די פראגן פון „קידוש החודש“. פאסירט אמאל, אז רבי יהושע האט ניט מסכים געווען צו רבן גמליאל'ס חשבון, און לויט זיין (רבי יהושע'ס חשבון) איז אויסגעקומען, אז יום כפור פאלט אויס אין אז אנדער טאג, ווי רבן גמליאל האט באשטימט.

האט רבן גמליאל געשיקט א שליח צו רבי יהושע און אים באפוילן: „גוזרני עליך, שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות לפי חשבונך“. איר באפעל דיר, צו קומען צו מיר מיט דיין שטעקן און מיט דיין געזט, אין דעם טאג, וואס לויט דיין חשבון וועט דעמאלט אויספאלן יום כפור.

דערציילט די גמרא, אז כאטש ר' יהושע איז געווען זיכער, אז ער איז גערעכט, פונדעסטוועגן האט ער אויסגעפירט דעם נשיא'ס באפעל, און געקומען קיין יבנה אינ'ם טאג, ווען לויט זיין חשבון, איז דעמאלט געווען יום כיפור.

די גמרא פארענדיקט דערמיט, אז רבן גמליאל, דערזענדיק רבי יהושע'ן, האט ער זיך אויפגעשטעלט, און געקושט אים אין קאפ, זאגנדיק: „אשרי הדרו שהגדולים נשמעים לקטנים“. — וואויל איז צו דעם דור וואס די גרויסע הערן זיך צו. צו די קליינע . . .

רבן גמליאל האט דערמיט געמיינט צו זאגן, אז ער באטראכט רבי יהושע'ן אלס זיין רבין אין חכמה, דאך האט רבי יהושע זיך אונטערגעווארפן אונטערן נשיא, און אויסגעפירט זיין באפעל.



„ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, וגו'“. און איר זאלט אייך נעמען אין ערשטן טאג (סוכות), פרוכט פון א שיינעם בוים, און דער פסוק רעכנט ווייטער אויס די פיר מינים אויף וועלכע די חז"ל דרש'ענען, אז איין מין האט א טעם און א ריח, א צווייטער האט בלויז א טעם און נישט קיין ריח, א דריטער האט בלויז א ריח און נישט קיין טעם, און א פערטער האט נישט קיין טעם און נישט קיין ריח, נאר אז זיי זיינען אלע פארייניקט, זיינען זיי מכפר איינער אויפן אנדערן.

דערויף האט דער „חפץ חיים“ זצ"ל געזאגט, אז דער אתרוג, וואס איז אין זיין מדרגה העכער פון די אנדערע מינים, ווייל ער האט דאך א טעם און א ריח, סימבאליזירט דעם תלמיד חכם. ביים מקיים זיין די מצוה איז טאקע דער אתרוג פארייניקט מיט די איבעריקע מינים, אבער גלייך נאכדעם, טיילט ער זיך אפ באזונדער, און די איבעריגע מינים בלייבן פארייניקט . . .

א תלמיד חכם, א גייסטיקער פירער דארף וויסן זיין מדרגה. ווען ער דארף זיין מיטן עולם, און ווען נישט. ווי די גמרא זאגט: „תלמיד חכם, צריך שיהא בו, אחד משמונה בשמינית“. א תלמיד חכם דארף האבן אין זיך אביסל גאווה, און נישט זיין קיין גאנצער שמעלקע מיט יעדן עם הארץ, כדי נושא חן צו זיין ביי אלעמען.



## בהר - בחוקותי

אינע פון די עלטסטע פראבלעמען, וואס מאטערט די בעסטע מענטשלעכע מוחות, איז די פראבלעם פון א יושר'דיקער עקאנאמישער איינארדענונג פון דער געזעלשאפט, א פראבלעם וואס באשעפטיקט ביזן היינטיקן טאג, פיאזאפן, געזעצ-געבער, פאליטיקער און ווערט לעצטנס צוגעשפיצט צום שארפטן פונקט, צום — אטאם, וואס באדראט ממש דעם מענטשלעכן קיום.

פון איין זייט, סאציאליזם, קאלעקטיוויזם, קאמוניזם, און פון דער צווייטער זייט, קאפיטאליזם, אימפעריאליזם און נאציזם, ווי אזוי וועלן די קעגנגעזעצטע סיסטעמען קענען צוזאמען אנהאלטן אויף דער זינדיקער וועלט ?

וואס קען מען באמת טאן וועגן דעם גרויסן אומרעכט, וואס הערשט אויף דער וועלט ? ווי אזוי מאכט מען, אז עס זאלן נישט זיין קיין קלאסן פון גבירים און קבצנים ? פון עקספלאאטירער און עקספלאאטירטע, פון אונטערדריקער און אונטערדריקטע ?

איז טאקע וויכטיק צו וויסן, וואס זאגט אונדזער תורה וועגן דער דאזיקער פראבלעם. דעם ענטפער דערצו האבן מיר אין דער ערשטער פון די היינטיקע סדרות.

די תורה האט קודם-כל פראקלאמירט אלס ערשטן יסוד פון דער מענטשלעכער געזעלשאפט, דעם פרינציפ פון פרייהייט, „וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה“, און איר זאלט פראקלאמירן פרייהייט אין לאנד, פאר אלע אירע באוואוינער.

און אז דאס אמעריקאנער פאלק האט געוואלט אויסדריקן דעם תמצית פון דעמאקראטיע, אויף זיין פרייהייטס-גלאק, וועלכער געפינט זיך אין פילאדעלפיע, האבן זיי טאקע גענומען דעם פסוק פון דער סדרה „בהר“, און אים דארט אויסגעקריצט.

אבער די תורה האט געוואוסט, אז פרייהייט, דעמאקראטיע, מוז זיין באזירט אויף עקאנאמישע יסודות. אנדערש מיינט עס בלויז א מליצה. דעריבער האט די תורה גלייך באזארגט די מיטלען, וואס פירן צו דעם ציל.

„והארץ לא תמכר לצמיתות“. דאס לאנד, די ערד, טאר נישט פארקויפט ווערן אויף אייביק. דער ערשטער יסוד פון רייכטום, איז לאנד-באזיג, „לענד-אונערס“ — פריצים ; און אט קעגן דעם ערשטן יסוד פון רייכטום, האט די תורה דערקלערט קריג. די ערד קאן נישט פארקויפט ווערן אויף אייביק ; „כי לי הארץ“, ווייל די ערד איז ג-ט'ס אייגנטום, און דארף צעטיילט ווערן צו אלעמען גלייך.

דערנאך קומט דאס געזעץ פון „יובל“. ווען דאס לאנד גייט צוריק צו דעם, וואס האט עס, איז זיין נויט, פארקויפט. דאס יאר, ווען אלץ און אלע ווערן פריי ; „ושבתם איש אל אחוזתו, ואיש אל משפחתו תשובו“. און איר זאלט זיך אומקערן, איטלעכער צו זיין אייגנטום און איטלעכער צו זיין משפחה, זאלט איר אייך אומ-קערן. דער „הכתב והקבלה“ ווייזט אז, אז דאס ווארט „יובל“ שטאמט פון שרש „בלל“, אויסגעמישט, ווייל אין יובל-יאר, ווערן אלע קלאסן אויסגעמישט ; „והיה הקונה כמוכר, העבד כאדוניו, השפחה כגבירתה, חירות אחת ורשות אחת לכלם“.

עס זאלן זיין גלייך דער קויפער מיט דעם פארקויפער, דער קנעכט מיט זיין האַר, די דינסט מיט איר האַרינטע, איין פרייהייט און איין מאַכט פאַר אַלעמען.

אַזוי אַרום, איז דער „משפט אחד לכולם“ נישט בלויז אַ שיינע מליצה, נאָר עס איז באַזירט אויף פעסטע יסודות, וואָס מאַכן אוממעגליך, עס זאל זיך אַנזאַמלען צופיל רייכטום ביי איין קראַס, עס זאל ניט אריינפאַלן צופיל פאַרמעגן אין די הענט פון יחידים.



ווייטער האַט די תורה פאַרבאַטן — פראַצענט, וואָס איז ווידער אַמאַל איינער פון די הויפט-יסודות פון קאָפיטאַליזם. פון איין זייט וואַקסט דער קאָפיטאַל, און פון דער צווייטער זייט וואַקסט די אַרעמקייט, וואָס קאַן זיך קיינמאַל נישט אַרויס-פלאַנטערן פון דעם פראַצענט.

די תורה דערקלערט אויך קעגן דעם אַ קריג. אונדזערע חכמים זאָגן, אַז דער וואָס נעמט פראַצענט, וועט קיינמאַל נישט אויפשטיין קיין „תחית המתים“.

וועגן דעם ענין פראַצענטניקעס, ווערט דערציילט אין ספר „פון אַלטן אוצר“ אַ מעשה, וואָס האָט פאַסירט אין פּוּיזן, בשעת ר' עקיבא אייגער איז דאָרט געווען רב.

איינמאַל, איז דאָרט געשטאַרבן אַ געוויסער פראַצענטניק, וועלכער איז נאָך דערצו געווען אַ גרויסער קמצו, ווי די מערסטע פראַצענטניקעס. די חברה קדישא, ווי דער שטייגער איז, האָט זיך „געוואָשן“ צו אים, און פאַרלאַנגט פון די יורשים גאָר אַ היפשע סומע קבורה-געלט. זיינען די יורשים אַוועק מיט אַן אַנקלאַגע צו דער רעגירונג. האָט מען געשיקט רופן דעם רב, און געפאַדערט אַ דערקלערונג הלמאי מען פאַרלאַנגט אַזאַ גרויסע סומע, מער ווי ביי אַנדערע פאַרשטאַרבענע גבירים.

האַט ר' עקיבא אייגער געענטפערט: די זאָך איז גאַנץ איינפאַך. מיר אידן גלויבן אין תחית-המתים, אַז נאָכדעם ווי משיח וועט קומען, וועלן די מתים צוריק אויפשטיין פון די קברים; און היות ווי מיר דערוואַרטן יעדען טאַג משיח, קומט אויס, אַז דער קבר וואָס יעדער בר-מינו באַקומט פון דער חברה קדישא, איז נאָר לפי ערה, אויף אַ קורצער צייט, איז וויבאַלד אַזוי, פאַדערט מען נישט קיין סך געלט.

דאָ אַבער האַנדעלט זיך וועגן אַזאַ איינעם, וועלכער איז ביים לעפן געווען אַ פראַצענטניק, און וועגן „מלוי ברבית“ זאָגן אונדזערע חכמים: „אין להם חלק לעולם הבא“, אַז די דאָזיקע לייט וועלן ניט אויפשטיין קיין תחית המתים, הייסט דאָר עס, אַז דער קבר איז פאַר אים אַן אייביקער קבר, דעריבער וויפיל מען נעמט איז אַלץ ווייניק. . . .



„אני ה' אלקיכם, אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלקים“, איד בין אייער ג—ט, וואָס האָב אייד אַרויסגענומען פון לאַנד מצרים, אייך צו געבן דאָס לאַנד כנען, אייך צו זיין צום ג—ט.

זאָגט דערויף דער „ספרא“: „מכאן אמרו כל בן ישראל היושב בארץ ישראל, מקבל עליו עול מלכות שמים, וכל היוצא לחוץ, כאילו עובד עבודה זרה“.

דער מלבי"ם גיט נאך צו, צו די דאזיקע ווערטער: „כי קישור אלקותו עמהם, תלוי בשיבת הארץ, ששם השכינה, והיא הארץ הנבחרת לנבואה ולקדושה, ארץ אשר ה' דורש אותה תמיד“.



אין דער צווייטער סדרה, וואס מען לייענט היינט, ווערט געזאגט: „אם בחקותי תלכו“, אויב איר וועט גיין אין מיינע חוקים (געזעצן), טייטשט רש"י: „שתהיו עמלים בתורה“, איר זאלט זיך מי געבן צו לערנען תורה. אזוי טייטשט אויך דער „ספרא“: „מלמד, שהמקום מתאוה שיהיו עמלים בתורה“. דער אויבערשטער גלוסט צו דעם, אז די אידן זאלן זיך מיען אין דער תורה.

דער „חפץ חיים“ זצ"ל טייטשט מיט דעם איין די ווערטער וואס מיר זאגן ביים סיום פון א מסכתא. מיר זאגן: „אנו עמלים והם עמלים, אנו עמלים ומקבלים שכר, הם עמלים ואינם מקבלים שכר“. מיר מיען זיך און קריגן שכר, „זיי“ אבער מיען זיך, און קריגן נישט קיין שכר. פרעגט דער „חפץ חיים“, וואו איז עס געזען געווארן אזא זאך, אז איינער זאל טאן פארן צווייטן אז ארבעט, און מען זאל אים נישט באצאלן? טא וואס זשע ווערט געמיינט מיט דעם וואס מיר זאגן, זיי מיען זיך און קריגן נישט קיין שכר?

נאר דער געדאנק פון די ווערטער איז גאר אן אנדערער. דער שטייגער איז, אויב מען באשטעלט למשל ביי א שניידער א בגד, און דער שניידער ארבעט א גאנצן טאג און מאכט נישט פארטיק דעם בגד, קריגט ער דאך נישט באצאלט, עס אינטערעסירט דאך נישט דעם, וואס באשטעלט, ווי לאנג דער שניידער האט געארבעט, ווייל ער איז דאך מושווה געווארן פאר אויפנייען דעם בגד, און נישט פאר דער צייט פון דער ארבעט, דערפאר, ווען דער שניידער זאל אפילו ארבעטען א גאנצע וואך, און נישט פארטיק מאכן דעם בגד, וועט מען אים נישט באצאלן. אנדערש איז אבער מיט דער מי און ארבעט, וואס מען גיט אוועק אויף לערנען תורה. מעגן מיר נישט פארשטיין דעם ענין וואס מיר לערנען, אפילו ווען די ארבעט איז נישט פארטיק, קריגן מיר שכר פון ג—ט, פאר יעדער מינוט וואס מיר האבן זיך געמיט אין דער תורה. און דאס איז דער טייטש וואס רש"י זאגט: „שתהיו עמלים בתורה“, גיין אין ג—ט'ס געזעצן, מיינט, מיען זיך אין דער תורה.



„ואם תלכו עמי קריי“, און אויב איר וועט גיין מיר דערווידער, וועל איך גיין אייך דערווידער, מיט גרימצארן. דער „אבן עזרא“, דער רשב"ם און דער רמב"ם איז זיין „אגרת“, טייטשן „קריי“ פון שרש „קרה“. אויב איר וועט מיין שטראף באטראכטן ווי א „מקרה“, א צופאל, און נישט ווי א שטראף פון ג—ט, דאן וועט דער אויבערשטער חלילה גיין מיט די אידן „בחמת קריי“, ביז זיי וועלן סוף-כלי-סוף איינזען, אז עס איז נישט קיין צופאל . . .



„וכל מעשר בקר וצאן, כל אשר יעבר תחת השבט, העשירי יהיה קודש לה“.  
און איטלעכער מעשר פון די רינדער און שאף, פון אלץ וואס גייט אונטער דער

רוט, זאל דער צענטער זיין הייליק צו ג-ט. עס ווערט געבראכט אין די „חסידישע אוצרות“ אין נאָמען פון ר' שמשון אַסטראָפּאָלער, אַז פון דעם פסוק איז אַ ראיה, אַז עס איז ריכטיק דעם אר"י הקדוש'ס מיינונג, אַז רבי עקיבא האָט פאַרנומען צווישן די „עשרה הרוגי מלכות“ דאָס אָרט פון דער שכינה.

כידוע, ווערט אין די כתבי האר"י אַרויסגעפּרענגט דער געדאַנק, אַז די עשרה הרוגי מלכות האָבן געהאַט אין זיך די נשמות פון די שבטים, וואָס האָבן פאַרקויפט יוספ'ן, און זיינען דערפאַר מן השמים פאַרמשפּט געוואָרן צו אַזאַ גרויזאַמען טויט, אַלס שטראַף פאַרן פאַרקויפּן אַן אייגענעם ברודער.

איז דאָד אייגנטלעך דער ענין אַביסל קשה, בעת מכירת יוסף זיינען דאָד ניט געווען מער ווי ניין שבטים, פאַרוואָס זשע זיינען צען צדיקים פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט ?

ענטפּערט אויף דעם דער אר"י : היות די ניין ברידער, די שבטייה, האָבן בעת'ן פאַרקויפּן יוספ'ן געמאַכט צווישן זיך אַ חרם, קיינער זאָל ניט דערציילן זייער פאַטער יעקב'ן, און כדי משלים צו זיין דעם מנין, האָבן זיי מצרף געווען די שכינה, האָט דערפאַר דער צענטער פון די „הרוגי מלכות, רבי עקיבא, פאַר-טראַטן דאָס אָרט פון דער שכינה.

און פון דעם דאָזיקן פסוק פאַשטעטיגט זיך די מיינונג : „כל אשר יעבר, די ניין הרוגי מלכות, תחת השבט, וואָס יעדער איז דאָ אַלס פאַרטרעטער פון אַ שבט, העשירי — דער צענטער, רבי עקיבא, יהיה קודש לה' — ער איז אומ-געקומען אַלס פאַרטרעטער במקום השכינה.





במדבר

**במדבר**

## ב מ ד ב ר

דער חומש „במדבר“ איז געווינדמעט דער צייט, וואס אידן זיינען געווען אין מדבר.

די היינטיקע סדרה הייבט זיך אן מיט די ווערטער: „וידבר ה' אל משה במדבר סיני“ און ג—ט האט גערעדט צו משה'ן אין מדבר סיני. פרעגט דער מדרש: „למה במדבר סיני? פארוואס אין מדבר סיני? זאגט דער מדרש, כדי צו לאזן וויסן, אז ווער עס מאכט ניט הפקר זיין „איד“ ווי דער מדבר, קאן ער ניט דערווערפן די תורה; דערפאר איז געזאגט געווארן „במדבר סיני“.

ענלעכעס זאגט די גמרא אין ברכות: „אין דברי תורה מתקיימין, אלא במי שממית עצמו עליה“ די תורה האט נאר א קיום ביי דעם, וואס איז גרייט מפקר צו זיין דאס לעבן פאר איר.



במדבר סיני“ — פרוץ סמאלענסקין, דער טעארעטיקער פון אידיש נאציא-נאליזם, באהאנדלט אין זיין בוך „עם עולם“, דער אייגנארטיקן כאראקטער פון אידישן פאלק, בנוהג שבעולם, ווי אזוי פירט זיך א פאלק? צו ערשט דערווערפט מען א באדן אונטער די פיס, א לאנד. דערנאך שאפט מען א רעגירונג, געזעצן, א קאנסטיטוציע, דערנאך הייבט זיך אן אנטוויקלען די קולטור פון פאלק א. א. ו. ביי אונדז אבער, איז אלץ געגאנגען קאפויר: צו ערשט האבן מיר געקראגן א קאנסטיטוציע, די תורה. נאך איידער מיר האבן געהאט א לאנד, איידער מיר האבן נאך געהאט א באדן אונטער די פיס, האבן מיר שוין געהאט אלע געזעצן וועגן יעדער זאך. איידער מיר זיינען געווען פארזארגט מיט א דאך איבערן קאפ, האבן מיר שוין עוסק געווען אין קולטור.

א מאדנע פאלק, מאדנע אין אלע הינזיכטן. סיי דער אופן ווי מיר זיינען געווארן א פאלק, אין דער פרעמד, סיי אונדזער עקזיסטענץ וואס איז העכסט אומנאטירלעך, און סיי אין אופן, ווי מיר האבן געקענט דורכגיין דעם שרעקלעכן „מדבר העמים“, במשך פון קרוב צוויי טויזנט יאר, און ענדליך געפונען דעם וועג צוריק אהיים . . .

און איצט, זעען מיר „עין בעין“, ווי די ווערטער פון גרויסן נביא ירמיהו ווערן פארווירקלעכט פאר אונדזערע אויגן, טאקע די נבואה וועגן דעם „מדבר“ און דער „גאולה“:

„כה אמר ה': מצא חז במדבר, עם שרידי־חרב, הלך להרגיעו ישראל“ אזוי האט ג—ט געזאגט: געפונען האט לייטזעליקייט אין מדבר, דאס פאלק פון שווערד פארבליבן, גיי נעם ארויס ישראל'ן.

דאס ווארט „מדבר“ דארף געטייטשט ווערן „גלות“, אזוי ווי יחזקאל זאגט: „והבאתי אתכם אל „מדבר העמים“, ווערט דאך געמיינט, אז ג—ט וועט די אידן ברענגען אין גלות אריין, צווישן די פעלקער.

„להרגיעו“, דארף פארשטאנען ווערן, ווי „להוציא“, אזוי ווי אין (ישעיה נ"א) : „ומשפטי לאור עמים ארגיע“. דער נביא לאזט אונדז וויסן, אז השי"ת האט זיך דערבארעמט אויף די פון „שווערד פארבליבענע“ אין גלות, און גייט ארויסנעמען ישראל'ן און ברענגען אים אהיים.

„במדבר סיני“, דערמאנט אונדז אויך א צווייטע נבואה פון זעלבן נביא, וואו ער באזינגט די וואנדערונגען פון די אידן אין מדבר :

כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריד, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה. אזוי האט ג—ט געזאגט : איך געדענק דיר דעם חסד פון דיין יונגט, די ליבשאפט פון דיין כלה-צייט ; דיין גיין נאך מיר אין דער מדבר, אין א לאנד ניט געזייט.

די דאזיקע שילדערונג איז אנגעלאדנט מיט אזוי פיל ראמאנטיק, אז עס פארקאפט דעם אטעם, און צינדט די פאנטאזיע . . .

און ווי הערליך איז דער אויסדרוק פון נביא הושע : „כענבים במדבר, מצאתי ישראל“. ווי וויינטרויבן אין מדבר, האב איך געפונען ישראל. די פאנטאזיע ווערט אנגעצונדן און מאלט אונדז גלייך א פידד, ווי עס בלאנדזשעט אן איינזאמער מענטש אין דעם זאמדיק הייסן מדבר, הונגעריק און פארשמאכט. ער זוכט עפעס, מיט וואס צו דערקוויקן זיין הארץ, און פלוצלונג דערזעט ער אן אַאזיס מיט רייפע זיסע וויינטרויבן . . . און ער שטילט זיין הונגער און דורשט.

דער מדרש זאגט : „כשהיו ישראל נוסעים, היה הארון מקדים לפניהם, והיו שני ניצוצות של אש יוצאים מתוך בדי הארון, ושורפים לפניהם את הנחשים ואת העקרבים והורגים שונאיהם של ישראל“. ווען די אידן האבן געוואנדערט אין מדבר, איז דער ארון קודש, די תורה, געגאנגען פאראויס, און צוויי פונקען פייער, וואס זיינען געקומען פון די „שטאנגען פון „ארון“, פלעגען פארברענען די שלאנגען און שקארפיאנען, און אלע אידישע שונאים.

דעם שרעקלעכן מדבר זיינען די אידן דורכגעגאנגען נאך מיטן כוח פון דער תורה, מיט דעם „ארון קודש“, וואס איז געגאנגען פאראויס. מיט דעם כוח זיינען זיי בייגעקומען אלע זייערע שונאים.

אויך דעם „מדבר-העמים“, דעם לאנגן פיטערן גלות, האבן די אידן דורכ-געשפרייזט מיטן כוח פון „כה אמר ה'“. נאך מיט דעם כוח האבן מיר אויסגעהאלטן צוויי טויזנט יאר „מדבר-גלות“, און דערלעבט די גרינדונג פון דער אידישער מדינה.



„איש ראש לבית אבותיו הוא“. צוזאמען מיט משה'ן און אהרן'ען האבן געדארפט זיין די הויפטן פון יעדן פאטער-הויז, די ראשי-קהל, די פירער פון דער געמיינדע. מפרשים טייטשן, אז דער יחוס זאל זיין אן אייגענער, און נישט באנוגענען זיך מיט יחוס אבות, דעם יחוס דארף מען אנהויבן פון זיך אליין. דאס מיינט „ראש לבית אבותיו הוא“.

עס ווערט דערציילט, אז אין צאנז, איז געווען א ראש הקהל, אויף וועלכן מען פלעגט מורמלען, אז ער האט שיטערע פינגער, און איז נישט זייער נזהר אין קהליש געלט. איינמאל איז געקומען צו פארן אין שטעטל א גרויסער גביר,



וועלכער האט מנדב געווען פארן בית המדרש גאר א היפשע מטבע; דער ראש הקהל אבער, האט זיך געמאכט נישט וויסנדיק, און האט דאס געלט אראפגעלאזט צו זיך אין קעשענע. אז דער עולם איז דערפון געוואויר געווארן האט זיך אנגעהויבן א „ויצעקוו“, מען איז געקומען מיט א גוואלד צו רבי חיים צאנזער:

— סטייטש רבי, אזא זאך ? !

— זייט וויסן, האט זיי רבי חיים געענטפערט — אז אויף יענער וועלט איז פאראן א באזונדער שטול אין גן עדן פאר „ראשי-הקהל, וואס זיינען עוסק „בצרכי ציבור באמונה“; אבער עד היום שטייט דער שטול ליידיק, קיינער איז נאך אויף אים נישט געזעסן, ווילט איר, אז עס זאל אויף אים זיצן דוקא דער צאנזער ראש-הקהל ? . . .



„ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה“. אין די „חסידישע אוצרות“ ווערט געברענגט א גוט ווארט אין נאמען פון ראדוינער רבין, ר' גרשון העניך ז"ל. די לווים זיינען דאך אין דערזעלבער פרשה, גלייך ווי די אידן, געבאטן געווארן וועגען משכן, טא פארוואס זאגט ניט די תורה אויך ביי זיי: „ויעשו הלוויים ככל אשר צוה ה' את משה? — ווייזט פונדאנען אויס, אז „כלי-קודש“, קומט שווערער אז צו טאן „כאשר צוה ה'“, ווי פשוטע אידן. ביי איינפאכע אידן איז לייכטער צו פועלן, זיי זאלן טאן און אויפפירן זיך „כאשר צוה ה'“, ווי ביי די לווים, די „כלי קודש“ . . .

אן ענלעך ווערטל פלעגט זאגן ח. נ. ביאליק. אויפן פסוק: „את ה' אלקיך תירא“, דרשנ'ט דאך רבי עקיבא: „לרבות תלמידי חכמים“; פלעגט עס ביאליק פאראפראזירן אזוי, „לרבות“, עס קומט מרבה צו זיין, אז א תלמיד חכם מעג אויך מורא האבן פאר ג—ט . . .



וימת נדב ואביהוא לפני ה' — — — ובנים לא היו להם“. און נדב און אביהוא זיינען געשטארבן פאר ג—ט — — — און קיין קינדער האבן זיי ניט געהאט. איז שווער צו זען דעם צוזאמענהאנג צווישן דעם אנהייב און סוף פון פסוק, ווארום פון די ווערטער „ובנים לא היו להם“, קומט דאך אויס, אז ווען זיי וואלטן יא געהאט קינדער, וואלטן זיי ניט באשטראפט געווארן, כאטש זיי האבן מקריב געווען „אש זרה“?

ענטפערט דערויף דער „כרם צבי“ מיטן פסוק: פוקד עוון אבות על בנים“. א סך מאל ווערט דער עונש אריבערגעטראגן אויף די שפעטערע דורות, דערפאר דערקלערט דער פסוק, פארוואס נדב און אביהוא זיינען באלד באשטראפט געווארן. ווייל „ובנים לא היו להם“, ווייל קיין קינדער האבן זיי ניט געהאט.

## נ ש א

„נשא את ראש בני גרשון“. נעם אויף די צאל פון די קינדער פון גרשון. פרעגן מפרשים: גרשון איז דאך געווען דער בכור, פארוואס זשע האט מען פריער געציילט קהת'ן? נאר ווייל די קינדער פון קהת האבן געטראגן דעם ארון, איז וועלכן ס'האט זיך געפונען די תורה, האט מען זיי געציילט פריער, צוליב דעם כבוד פון דער תורה. די „בני קהת“ זענען געווען חשובער, ווייל זיי זיינען געווען די טרעגער פון דער תורה.



אזוי האט זיך געפירט ביי אידן ביז דער לעצטער צייט. דער פון תורה, דער תלמיד חכם, האט שטענדיק פארנומען דעם ערשטן פלאץ אין אידישן לעבן. דעם גרעסטן כבוד האט מען אפגעגעבן דעם תלמיד חכם. דאס איז אין גייסט פון דער תורה. אזוי זאגט אויך די גמרא: „ממזר תלמיד חכם, קודם לכהן גדול עם הארץ“. ליידער זיינען מיר לעצטנס אוועק פון „רוח התורה“, דערפאר שפיגלט עס זיך אפ אין אונזער באציאונג צו די לומדי התורה.



„צו את בני ישראל, וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש“. באפעל די קינדער פון ישראל זיי זאלן ארויסגיין פון לאגער איתלעכן מצורע און איתלעכן פלוסיקן און איתלעכן, וואס איז אומריין. זאגט דער מדרש: ביז וואנעט ס'איז ניט אויפגעשטעלט געווארן דער משכן, זיינען די אומריינע געווען אויסגעמישט מיט די ריינע, איצט אבער, אז דער משכן איז אויפגעשטעלט און די שכינה רוט צווישן די אידן, מוז יעדער מצורע און טמא אפגעשיידט ווערן.

מיר וואלטן עס זיכער היינט אויך געמעגט טאן, ארויסווארפן פון אונדזער מחנה יענע אלע מצורעים און טמאים, וואס פארפעסטן אונדזער מחנה. מען דארף זיי נישט אנרופן ביים נאמען, יעדער איד קאן זיי. באזונדערס אויפן אמעריקא קאנער קאנטינענט פלאדיען זיי זיך אין אַ גאנץ היפשער צאל, און זיי דרינגען אריין אין אלע ריכטונגען פון אידישן לעבן.

עס וועט קומען אטאג, ווען מיר וועלן זיך מוזן נעמען צו דעם אומאנגע-נעמען ענין פון אויסרייניקן אונדזער מחנה און דורכפירן דעם באפעל פון ארויס-שיקן אלע מצורעים און טמאים פון אידישן לאגער, כדי די שכינה זאל רוען צווישן אונדז, כדי עס זאל זיין „והיה מחנך קדוש“.



ואיש את קדשיו לו יהיו, איש אשר יתן לכהן לו יהיה“. און די געהייליקטע זאכן פון איתלעכן, זאלן געהערן צו אים. וואס עמיצער וועט געבן צום כהן, זאל געהערן צו אים.

טייטשט דער „חפץ חיים“ זצ"ל : כל איש ואיש מפעולותיו שעושה, מאומה לא ישא בעמלו, ורק עניני הקדושה שקיים בגופו בעודו בחייו, המה יהיו לו לנצח אתו בחברותו.

פון דער גאַנצער האַרעוואַניע וואָס מען האַרעוועט בלייבט גאַרנישט, דאָס איינציגע וואָס מען קען רעכענען אַלס פאַרמעגן, איז דאָס ביסל קדושה און צדיקות, וואָס אַ מענש דערווערפט זיך ביים לעבן, דאָס איז דער אמתער פאַרמעגן, דאָס איז זיינס.

ווי דער מדרש ברענגט דעם משל פון איינעם, וואָס האָט געהאַט דריי פריינד, איינעם וועלכז ער האָט זייער ליב געהאַט, אַ צווייטן וואָס ער האָט אויך ליב געהאַט, און אַ דריטן וועלכז ער האָט אַמווייניקסטן ליב געהאַט. און איז אַ געוויסן טאָג, ווען מען האָט אים פלוצלונג גערופן צום משפט פאַרן קעניג, איז ער געווען זייער דערשראָקן. איז ער קודם כל אַוועק צו זיין בעסטן פריינד, אָבער יענער האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעטרייסלט פון אים, דער אַנדערער פריינד איז נאָר מיטגעגאַנגען ביז צום טויער, אָבער דער דריטער, אויף וועלכז ער האָט אַמ-ווייניקסטן געהאַפּט, איז מיט אים מיטגעגאַנגען צום קעניג, זיך איינגעשטעלט פאַר אים, פאַרטידיקט און אַרויסגעראַטעוועט אים פון אַ שווערער שטראַף.

דער נמשל איז, ווען אַ מענטש שטאַרפט, גייט זיין פאַרמעגן נישט מיט מיט אים, זיין פרוי און קינדער גייען מיט ביז צום קבר, אָבער די גוטע מעשים, וואָס אַ מענטש טוט, זיי און נאָר זיי, גייען מיט אויך נאָכן טויט און זיינען מלמד זכות אויף אים.

און דאָס איז דעריבער דער טייטש : „קדשיו לו יהיו“, דאָס איז זיינס, „אשר יתן לכהו“, וואָס מען גיט אויף צדקה, אויף אויסצוהאַלטן מוסדות התורה, וואָס מען גיט דעם כהן, דאָס ווערט פאַררעכנט פאַר זיינס . . .



„איש או אשה כי יפליא לנדור נדר נזיר, להזיר לה“, דער „אבן עזרא“ טייטשט דעם אויסדרוק „יפליא“ פון וואָרט „פלא“ אַ וואונדער, ווייל עס איז דאָך באמת אַ וואונדער, אַז אַ מענטש זאל זיך פרייוויליק אַפּזאָגן פון די תענוגי העולם. ווען די מערסטע מענטשן זיינען אריינגעטאן „ראשם ורובם“ אין אַלע תאוות און פאַרגעניגנס פון עולם הזה, און דאָ נעמט גאָר אַ מענטש און זאָגט זיך אָפּ צו געניסן פון די תענוגי העולם, דעריבער דאַרף אַזאַ מענטש באַטראַכט ווערן אַלס אַ וואונדער-מענטש.



„כה תברכו את בני ישראל, אמור להם“. אַזוי זאַלט איר בענטשן די קינדער פון ישראל, זאָגט צו זיי. זאָגט דער „ספרי“ : אין לי אלא ברכה לישראל, ברכה לגרים מנין ? — תלמוד לומר : אמור להם. פון די צוויי ווערטער : „אמור להם“, לערנען מיר אַרויס, אַז די ברכה באַצייט זיך אויך אויף גרים. וועגען דעם, ווי ווייט דער אויפערשטער האָט ליב גרים, ווערט געבראַכט אין מדרש, אויף דער היינטיקער סדרה, אַ הערלעכער משל.

אַ מלך האָט געהאַט אַ סטאַדע שאַף און ציגן, איז איינמאַל אין דער סטאַדע אריין אַ הירש, און ער פלעגט כסדר מיטגיין מיט די שאַף און ציגן. האָט דער

מלך זייער ליב געהאט דעם הירש, און ער פלעגט זאגען צו זיינע פאסטוכער, היט מיר אפ דעם הירש, זוכט אויס פאר אים גוטע פאשע א. א. ו. האבען די פאסטוכער געפרעגט דעם מלך: האר, זע נאר וויפל שעפסן און ציגן דו פארמאגסט, און דו זארגסט זיך אזוי נאר וועגן דעם הירש?!

האט דער מלך זיי געענטפערט: שאף און ציגן איז זייער שטייגער אזוי, צו פאשן זיך אין פעלד און שלאפן אין געהעפטן. הירשן שלאפן אבער אין דער מדבר, עס איז נישט זייער שטייגער צו לעפן צווישן שאף, דארפן מיר נישט זיין דאנקבאר דעם הירש, וואס האט איבערגעלאזט דעם מדבר און געקומען לעפן מיט די שאף?

אזוי אויך מיט גרים, וואס לאזן איבער זייער פאלק, היים און פאמיליע און נעמען אן דעם אידישן גלויבן.

דערפאר האט זיי דער אויבערשטער ליב.



„וישם לך שלום“.—ט זאל דיר באשערן שלום. רבי חנינא סגן הכהנים טייטשט דעם פסוק: וישם לך שלום בביתך. גאט זאל דיר באשערן שלום אין דיין הויז. דאס דערמאנט אונדז אין דעם, וואס ר' יוחנן זאגט, אין נאמען פון ר' שמעון בן יוחאי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם, יותר ממלחמת גוג ומגוג. שלעכטע קינדער, זיינען פאר א מענטשנס הויז ערגער ווי די מלחמה פון גוג ומגוג. אייגענע שונאים זיינען ערגער, ווי די מחנות פון גוג ומגוג, וואס אין זייער צייט וועט זיין שרעקליך צו לעפן אויף דער וועלט.

ר' חנינא זאגט דעריבער, אז די ברכה פון שלום, דארף קודם־כל חל זיין אויף דער אייגענער היים. די גמרא לערנט עס ארויס פון דוד'ן, וואס נאכדעם ווי ער איז אנטלאפן פאר אבשלומען, האט ער אויסגעשריען: ה' מה רבו צרי! א ג—ט, ווי פיל זיינען מיינע שונאים! און ביי דער מלחמה פון גוג ומגוג שטייט נישט דער אויסדרוק.

כדי צו האפן גוטע קינדער, דארף מען זיך פארדינען ביי ג—ט, ס'איז נישט אפהענגיק בלויז פון גוטער דערציאונג, ס'איז אויך און בעיקר, ג—טס ברכה, נאטירליך דארף מען געבן די קינדער א גוטע דערציאונג, אבער צו דער דערציאונג דארף מען זוכה זיין צו דער ברכה, אז מען זאל האפן שלום אין דער אייגענער היים.

# ל פ כ ו ד ש ב ו ע ז ת

## די „מאגנא קארטא“ פון דער מענטשלעכער ציוויליזאציע

היינט, דעם ערשטן טאג שבועות, ליענען מיר אין דער תורה די פרשה אין „יתרו“, וואו עס ווערט געשילדערט דער אַקט פון „קבלת התורה“. די „עשרת הדבֿרות“, וואָס זיינען געגעבן געוואָרן צו משה'ן אויפן באַרג סיני, דעם ערשטן טאָג שבועות, שטעלן מיט זיך פאַר דאָס העכסטע און נאָבלסטע, וואָס עס איז פאַראַן אויף דער וועלט.

דער מדרש זאָגט, אז ג—ט האָט פאַרגעלייגט די תורה צו אַ סך פעלקער, אָבער קיינער פון זיי האָט ניט געוואָלט די תורה. דער מדרש דערציילט, אז ג—ט האָט זיך געווענדט צו עשו'ס קינדער. האָבן זיי אים געפרעגט: „וואָס שטייט אין דער תורה?“ האָט ער זיי געזאָגט: „לא תרצח“, זאָלסט ניט הרגענען, האָבן זיי געזאָגט: אונדזער טאַטע האָט אונדז געבענטשט מיט דער ברכה „ועל חרבך תחיה“ — זאָלסט לעבן אויף דיין שווערד. איז ג—ט געקומען צו עמוז ומואב, האָבן זיי אויך געפרעגט: „וואָס שטייט דאָרט געשריבן?“ האָט ג—ט געזאָגט: „לא תנאף“, האָבן זיי זיך גלייך אַנטזאָגט, און דאָס זעלבע האָט פאַסירט מיט נאָך אַנדערע פעלקער, ביז ג—ט איז געקומען צו די אידן, האָבן זיי גלייך אויסגעשריען: „נעשה ונשמע“, מיר וועלן אַלץ טאָן און אַלץ אויספאַרן. און נישט נאָר האָבן די אַנדערע פעלקער נישט געוואָלט מקבֿל זיין די תורה, נאָר זיי האָבן די אידען פיינד געקראָגן דערפאַר, וואָס זיי האָבן די תורה יאָ מקבֿל געווען. אַזוי זאָגט די גמרא: „למה נקרה הר סיני, שממנו ירדה שנהא לעובדי כוכבים, ולמה נקרא „הר חורב“ שירדה חורבה לעובדי כוכבים.“ די גמרא געברויכט דאָ דעם וואַרטשפּיל „סיני — שנאה“, כדי אַרויסצו־ברענגען די סיבה פון שנאת ישראל. פון באַרג סיני איז געקומען די שנאה פון די שונאי ישראל צו די אידן. פון באַרג סיני, וואָס הייסט אויך חורב, איז געקומען דער חורבן אויף דער געצנדינערשער וועלט.

די געצנדינערשע וועלט, וואָס איז געבויט אויף רויב, מאַרד און זנות, איז אַ דם שונא פון דער אידישער תורה. דערפאַר איז זי אַ דם שונא דעם פאַלק פון דער תורה. דערפאַר רודפן זיי אונדז ביזן היינטיקן טאָג.

\* \* \*

דער באַרדיטשעווער רב ר' לוי יצחק ז"ל, דער בעל „קדושת לוי“ זאָגט: אז דערפאַר הייסט דער היינטיקער יום־טוב „זמן מתן תורתנו“, און נישט „זמן קבלת תורתנו“, ווייל נאָר דעמאָלט איז געווען „זמן הנתנה“, די צייט ווען די תורה איז געגעבן געוואָרן, אָבער מקבֿל זיין די תורה איז שטענדיק צייט . . . נאָך פלעגט ר' לוי יצחק זאָגן, בשעת מתן תורה, איז זי געגעבן געוואָרן צו אַלעמען גלייך, אָבער מקבֿל געווען, האָט יעדער איינער לויט זיין כוח השגה.

\* \* \*

ווינען כל העם יחדו . . . כֿף אשר דבר ה' נעשה. האָט געענטפערט דאָס גאַנצע פאַלק אינאיינעם און געזאָגט: אַלץ וואָס ג—ט האָט גערעדט, וועלן מיר טאָן. וואָס מיינט דאָ דער אויסדרוק „אינאיינעם“?

זאגט דער ווילנער גאון: די אידן האבן דערמיט געענטפערט משה'ן, און טאן וואס ג—ט האט גערעדט אין נאר מעגלעך דאן, ווען די אידן וועלן זיין אינאיינעם, אבער נישט צעזייט און צעשפרייט אין אלע גלותן . . .



„וירא העם וינועו, ויעמדו מרחוק“. און ווי דאס פאלק האט עס געזען, אזוי האבן זיי געציטערט, און זיי זיינען געשטאנען פון דער ווייטן. דער רבי ר' שמחה בונם פון פשיסכע פרעגט דערויף, פארוואס עפעס זיינען די אידן נאך מתן תורה געשטאנען פון דער ווייטן, מער ווי פאר „מתן תורה“?

נאר דער תירוץ איז, נאכדעם ווי די אידן האבן זוכה געווען צו דער הויכער מדרגה פון „וירא העם“, איז זיי האבן געזען . . . האבן זיי ערשט פארשטאנען, ווי ווייט זיי זיינען פון השגת ה', און דאס איז דאך די העכסטע מדרגה צו וועלכער א בשר ודם קאן דערגרייכן, „תכלית הידיעה שלא נדע“, דער הויפט צוועק פון וויסן איז, מען זאל וויסן, אז מען ווייסט נישט . . .



לויט דער לערע פון די מקובלים, דארף די תורה דינען ווי א „כתובה“ צווישן ג—ט און די כנסת ישראל. אזוי זאגט אויך דער נביא „הושע“ אין נאמען פון ג—ט: „וארשתיך לי לעולם“, און איד וועל דיר פארקנסן צו מיר אויף אייביק. דער בונד צווישן ג—ט און די כנסת ישראל, איז אן אייביקער. ר' ישראל נאג'ארה, דער דיכטער און מקובל פון זיבעצענטן יארהונדערט, דער מחבר פון „יה רבון עלם ועלמיה“, האט פארפאסט א פיוט לכבוד „קבלת התורה“, מיט נאמען „כתובה“, וואס מען פלעגט עס זאגן שבועות.



ביי די קאראאיימער פאלט אויס שבועות תמיד אין א זונטאק, ווייל זיי טייטשן ווי די צדוקים האבן געטייטשט דעם פסוק: „ממחרת השבת“, אז מען האט גע- דארפט מקריב זיין דעם „עומר“ זונטיק, דעם ערשטן זונטיק אין פסח, אזוי ארום מוז שוין אויך שבועות אויספאלן אין א זונטיק.

די קאראאיימער זאגן אויך, און נאר זיי זיינען די ריכטיקע בני ישראל, די אמת'ע יורשים פון משה רבינו, אבער די אידן האבן קיין רעכט נישט צו רופן זיך משה'ס יורשים, און זיי זיינען עלטער פון די אידן. וועגען דעמדאזיקן ויכוח איז ארומ- געגאנגען א לעגענדע אין ווילנע, אז איינמאל האבן די קאראאיימער גערופן די אידן צו אן עפענטלעכן דיספוט, כדי צו באווייזן, אז זיי זיינען די אמתע יורשים פון משה'ן. מצד די אידן האט אנטויל גענומען דער באקאנטער ווילנער תלמיד חכם ר' מיילע, אויף וועמען נאמען עס איז געווען א קלויז אין ווילנע.

דערציילט די לעגענדע, אז דער פוילישער קעניג איז געווען אנוועזנד ביי דעם דיספוט. און אז ר' מיילע האט געקראגן דאס ווארט, האט ער אנגעוויבן מיט דעם: „אונדזער מסורה זאגט, ווען משה רבינו איז צו „מתן תורה“ אראפ פון בארג סיני מיט די לוחות אין די הענט, האט ער נישט געפונען זיינע שיד, וואס ער האט זיי דארט איבערגעלאזט פון פריער, אונטן ביים בארג. ווייסט

איר ווער עס האבן די שיד צוגעגנב'עט? — די קאראאימער, און מיט גנבים וויל איך נישט האבן קיין ויכוח.

האבן זיך די קאראאימער שטארק באליידיקט און זיך גענומען קאכן, וואס הייסט. האבען זיי געשריען — זיינען דען דעמאלט קאראאימער געווען אויף דער וועלט? . . .

דער קעניג, הערנדיק די געשיכטע, האט זיך הארציק צעלאכט. עס איז שוין קלאר געווען פאר אים ווער עס זיינען די אמתע יורשים פון משה רבינו.



און איצט, אז מיר זיינען טאקע די אמתע יורשים פון משה רבינו, דארפן מיר דאך באמת לערנען די גרויסע ירושה וואס משה האט אונדז איבערגעלאזט: „תורה צוה לנו משה מורשה“ — די תורה האט אונדז משה באפוילן, א ירושה פאר דער איינזאמלונג פון יעקב. היינט, אין דעם גרויסן יום טוב שבועות, דער יום טוב פון „מתן תורה“, דארפן מיר לערנען און ליב האבן אונדזער תורה, און נאך מער דארפן מיר פאראינטערעסירן אונדזערע קינדער, אז זיי זאלן קענען די תורה, ווייל אהן תורה וועלן מיר חלילה דא קיין קיום נישט האבן. ווי האט געזאגט ר' יוסף, ווען נישט דאס וואס האט מיך געמאכט צו לערנען תורה, זיינען דאך פאראן אין גאס הונדערטער מענטשן, וואס רופן זיך מיט מיין נאמען, מיט וואס וואלט איך זיך דען אויסגעצייכנט?

אזוי זאגט דער פסוק: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים“. און אפילו דעמאלט, ווען זיי וועלן זיין אין דעם לאנד פון זייערע פיינד, וועל איך זיי ניט פאראכטן און וועל זיי ניט פאראומוויירדיקן.

ווערט דערויף געבראכט אין „תורת כהנים“: „וכי מה נשתייר להם לישראל שלא נגעלו ושלט נמאסו, והלא כל מתנות טובות שניתנו להם נטלו מהם? מה נשתאר להם? — זה ספר תורה, שאם לא היה קיים לישראל לא היו משונים מאומות העולם“.

וואס מיינט עס, אז ג—ט וועט אונדז נישט אינגאנצן פארמיאוסן און פאראומוויירדיקן? וואס איז אונדז דען געבליבן פון אונדזער רומפולער פארגאנג-גענהייט? איז דער ענטפער דערויף, די תורה. כ"ז זמן מיר האלטן זיך נאך ביי דער תורה, זיינען מיר טאקע מארטירער, אבער אין דערזעלבער צייט זיינען מיר אויך, די טרעגער פון די העכסטע אידייען, פון משיחיות און וועלט דערלייזונג, פון דעם גרויסן אידעאל פון „והיה באחרית הימים“.

נאך מיטן כוח פון דער תורה וועלן מיר בלייבן דאס אייביקע פאלק, וואס וועט די גרעסטע פעלקער באאיינפלוסן. דאס איז דער זין פון דעם היינטיקן יום טוב שבועות.

## רוּת

„ושם האישי אלימלך“. רבי מאיר היה דורש שמות, רבי מאיר האט אויס־געטייטשט יעדן נאָמען באַזונדער: פאַרוואָס האָט ער געהייסן אלימלך? ווייל ער פלעגט זאָגן: אלי תבא מלכות! איך דאַרף ווערן אַ מלך. ער האָט געשטרעבט צו פירערשאַפט, צו הערשאַפט אין זיין שבט.

ושם אשתו נעמי, דרשנ'ט רבי מאיר, שהיו מעשיה נאים ונעימים, אירע מעשים זענען געווען שיינע און אַנגענעמע.

„ושם שני בניו“: מחלון וכליון. זאָגט רבי מאיר, על שם סופם, צוליב זייער סוף, שנמחו מן העולם, ווייל זיי זיינען אָפגעווישט געוואָרן פון דער וועלט. „שם האחת ערפה“. איין שנור האָט געהייסן ערפה. פון „ערף“, אין אידיש נאָקן. ווייל זי האָט געוויזן איר שוויגער דעם נאָקן, און אומגעקערט זיך צוריק צו אירע אייגענע, צו די מואבים.

ושם השנית רות. און דער נאָמען פון דער צווייטער שנור איז געווען רות, פון „רעות“, ווי עס וואָלט געשטאַנען „רצון“, ווייל זי האָט געטאָן דעם רצון פון גאָט. אַנדערע טייטשן רות פון שרש „רוה“, ווייל פון רות איז אַרויסגעקומען דוד המלך, וועלכער האָט אַנגעזעטיקט דעם אויבערשטן מיט תהילים ותשבחות.



„בתי, אל תלכי ללקט בשדה אחר“, אַזוי האָט בועז געזאָגט צו רות, טאָכ־טער מיניע, זאָלסט ניט גיין קלייבן אין אַן אַנדער פּעלד. זינט בועז האָט די איינ־פאָכע ווערטער אַרויסגעזאָגט, האָבן זיי געקראָגן פליגל, און זייער מיינונג איז גע־וואָרן שטאַרק אויסגעברייטערט. גיי ניט טאָכטער, קלייבן אין אַנדערע פּעלדער, קאָן זיך אויך באַציען צו אונדזערע היינטיקע אידישע טעכטער, וואָס ווייסן נעבעך נישט, אַז די שענסטע תבואה וואָקסט אין אונדזערע אייגענע פּעלדער. די אידישע טעכטער, די צוקונפטיקע מאַמעס פון אידישע דורות, האָבן עפּעס צו לערנען פון די דערמאָנטע ווערטער.

דער מדרש טייטשט די דאָזיקע ווערטער: „לא יהיה לך אלקים אחרים על פני“. גיי נישט טאָכטער נאָך די פּרעמדע געטער, די פּרעמדע קולטורן. „עיניך בשדה אשר יקצורוּן“. זאָגט דער מדרש, הויב אויף דייענע אויגן צו די סנהדרין, צו די אידישע חכמים, צו די וואָרט־זאָגער פון אידישן פּאָלק: מען דאַרף נישט גיין בעטלען נדבות צו פּרעמדע, ווען מען איז אַליין רייך און מען האָט אוצרות אומ־שאַצבאַרע.



„ישלם ה' פעלך ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלקי ישראל, אשר באת לחסות תחת כנפיו“. זאָל גאָט באַצאָלן דיין טואונג, און דיין שכר זאָל זיין פאַר־פולט פון ג—ט, דעם ג—ט פון ישראל, וואָס דו ביזט געקומען זיך באַשיצן אונטער זיינע פליגלען.

זאָגט דער מדרש: אמר ר' חסא, אשר באת לחסות תחת כנפיו, איז דאָך באמת קשה וואָס האָט דאָ ר' חסא מחדש געווען? ער זאָגט דאָך איינגטלעך דאָס זעלבע וואָס דער פסוק זאָגט?



ענטפערט דערויף דער פינסקער רב, ר' אלעזר משה הלוי איש-הורוויץ ז"ל, אז ר' חסא וויל דא באווייזן, אז דאס וואס דער פסוק זאגט צוויי מאל „שלם“, איין מאל „ישלם ה' פעלך“, און דאס צווייטע מאל „ותהי משכרתך שלמה“, איז נישט איין זאך.

וואָרום בועז זאָגט דאָך פריער: „הוגד, הוגד לי כל אשר עשית את חמותך“, דאָס איז איין זאָך. דערנאָך זאָגט ער: „ותעזבי אביך ואמך“ און אזוי ווייטער. דאָס איז די צווייטע זאָך, דערפאַר צוויי מאל „הוגד, הוגד“. איז פאַר דער ערשטער זאָך זאָגט דער פסוק: „ישלם ה' פעלך“, און די ווערטער: „ותהי משכרתך שלמה“, זאָגט ר' חסא, אז דאָס איז פאַר דער צווייטער זאָך: אשר באת לחסות תחת כנפיו . . .

---

## ב ה ע ל ו ת ך

„אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות“ . אנטקעגן דעם פנים פון דער מנורה, זאלן לייכטן די זיבן ליכט. זאגט דערויף די גמרא אין מנחות : מלמד שהיו מצדדין פניהם כלפי נר אמצעי. און די גמרא אין מגילה דערקלערט עס נאך מער : מלמד שמצדד פניהם כלפי נר מערבי, ונר מערבי כלפי שכינה. דאס מיינט, אז די ליכט פון ביידע זייטן, זיינען געווען גענייגט צום מערבליכט, און דאס מערבליכט האט געדארפט זיין גענייגט, אין דער ריכטונג פון דער שכינה.

אונדזער אמונה, אונדזער תורה, אונדזער האפנונג, אלץ איז פארבונדן מיט ליכט און ליכטיקייט. דאס ערשטע וואס ג—ט האט ארויסגעזאגט, איז געווען „יהי אור“ עס זאל זיין ליכט. און אז דער נביא ישעיה, מאלט א הערליך בילד, וועגן דער אידישער צוקונפט, דריקט עס זיך ווידער אויס אין ליכט. „והלכו גוים לאורד“ . און פעלקער וועלן גיין פאר דיין ליכט. און אז דוד המלך זינגט, וועגן יענעם גרויסן טאג ווען ד' מלך, זעט ער עס אויך אין דער פארם פון ליכט : „אור זרוע לצדיק“, א ליכט וועט זיך אויסשפרייטן פארן גערעכטן. דער אויבערשטער אליין, ווערט באצייכנט אלס „אורו של עולם“, דאס ליכט פון דער וועלט.

אונדזער שבת און אונדזער יום טוב, הייבן מיר אן מיט ליכט־בענטשן. דערפאר סימבאליזירט די מנורה, אונדזער אמונה. די גמרא מיינט אבער צו זאגן, אז נישט נאר די תורה, נישט נאר אונדזער רעליגיעזע לעבן, דארף זיין גענייגט כלפי שכינה, נאר אלץ וואס ווערט באצייכנט מיט ליכט : אונדזער וויסן, אונדזער שכל, אונדזער חכמה, אלץ דארף זיך קאנצענטרירן ארום דעם „פני המנורה“; אין דער ריכטונג פון דער שכינה. ראשית חכמה יראת ה'. אז יראת ה' ווערט די חכמה פארוואנדלט אין רשעות, וואס זוכט בלויז צו אונטערדריקן און פארניכטן און חרוב צו מאכן.

וויסן, קולטור און חכמה קענען נאר דאן געדייען און פירן צום מענטשלעכן גליק, ווען ס'איז אלץ גענייגט „כלפי שכינה“, ווען ס'איז דא א ג—ט אין הארצן. אז דער עבודה שבלב, אז דעם פונק, איז וויסן און קולטור, דאס שעד-לעכסטע כלי זיין, וואס וועט פירן צום חורבן פון דער וועלט.



ריינדיק וועגן דער מנורה, גיט עס דער מדרש צו פארשטיין מיט א משל : למה הדבר דומה? צו וואס איז עס געגליכן, — צו א מלך, וואס האט געהאט א פריינד. האט אים דער מלך געזאגט : זאלסט וויסן, אז איך וויל ביי דיר עסן, גרייט מיר צו א סעודה. איז געגאנגען דער פריינד (וועלכער איז נישט געווען קיין רייכער מאן) און צוגעגרייט געוויינלעכע כלים, א פשוטן טיש, פשוטע לייכטער א. און וו. ווי דער פריינד האט דערזען דעם מלך אנקומען, און זיינע דינער טראגן פאר אים, גאלדענע מנורות, האט ער זיך זייער פארשעמט, און באהאלטן אלץ וואס ער האט צוגעגרייט. אז דער מלך איז אריינגעקומען צום פריינד און נישט געטראפן קיין זאך צוגעגרייט, האט ער זיך פארוואונדערט

און געפרעגט: האב איך דיר דען נישט געזאגט, אז איך וויל ביי דיר עסן, פארוואס האסטו גארנישט צוגעגרייט? האט אים דער פריינד דערציילט, אז זעענדיק זיין כבוד, האט ער זיך פארשעמט, און באהאלטן אלץ.

האט דער מלך געשווארן, אז ער וועט זיך נישט באנוצן מיט די כלים, וואס די דינער האבן געבראכט, און אלס צייכן פון ליבשאפט, וועט ער נאר באנוצן די כלים פון זיין פריינד. אזוי אויך דער אויבערשטער, וואס איז אינגאנצן ליכט, זאגט צו די אידן, זיי זאלן אים אנצינדן א ליכט — די מנורה, ווייל דער אויבער-שטער האט ליב די אידן. \* \* \*

„ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני, חותן משה“: און משה האט געזאגט צו חובב דעם זון פון רעואל, דעם מדיני, משה'ס שווער. משה האט געבעטן זיין שווער, ער זאל מיטגיין מיט די בני ישראל, און דערפאר וועט ער אים פאר-גיטיקן.

זאגט דערויף א גוט ווארט מר. ה. וואלאפסקי, איז זיין בוד „פון אייביקן קוואל“: עס ווייזט אויס, אז ביים ערשטן באזוך, האט מען יתרו'ן אויפגענומען פיל שענער.

דאס בלייבט ביי אונדז א נאטירליכע זאך, א גוי וועלן מיר שטענדיק אויפ-נעמען מיט באנקעטן און לויב געזאנגען, איבערהויפט א גלח, א „רעווערענד“, ווען ער זאגט אונדז א גוט ווארט, און לויבט אונדזער גלויבן. מיר וועדן אזעלכן אפגעבן מער כבוד, ווי אונדזערע אייגענע גדולים. דעריבער ווייזט אויס, אז ביים צווייטן באזוך, איז שוין יתרו געווען א איד, און מען האט אים שוין קיין באג-קעטן נישט געמאכט, און אויך נישט געגעבן קיין צוויי פרשיות, פובליסיטי, ווי ביים ערשטן באזוך, אלס כהן מדין.

דאס איז געזאגט בדרך הלצה, אבער ווי טרעפליך און שניידיק זענען די ווערטער.

עס איז א שוואכקייט ביי אידן, נושא חן צו זיין ביי די גוים. וואס די גוים זאגן און טוען, איז ביי אונדז די נארמע. אונדזערע גדולים, מעסטן מיר לויט די גויעשע גדולים. אלץ וואס מיר טוען, זוכן מיר שטענדיק זייער הסכמה. היינט ווער שמועסט א באנקעט, א אידישע שמחה, מוז דאך באשיינט ווערן פון „מורנו ורבנו הגוי“ . . . \* \* \*

„וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו“: און משה האט געהערט דאס פאלק וויינען משפחות-וויין. פרעגט דער מדרש: וואס איז עפעס געווען אזוי גרויס זייער פארלאנג צו האבן פלייש? האבן זיי דען נישט געהאט קיין בהמות? עס שטייט דאך בפירוש אין דער תורה: ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד? נאר, זאגט דער מדרש, מכאן אמר ר' שמואל, לא בשר היה שנתאוו, אלא „שאר בשר“. נישט קיין פלייש האבן זיי געוואלט, נאר משה זאל זיי לאזן זיך פירן, אויפן זעלבן אופן ווי פריער, פאר מתן תורה, ד. ה. זיי זאלן קענען פירן אן אומריין פאמיליע-לעבן.

אזוי זאגט דער „ספרי“: מלמד שהיה אדם נושא את אחותו ואחות אביו ואחות אמו, ובשעה שאמר להם משה לפרוש מן העריות, היו מצטערים. פריער

פלעגט איינער חתונה האבן מיט זיין שוועסטער, מיט זיין פאטערס אָדער מוטערס שוועסטער, און אַז משה האָט עס פאַרבאַטן, האָבן זיי זיך מצער געווען, און דאָס איז דער טייטש „בוכה למשפחותיו“, זיי האָבן געוויינט משפחות־ווייזן. דאָס איז געווען דאָס געווייזן . . .

ווייטער דערציילט אונדז די סדרה : אַז דער אויבערשטער האָט דערפאַר די אידן באַשטראַפֿט, און אַ סך זיינען אומגעקומן, און דאָס פּלאַץ וואו מען האָט זיי באַגראָבן האָט מען גערופֿן „קברות התאווה“, ווייל דאָרט האָט מען באַגראָבן דאָס פּאַלק, וואָס האָט געגלוסט. וואָלט דאָר אַייגענטלעך דאָס אַרט געדאַרפֿט הייסן „קברות המתאווים“, פאַרוואָס האָט מען עס גערופֿן „קברות התאווה“ ? זאָגן דערויף חסידישע ספרים, אַז דערפאַר האָט עס געהייסן „קברות התאווה“, ווייל דאָרט איז באַגראָבן געוואָרן די „תאווה“ . . .



„והאיש משה ענו מאד“. און דער מאָן משה איז געווען זייער און ענו. די תורה דערציילט אונדז, אַז משה איז געווען אַ באַשיידענער מענטש, מער פון אַלע מענטשן אויף דער ערד.

רש"י טייטשט : „שפל וסבלן“. געווען ביי זיך נידעריק און געקענט אַלץ סובל זיין, אַ געדולדיקער מענטש.

אַלע מצוות דאַרף מען מקיים זיין מיט כונה, פלעגט זאָגען דער קאַצקער רבי זצ"ל, אַ חוץ די מצוה פון עניוות . . .

וועגן דער מצוה פון עניוות לערנט אונדז רבי לויטס פון יבנה : „מאד מאד הוי שפל רוח“. זאָלסט זיין זייער זייער באַשיידן. און אַזוי זאָגט אויך די גמראַ אין עירובין : כל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו, וכל המגביה עצמו הקב"ה משפילו. כל המחזיר על הגדולה — גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה — גדולה מחזרת אחריו.

אַז אַ מענטש יאָגט זיך נאָך גדולה, אַנטלויפט זי פון אים, און פאַרקערט : אויב אַ מענטש אַנטלויפט פון גדולה, יאָגט זי אים נאָך.

דער „ספרי“ זאָגט אויפן פסוק „והאיש משה ענו מאד“ — עניו פּדעתו. מען מיינט נישט, אַז משה איז געווען אַן ענו, איז קערפּערלעך זיך, ווייל מיר זעען דאָר, אַז ער האָט געפירט מלחמות און באַזיגט פעלקער, ער איז אויך געווען זייער רייך. נאָר דאָ ווערט געמיינט פּדעתו. איז זיין געדאַנק.

דעם עניו עניוות, דאַרף מען נישט שלעכט פאַרשטיין. פאַראַן צייטן ווען מען טאָר נישט אַרויסווייזן קיין עניוות, ווען עניוות פירט צו חורבן און אומגליק. ווי די גמראַ זאָגט : ענותנותו של ר' זכריה בן אבכולוס החריבה את ביתנו . . .

פאַראַן צייטן, ווען מען מוז זאָגן ווי הלל הזקן האָט געזאָגט : „אם אני כאן — הכל כאו“, נישט אַלע מאַל איז עניוות אַ מעלה. ווען עס האַנדלט זיך וועגן וויכטיקע כלל זאַכן, וועגען אידישקייט אָדער ענלעכע ענינים, טאָר מען נישט זיין קיין עניו. אַז עניו דאַרף מען זיין פּדעה, נישט דענקען וועגן זיך צופיל. נישט זאָגן : קבלנ דעתי, ווען עס קען זיין, אַז דער צווייטער איז גאָר גערעכט. נישט האַלטן פון זיך, אַז „אני ואפסי עוד“, אין דעם זיך, ווערט געמיינט, עניוות.

## ש 5 ח

איז דער היינטיקער סדרה, ווערט דערציילט וועגן די „מרגלים“ און זייערע זינד. ווי משה האָט געשיקט צוועלף אידן, די פירער פון די שבטים, אויסצווען דאָס לאַנד כנען, און ברענגען אַ באַריכט. זיינען די „מרגלים“ צוריק געקומען, און דערציילט: אַז די מענטשן פון לאַנד כנען זיינען ריזן, און די שטעט זיינען שטאַרק באַפעסטיקט, און עס איז אַ גרויסער ספק, אויב די אידן וועלן קענען אייננעמען דאָס לאַנד.

אייגנטלעך איז נישט אַזוי קלאַר, פאַרוואָס די „מרגלים“ ווערן באַצייכנט אַלס „רשעים“, און פאַרוואָס איז זיי געקומען אַזוי שווער צו פאַשטראַפֿן? דער רמב"ן פּרעגט טאַקע: וואָס האָבן זיי דען אַזוינס געזאָגט, האָבן זיי דען נישט דערציילט דעם אמת? האָט דען נישט משה אליין געזאָגט, „אתה עובר את הירדן, לבא לרשת גויים גדולים ועצומים ממך“? איז דען די זינד פון „עגל“, נישט געווען אַ גרעסערע, און דאָ האָט ג—ט מוחל געווען די זינד פון עגל, און פאַרוואָס האָט ער בשום אופן נישט געוואַלט מוחל זיין, די זינד פון די „מרגלים“?

די גאַנצע פּאַסירונג מיט די „מרגלים“ מאַכט מער דעם איינדרוק פון אַ טרויעריקן עפיזאָד, איידער אַ גרויסע זינד. דאָ אָבער האָט די תורה געשאַפֿן פון דעם עפיזאָד אַ שטאַרקע און מעכטיקע דראַמע, וואו עס קומט בולט צום אויס-דרוק, דער דעפיטיזם פון „דור המדבר“.

די זינד פון די „מרגלים“, איז נישט באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן געלויבט און איבערגעטריבן דעם כוח פון שונא, נאר אין דער זעלבסט דערני-דעריקונג, איז דער אייגענער פּחדנות, וואָס שפּילט זיך גלענצנד אָפּ אין די ווערטער: „ונהי בעינינו כחגבים“. און מיר זיינען געווען ווי היישעריקן, אין אונדזערע אויגן. זיי האָבן זיך אַזיין קליין געמאַכט, ווייל טיף אין זייער אונטער-פּאַוואַסטזיין זיינען זיי נאָר געווען קנעכט, מיט אַ קנעכטעשער נשמה, וועלכע זיינען גרייט געווען, זיך צוריקצוקערן קיין מצרים, איידער גיין קעמפּן פאַר פּרייהייט.

קנאַבל, ציבעלעס, פיש, ווען אפילו מיט באַגלייטונג פון שמוציקע זידל-ווערטער, און אפילו קלעפּ, זיינען אַלץ געווען בעסער, איידער איינצושטעלן דאָס לעבן, פאַר אַן אייגן לאַנד.

אַט דאָס איז געווען דער חטא פון „דור המדבר“. די זינד פון די „מרגלים“, וואָס דאַרף באַצייכנט ווערן אַלס בגידה, פאַרראַט, איז געווען אַ סך אַ גרעסערע זינד, איידער די זינד פון עגל.

ענלעכעס געפינען מיר ביי שאול, און באַזונדערס אינטערעסאַנט איז דער ענטפּער פון גאון אויף דער קשיא: „שאל באחת ודוד בשתים?“ דער גאון זאָגט דערויף, אַז שאולס זינד, איז געווען אַ גרעסערע, ווייל ער האָט געזינדיקט קעגן דער מלוכה, קעגן פּאַלק.

ווען מען פארטראכט זיך איבער דער „מעשה המרגלים“, און מען פאר-  
 גלייכט די אויפפירונג פון „דור המדבר“ מיט דעם באפרייאונגס קאמף, וואס  
 עס פירט דאס אידישע פאלק, היינט צו טאג אין אידישן לאַנד, קאן מען ערשט  
 אנהייבן צו פארשטיין, פארוואס אונדזער דור, האט זוכה געווען צו דער „אתחלתא  
 דגאולה“. נאר דורך אזא פאראלעל, ווערט בולט די גרויסקייט פון אונדזער יוגנט,  
 וואס לעבט און שטארבט, אין קאמף פאר ארץ ישראל, עס איז דאך אומ'באשרייב-  
 צעד די גבורה פון אונדזער יוגנט. זייער מוט, זייער גלויבן, זייער בטחון און  
 נצח ישראל, זייער קידוש השם. דאס אלץ פאסירט דאך היינט צו טאג, פאר  
 אונדזערע אויגן ממש, דארפן מיר ניט שטאלץ זיין מיט דער דאזיקער יוגנט?  
 קען זיך דען עמיצער אין גלות, גאר פארגלייכן מיט זיי?

שרייבנדיק די דאזיגע שורות, קומט מיר אויפן זינען אן אינטערעסאנטער  
 עפיזאד, וואס איז באזונדערס אקטועל צוליב דער פטירה פון גערער רבין זצ"ל.  
 ווען דער רבי איז צום ערשטן מאל געקומען קיין ארץ ישראל, איז אים הרב קוק  
 זצ"ל אנטקעגן געפארן. אריינקומנדיק אין ירושלים, האט זיך דער רבי געקלאַנגט,  
 אויף געוויסע זאכן וואס ער האט געזען אדער געהערט וועגן ירושלים. דער רבי  
 זאל דאביי האבן זיך אויסגעדריקט: וויי, וויי, אין ירושלים דער הייליקער שטאט,  
 די שטאט פון די נביאים, זאלן זיך געפינען אזוי פיל זינדיקע!

הרב קוק האט א קרעכץ געטאן און געשוויגן. אויפן וועג זיינען זיי פארביי  
 געפארן דעם טאָל „גיבן־הינום“, גיט הרב קוק א זאָג:

— דאָס אַרט איז „גיבן־הינום“, איז די צייטן פון די נביאים האבן אידן  
 דאָ געפראַכט זייערע קינדער צום מולד, און היינט איז דאָ נישטאָ קיין זכר פון  
 עבודה זרה . . .

נישט נאר איז קיין זכר פון עבודה זרה נישטאָ היינט אין ארץ ישראל,  
 נאר שבת און יום טוב זיינען איצט געווארן געזעצלעכע ימים טובים און האפענט-  
 ליך וועט די תורה זיין דער יסוד פון אונזער קאנסטיטוציע און אידישע „לאיערס“  
 וועלן געשמאק שטודירן אונדזער „חושן משפט“, און יענע אלע, וועלכע האבן  
 „מוציא דבה“ געווען, סיי אויפן לאַנד און סיי אויף אונדזער יוגנט, וועלן פאר-  
 שעמט ווערן און חרטה האבן.



„ויקרא משה להושע בן נון — יהושע“. און משה האט גערופן הושע דעם  
 זון פון נון, יהושע. זאגט רש"י, אז משה האט אויף אים מתפלל געווען: „ה'  
 יושיעד מעצת המרגלים“, —ט זאל דיד מציל זיין פון די מרגלים'ס רייד. דאקעגן  
 שפעטער, ווען די אידן האבן אים געוואלט באווארפן מיט שטיינער, ווייל ער האט  
 גוטס גערעדט אויף ארץ ישראל, געפינען מיר נישט, אז משה זאל האבן געבעטן,  
 אז —ט זאל אים מציל זיין פון די אידנס שטיינער.

האט דערויף געזאגט רבי יהונתן אייבעשיץ, אז דאס איז דערפאר, ווייל פאר  
 אידישע שטיינער, איז א סך ווייניקער פאראן מורא צו האבן, ווי פאר אידישע



בשעת רבי יעקב שמשון איז געווען רב אין שפעטאוקע, האט די קהלה  
 איבערגעפויט דעם בית המדרש און אים פארגרעסערט — דורכדעם איז אויס-

געקומען, אז די פריערדיקע פלעצער ביי דער מזרח-וואנט, האבן איצט פארלוירן דעם אויבנאן . . . האבן די אלטע מזרח-בעלי-בתיים אויפגעהויבן א גוואלד, באשר מען האט זיי באשווינדלט; זיי האבן זייערע פלעצער געקויפט אויבנאן, ולסוף קומט זיי גאר אויס צו שטיין אין מיטן בית המדרש . . . זיי האבן גערופן די גבאים אויף א דין תורה צום שעפעטאווקער רב, וועלכער האט, אויסהערנדיק די טענות, געענטפערט, אז עס איז פאראן דערויף א פארטיקער פסק-דין אין מדרש.

דער מדרש דערציילט, אז בשעת משה האט געענדערט דעם נאמען פון הושע אויף יהושע, איז די „ה“ געקומען מיט א טענה צום אויבערשטן און זיך געקלאגט, באשר מען איז קעגן איר באגאנגען אן עולה: ביז איצט האט זי אין יהושעס נאמען פארנומען דעם ערשטן פלאץ, דעם אויבנאן און איצט איז זי אפגערוקט געווארן אויפן צווייטן ארט . . . דערויף האט מען איר געענטפערט, אז די טענה איז קיין טענה נישט: אמת, מען האט מוסיף געווען אן אות פאר איר, זי אבער איז דאך געבליבן אויף איר ארט, נישט געריט — זי בלייבט אויפן זעלבן פלאץ . . .



„ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו“. האט דער גאנצע עדה אויפגעהויבן און ארויסגעלאזט זייער קול, און דאס פאלק האט געוויינט.

דער מדרש שילדערט דאס בילד, ווי די „מרגלים“, וואס זיינען געווען פון אלע שבטים, האבן צוריק קומנדיק, זיך אומגעקערט יעדער צו זיין שבט און אהיים קומנדיק, האט יעדער פון זיי אנגעהויבן וויינען, ווי עמיצער וואס באוויינט א טויטן, און וויינענדיק פלעגט יעדער „מרגל“ זאגן: וויי צו מיר, וואס וועט ווערן פון מיינע קינדער, מיין פאמיליע, פון אונדז אלעמען! און הערנדיק דאס, האבן אלע מיטגלידער פון דער משפחה אויסגעפראכן אין א געוויין, ביז די שכנים האבן עס דערהערט, און האבן זיך אויך מתחבר געווען, ביז אלע זעקס הונדערט טויזנט אידן האבען אויסגעפראכן אין איין געוויין . . .

זאגט דער מדרש, יענע נאכט איז געווען „תשעה באב“, האט ג—ט גע— זאגט: איר וויינט אומזיסט, אבער איר וועל די דאזיקע נאכט באשטימען אלס נאכט פון געוויין אויף דורות.

און אזוי האט טאקע פאסירט, אלע גרעסטע אומגליקן האבן פאסירט אין „תשעה באב“. לאמיר האפן, אז איצט וועט מקוים ווערן וואס דער נביא ירמיהו האט געזאגט: „הפכתי אבלם לששון“, און איר וועל פארקערן זייער טרויער אין פרייד, און דאס אידישע פאלק וועט געטרייסט און דערפרייט ווערן.

## ק ר ח

די „מרגלים“, האבן נאָר וואָס אָפּגעטאָן זייער „שיין“ שטיקל אַרבעט, און אַלס רעזולטאַט איז געקומען די גזירה: „במדבר הזה יפלו פגריכם“. אין דעם-דאָזיקן מדבר וועלן פאלן אייערע פגרים, און שוין האָט זיך ווידער אָנגערוקט אַ נייע צרה — דער אויפשטאַנד פון קרח.

ווער איז געווען קרח, און וואָס האָט ער געוואָלט?

דער מדרש זאָגט, אַז קרח איז געווען משה'ס אַ קוזין, אַ גרויסער חכם, אַ פיקח, און אַ גרויסער למדן, און צו דעם אַ גרויסער גביר, בקיצור, אַ מענטש מיט אַלע מעלות, און אַלס גרויסער יחסן דערצו, האָט ער דערוואָרט צו קריגן גאָר אַ הויכן אַמט אין דער מחנה; לסוף אָבער קריגט דעם אַמט אַן אַנדער קוזין, אליצפּו, דער זון פון עוזיאַל. קרח איז פול מיט פאַרדרוס, פּוֹל מיט קנאה און ער באַשליסט אויפצוהעצן דאָס פאַלק קעגן משה'ן.

דער מדרש דערציילט ווייטער, ווי אַזוי קרח האָט אַרגאַניזירט די העצערין. ערשטנס, האָט ער אָפּגעזוכט אַלע יענע פּראָמינענטע פירער, וואָס זיינען געווען אומצופרידן מיט משה'ן, וואָס האָבן געהאַט עפעס אַ טענה צו אים, און זיי אַלע אַרגאַניזירט אַלס אַ פאַרייניקטן כּוּח, דאָן האָט ער צוגעגרייט לומדישע פּראָגן, דורך וועלכע ער האָט „באָוויזן“, אַז אַלץ וואָס משה האָט באַפוילן אין ג-ט'ס נאַמען, איז נישט מער ווי אַן אויסגעטראַכטע זאַך, און איז נישט באַזירט, נישט אויף ג-ט'ס וואָרט און נישט אויף לאַגיק. און דריטנס, האָט ער מיט דעמאָגאָגישע רעדעס אויפּגעהעצט דאָס גאַנצע פאַלק קעגן משה'ס „אכזריותדיקע“ געזעצן.

און ביז זיין סוף איז נישט געקומען, האָט עס אויסגעזען, אַז דער רעוואָלט איז געלונגען. גאַנצע צוויי הונדערט און פּופּציק אָנגעזעענע פירער פון דער „עדה“ זיינען צוגעשטאַנען צו קרח'ן.

קודם כל איז אים געלונגען צו צוציען די צוויי פירער פון שבט ראובן, דתן און אבירם. ביידע האָבן געהאַט טענות צו משה'ן. ראובן איז דאָך געווען דער עלט-סטער זון פון יעקב'ן, און אַלס ערשטער שבט פון ישראל, האָבן זיי געהאַט אַ רעכט צו דערוואָרטן, מען זאל זיי צוטיילן עפעס אַ הויכן אַמט, אָבער זיי האָבן אַזא אַמט נישט געקראָגן, האָבן זיי דערפאַר געהאַט אַ פּייז האַרץ אויף משה'ן. צו זיי זיינען צוגעקומען נאָך און נאָך אומצופרידענע כּבוֹד-זוכער, ביז עס האָט זיך אָנגעקליבן אַ היפשער עולם, פון צוויי הונדערט און פּופּציק פירער פון דער „עדה“.

קרח מאַכט דעם אַנשטעל, אַז ער קעמפט לטובת הכלל, אַז ער נעמט זיך אַן דעם כּבוֹד פון דער גאַנצער מחנה, פון די באַעולה'טע און אונטערדריקטע, אָבער אין דער אמת'ן האָט ער בלוזן אין זינען זיין אייגענעם „איד“, זיינע עגאָאיסטישע צילן.

און די געשיכטע „קרח“ איז אַ קלאַסישער ביישפּיל, ווי אַזוי עס אַרבעטן אַלע דעמאָגאָגן, אַלע אינטריגאַנטן און העצער.



פון איין זייט, האט ער אַלע איינגענומען מיט האַרציקע זיסע רייד, „שמשך כל גדולי ישראל והסנהדראות אחריו“, און פון דער צווייטער זייט, האט ער געשטרעמט קעגן משה'ן און אהרן'ען: „רב לכם!“ גענוג פאַר אייד, אַזוי פיל גרויסקייט, צופיל גדולה און מאַכט האט איר זיך גענומען!

ער האט אַלזאָ באַשולדיקט משה'ן און אהרן'ען אין פאַרכאַפן די מאַכט, אין אונטעררדיקן דאָס פאַלק, און איינטיילן כיבודים לויט זייער אייגענעם פאַרלאַנג, און אין אַרויסגעבן געזעצן, וואָס באַצוועקן בלויז צו אונטעררדיקן און פאַרשקלאַפן דאָס פאַלק. זאָגט טאַקע די גמרא, רב אמר, קרח אַפיקורס היה. ווייל ער האט נישט געגלייבט אין תורה מן השמים, און אַז משה איז אַ נביא, און אַז אהרן איז באַרעכטיקט צו זיין דער כהן גדול.



„ויקהל עליהם קרח את כל העדה“. און קורח האט איינגעזאַמלט אַקעגן זיי (קעגן משה'ן און אהרן'ען) די גאַנצע „עדה“. זאָגט דער מדרש: „התחיל לומר לפנים דברי ליצנות“. קרח האט פאַרזאַמלט די גאַנצע מחנה, און אַוועקגעלייגט א דעמאָגאָגישע דרשה. ער האט זיי דערציילט אַזא מעשה: אין שכירות פון מיר וואוינט אן אלמנה מיט צוויי טעכטער יתומות, האָבן זיי פאַרמאַגט אַ שטיקל פעלד און איין אַקס מיט אַן אייזל. גלייך ווי זי האט אַנגעהויבן צו אַקערן דאָס פעלד, איז משה געקומען און איר אַנגעזאָגט: „לא תחרוש בשור והמור יהדו!“ דו זאָלסט ניט אַקערן מיט אַן אַקס און אַן אייזל צוזאַמען. איז געקומען די צייט פון זייען, האט זי געהאַט אַביסל געמישטע תבואה, קומט ווייטער משה, און שטערט איר די אַרבעט: „שדך לא תזרע כלאים!“ דו טאַרסט ניט זייען קיין געמישטע תבואה, דאָס איז „כלאים“. איז געקומען שניט צייט, משה איז שוין ווידער דאָ, און ער פאַדערט פון דער אומגליקלעכער אלמנה „לקט“, „שכחה“ און „פאה“ פאַר די אַרעמע לייט, און אַז זי האט שוין נאָך שווערער מי און מאַטערניש אויסגעדראָשן דאָס ביסל תבואה, איז ער ווידער דאָ, און פאַדערט פון איר: „תרומה“, „מעשר ראשון“ און „מעשר שני“ פאַר די כהנים און די לויים. די אַרעמע אלמנה האט זיך אַרומגעזען, אַז עס לוינט איר ניט אַנצוהאַלטן דאָס שטיקל פעלד, האט זי עס פאַרקויפט, און געקויפט צוויי שעפסן, כדי זי און אירע יתומות זאָלן האָבן אַ קלייד פון דעם וואָל און געניסן פון די ניי־געבאַרענע שעפעלעך. אַז זיי האָבן שוין דערלעבט דאָס גליק, פלוצלונג, אהרן, משה'ס ברור דער איז דאָ און זאָגט איר: „כל פטר רחם ליי“, די בכורים, די ניי־געבאַרענע שעפעלעך, געהערן צום כהן. וואָס האט זי געקענט טאן, האט זי עס אַפגעגעבן אהרן'ען. דערנאָך, אַז עס איז געקומען די צייט אַפצושערן די וואָל, אהרן איז ווידער דאָ, ער פאַדערט ביי דער וויסטער אלמנה, די ערשטע וואָל, „ראשית הגז“, האט זי אויך דאָס געטאן, אַבער איר געדולד האט געפלאַצט, און זי האט געקוילעט די שעפסן, כדי צו האָבן כאַטש דאָס פלייש צו עסן, אַבער אהרן איז ווידער געקומען און געמאַנט „זרוע הלחיים, והקיבה||, האט די אומגליקלעכע אלמנה אויסגעשריען: זאָל דאָס פלייש זיין חרם! ווי אהרן האט דאָס דערהערט, האט ער קאָלטבלוטיק געזאָגט צו איר: אויב אַזוי באַלאַנגט עס צו מיר אינגאַנצן, „כל חרם בישראל לך יהיה“, און ער האט צוגענומען ביי דער אלמנה דאָס

גאַנצע פלייש. אַט אַזוי טוען זיי צו די אומגליקלעכע, און זאָגן אַז ג—ט האָט דאָס געהייסן.

האַבן מיר דאָ אַ מוסטער, פון אַ דעמאָגאָגישער דרשה, פון אַן אינטריגאַנט, אַ לץ, וואָס האָט גענומען די שענסטע מצוות, ווי „לא תחרוש בשור וחמור יחדו“, „לקט“, „שכחה“ און „פאה“, וואָס זיינען אַ מוסטער פון הומאַניטאַרע געפילן, און זיי איבערגעקערט מיטן קאַפּ אַראָפּ.

שוין ניט ריינדיק פון דעם, אַז די גאַנצע מעשה איז פאַלש, ווייל קיין „מתנות כהונה“ איז נאָך אין מדבר נישט געווען, און קיין פעלדער האָבן נאָך אידן דאָן נישט געהאַט. דער מדרש וויל בלויז געבן אונדז אַ ביישפּיל, צו וואָס קרח איז געווען פעאיק, און ווי אַזוי ער האָט באַווירקט דעם עולם. דאָס איז אַן אַנזאָג, פאַר אַלע צייטן צו היטן זיך פון די „בעלי טובות“, וואָס ווילן נאָר פאַרזאָרגן דאָס פאַלק, אָבער אין דער אמת'ז זיינען זיי אויסן בלויז, צו באַפּרידיקן זייערע אייגענע אַמביציעס.

די מעשה קרח ווייזט אונדז אויך, אַז נאָך אין מדבר, איידער מיר האָבן נאָך באַוווּיזן צו האָבן אַ לאַנד און אַ מלוכה, האָט זיך שוין געטומלט אין אונדזער מחנה, מיט אומריינער פאַליטיק, מיט דער אַלטער קשיא פון: „מי בראש?“ ווער וועט זיין דער פירער? וואָס האָט חרוב געמאַכט אַמאָל די אידישע מלוכה, וואָס האָט דערפירט אין מדבר, צו דעם גרויסן אומגליק, אַז צוויי הונדערט און פּופּציק פּראָמינענטע פירער, מיט זייערע משפחות, זיינען לעבעדיקערהייט איינגעזונקען געוואָרן אין אַ צוגאַב מגיפה, וואָס האָט צוגערויבט פּערצן טויזנט זיבן הונדערט אידן, ווייל דאָס נאַאָיווע פאַלק האָט נאָך געהאַט טענות און געמורמלט, אַז משה און אהרן האָבן דערהרג'עט דאָס פאַלק פון ג—ט.

\* \* \*

„לא חמור אחד מהם נשאתי“. ניט אַן איינציקן אייזל האָב איד גענומען פון זיי. אַזוי האָט משה געטענה'ט צו ג—ט, אַנטקעגן דעם, וואָס דתן און אבירים האָבן אים באַשולדיקט, אַז ער האָט פאַרכאַפט די מאַכט, און ער וויל בלויז הערשן איבערן פאַלק. טייטשט דער „מעדני מלך“ די ווערטער, משה האָט געזאָגט: איד האָב נישט נושא פנים געווען די חמורים, די עמי הארצים, נישט געחנפעט זיי, כדי צו קענען אָנהאַלטן מיין מאַכט. ווי עס טוען די מערסטע פירער, וואָס לגבי די שוואַכערע, זיינען זיי פירער און לגבי די תקיפים, זיינען זיי געפירטע. משה טענה'ט אָבער, אַז מען קען אים נישט באַשולדיקן אין אָנהאַלטן מאַכט, ווייל ער האָט דאָך די חמורים, די עמי הארצים, די תקיפים, נישט געחנפעט און נישט נושא פנים געווען.

אויסגעצייכנטע ווערטער, וואָס פאַסן זיך אַזוי גוט צו אונדזער היגו אַמערי-קאַנער געמיינעכץ, וואו דער „רבי“, דער מנהיג האָט נאָר אַזוי לאַנג אַ מעג-לעכקייט אַנצוהאַלטן זיין „דזשאַב“, ווי לאַנג ער קען חנפ'ענען די חמורים און די עמי הארצים, וואָס האָבן די „ממתקים“, אָבער די סדרה לערנט אונדז, אַז אַ רבי, אַ פירער, וואָס דאַרף זיין אַ ראש בני ישראל, טאַר נישט חנפה'נען און נושא-פנים זיין, כדי מען זאָל אים נישט חושד זיין, אַז ער מאַכט פון זיין הויכן אַמט בלויז אַ „דזשאַב“. דער אַמט פון אַ מנהיג בישראל דאַרף זיין הייליק, הויך און ערליך.

## ח ק ת

די היינטיקע סדרה לערנט אונדו, וואָס עס הייסט אמונת ה'. די סדרה הייבט זיך אָ, מיטן געזעץ פון דער „פרה אדומה“ (די רויטע קו), וואָס רייניקט טמאים און איז מטמא טהורים. אַ זאָד וואָס איז קעגן יעדער לאַגיק, וואָס ווידערשפרעכט זיך אליין, וואָס זעט אויס, עפעס ווי אַ מין כישוף מעשה, ווי די גמרא דערציילט, וועגן דעם גוי, וואָס האָט געפרעגט רבי יוחנן בן זכאי, וואָס איז דער שכל פון דעם דאָזיקן געזעץ, און רבי יוחנן האָט אים אָפגעפטר'ט מיט אַ נישט גענוגענדן ענטפער, און דערנאָך, אַז דער גוי איז אַוועקגעגאנגען, האָט רבי יוחנן געזאָגט צו זיינע תלמידים: „לא המת מטמא, ולא המים מטהרין, אלא גזירתו של מלך מלכי המלכים הוא. אמר הקב"ה: חוקה חקקתי, גזירה גזרתי, אין אדם רשאי לעבר על גזירתו, הדא הוא דכתיב: „זאת חוקת התורה.“ נישט דער מת איז מטמא, און נישט דאָס וואָסער רייניקט, נאָר אַזוי איז דאָס געזעץ פון ג—ט, און דאָס איז דער זין פון די ווערטער אין דער היינטיקער סדרה: זאת חקת התורה, דאָס איז דאָס געזעץ פון דער תורה. „שמא תאמר מעשה תהו הם? תלמוד לומר: — אני ד' חקקתיים ואין לך רשות להרהר בהם.“ טאַמער מיינסטו, אַז דאָס איז אַ פוסטער ענין, דעריבער שטייט געשריבן ביי דעם „אני ד'“, איך בין ג—ט, איך האָב געמאַכט דאָס געזעץ און דו האָסט ניט קיין דערלויבניש נאַכצוטראַכטן וועגן דעם. אַ איך דאַרף האָבן אמונה אין ג—ט, און גלויבן, אַז כאָטש דער מענטשלעכער שכל איז עס נישט תופס, פונדעסטוועגן מוזן מיר עס מקיים זיין, ווייל אַזוי איז דער ווילן פון ג—ט, אני ד' חקקתיים, ואין לך רשות להרהר בהם.



דער מדרש זאָגט: „על כל דבר היה שלמה המלך עליו השלום אומר טעמים, כיון שהגיע לפרשת פרה אדומה אמר: „אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני.“ אויף אַלע מצוות פון דער תורה, האָט שלמה המלך געזאָגט דעם טעם, קומענדיק אָבער צו דער מצוה פון „פרה אדומה“, האָט ער געזאָגט: איך האָב געמיינט איך באַזיץ חכמה, אָבער אין דער אמתן איז די חכמה ווייט פון מיר. אַזוי זאָגט די גמרא: ואמר ר' יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שני מקראות נתגלה טעמם, נכשל בהם גדול העולם.“ פאַרוואָס האָט די תורה נישט דערקלערט דעם טעם פון יעדער מצוה? זאָגט ר' יצחק, ווייל ביי צוויי מצוות, האָט די תורה יאָ אַנגעגעבן דעם טעם, און דער גרעסטער חכם פון דער וועלט (שלמה המלך) איז נכשל געוואָרן דורך זיי.

ר' יצחק מיינט דערמיט דאָס, וואָס די תורה האָט געזאָגט: „ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו“, און: „לא ירבה לו סוסים“. שלמה האָט אָבער געזאָגט: „אני ארבה ולא אסור“, און ער איז טאַקע נכשל געוואָרן, ווי דער פסוק זאָגט: „ויהי לעת זקנת שלמה, נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים“, און עס איז געווען צו דער צייט פון שלמהס עלטער, האָבן זיינע ווייבער אָפגענייגט זיין האַרץ נאָך פרעמדע געטער. דעריבער האָט די תורה נישט אַנגעגעבן אַלע טעמי המצוות.

„זאת התורה, אדם כי ימות באהל“. דאס איז די תורה : אַז אַ מענטש וועט שטאַרבן אין אַ געצעלט. דרשענען דערויף אונדזערע חכמים : „אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליהם“. די תורה האַלט זיך נאָר ביי דעם, וואָס איז גרייט צו שטאַרבן פאַר איר, ווייל עס שטייט : „דאָס איז די תורה, ווען אַ מענטש שטאַרבט אין געצעלט, מיינט מען אין געצעלט פון תורה. דער „חפץ חיים זצ"ל, באַמערקט דערויף, אַז לכתחילה איז דאָך דער דרש אַביסל שווער, עס שטייט דאָך : „וחי בהם ולא שימות בהם“ ? נאָר דער „חפץ חיים“ דערקלערט עס בדרך משל : אַ גרויסער סוחר, צו וועמען עס פלעגן קומען אַ סך קונים פלעגט זיין אַזוי פאַרנומען, אַז ער האָט נישט קיין צייט געהאַט צו גיין דאַוונען אין שוהל אריין. זיינען אַוועק אַ סך יארן, דער סוחר איז אַלט געוואָרן, די האָר זיינען געוואָרן ווייס, די כוחות אויסגעשעפט, האָט ער אַנגעהויבן פילן, אַז די צייט רוקט זיך אַז, ווען מען וועט דאַרפן געבן דין וחשבון, האָט ער באַשלאָסן צו נעמען זיך זאַרגן פאַר „תכלית“, און אַנגעהויבן גיין יעדן טאָג אין שוהל אריין, דאַוונען בציבור, בלייבן נאָכן דאַוונען אין בית מדרש, און לערנען אַ בלאָט גמרא, און לגמרי זיך נישט קימערן, וועגן די קונים און מסחר, וואָס איז דאָך אַייגנטליך נישט מער ווי הבל הבלים.

דעם ווייב פלעגט ער זאָגן פאַרשיידענע תירוצים, ביז אַיינמאַל, האָט דאָס ווייב באַשלאָסן אויסצוגעפינען, וואָס איר מאַן טוט יעדן טאָג אינדערפרי. איז זי אַוועק אין בית המדרש און געטראָפן אים לערנען גמרא, און אין געשעפט זענען געווען אַ סך קונים און אַלע האָפן אויף אים געוואָרט. האָט זי אַנגעהויבן שרייען : ס'טייטש, ביסט משוגע ? ! מען לאַזט איבער אַ געשעפט מיט קונים, און מען זעצט זיך אַוועק גאַר לערנען ?

האָט איר דער מאַן געענטפערט : הער מיינ ליבע פרוי, וואָס וואַלסטו געטאַן, ווען דער מלאך המות קומט איצט און גיט מיד אַ רוף צו זיך, וואַלסטו אים אויך געזאָגט, אַז איר האָב נישט קיין צייט, אַז כ'דאַרף דערליידיקן די קונים ? נו, זאַל זיך דיר דוכטן אַז איצט בין איר געשטאַרבן און אַביסל שפעטער וועל איר צוריק לעבעדיק ווערן און קומען דיר העלפן אין מסחר.

און דער „חפץ חיים“ פירט אויס : דאָס מיינען די חכמים מיט די ווערטער : מען זאַל שטאַרבן פאַר דער תורה, דער מענטש דאַרף זיך מאַכן טויט פאַר אַלע אַנדערע ענינים, און אַפגעבן זיך נאָר דער תורה, וואָס זי און נאָר זי, גיט לעבן.



מען דערציילט, אַז דער „שאַגת אריה“, אַפריכטנדיק גלות, איז ער אַמאַל געקומען קיין ברעסלוי, וואו רבי ישעיה פיק, דער „בעל מסורת הש"ס“, איז געווען רב. רבי ישעיה איז געווען אַ גביר און געוואוינט זייער שיין און געפירט אַ רחבות'דיק הויז. איז דער „שאַגת אריה“, וועלכער איז געאַנגען אַנגעטאַן ווי אַ בעטלער, און געטראָגן מיט זיך אַ טעפל און אַ לעפל, כדי זיך נישט צו מישען מיט פרעמדע כלים, אריין צו רבי ישעיה'ן אין שטוב און געזאָגט צו דער רביצין, זי זאַל אים אַפּקאַכן אַביסל גרויפן אין זיין טעפל.

די רביצין, אַנקונדיק דעם משונהדיקן אידן, וואָס וויל דוקא מען זאַל אים געבן אַביסל געקעכץ נאָר אין זיין טעפל, האָט עס דערציילט איר מאַן. האָט רבי

ישעיה געהייסן מען זאל אים צוליב טאן זיין פארלאנג, און אליין איז ער אריין  
איז קיך, אַנקוקן דעם אורח און געבן אים שלום.

ריינדיק אַזוי עטלעכע ווערטער מיט דעם אורח, האט דער „שאגת אריה“  
אריינגעווארפן עטלעכע באַמערקונגען אין לערנען, האט רבי ישעיה דעם אורח  
אריינגעבעטן צו זיך אין זיין חדר מיוחד, און עס האט זיך אַנגעהויבן אַ שמועס  
אין לערנען. דער „שאגת אריה“ האט געפרעגט אַ שווערע קשיא, און רבי ישעיה  
האט שווער געארבעט, צו פאַרענטפערן די קשיא, אָבער דער תירוץ איז דאָך  
געפעלן געוואָרן דעם „שאגת אריה“.

— מיר איז אַ גרויסער חידוש אויף דיר, האט דער „שאגת אריה“ אַ זאָג  
געטאָן צו רבי ישעיה, דו לעבסט אין אַזאַ רחבות און קאַנסט לערנען? . . .

\* \* \*

„וישלח ה' בעם את הנחשים“ . האט ג—ט אַנגעשיקט אויפן פאַלק שלאַנגען.  
די שלאַנגען האָבן געביסן דאָס פאַלק, און אַ סך פון פאַלק ישראל זיינען געשטאַרבן.  
און דאָס פאַלק איז געקומען צו משה, און זיי האָבן געזאָגט : מיר האָבן געזינדיקט,  
וואָס מיר האָבן גערעדט אַקעגן ג—ט און אַקעגן דיר.

זאָגט דער „זוהר“, אַן צוליבן חטא פון לשון הרע, איז געקומען די שטראַף  
מיט די שלאַנגען, וואָס זייער טבע איז צו בייסן און ממית'ן מיטן ביס. ווי עס  
איז די טבע פון לשון הרע.

\* \* \*

די היינטיקע סדרה דערציילט אונדז, וואָס עס האט פאַסירט מיט די אידן, אין  
פערציקסטן יאָר פון זייער אַרויסגיין פון מצרים. ביז צו די „מעשה המרגלים“,  
ווערט דערציילט אין די פריערדיקע סדרות, אָבער זינט דעם עפיואָד מיט די  
„מרגלים“, ביז צום פערציקסטן יאָר, פון זייער אַרויסגיין פון מצרים ; אַ צייט  
אַפּשניט פון אַכט און דרייסיק יאָר, ווערט פולשטענדיק איבערגעהיפט און פאַר-  
שוויגן. דאָס איז אפנים דערפאַר, ווייל וואָס די אידן האָבן געטאָן אין מדבר,  
איז חוץ לאַרץ, איז נישט פון גרויס חשיבות און עס איז נישט כדאי צו פאַרשרייבן  
עס. די וויכטיקייט הייבט זיך אָן, פון דעם מאַמענט ווען די אידן דערנענטערן  
זיך צום לאַנד, און עס הויבען זיך אַן די ערשטע מלחמה פארבארייטונגען.

אַלץ וואָס אידן שאַפן און טוען אין גלות, האט נאָר אויף אַזוי פיל אַ ווערט,  
אויף וויפל ס'איז פאַרבונדן מיט ארץ ישראל, מיט דער תורה, מיטן קיום האומה,  
אַלע אַנדערע טעטיקייטן, זיינען נישט פון אַזאַ חשיבות, אַז זיי זאלן אריין אין  
אונדזער געשיכטע.

## ב 5 ק

ביים סוף פון דער סדרה „חקת“, ווערט דערציילט, אַז צוויי מלכים, סיחון דער מלך פון אמורי און עוג, דער מלך פון בשן, האבן פאַרשטעלט דעם וועג פאַר די אידן, און נישט דורכגעלאָזט זיי, צום לאַנד כנען. די תורה דערציילט, אַז די אידן האבן פאַרזיכערט דעם קעניג פון אמורי, אַז זיי וועלן קיין זאך נישט נעמען ביי אים, אויב זיי וועלן עפעס דאַרפן, וועלן זיי דערפאַר באַצאָלן, אָבער סיחון האָט דערויף געענטפערט מיט מלחמה, און אַזוי ווי קיין אַנדער וועג צו צוקומען צום לאַנד כנען, איז נישט געווען, האבן די אידן נישט געהאַט קיין אַנדער מיטל, ווי מלחמה. עס איז אויסגעבראַכן אַ קאַמף און דער סוף איז געווען, אַז די אידן האבן איינגענומען דאָס גאַנצע לאַנד פון אמורי. דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזר'ט מיט עוג, דער מלך פון בשן, אויך ער איז צעשלאָגן געוואָרן און זיין לאַנד איז פאַרנומען געוואָרן דורך די אידן. די אידן זיינען צוגעקומען, ביזן ירדן, אַנטקעגן דער שטאַט יריחו, וואָס איז דער טויער צום לאַנד כנען, און דאָרט האָבן זיי גערוט, אויף די פעלדער פון מואב. מיט דעם פאַרענדיקט זיך די סדרה „חקת“.

און איצט, הייבט אַז די היינטיקע סדרה, אַז בלק דער זון פון צפור, דער מלך פון מואב האָט געזען אַלץ וואָס ישראל האָט געטאָן צום אמורי, האָט מואב זיך זייער דערשראָקן פאַר דעם פאַלק (ישראל), און ער האָט זיך געווענדט צו די עלטסטע פון מדין, און געשיקט שלוחים צו בלעם דעם זון פון בעור, און געבעטן אים, ער זאל קומען שעלטן דאָס פאַלק ישראל.

בלעם איז געווען באַרימט, אַלס גרויסער מכשף, דער פּסוק רופט אים אויך „נביא“, ער איז געווען דער גרעסטער גויעשער נביא. און די מענטשן פון מואב און מדין, האָבן געגלייבט, פונקט ווי א סך אַנדערע פעלקער אין יענע צייטן, אַז וועמען דער צויבערער, דער מכשף שילט, דער ווערט פאַרשאַלטן דורך די געטער. אין מזרח, פירט זיך נאָך היינט אַזוי, ביי געוויסע פעלקער, אַז איידער דאָס מילי-טער גייט אויף אַ מלחמה, רופט מען דעם „הייליקן“, ער זאל בענטשן די אַרמיי און פאַרשילטן דעם שונא.

בלק, האָט דעריבער איינגעלאָדן דעם גרעסטן מכשף, „בלעם הקוסם“, ער זאל קומען שילטן, דאָס גאַנצע פאַלק ישראל, ווייל בלק גלויבט אין דעם גרויסן כוח פון בלעם'ס קלדָה, ווי ער דריקט זיך אויס: „כי ידעתי את אשר תברך מבורך, ואשר תאור יואר“, וואָרים איד ווייס, אַז וועמען דו בענטשט, דער איז געבענטשט, און וועמען דו שילסט, דער איז פאַרשאַלטן.

פרעגט דער מדרש, פאַרוואָס האָט ג—ט געגעבן אויך די געצנדיגער נביאים ? ענטפערט דער מדרש, ג—ט האָט נישט געוואַלט, אַז די גויים זאלן האָבן טענות צו אים: פאַרוואָס האָסטו אונדז דערווייטערט, פאַרוואָס האָסטו אונדז נישט געגעבן קיין נביאים, ווי דו האָסט געגעבן די אידן ? דערפאַר האָט ג—ט געגעבן משה'ן צו די אידן און בלעם'ן צו די גויים. און דער מדרש זאָגט ווייטער: קום און זע דעם אויטערשייד צווישן די נביאים פון ישראל און די נביאים פון די געצנ-דיגער !

די אידישע נביאים האבן געווארנט די פעלקער, זיי זאלן נישט זינדיקן און די גויעשע נביאים, האבן געבראכט שטריוכלונג אויף דער וועלט, כדי צו פארניכטן די מענטשהייט. בלעם צב"ש, האט געראטן בלק'ו, אז די מואבים זאלן פארפירן די אידן דורך זנות.

און נאך א זאך: אלע אידישע נביאים, האבן געהאט די מידה פון רחמנות, סיי אויף אידן און סיי אויף די אומות העולם. דער גרויסער נביא ירמיה האט געזאגט: „לפי למואב כחלילים יהמה“. מיין הארץ טוט וויי אויף מואב, ווי פלייטן טוט עס ברומען, און יחזקאל האט געזאגט: „שא על צור קינה“. הויב אויף א קלאג אויף צור! און דער דאזיקער בלעם, דער אכור, האט געוואלט אויסרייסן א גאנץ פאלק אומזיסט און אומנישט.



ריינדיק וועגן דעם אונטערשייד צווישן די נביאי אומות העולם און די נביאים ביי אידן, בארירט דער מדרש אויך, דעם אונטערשייד צווישן ישראל און אומות העולם, און דער מדרש ברענגט א וואונדערבארן משל: אמר רבי יצחק, מעשה בקרתנית אחת, רבי יצחק דערציילט א מעשה, וועגן איינער א שטאטישער פרוי, וואס האט געהאט א שווארצע דינסט. איינמאל, גייענדיק מיט איר חבר'טע צום קוואל שפען וואסער, האט די שווארצע דינסט געזאגט צו איר חבר'טע: דו ווייסט, מארגן וועט מיי בעל הבית ארויסטרייבן זיין ווייב, און וועט מיט מיר חתונה האבן. האט די חבר'טע א דערשטוינטע געפרעגט: ווי אזוי קען דאס זיין? האט די דינסט איר דערציילט, אז דאס איז דערפאר, ווייל דער בעל הבית האט באמערקט ווי דעם ווייב'ס הענט זיינען געווען פארשמירט מיט סאזשע.

האט איר די חבר'טע געענטפערט: איי, דו נארישע זאך, זאלן דייע אויערן הערן, וואס דיין מויל רעדט! אויב דיין בעל הבית איז גרייט ארויסצוטרייבן זיין געליבטע פרוי, צוליב דעם, וואס זי האט צופעליק פארשווארצט די הענט, טא ווי אזוי קאנסטו גאר חלומען, אז ער וועט מיט דיר חתונה האבן, וואס דו ביסט אינגאנצן א פארשווארצטע! . . .

און דער מדרש פירט אויס: ווייל די אומות העולם, באשולדיקן די אידן, אז זיי גייען נישט אין וועג פון ג—ט, ענטפערן די אידן דערויף: אויב מיר זיינען צייטווייליק, אראפ פון אמת'ן וועג, זאגט איר, אז ג—ט האט אונדז פיינד, טא וויפיל נאך מער, דארף ג—ט אייך פיינד האבן, וואס איר אטעמט דאך מיט גוילה און רציחה און עבודה זרה, טא וויפיל זשע האט ג—ט אייך פיינד? :



„ויאמר בלעם לאתוה, כי התעללת בי, לו יש חרב בידי, כי עתה הרגתיד“.  
האט בלעם געזאגט צו דער אייזעלין: ווייל דו האסט געשפעט פון מיר, ווען איר האב א שווערד אין דער האנט, וואלט איר דיד אצינד געהרגעט.

עס דערמאנט זיך מיר א דבר הלצה, וואס איר האב געהערט פון שלום מילער ע"ה. שלום מילער האט עס געהערט פון שמריהו לעווין. לעווין איז אמאל אריינגעגאנגען מיט ביאליק'ן אין בריטישן מוזעאום אין לאנדאן, צוקומנדיק צו א פלאץ, וואו עס איז געלעגן עפעס גאר אז אלטע זעלטענע שווערד, האט

לעווינען זיך פארגלוסט צו פראוון אביסל ליצנות, און מאכנדיק און ערנסטע מינע, האט ער א זאג געטאן: דאס איז בלעם'ס שווערד. לכתחילה, האט זיך ביאליק נישט געכאפט, און ער איז אריין אין גרויס התפעלות, אבער גלייך האט ער זיך א כאפ געטאן, און געפרעגט, ווי איז דאס מעגליך? דער פסוק זאגט דאך: „לו יש חרב בידיו“, ווען איר וואלט געהאט א שווערד אין מיין האנט? הייסט דאך עס, און בלעם האט נישט געהאט קיין שווערד? האט שמריה לעווין זיך נישט פארלוירן, און האט אים גלייך געענטפערט: אט דאס איז זי דאך טאקע די שווערד, וואס ווען ער וואלט זי געהאט, וואלט ער מיט איר דערהרגעט דאס אייזל... .



„לא איש אל ויכזב, ובן אדם ויתנחם“, ניט א מענטש איז ג—ט, ער זאל ליגן זאגן, ניט א מענטשניקנד, ער זאל חרטה האבן. איז דאך אין פלוג אביסל קשה, וואס איז דא די גרויסע מעלה, וואס בלעם דערציילט פון וועגן ג—ט? און ג—ט איז נישט קיין ליגנער? אזא זאך, פאסט אפילו ניט צו זאגן אויף א גרויסן מענטשן, להבדיל אלף הבדלות אויף ג—ט?

נאר דער געדאנק איז דא גאר א טיפער. דער מלבי"ם דערקלערט עס אין געציילטע ווערטער: „האמירה היא העשיה“, ביי א מענטשן, איז דאך ריידן און טאן, צוויי באזונדערע זאכן, א מענטש קאן צוזאגן, אָ ער וועט דאס און דאס טאן, אבער שפעטער קאן זיך שאפן אזא לאגע, ער זאל נישט קענען האלטן זיין צוזאג, אדער חרטה האבן אויף זיין צוזאג, ביי ג—ט אבער, איז דאך די גאנצע זאך אנדערש. ווען מיר לערנען „ויאמר ה'“, „וידבר ה'“, און ג—ט האט געזאגט, מיינט עס, און דאס איז שוין א געשעענער פאקט, וואס קאן זיך שוין נישט ענדערן. און דאס מיינט דער מלבי"ם: „האמירה היא העשיה“, זיין זאג, איז דער טאט. „בעשרה מאמרות נברא העולם“, מיט צען שפרוכו, איז די וועלט באשאפן געווארן. דאס איז אויך דער טייטש פון פסוק: „וה' פקד את שרה, כאשר אמר“, און ג—ט האט געדענקט און שרה'ן, אזוי ווי ער האט געזאגט. גלייך ווי ג—ט האט געזאגט, איז שרה געהאלפן געווארן.



„תמות נפשי מות ישרים“, בלעם האט געזאגט: זאל שטארבן מיין נשמה, דעם טויט פון די רעכטפארטיקע (די אידן), און זאל מיין סוף זיין ווי זיינער (ישראל'ס)! בלעם האט טאקע געוואלט לעבן ווי א גוי, נאר שטארבן ווי א איד. בלעם איז נישט דער איינציקער, ער איז נאר געווען דער ערשטער. אבער זינט דאן, האבן א סך אידן אנגענומען זיין שיטה: לעבן ווי א גוי און שטארבן ווי א איד. דער „חפץ חיים“ זצ"ל, באמערקט אבער צו דעם: „עס איז קיין קונץ ניט צו שטארבן ווי א איד, די גרעסטע קונץ איז אויסצולעבן אלע יארן ווי א איד“... .



„מה טובו אהליך יעקב, משכנותיך ישראל!“ ווי שיין זיינען דיינע געצעלטן, יעקב, דיינע וואוינונגען, ישראל! עס דערמאנט מיר אין אן עפיזאד וואס האט פאסירט אין וויניפעג. די וויניפעגער תלמוד תורה, האט אויסגעבויט א שיינעם



בניו, אבער דער „מארטגיידזש“ און די „טעקסעס זיינען געווען אזעלכע גרויסע, און ס'איז ממש געווען א סכנה, מען זאל חלילה דעם גאנצן בנין נישט פארלירן. האבן די עסקנים באשלאסן צו רופן א גרויסן מאסן-מיטינג און פרא-קלאמירן א „קאמפיין“, אויסצולייזן די תלמוד-תורה. צו דעם צוועק האט מען געבראכט דעם גרויסן מטיף ר' צבי מאסליאנסקי ז"ל. און מאסליאנסקי איז אריינגעקומען אין גרויסן זאל, וואס איז אים זייער געפעלן געווארן, איז ער ארויף אויף דער בימה און אויפהייבנדיק די הענט האט ער הויך א זאג געטאן: מה טובו אהליך יעקב! ווי שיין זיינען דייןע געצעלטן יעקב! משכנותיך ישראל! זיי זיינען דאך אבער פארמשכונ'ט ישראל! וואס קומט ארויס, וואס זיי זיינען שיין און גרויס, און זיי זיינען דאך נישט דייןע, און זיי זיינען פארמשכונ'ט. . . די דאזיקע ווערטער, וואס זיינען ספאנטאן געזאגט געווארן, האבן ארויסגערופן גרויס געלעכ-טער און אויך געמאכט א קאלאסאלן איינדרוק.

## פ י נ ח ס

ביים סוף פון דער פריערדיקער סדרה, וואו עס רעדט זיך וועגן דעם מיאוסן טאט, וואס עס איז באגאנגען, דער אידישער נשיא, זמרי בן סלוא, זאגט דער פסוק: „וירא פינחס בן אלעזר, בן אהרן הכהן, ויקם מתוך העדה, ויקח רומח בידו“ — האט דערזעהן פינחס, דער זוהן פון אלעזר — — — און על איז אויפגעשטאנען פון צווישען דער עדה, און האט גענומען א שפיז אין זיין האנט. פרעגט דערויף די גמרא אין סנהדרין: „מה ראה?“ וואס האט ער דערזען? זאגט ר' שמואל: ראה שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד ה', כל מקום שיש חילול השם; אין חולקין כבוד לרב. זאגט רש"י: לפיכך הורה פינחס הלכה בפני רבו, ולא המתין ליטול רשות ממשה.

פינחס האט נישט געווארט ביז משה וועט זיך דערמאנען, אדער פסק'ענען וואס צי טאן מיט זימרי'ן, נאר ער האט גלייך רעאגירט, ווי רש"י גיט צו, כדי מען זאל דערווייל נישט לערנען זיך קיין היתר, אז מען מעג טאן דאס, וואס זמרי האט געטאן. ווייל ווען עס האנדעלט זיך אין „חילול השם“, ווארט מען נישט, ביז דער רב אדער מנהיג, וועט זיך מיטש זיין וואס צו טאן, נאר מען מוז גלייך רעאגירן.

ווען עס ברענט א פייער, דארף יעדער איינער לויפען ראטעווען, יעדער איינער איז בארעכטיקט, ניין, פארפליכטעט צו טאן עפעס, ווען דאס אידישע לעבן איז באדראט פון „חילול השם“.

\* \* \*

מר. ה. וואלאפסקי, אין זיין בוך „פון אייביקן קוואל“, מאכט עטלעכע געלונגענע באמערקונגען אין צוזאמענהאנג מיט דער „מעשה זמרי“. ווי עס ווייזט אויס, זאגט ער, האבן אידן אפט געליטן פון די אויסדערוויילטע נשיאים, די מרגלים, זיינען דאך אויך געווען נשיאים, און ביי דער מחלוקת קרח, האבען זיי אויך ניט געפעלט, זאך אונדז דעריבער קיין וואונדער ניט זיין, ווען מיר האבן צרות פון אונדזערע היינטיקע נשיאים. עס ווייזט אויס, אז דאס ביסל כבוד וואס זיי קריגן, פארשאדט זיי, אויב זיי קענען זיך גייסטיק ניט דערהויבן צו זייערע עמטער.

איד דערמאן זיך אז אינטערעסאנטן עפיזאדן. ווען דער פארשטארבענער אייב גאלדבערג, דער באקאנטער אמעריקאנער ציוניסטישער פירער, האט באזוכט פוילן, נאך דער ערשטער וועלט מלחמה, האט ער בעת איינעם פון זיינע עפנטלעכע ארויסטריטן, געזאגט: איר מאכט אונדז פארווארפן, אז מיר שיקן אייך נישט פון אמעריקע די ריכטיקע מענטשן, איר האט כסדר טענות צו די אמעריקאנער אידן, אבער מיינע ליבע פריינט, פארוואס האט איר נישט די טענות צו זיך אליין?

אדרבא, זאגט אליין, האט איר אונדז דען געשיקט איידעלע און פייע אידן קיין אמעריקע און מיר האבן זיי קאליע געמאכט? דאס זיינען דאך אייערע אידן, אזעלכע ווי איר האט אונדז געשיקט, אזעלכע שיקן מיר אייך צוריק...

נאך אלעמען, אויב מען האט טענות, אז די מערסטע אמעריקאנער אידן זיינען עמי הארצים א. א. וו. ווילט זיך טאקע באמת א פרעגטאן די בעלי טענות, זיינען דען נישט די דאזיקע אידן, דער פראדוקט פון אונדזער אייראפייאיש אידישער דערציאונג? האט דען די אלטע היים, א חוץ ישיבה בחורים און א געוויסן פראג צענט לומדים, נישט ארויסגעגעבן א גאנץ היפשע צאל פינצטערע עמי הארצים? האט דען די מיאוסע שמענדיק אסימילאציע, נישט באהערשט די אידישע גאס אין פוילן, א סך יארן, נאך פאר דער לעצטער מלחמה.

ס'איז „סדנא דארעא חד הוא“, ס'איז איין וועלט און א קליין וועלטעל דער צו". מיר האבן שטענדיק געהאט די זמרים און מיר האבן זיי היינט אויך, אין א גאנץ היפשער צאל. דאקעגען פינחס, איז נאך געווען איינער, און די חכמים דערציילן, אז כאטש די אידן האבן פנהסין באלידיקט, האט אבער דער אויבערשטער בארעכטיקט זיין טאט, און אים דערפאר באשטימט אלס כהן לה'.



„ותקרבה בנות צלפחד — — — ותעמודנה לפני משה — — — לאמר: אבינו מת במדבר, והוא לא היה בתוך העדה, הנועדים על ה', בעדת קרח — — — תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו. ויקרב משה את משפטן לפני ה'“.

די טעכטער פון צלפחד, האבען גענענט, און געשטעלט זיך פאר משה, און געזאגט: אונדזער פאטער איז געשטארבן אין דער מדבר, און ער איז ניט געווען אין דער עדה, וואס האט זיך איינגעזאמלט אנטקעגן ג—ט, צוזאמען מיט קרח'ן אונדזער פאטער איז געשטארבן און קיין זין האט ער ניט געהאט. גיב'זשע אונדז אן אייגנטום צווישען די ברידער פון אונזער פאטער.

האט משה געבראכט זייער משפט פאר ג—ט.

שרייבט מיר וועגן דעם ר' דוד סיוואק פון מאנטרעאל, אין נאמען פון א גדול, אז אין פלוג איז דאס שווער, פארוואס ביי די „טמאים לנפש אדם“, ווי עס זאגט דער פסוק אין פרשת „בהעלותך“, ווען די טמאים זיינען געקומען צו משה'ן מיט דער טענה: „למה נגרע? — פארוואס זאלן מיר געמינערט ווערן ניט מקריב צו זיין דעם קרבן פון ג—ט? האט משה געענטפערט: „עמדו ואשמה מה יצוה ה' לכם“, ווארט, און איד וועל הערן, וואס ג—ט וועט מיר באפעלן וועגן אייך.

און דא, ביי די בנת צלפחד, וועלכע האבן דאך אויך גענוצט דעם זעלבן אויסדרוק: „למה נגרע?“, האט משה נישט געענטפערט מיטן זעלבן לשון, נאר דער פסוק זאגט: „ויקרב משה את משפטן לפני ה'“. משה האט געבראכט זייער משפט פאר ג—ט. פארוואס זשע דער פארשיידנארטיקער צוגאנג און ענטפער מצד משה'ן?

איז דער תירוץ, אז איז דער אמתן האט משה גוט געוואוסט ביידע דינים, סיי דעם דין פון „טמאים לנפש אדם“ און סיי דעם דין וועגן דער טענה פון די „בנות צלפחד“. נאר דארט, ביי די „טמאים“, האט זיך דאך געהאנדלט וועגן געפינען אז עצה, כדי די מענטשן זאלן נישט בארויפט ווערן פון א מצוה, האט משה געפרעגט ביי ג—ט, וואס פאר אן אויסוועג איז פאראן אין אזא פאל? אבער דא, ביי די „בנות צלפחד“, וועלכע זיינען געווען „חכמות“ האבן אים חושד געווען אין

פארטייאישקייט, האט שוין משה נישט געקענט זיך אנפרעגן אין זייער נאמען ביי ג—ט, נאר „ויקרב משה אית משפטן לפני ה'". ער האט דעם גאנצן ענין אי-בערגעגעבן צו ג—ט, ווייל ער האט געהאלטן, אז אין אזא פאל, טאר ער שוין נישט פסקענען דעם דין.



אין דער היינטיקער סדרה ווערט אויך דערציילט, ווי אזוי משה האט איבער-געגעבן די פירערשאפט צו זיין תלמיד יהושע בן נון. נאכדעם ווי ג—ט האט גע-זאגט צו משה: „דו וועסט איינגעזאמלט ווערן צו דיין פאלק", האט משה גע-בעטן ביי ג—ט: „יפקד ה' אלקי הרחות".

זאל ג—ט דער האר פון די גייסטער פון אלע באשעפענישן, באשטימען א מאן איבער דער עדה.

פרעגט דער מדרש: מה ראה לבקש הדבר הזה אחר סדר נחלות? — פאר-וואס האט עפעס משה געבעטן ביי ג—ט ער זאל באשטימען א פירער, נאכדעם ווי ער האט מיט די אידן געלערנט די דינים פון ירושה? ענטפערט דער מדרש: אזוי ווי משה האט געזען, אז צלפחדס טעכטער האבן גע'ירש'נט זייער פאטערס נחלה, האט משה זיך געטראכט: עס איז געקומען די שעה, אז ער זאל אויך פא-דערן זיין רעכט. אויב טעכטער ירש'ענען דעם פאטער, דארפן דאך זיינע זין אודאי ירש'נען זיין כבוד. (זיי זאלן ווערן די פירער פון דער עדה, אויף זיין פלאץ).

האט אים ג—ט געזאגט: „נוצר תאנה — יאכל פריה". — דער וואס היט דעם פייגנבוים, וועט עסן זיין פרוכט. דיינע קינדער האבן נישט עוסק געווען אין תורה, אבער יהושע דיין תלמיד, האט דיך באדינט און דיר צוגעטיילט א סך כבוד, דערפאר פארדינט ער צו פארנעמען דיין פלאץ.

## ממות-מסעי

וידבר משה אל ראשי המטות. און משה האט גערעדט צו די הויפטלייט פון די שבטים. דער „תפארת שלמה“ טייטשט דאס ווארט „ממות“ פון לשון „הטות“, וואס מיינט נייגן. משה האט געלערנט די מנהיגים, די „ראשי העם“, זיי זאלן זיך אויסלערנען צו נייגן די הערצער פון די אידן צו גוטע מעשים. אזוי ארום, וועט אויך בעסער דערקלערט ווערן, דער אין פלוג אומפארשטענדלעכער פסוק אין „שמות“: „מזה בידך? ויאמר מטה“. דער אויבערשטער האט דאך געזען וואס משה האלט אין דער האנט, נאכוואס זשע האט ער אים דאס געפרעגט? נאר דער תירוץ איז, נאכדעם ווי ג—ט האט באפוילן משה'ן, ער זאל זיין דער מנהיג ישראל, האט משה מורא געהאט, אז די אידן וועלן אים נישט פאלגן, „לא יאמינו לי, ולא ישמעו בקולי“. אבער זיי וועלן דאך מיר ניט גלויבן, און וועלן ניט צוהערן זיך צו מייזן קול. האט אים דערויף דער אויבערשטער געפרעגט, וואס פאר א כוח ווילסטו האבן אין דיין האנט? אדער וואס פאר א כוח ווילסטו? ווייל „יד“, מיינט אין העברעאיש אויך „כוח“, האט משה געענטפערט: „מטה“, דאס הייסט, דעם כוח צו נייגן זייערע הערצער, זיי זאלען זיך צוהערן צו מיינע ווערטער.



„איש כי ידור נדר לה“ . אז א מאן וועט טאן א נדר צו ג—ט. מיט דעם הייבט זיך אז די היינטיקע סדרה, אויב א מאן וועט טאן א נדר צו ג—ט, אדער ער וועט שווערן א שבועה, זאל ער זיין ווארט ניט פארשוועכן, אלץ ווי עס גייט ארויס פון זיין מויל, זאל ער טאן.

שטייענדיק ביי דער גרעניץ פון לאנד כנען, דאס צוגעזאגטע לאנד, לערנט משה מיט די אידן דאס חשיבות פון האלטן א צוזאג, א מענטש זאל ניט פאר-שוועכן זיין ווארט. ווי די גמרא דערקלערט עס אין „בבא מציעא“: דער „יא“ זאל זיין „יא“, און דער „ניין“ זאל זיין „ניין“, ווי רש"י טייטשט דארט, אויפן ארט: „כשאתה מדבר הז או לאו, קיים דבריד“. און ווי די גמרא זאגט דארט ווייטער: „שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב“. נישט זאגן איין זאך מיטן מויל, און טראכטן אין הארצן גאר עפעס אנדערש. אז מען זאגט עפעס צו, מוז מען עס מקיים זיין, און היטן זיך פון היפאקריטסטווא. אט דאס האט משה געלערנט מיט די אידן, איידער זיי זיינען געגאנגען דעראבערן זייער לאנד, און גרינדן די אידישע מלוכה.

משה האט דערמיט געגעבען צו פארשטיין די אידישע פירער, אז די אידישע מלוכה קאן נאר דעמאלט עקזיסטירן און זיין שטארק, ווען אירע בירגער און די פירער, וועלן זיך האלטן ביי דעם מאראלישן כלל, אז אן אפמאך, א ווארט, איז הייליק און טאר ניט פארשוועכט ווערן.

דער וואס ברעכט א נדר, זאגט דער מדרש, איז דער סוף אז ער האלט ניט קיין שבועה, און דער וואס האלט ניט קיין שבועה לייקענט אין ג—ט. און צו וואס דאס אלץ פירט, האט אונדז געגעבן א קלאסישן ביישפיל דאס היט-

לעריסטישע דייטשלאַנד, נאצי דייטשלאַנד, וואס האט פראקלאמירט, אז אן אפמאך איז א „סקרעפֿ און פייפער“, האט געוויוזן אַ ביישפּיל, פון ברעכן צוזאגן, פאר שוועכן אפמאכן, פאראטן פארבינדעטע, און דער סוף, דער סוף איז דאך אונדן גוט באקאנט. אזא התנהגות, קען צו קיין אַנדער סוף נישט פירן.

ווארים אַ מלוכה, וואס מאכט צו נישט אירע התחייבותן, וואס בויט אויף פאראט און פאַלשקייט און ברעכן אפמאכן, זינקט מאראליש וואס אמאל אלץ נידעריקער ביז זי קייקלט זיך אריין אין תהום. דערפאר האט אונדזער גרויסער לערער, משה רבינו, געלערנט די אידישע פירער, איידער זיי זיינען געגאנגען עטאפֿ לירן די אידישע מלוכה, זיי זאלן היטן דאס חשיבות פון מענטשלעכן ווארט, „לא יחל דברו“, דאס ווארט זאל נישט פארשוועכט ווערן. אן אפמאך זאל זיין אן אפמאך און אַ צוזאג אַ צוזאג, וואס מען דאַרף מקיים זיין.

דאס איז די גרויסע מאראלישע לערע פון דער היינטיקער סדרה, צו פאר־ אַכטן ליגן און פאַלשקייט, און דאס ווארט זאל זיין הייליק.



מיט טויזנטער יארן צוריק, ביי די טייכן פון בבֿל, האבן אונדזערע עלטערן געשוואוירן אַ שבועה: „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי, אם לא אזכרכי.“ אויב איד וועל דיך פארגעסן ירושלים, זאל מיין רעכטע האנט פארגעסן ווערן, זאל מיין צונג צוגעקלעפט ווערן צום גומען, אויב איך וועל דיך נישט דערמאנען!

און זעט, מיטן כוח פון אונדזער הייליקער שבועה, האבן מיר דורכגעוואָן־ דערט דעם גרויסן מדבר העמים, דעם ביטערן גלות, וואו מיליאָנען פון אונדזער פאלק איז אומגעקומען אין כלערליי מיתות משונות, און דאך, האבן מיר זיך נישט אפגעזאגט פון אונדזער שבועה. מיר זיינען טריי געבליבן ירושלים. מיט די נאָקעטע פויסטן קעגן געפאנצערטע אויטאָמאָבילן, מיט שטעקענס קעגן שווערער אַרטי־ לעריע, האבן אונדזערע בחורים און מיידלעך געקעמפט אין ירושלים, קעגן די ווילדע אַראַבישע האַרדעס, געפאלן אויף אירע מויערן און נאָך אַמאָל געהייליקט די הייליקע שטאָט ירושלים.

אַ פאלק וואס איז אזוי געטריי צו אַ שבועה, איז זיכער, אַז עס וועט סוף כל סוף ארויס דער זיגער. און ירושלים וועט געוויס זיין אונדזער הויפט־ שטאָט און ארץ ישראל אונדזער מדינה.

דער מדרש איז דער היינטיקער סדרה זאָגט: „אמר הקדוש ברוך הוא: „חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל“, שכן היא נקראת בכתוב: „ארץ חמדה“, „נחשת צבי“, „זבת חלב ודבש“. דער אויבערשטער זאָגט: ארץ ישראל איז מיר ליבער פון אלץ, און אזוי ווערט זי (דאס אידישע לאַנד) באַצייכנט אין תנ"ך: דאס גלוסטיקע לאַנד, די שענסטע נחלה, אַ לאַנד וואס פליסט מיט מילך און האַניק.

און אזוי איז ארץ ישראל באַליבט ביי אַדע פעלקער, ווארים אַ ראיה האַסטו, יעדער מלך, וואס וויל גיין מלחמה האַלטן מיט אן אַנדער לאַנד, דינגט סאָל־ דאָטן און באַצאלט זיי, אַבער אַז סיסרא איז געגאנגען מלחמה האַלטן מיט ישראל, האבן די פעלקער געזאָגט צו אים: „מיר ווילן פון דיר גארנישט, אומזיסט, אן

שום באצאלונג וועלן מיר דיר העלפן אין דער מלחמה. אזוי זאגט טאקע דער פסוק : „באו מלכים נלחמו, אז נלחמו מלכי כנען בתענך, על מי מגידו, בצע כסף לא לקחו“.

מלכים זיינען געקומען, מלחמה געהאלטן, דענסטמאל האבן מלחמה געהאלטן די מלכים פון כנען, אין תענך ביי די וואסערן פון מגידו, קיין רויב פון זילבער האבן זיי נישט געקראגן. דאס איז צו ווייזן דיר, אז ס'איז נישטאָ קיין לאַנד, וואָס איז אזוי באַליבט, ווי ארץ ישראל, און ווייל ג—ט האָט ליב ארץ ישראל און ג—ט האָט ליב ישראל, האָט דעריבער ג—ט געזאָגט, איר וועל צוזאַמענברענגען די צוויי געליבטע, מיין געליבט פאַלק מיט מיין געליבט לאַנד. אזוי אַרום איז געשאַפן געוואָרן דער קשר, דער בונד צווישן דעם לאַנד און ישראל, וואָס איז אייביק.



וידבר משה — לתת נקמת ה' במדין". משה האָט גערעדט צום פאַלק, אויס-צופירן די נקמה פון ג—ט אויף מדין. ווען ג—ט האָט געהייסן משה'ן, ער זאל נעמען נקמה פון די „מדינים“, פאַר דעם וואָס זיי האָבן געטאָן צו די אידן, האָט ג—ט געזאָגט „נקמת בני ישראל“, אָבער ווען משה האָט ג—טס באַפעל איבערגעגעבן צו די אידן, זאָגט ער, זיי זאלן נעמען נקמה פאַר ג—ט „נקמת ה'“.

זאָגט דערויף דער מדרש, משה האָט געזאָגט צום אויבערשטן : „רבון העולמים, אם היינו ערלים או עובדי עבודת כוכבים, או כופרים במצוות, לא היו רודפים אחרינו, אלא בשביל תורה ומצוות שנתת לנו, הלכך הנקמה שלך“.

רבנו של עולם, ווען מיר וואָלטן געווען גויים (ערלים), געצנדינער, אָדער געלייקנט איז דיינע מצוות, וואָלט מען דאָך אונדז נישט גערודפט. אויב מיר ליידן איז עס דאָך צוליב דער תורה און די מצוות, דערפאַר איז די נקמה אין מדין, די נקמה פאַר ג—ט.

אזוי זאָגט אויך דער משורר אין תהלים : „כי עליך הרגנו כל היום“, פאַר דיר ג—ט, לאָזן מיר זיך הרג'ענען אַ גאַנצן טאָג. מיר ליידן נאָר פאַר ג—ט און זיין תורה, פאַר אידישקייט און אידישע אידעאלן. און דאָס איז, וואָס דער פסוק זאָגט : „בכל צרתם לו צר“. אין אַלע זייערע ליידן האָט ער געליטן. דערפאַר, ווער עס טוט שלעכטס די אידן, טוט שלעכטס דעם אויבערשטן, און יעדע מלחמה קעגן אידן איז אַ מלחמה קעגן ג—ט.



„ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד — ויגשו אליו ויאמרו : גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו — ויאמר אליהם משה — בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצנאכם“.

און די קינדער פון שבט ראובן און גד, האָבן געהאַט אַ סך פּי, זיינען זיי געקומען צו משה'ן, און זיי האָבן געזאָגט : גיב אונדז דאָס דאָזיקע לאַנד (יעזר און גלעד, אין עבר הירדן). שאַפּגעהעפטן פאַר אונדזער פּי, וועזן מיר דאָ בויען, און שטעט פאַר אונדזערע קליינע קינדער. האָט משה צו זיי געזאָגט : בויעט אייך שטעט פאַר אייערע קליינע קינדער און געהעפטן פאַר אייערע שאַף.

זאָגט דער מדרש : דאָס איז וואָס דער פסוק זאָגט : „לב חכם לימינו, ולב כסיל לשמאלו“. דער שכל פון דעם חכם, איז אויף זיין רעכטער זייט, דערמיט

ווערט געמיינט משה, און דער שכל פון נאָר איז אויף זיין לינקער זייט, דאָס מיינט מען, די קינדער פון שבט ראובן און שבט גד, וועלכע האָבן טייערער געהאַלטן זייער פאַרמעגן ווי זייערע קינדער. ווייל זיי האָבן צוערשט געזאָגט, מיר וועלן בויען שאַפּגעהעפטן פאַר אונדזער פי און ערשט דערנאָך, שטעט פאַר אונדזערע קינדער. אָבער משה האָט זיי געענטפּערט: צו ערשט פאַרזאָרגט די קינדער און דערנאָך קלערט וועגן אייער פאַרמעגן.

נאָר מענטשן מיט אַ מענטאַליטעט פון „דור המדבר“, האָבן געקענט אַזוי דענקן, אַז קודם־כל דאַרף מען זאַרגן פאַרן פאַרמעגן און דערנאָך פאַר די קינדער. אַ סך אַמעריקאַנער אידן, האָבן אויך אַזוי געטאַן, קודם־כל האָט מען געטראַכט, ווי אַזוי מאַכט מען אַ דאַלער, און די קינדער האָט מען איבערגעלאָזט אויף הפּקר, און אידישער דעציאָונג, און טראַדיציע, און ימים טובים, אַלץ האָט זיך געדרייט אַרום דעם דאַלאַר, און איצט שניידן מיר די פּרוכטן . . . דער דאַלאַר איז ב'ה דאָ, אָבער די קינדער, אַ סך פון זיי, זיינען שוין ליידער נישט אין אונדזער מחנה און אפילו יענע, וואָס אַפיציעל געהערן זיי נאָך צו אונדז, זיינען אָבער גייסטיק נישט אונדזערע.

פאַרט איבער די קלענערע שטעטלאַך, סיי אין קאנאָדע און סיי אין די שטאַטן, און איר וועט זען ווי גרויס עס איז אונדזער אידישער חורבן, די וואָס לעבן אין די גרעסערע צענטרן, האָבן גאָר קיין אָנונג נישט, ווי ווייט אונדזער יוגנט איז אַוועק פון אונדזער פּאָלק. און דערפאַר האָט משה געלערנט, צו ערשט דאַרף מען זאַרגן פאַר די קינדער און דערנאָך פאַרן פאַרמעגן, און נישט פאַר־קערט, ווי די נאַראַנים, דער דור המדבר, האָט עס פאַרשטאַנען.

\* \* \*

איז דער צווייטער סדרה, וועלכע מען זייענט היינטיקן שבת „מסעי“, ווערט באַשריבן די ריזע פון די אידן, אין משך פון פּערציק יאר, זינט זיי זיינען אַרויס פון מצרים, ביז זיי זיינען געקומען צום ירדן. דער מלבי"ם פּרעגט: פאַרוואָס זאָגט נישט דער פּסוק: אלה מסעי בני ישראל, אשר נסעו לארץ ישראל, נאָר דער פּסוק זאָגט: אשר יצאו מארץ מצרים? זאָגט דער מלבי"ם, אַז די תורה וויל אונטערשטרייכן, אַז מיט יעדער נסיעה, האָבן זיי זיך אַלץ מער דערווייטערט פון מצרים, און פון די מצרישע גע־וואוינהייטן . . .







דברים



דברים

## דברים (שבת חזון)

דעם היינטיקן שבת הייבן מיר אן דעם פינפטן חומש, וואס רופט זיך „דברים“.  
די גמרא אין „בבא בתרא“ זאגט, אז „אלה הדברים“, מיינט שטארקע ווער-  
טער, שווערע ווערטער, ווערטער פון מוסר און שטראף. „אלה הדברים“, דאס  
זיינען די האַרבע ווערטער, וואס משה האט גערעדט צו די אידן, איידער ער איז  
געשטארבן.

משה רעדט דא אַרום, די פּערציק יאָר מדבר וואַנדערונגען, ער דערמאָנט  
זיי, בדרך רמז, זייערע שווערע זינד, אין פאַרשיידענע ערטער אויף זייער וואַנדער-  
רונגס-וועג. רש"י זאָגט דערױף: „מפני כבודו של ישראל, סתם את הדברים,  
והזכירם ברמז“. צוליב דעם כבוד פון די אידן, האט משה פאַרשטעלט די זאַכן,  
נישט אַרויסגעזאָגט דייטליך, נאָר דערמאָנט די זינד „ברמז“, מיט אַן אַנדייט.

דער „באר מים חיים“ פּרעגט: וואָס איז דען דער אונטערשייד, צי משה האָט  
גערעדט „ברמז“ אָדער דייטליך, די אידן האָבן דאָך אַלע געוואוסט, וואָס זיי  
האָבן געטאָן, און קיין פּרעמדע זיינען דאָך דאַרטן נישט געווען אַנוועזנד, טאָ  
פאַרוואָס האָט משה געדאַרפט רעדן „ברמז“?

נאָר דער תירוץ איז, אַז משה האָט דאָס געטאָן, צוליב די אומות העולם.  
וואָרים די גמרא דרש'נט אויפן פסוק: „הואיל משה באר את התורה הזאת“,  
אַז משה האָט דערקלערט די תורה אויף זיבעציק לשונות, האָט ער דערפאַר נישט  
געוואָלט, זיי זאָלן וויסן, וואָס די אידן האָבן געטאָן אין די אַלע דערמאָנטע  
ערטער.



דער מדרש ווייזט אַז דעם כאַראַקטער פון משה'ן אַלס מנהיג און מוכיח.  
ווען משה האָט גערעדט צום אויבערשטן, האָט ער פאַרטיידיקט די אידן און  
געזאָגט: „למה ה' יחרה אפך בעמד“? פאַרוואָס ג—ט, זאָל ברענען דיין צאַרן  
אויף דיין פאַלק? און נישט נאָר האָט ער פאַרטיידיקט די אידן, נאָר איינגע-  
שטעלט זיין לעבן פאַר זיי: „ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין, מחני נא מספרך  
אשר כתבת!“ אויב דו וועסט פאַרגעבן זייער זינד — און אויב ניט, מעק מיך  
אויס, איד בעט דיר, פון דיין בוך, וואָס דו האַסט געשריבן.

אַבער ווען משה האָט גערעדט צו די אידן, האָט ער צו זיי געזאָגט: „אתם  
חטאתם חטאה גדולה“, איר האָט געזינדיקט אַ גרויסע זינד.

אַזוי איז געווען דער כאַראַקטער פון דעם גרויסן מנהיג משה רבנו, פאַר-  
טיידיקן „כלפי חוץ“, און זיין אַ מוכיח „כלפי פנים“, אַזוי האָבן איר געטאָן  
אַלע גרויסע אידישע נביאים, ניט ווי עס זיינען זיך נוהג, זיידער, אַ סך רבנים,  
וואָס היטן זיך מיט אַ וואָרט, כדי געפּעלן צו ווערן די „ראשי העדה“, דערױף  
זאָגט די גמרא: האַי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי,  
אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא“. אַ גייסטיקן פירער, וועמען די מענטשן  
פון זיין שטאַט, האָבן אים ליב, איז עס ניט ווייל ער איז בעסער פון אַנדערע  
תלמידי חכמים; נאָר ווייל ער שטראַפט זיי ניט וועגען תורה זאַכן.

ר' אייזע סלאנימער פלעגט דערויף באַמערקן, אַז אין פּלוג אין דאָך די גמרא אַביסל קשה. וואַרים אויב ער וועט יא שטראַפּן די מענטשן פון זיין שטאַט, וועלן זיי דאָך אים ווערן שונאים, און די גמרא זאָגט דאָך אויף אן אַנדער אַרט : אַז ירושלים אין חרוב געוואָרן נאָר צוליב שנאת חינוּם. טאָ צו וואָס זאָל דער תּלמיד חכם, דער גייסטיקער פּירער, דער רב, פאַרשאַפּן שנאת חינוּם מיט זיינע מוסר דרשות ?

נאָר, די מעשה איז, פּלעגט ר' אייזל ענטפּערן, וואָס אַ תּלמיד חכם, האָט מען דאָך בכלל ניט לייב, ווער שמועסט נאָך אַ רב, האָט דאָך סתּם שונאים, און די שנאה צו אים איז דאָך באַמת, שנאת חינוּם. טאָ זאָל ער כאַטש זאָגן מוסר, וועט עס דאָך כאַטש נישט זיין קיין שנאת חינוּם . . .



„איכה אשא לבדי, טרחכם ומשאכם וריבכם? ווי קען איד אליין טראָגן אייער שווערקיט און אייער לאַסט און אייער קריגעריי ? מערקווירדיק, אין פּסוק ט', ווען משה זאָגט : „לא אוכל לבדי שאת אתכם". איד אליין קען ניט טראָגן, טייטשט רש"י, — אַז נישט דערפאַר האָט משה געזאָגט, אַז ער קען אליין נישט טראָגן די אידן, ווייץ ער האָט נישט דעם כוח דערצו, נאָר צוליב דער גרויסער פאַראַנטוואַרטליכקייט, וואָס וואָלט געפאַלן אויף אים, ווען ער זאָל פּסק'ענען אַ דיין תּורה נישט ריכטיק. דאָ אַבער, זאָגט משה, אַז ער קען נישט פאַרטראָגן די לאַסט און די קריגערייען, טייטשט רש"י : „אם אומר לקבל שכר, לא אוכל, זו היא שאמרתי לכם, ולא מעצמי אני אומר לכם, אלא מפי הקב"ה.

דאָס וואַרט „לא אוכל" דאַרף פאַרשטאַנען ווערן „אין לי רשות", עס איז מיר נישט דערלויבט, אפילו ווען איד זאָל קריגן דערפאַר שכר, איז עס מיר נישט דערלויבט פון ג—ט.

אין געוויסע אויסגאַבן פון רש"י, פעלט דאָס וואַרט „שכר", קומט אויס לויט דעם, אַז דער טייטש איז : אפילו ווען איד זאָל וועלן אליין טראָגן אייער לאַסט און אייער קריגעריי, קען איד עס נישט טאָן, ווייל ג—ט דערלויבט עס מיר נישט.

משה זאָגט ווייטער, אַז דערפאַר, האָט ער געהייסן די אידן אויסקלייבן בראַווע מענטשן, קלוגע און פאַרשטאַנדיקע, כדי צו מאַכן זיי פאַר הויפּטלייט.

דער מדרש, ריידנדיק וועגן די קוואַליפיקאַציעס, וואָס אַ שופּט, אַ מנהיג האָט געדאַרפּט באַזיגן, זאָגט : אַז זיי האָבן געדאַרפּט באַזיגן זיבן מעלות, און דאָס איז באַמת שווער צו פאַרשטיין, פּונוואָנען דער מדרש נעמט דעם מספר „זיבן", בשעת דער מדרש רעכנט נאָר אויס זעקס : די דריי פון דער היינטיקער סדרה : חכמים, נבונים און ידועים, און דריי פון דער סדרה „יתרו" : יראי אלקים, אנשי אמת און שונאי בצע.

נאָר דער „ספּרי" און רש"י געפינען אויס, אַז אין דער היינטיקער סדרה, זיינען באַמת פאַראַן פיר מעלות : אנשים, ווי רש"י טייטשט, צדיקים, אַזוי אויך אין פרשת יתרו : „אנשי חיל", אַזוי ווי „אשת חיל", און חכמים, נבונים און ידועים. אַזוי אַרום איז ריכטיק דער מספר זיבן.

„לא אוכל לבדי שאת אתכם — והנכם היום ככוכבי השמים לרוב“. איד האב אמאל געזען אין אַ דרוש ספר אַז אינטערעסאַנטן טייטש אויף דעם פסוק. וואַרעם אין פלוג אין דאָך אַ קשיא, פאַרוואָס איז עפעס משה, וואָס פלעגט זיך מוסר נפש זיין פאַר אידן, געוואָרן אַזוי אומגעדולדיק קעגן זיי? און וואָס איז דער צוזאַמענהאַנג צווישען די צוויי פסוקים?

נאָר כדי צו פאַרשטיין די ווערטער פון משה'ן, דאַרף מען געדענקען, אַז דער אויבערשטער האָט געבענטשט די אידן מיט צוויי פאַרשיידענע ברכות: זיי זאלן זיין „כחול אשר על שפת הים“, ווי זאַמד ביים ברעג פון ים, און זיי זאלן זיין „ככוכבי השמים“, ווי די שטערן אין הימל.

די אייגנשאַפט פון זאַמד איז, אַז יעדעס איינצלענע זאַמדל, איז גאַרנישט, אַבער אַ סך זאַמד, ווען אַלע זאַמדעלעך האַלטן זיך צוזאַמען, זיינען זיי שטאַרק, און זיי קענען אפילו אַפהאַלטן דעם ים פון גיין ווייטער. דאַקעגן די שטערן, האַבן די אייגנשאַפט, אַז זיי טאַרן זיך ניט האַלטן צוזאַמען, ווען איין שטערן זאַל אַנרירן דעם צווייטן, וואַלט די וועלט חרוב געוואָרן. יעדער שטערן גייט זיין פאַר-זונדערן וועג, פאַר זיך אליין.

דאָס האָט משה געטענה'ט: איד קאַז אייד נישט טראַגן, דערפאַר וואָס איר זייט ווי די שטערן, יעדער גייט זיין באַזונדערן וועג, און עס איז נישטאָ ביי אידן קיין אייניקייט, קיין אַחדות, ה' אַלוקי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלה פעמים! דער אויבערשטער זאַל אייד מערן, איר זאַלט זיין, טויזנט מאל אַזוי פיל ווי איצט, אַבער: „ויברך אתכם, כאשר דבר לכם“, ער זאַל אייד אויך בענטשן מיט דער צווייטער ברכה, אַז איר זאַלט זיין „כחול אשר על שפת הים“, ווי דאָס זאַמד ביים ברעג ים, וואָס האַלטן זיך צוזאַמען, איינס מיטן אַנדערן, אַזוי אַז זיי בילדן אַ שטאַרקע קראַפט.



## שבת חזון

„השליד משמים ארץ, תפארת ישראל“ (איכה ב'), דער אויבערשטער האָט אַראַפגעוואָרפן פון הימל צו דער ערד, די שיינקייט פון ישראל. אַזוי קלאַגט דער נביא ירמיהו, אויף דעם גרויסן חורבן, זאַגט די גמרא אין חגיגה: „רבי הוה נקיט ספר קינות וקא קרי בגויה, כי מטא להאי פסוקא, השליד משמים ארץ, נפל מן ידיה. אמר: מאיגרא רם לבירא עמיקתא.“

רבי האָט געזאַגט קינות, און צוקומנדיק צו דעם פסוק, איז דער ספר אַרויס-געפאַלן פון זיין האַנט. האָט רבי פאַרגליכן דעם פאַל, ווי איינער וואָס פאַלט אַראַפ פון אַ הויכן בוידעם אין אַ טיפן גרוב.

ר' חיים בריסקער ז"ל האָט דערויף געפרעגט, וואָס האָט דאָ רבי געמאַכט מער פאַרשטענדליך דעם ענין מיט זיין משל? עס קומט דאָ אויס פאַרקערט, ווי רבי וואַלט עס גאַר קלענער געמאַכט. וואַרעם דער פאַל פון הימל ביז צו דער ערד, איז אַ סך אַ שטאַרקערער, ווי פון בוידעם ביזן קעלער? . . .

האָט ר' חיים געזאַגט: דער אויסדרוק „הימל“, מיינט נישט פלוזין צו באַצייכענען הויך, עס מיינט אויך קדושה, דערהויבנקייט, אין דעם זין דאַרפן מיר פאַרשטיין די הויכקייט פון הימל, וואָס מיר באַצייכענען מיטן טערמין „עליה“,

עלית הנפש. אויב אבער מיר באגרייפן נישט וואס עס מיינט „עליה“, דאז פארשטייען מיר נישט, וואס עס ווערט באצייכנט מיט „ירידה“, מיט „ארץ“ — ערד.

האט רבי דעריבער געוואלט דעם ענין מאכן קלארער און פארשטענדלעכער, ווארים ווען מענטשן לעבן מיט די באגריפן פון „בוידעם“ און „קעלער“, וואס קענען זיי פארשטיין, וואס עס מיינט „משמים“ און „ארץ“ . . .

רבי האט דעריבער געמיינט מיט זיין משל, ווי וויי איז צו אונדז, און ווי גרויס איז אונדזער געפאלנקייט, אז פון „שמים“ און „ארץ“, זיינען מיר אריי בער צו אונדזערע קליינע באגריפן פון „איגרא“ און „בירא“, בוידעם און קעלער...  

---

## ואתחנן (שבת נחמו)

„ואתחנן אל ה' בעת ההיא". און איד האב געפעטן צו ג—ט אין יענער צייט. משה רבנו, דער גרעסטער מנהיג פון אלע דורות, דער אדון הנביאים, האט זיך געפעטן ביים אויבערשטן, אז ער זאל אים אריינלאזן אין ארץ ישראל; אבער דער אויבערשטער האט אים אנטזאגט זיין בקשה, „רב לך, אל תוסיף דבר אלי עוד, בדבר הזה". גענוג דיר! זאלסט מער ניט רעדן צו מיר, וועגען דער דאזיקער זאך. דער מדרש זאגט, אז משה האט גע'טענה'ט: רבונן של עולם! עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ, ואני איני נכנס לארץ? יוספ'ס ביינער וועלן יא זוכה זיין אריינצוקומען קיין ארץ ישראל, און איד נישט? דערויף האט אים דער אויבערשטער געענטפערט: „מי שהודה בארצו — נקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו — אינו נקבר בארצו". דער וואס האט מודה געווען אין זיין לאַנד, וועט זוכה זיין, אז זיינע ביינער זאלן רוען אין לאַנד (ישראל), אבער דער וואס האט נישט מודה געווען אין זיין לאַנד, קאנען זיינע ביינער נישט רוען דארט.

בשעת דאס ווייב פון פוטיפרע האט געזאגט וועגען יוספ'ן: „ראו, הביא לנו איש עברי", האט יוסף נישט געלייקנט, ער האט בפירוש געזאגט: „כי גנב גנבתי מארץ העברים", דו אבער, האסט אין דיין לאַנד נישט מודה געווען, ווען די טעכטער פון יתרו, האבען געזאגט: „איש מצרי הצלנו". א מאן אז עגיפטער, האט אונדז געהאלפן, האסטו געהערט און געשוויגן, דעריבער וועלן דייןע ביינער נישט רוען אין ארץ ישראל.



„כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים". משה זאגט אז די אידן, אז זיי זאלן היטן די תורה, „ווארים דאס איז אייער קלוגשאפט און אייער פארשטאנדיקייט אין די אויגן פון די אומות".

דער מדרש אין „איכה" זאגט: „אם יאמר לך אדם, יש חכמה בגויים — תאמין, יש תורה בגויים — אל תאמין". אויב עמיצער וועט דיר זאגן, אז ביי די גויים איז פאראן חכמה, זאלסטו גלויבן. אויב אבער, מען וועט דיר זאגען, אז ביי די גויים איז פאראן תורה, זאלסטו עס ניט גלויבן.

סתם חכמה, וויסנשאפט, קונסט, איז נישט דאס אייגנטום פון איין פאלק. יעדעס פאלק טראגט צו זיין חלק, צו דעם אלגעמיין מענטשלעכן אוצר פון וויסן און חכמה, דערפאר איז וויסנשאפט דאס אייגנטום פון דער גאנצער מענטשהייט. יעדעס פאלק זעט עס, אדער לערנט עס, דורך זיין אייגנארטיקער נאציאנאלער פריזמע, אבער עס איז נישט דער קניז בלויז פון דעם אדער יענעם פאלק.

אנדערש איז אבער, ווען עס קומט צו תורה, אויב מען וועט דיר זאגן, אז ביי די גויים איז פאראן תורה, זאלסטו עס ניט גלויבן. תורה איז אן אריגינעל אידישע שאפונג. דאס איז די אידישע גדלות, די אידישע חכמה, דער אידישער פארשטאנד. אויף דעם געביט, זיינען אידן לערער און נישט קיין תלמידים, געבער און נישט קיין נעמער. תורה איז דער קוואל פון העכסטן מענטשעכען גליק, עפעס, וואס די

גויעשע וועלט האט עס נאך ביז היינט נישט תופס געווען. תורה איז אזעלכעס, וואס עס איז זייער שווער צו באגרייפן, ווען מען קוקט דערויף מיט פרעמדע אויגן. נישט נאר פאר פרעמדע, באהאלט זיך די תורה, נאר אפילו פאר אייגענע אויך. פארשטיין תורה, פאדערט זיך קרבנות, „אדם כי ימות באהלה“, דרשענען אונזערע חכמים, אז נאר ווען מען איז גרייט אוועקצוגעבן דאס לעבן פאר איר, קען מען זוכה זיין צו באגרייפן די תורה.

און תורה מיינט די טיפע חכמה פון דער געטלעכקייט, עטיק, זיטלעכקייט, מידות א. א. ו. באגריפן, וואס זיינען אזוי פרעמד פאר דער גרויסער וועלט, באגריפן, וואס זיינען פראפאנירט און פארשוועכט געווארן, ווייל זיי ווערן שלעכט אדער פאלש פארשטאנען. א חוץ דעם, מיינט תורה, לערנן, פשוט לערנען, נישט אויסלערנען און קריגן א דיפלאם, אז מען איז שוין א „געענדיקטער“, נאר תורה מיינט לערנען, שטענדיק לערנען, אידישקייט אידענטיפיצירט זיך מיטן באגריף „תורה“. דער עיקר איז נישט וויפיל איינער קען, נאר דער עיקר איז, זיצן און לערנען.

„ודברת בם“. דו זאלסט רעדן אין זיי (אין די ווערטער פון דער תורה), ווען דו זיצסט אין שטוב, ווען דו גייסט אין וועג, ווען דו לייגסט זיך און ווען דו שטייסט אויף. נאר אזוי ארום קען אידישקייט האבן א קיום.

אידן זיינען נאר א פאלק מיט דער תורה. און דער תורה, זיינען אידן קיין פאלק נישט, אפילו מיט אן אייגן לאנד און מיט אן אייגענער שפראך און מיט אן אייגענער ארמיי, איז עס אלץ גארנישט, אויב חליצה, מיר זאגן זיך אפ פון דער תורה.

כדי גענוי צו פארשטיין דעם דאזיקן געדאנק, איז נויטיק א געוויסע דער-קלערונג, אדער משל. נעמען מיר די נאטור, וועלכע איז געטיילט אויף פיר מינים : „דומם“, „צומח“, „חי“, „מדבר“, דער „דומם“ איז נישט אנדערש פון „צומח“ דערמיט, וואס ער קען נישט שפראצן און וואקסן, אדער וואס ער האט נישט די מעלה פון „חי“, וואס ער לעבט נישט.

דער „דומם“ איז גאר א באזונדערער קלאס, פאר זיך אייזן. דאס זעלבע איז אויך מיטן „צומח“, ווייל, ווען דער „צומח“, וואלט נאר געווען אנדערש פונם „דומם“, דערמיט וואס ער קען וואקסן, וואלט דאך דער „צומח“, נאכן אויפהערן וואקסן, געדארפט ווערן א „דומם“, און צום סוף ווערט ער דאך גארנישט.

דאס זעלבע איז מיט די אידן. נישט נאר זיינען אידן אנדערש פון די אנדערע פעלקער, צוליב דעם וואס זיי האבן א תורה, נאר דורך דער תורה, זיינען זיי געווארן אידן, דער „עם סגולה“, „אשר חשק ה' בהם“, וואס דער אויבערשטער האט געגלוסט צו זיי, און זיי אויסדערווייט פון אלע פעלקער. אזוי ארום, זיינען די אידן געווארן א „עם הנבחר“, אן אייגנארטיק פאלק, ווען אבער אידן זאגן זיך אפ פון דער תורה, דאן גייען זיי נישט צוריק צו דער זעלבער מדרגה וואס פריער, צו זיין ווי אלע אנדערע פעלקער, נאר זיי ווערן, אלס פאלק, בוכשטענליך גארנישט.

דעמדאזיקן געדאנק ברענגט דייטליך ארויס דער נביא יחזקאל, אין זיין משל, מיטן „עץ הגפן“, מיט וויינישטאק, לויטן נביא, האט ג—ט אים געפרעגט : מיט וואס אונטערשיידעט זיך דער וויינישטאק פון אלע אנדערע ביימער, מיט וואס



איז דער וויינשטאק בעסער, חשובער פון אנדערע ביימער? דער צעדערבוים איז העכער, שענער און שטארקער, פון וויינשטאק, אזוי אויך דער טענעבוים און א סך אנדערע ביימער, נאר וואס איז די מעלה פון וויינשטאק, ווייל ער פראדוצירט וויין. ווי איז אבער, אז דער וויינשטאק הערט אויף צו פראדוצירן וויין, דאן איז ער נישט, בלויז ווי די אנדערע ביימער, ניין ער ווערט דעמאלט בוכשטעבליך ווערט-לאז, ווייל מען קען פון אים קיין זאך נישט מאכן, ווי מען קאן עס טאן, פון געהילץ פון די אנדערע ביימער, דאן טויג ער נאר אויפן פייער. און אזוי זאגט ג—ט, זיינען די אידן, כל זמן, זיי האלטן זיך ביי דער תורה, זיינען זיי חשובער און באליבטער פון אלעמען, אזוי גיך אבער, ווי זיי גייען אוועק פון דער תורה, ווערן זיי בוכשטעבליך, גארנישט.

און דאס מיינט משה רבנו, מיט זיינע ווערטער איז דער היינטיקער סדרה: „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים“. ווארים, נאר זי, די תורה, איז אייער חכמה און פארשטאנד אין די אויגן פון די פעלקער.



„ואהבת את ה' אלקיך, בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך“. און דו זאלסט ליב האבן ג—ט, דיין ג—ט, מיט דיין גאנצן הארצן, און מיט דער גאנצער נשמה, און מיט דיין גאנצן כוח“.

דער „חובת הלבבות“, ארומריינדיק דעם ענין פון „אהבת ה'“ דריקט זיך אויס, אז „אהבת ה'“, קאן נישט גיין צוזאמען מיט „אהבת העולם“. נאר ווען דאס הארץ איז אויסגעליידיקט פון „אהבת העולם“, פון תאוות און ביליקע הנאות, נאר דעמאלט, איז דארט פאראן פלאץ פאר „אהבת ה'“.

ווי אזוי דארף מען ליב האבן ג—ט? — וועגן דעם איז פאראן חילוקי דעות, צווישן די מפרשים פון דער תורה. ר' סעדיה גאון, דער אבדעזרא, דער רמב"ם און אנדערע גדולי ישראל, האלטן, אז מען דארף משיג זיין, מיטן שכל, די גרויסקייט פון אויבערשטן און אלץ וואס ער האט באשאפן. דורך וויסן און פאר-שטאנד, קומט דער מענטש צו „אהבת ה'“. וואס מער דער מענטש פארטיפט זיך אין דער חכמה פון דער געטלעכקייט, אלץ העכער שטייגט ער, אין זיין ליבע צו ג—ט.

חסידות, לערנט אבער, אז מען קען דערגרייכן א העכערע מדגרה אין „אהבת ה'“, דורכן הארצן און דורכן געפיר, איידער דורכן שכל און פילאזאפיע. איז מיינע יונגע יארן, האב איך אמאל געהאט א ויכוח מיטן נאוואמינסקער רבי'ן, ר' ישראל שמעון אלתר זצ"ל, וועגן אמונה און חקירה. געדענק איך, ווי ער האט מיר נאכגעזאגט א ווארט פון זיין פאטער, אויפן פסוק: „והאמונה יחשבה לו צדקה“. און ער (אברהם) האט געגלייבט אין ג—ט, און ג—ט האט עס אים גערעכנט פאר א גערעכטיקייט.

אברהם אבינו, האט דער אלטער מינסקער רבי געזאגט, איז דאך כידוע, געווען א חוקר פון קינדהייט אן. און געקומען איז ער צו דער געטלעכקייט, דורך פארטיפן זיך אין אלץ וואס דער אויבערשטער האט באשאפן. אבער ווען אברהם איז דערגאנגען צו דער העכסטער מדגרה, דאן האט ער געגלייבט אין ג—ט אן חקירה און אן חכמה, נאר באמונה פשוטה, דערויף איז טאקע מרמז דער פסוק,

ווייל אין וואָרט „והאמן“ פעלט אַ יוד, וואָס איז אין קבלה מרמז אויף חכמה.  
און דערפאַר האָט עס דער אויבערשטער אים גערעכנט אַלס אַ צדקה, ווי דער  
תרגום יונתן טייטשט, אַלס זכות.



נחמו נחמו עמי, יאמר אלקיכם, דברו על לב ירושלים. טרייסט, טרייסט  
מיין פאלק, זאגט אייער ג—ט. רעדט צום האַרצן פון ירושלים. ר' ישמעאל בר  
נחמני האָט געזאָגט: מיר האָבן עס במסורה, אַז ירושלים וועט ניט זיין אינגאַנצן  
אויפגעבויט, ביז עס וועלן ניט איינגעזאַמלט ווערן די פאַרטריבענע פון אַלע גלותן.  
ווי עס ווערט געזאָגט: „בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס. ג—ט בויט  
ירושלים, די פאַרשטויסענע פון ישראל וועט ער איינזאַמלען. די אידן האָבן געזאָגט  
צום אויבערשטן, געבענטשט איז ער: „האר פון דער וועלט! ירושלים איז שוין  
איין מאל צוריקגעבויט געוואָרן און דערנאָך איז ווידער געקומען אַ חורבן. האָט  
דער אויבערשטער געענטפערט: דורך זינד איז זי חרוב געוואָרן און איר זייט  
פאַרטריבן געוואָרן פון איר, אָבער איצט וועל איר זי אויפבויען און וועל זי שוין  
קיינמאל מער ניט חרוב מאַכן. לאַמיר האַפן, אַז בקרוב וועלן מיר זוכה זיין צו  
דעם, און עס וועט מקוים ווערן, „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.“

## ע ק ב

„והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה.“ — און עס וועט זיין, דערפאר וואס איר וועט צוהערן די דאזיקע געזעצן. רש"י שטעלט זיך אפ אויף דעם אויסדרוק „עקב“, אז דערמיט ווערן געמיינט די געזעצן וואס דער מענטש איז געוואוינט צו טרעטן מיט די פיס. די לייכטע מצוות, וואס מען איז געוואוינט צו נעמען אויף א לייכטן (גרינגען) אופן. אזוי זאגט אויך דער „דעת זקנים“: „וזהו שאמר דוד, למה אירא בימי רע, עוון עקבי סובני.“ — פארוואס זאל איר מורא האבן אין די טעג פון ביזן, ווען די זינד פון מיינע טרעטער רינגלט מיר ארום? דוד המלך האט געזאגט, פאר די הארבע מצוות, האב איר קיין מורא ניט, זיי האב איר מקיים געווען, אבער די לייכטע, די גרינגע מצוות, וואס דער מענטש איז געוואוינט צו טרעטן מיט די פיס, פאר זיי האב איר מורא, ווייל ווער ווייסט צי איר בין נזהר געווען, מקיים צו זיין די מצוות.

עס איז דער דרך העולם, צו היטן זיך פון פארברעכנס, נישט צו גנב'ענען נישט צו הרגענען א מענטשן, צו דערווייטערן זיך פון קרימינעלע מעשים. אזוי פירט זיך יעדער מענטש, וואס האט אביסל מאראל.

גאנץ אנדערש איז אבער מיט פארברעכנס, וואס ווערען ניט פאררעכענט אלס קרימינעלע מעשים, נאר בלויז אלס אן עוולה, אדער עבירה, אזעלכע אומוויכטיקע עבירות באגייט כמעט יעדער איינער. דערפאר ווארנט אונדז די תורה, אין דער היינטיקער סדרה, אז די געזעצן וואס זעען אונדז אויס צו זיין אומוויכטיק, זיינען אין דער אמתן זייער וויכטיק און נויטיק פאר אונדזער קיום. ווי זאגט די וועלט: איבער א גרויסען בארג פאלט מען קיינמאל ניט, געשטרויכעלט ווערט מען דוקא, איבער א קליין זאמדעלע אדער שטיינדל, וואס מען באמערקט עס קוים.



„והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה, ושמרתם ועשיתם אותם.“ — „עקב“ איז דער היפוך פון „ראש“, און עס מיינט, דער סוף. דער סוף וועט זיין, אז „תשמעון“, איר וועט פארשטיין און משיג זיין אלע מצוות און איר וועט זיי היטן און מקיים זיין.

דער „בעל העקדה“, טייטשט דאס ווארט „עולם“ פון „העלם“, ווארום די וועלט איז א „העלם“ פארן מענטשן. היינט זיינען די מערסטע מצוות בבחינת „העלם“, אבער דער סוף וועט זיין, אז איהר וועט משיג זיין אלע מצוות, אזוי ווי עס איז גרינג משיג צו זיין די „משפטים“, וואס זיינען באזירט אויפ'ן שכל, ווי די מצוות שבין אדם לחברו.



„לא יהיה בד עקר ועקרה.“ — עס וועט ניט זיין ביי דיר קיין עקר אדער אן עקרה. זאגט דערויף ר' יונתן: „לא יהיה בד עקר ועקרה מן התשובה.“ ר' יונתן זאגט, אז ס'וועט זיך נישט געפינען ביי אידן קיין מאן אדער פרוי, וואס וועט

נישט קענען ענטפערען אויף א פראגע אין דער תורה. און דער מדרש דערציילט א מעשה, וואס אילוסטרירט די ריכטיקייט פון ר' יונתנס ווערטער.

מעשה ברבי יונתן, שהיה מהלך אצל ניפולין של כותים. — ר' יונתן, האט רייטנדיק אויף אן אייז, פארבייגעפארן די שטאט ניפולין (די היינטיקע אראבישע נאפלוס), און דער קאראוואן פירער האט געפירט די בהמות.

האט זיך מתחבר געווען צו זיי א כותי (איינער פון די שומרונים). צוקומענ-דיק צום בארג „גריזים“ (וואס איז הייליק ביי די שומרונים), האט דער כותי זיך אנגערופן צו רבי יונתן: „רבי, אט איז דער הייליקער בארג!“ זאגט צו אים רבי יונתן: פארוואס איז ער הייליק? האט דער כותי געענטפערט, ווייל דער מבול, האט בעם בארג נישט פארפלייצט.

האט רבי יונתן אים געפרעגט פונדאנען וויסן מיר, אז דער מבול האט דעם בארג נישט פארפלייצט? האט אים דער כותי געענטפערט: אזוי ווערט געזאגט אין ספר יחזקאל: „את ארץ לא מטהרה היא, לא גשמה ביום זעם“, — דו ביסט א לאנד, וואס איז נישט גערייניקט, ניט בארענגט געווארן אין טאג פון צארן. (דער כותי האט אלאז געטייטשט דעם פסוק, אויפן בארג גריזים, אז ער איז נישט בארענגט געווארן בשעת דעם מבול).

האט רבי יונתן געזאגט צום כותי, אויב אזוי, טא פארוואס האט גיט נישט געהייסן נח'ן, ארויפגיין אויפן בארג גריזים, צי וואס האט ער אים געדארפט הייסן מאכן א תיבה? האט דער כותי דערויף געענטפערט, אז דער אויבערשטער האט געוואלט פרוואון נח'ן צי ער וועט מקיים זיין, זיין באפעל. איז רבי יונתן שטיל געבליבן, און נישט געהאט וואס צו ענטפערן.

האט זיך דער קאראוואן פירער אנגערופען צו ר' יונתן, גיב מיר רשות צו ענטפערן דעם כותי. האט אים רבי יונתן געעפן רשות, האט זיך דער אייזל פירער אנגערופן צום כותי, איז דען נישט דער בארג גריזים אונטערן הימל? ענטפערט אים דער כותי: ווי דען, אויסערן הימל איז ער? אויב אזוי, האט דער אייזל פירער געזאגט, שטייט דאך בפירוש, ביים מבול: „ויכוסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים“. — אז עס זיינען פארדעקט געווארען אלע הויכע בערג, וואס אונטערן גאנצן הימל, באמערק, אלע בערג, מיינט דאך אויך, דעם בארג „גריזים“.

באלד איז רבי יונתן, אראפ פון אייזל, און ארויפגעזעצט דעם אייזל פירער און אים געפירט פיר מייל, דרשנדיק אויף אים דעם פסוק: „לא יהיה בד' עקר“, — עס וועט נישט זיין ביי דיר קיין עקר, אפילו דער, וואס פירט בהמות, ווייסט אויך וואס צו ענטפערן צו די יעניקע, וואס פרעגן אויף דער תורה.

דאס איז אן אידעאלער צושטאנד, דאס איז געזאגט געווארן, אויב אידן וועלן זיין בבחינת „ברוד“, און אידן וועלן היטן און מקיים זיין די תורה. אבער די זעלבע סדרה, זאגט אונדז אויך ווייטער: „והיה אם שכח תשכח“. — און עס וועט זיין, אויב פארגעסן וועסטו פארגעסן. אונדזערע חכמים זאגן: „מוטב תפר תורה, ואל תשתכח תורה“. — עס איז בעסער די תורה זאל חלילה צעשטערט ווערן, איידער זי זאל פארגעסן ווערן.

דער מצב פון לימוד התורה, היינט צו טאג אין אמעריקע, איז גאנץ ווייט פון יענעם אידעאלן צושטאנד, ווען אן אייזל פירער האט געדענקט א פסוק אויף

אויסנווייניק. היינט איז דער מצב אין א געוויסער הינזיכט יא ענלעך צו יענעם צושטאנד, עס קאז גראד פאסירן אין אמעריקע, אז דער אייזל טרייבער, זאל קענען מער לערנען פון דעם וואס רופט זיך „רבי“ און גייסטיקער פירער.

\* \* \*

א באקאנטער מיינער, האט מיר די טעג דערציילט א טרויעריקן ווייז, וואס כאראקטעריזירט, דעם מהות פון ראבייס אין אמעריקע. אין א שטאט אין דער „מידל וועסט“, האט דער ראביי זיך צעקריגט מיט די פעלי בתים און רעזיגנירט פון זיין אמט, טרעפט זיך גראד, אז דער גלח, פון דעם שכנותדיקן „טשורטש“ איז געשטארבן, און עס איז פריי געווארן די שטעלע. וואס טוט דער ראביי, גיט ער גלייך אריין אן אפליקאציע און אזוי ווי ער האט שוין דארט, סיידוי עטליכע מאל געלעקט שורט“ און זיין ענגליש איז ריין פון יעדען חשש אקצענט, איז ער כמעט זיכער, אז ס'עט זיין „א קעי“.

און טאקע, ווי דאס הארץ האט אים געזאגט, האט מען אים געלאזט וויסן, אז עס איז באשטימט געווארען א „קאמיטע“, וואס זאל אונטערהאנדלען מיטן ראביי, וועגן אננעמען די שטעלע.

די „קאמיטע“, האט זיך געטרעפן מיטן ראביי און לאנג געשמועסט און עס איז געבליבן, אז זיי וועלן אים לאזן וויסן דעם רעזולטאט. נאך עטלעכע טעג, קריגט דער ראביי א בריוו, אז זיי זיינען זעהר „סאָררי“, וואס זיי קאנען אים נישט אנשטעלן, ווייל אין זייער שמועס מיט אים האבן זיי אויסגעפונען, אז ער איז נעבאך גאר ווייניק באַהבנט (באַהאָוענט) אין דער „בייבל“ . . .

\* \* \*

„אשר לא ישא פנים, ולא יקח שוחד.“ — ג—ט שוינט נישט קיין פנים, און נעמט ניט קיין שוחד. וואס מיינט דא דער פסוק, מיטן אויסדרוק „ולא יקח שוחד“, אז ג—ט נעמט נישט קיין שוחד. און וואָס מיינט רש"י „לפיוסו בממון“? אז מען קען גיט נישט איבערקויפן מיט געלט?

ערשטנס, וואס פאר א מעלה איז עס פאר גיט, און צווייטנס צו וואס טויג דעם אויבערשטן געלט, ג—ט זאגט דאך, „כי לי הכסף ולי הזהב“, אז ער, דער אוי-בערשטער, ער האט דאס זילבער און דאס גאלד, טא וואס-זשע, איז דאך שייך צו זאגן, אז ער נעמט נישט קיין שוחד?

נאך דער פשט איז, דו זאלסט זיך נישט איינרעדן, אז דו וועסט אַפּטאָן „כל דבר אסור“, און דערנאָך וועסטו געבן צדקה, און אזוי ארום מפיס זיין דעם אויבערשטן, דערויף זאגט די תורה, „ולא יקח שוחד“, און דאס מיינט רש"י, „שאיז אתה יכול לפיוסו בממון“, אז דו קענסט אים נישט מפיס זיין, מיט געלט, מיט אויסקויפן די עבירות דורך געלט, דורך געבן צדקה.

\* \* \*

„ולמדתם אתם, את בניכם, לדבר בם.“ — און איר זאלט זיי לערנען, אייערע קינדער, צו ריינען מיט זיי (מיט די ווערטער פון דער תורה). דער „קרי“ איז „אותם“ (אויסאם), אבער דער „כתיב“ איז „אתם“ (אַטעם), דער „חפץ חיים“ זצ"ל, מאַכט דערויף אויפּמערקזאָם, אז די תורה איז דערמיט מרמז, אז נישט נאָר

די קינדער איז מען מחויב צו לערנען תורה, נאר מען דארף אריין אויך לערנען, ווייל „אם אין אני לי, מי לי“?



„ולמדתם אתם, את בניכם“. רב יהודה אין נאמען פון רבי, זאגט: „געדענקט זאל זיין צום גוטן יהושע בן גמלא (געווען דער כהן גדול, אין דער צייט פון אגרי-פאס דעם צווייטן), ווען נישט ער, וואלט חליהה, די תורה פארגעסן געווארן ביי אידן. ווארים אמאל האט זיך געפירט, אז ווער עס האט געהאט א פאטער, האט ער אים געלערנט תורה, און ווער ס'האט נישט געהאט, האט נישט געלערנט קיין תורה. דערנאך האבען די חכמים מתקן געווען, מען זאל באשטימען „מלמדים“ אין ירושלים, צי לערנען די קינדער תורה. און אלץ איז נאך די פראגע נישט גע-לייזט געווארן, ווייל ווער ס'האט געהאט א פאטער, האט ער אים געבראכט קיין ירושלים, ווער ס'האט קיין פאטער נישט געהאט, איז נישט געווען ווער ס'זאל זיך אינטערעסירן מיטן קינד. דערנאך האט מען באשטימט „מלמדים“ אין יעדן קרייז, אבער די קינדער פלעגט מען ברענגען ערשט אין עלטער פון זעכצן-זיבעצן יאר, און אויב דער „מלמד“ האט זיך געבייזערט אויפן תלמיד, פלעגט דער תלמיד אוועק פון אים.

איז געקומען יהושוע בן גמלא, און באשטימט „מלמדים“ אין יעדער שטאט, און געהייסן די קינדער בריינגען אין עלטער פון זעקס-זיבן יאר. און אזוי ארום איז די תורה פארשפרייט געווארן ביי אידן.

אין דעם פאל מעגן מיר פראגרעסירן, אז היינט, מעגן מען פארשרייבן קינדער אין די קינדערגארטנס אין עלטער פון פיר-פינף יאר, וואס פריער זיי וועלן קריגן א אידישע דערציאונג, אלץ בעסער פאר זיי און אלץ בעסער פארן אידישן פאלק. „כל המקדים הרי זה משובח“. — וואס פריער מען הייבט אן, אלץ בעסער איז.

## ר א ה

„ראה, אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה.“ זע, איך גיב פאר אייך היינט, א ברכה און א קללה. א ים מיט געדאנקען, ווערט אויסגעדריקט אין דעם איינ-ציקן ווארט „ראה“!

אייגנטליך האָט זיך דאָך די היינטיקע סדרה געדאַרפֿט אָנהייבן מיט „שמע“ — הער! אַנשטאַט „ראה“ — זע! וואָרים ווערטער הערט מען דאָך, פאַרוואָס זשע הייבט זיך אָן די סדרה מיטן וואָרם „ראה“ — זע! ?

נאָר „ראה“ מיינט דאָ נישט בוכשטעבליך „זע“! דאָס וואָרט „ראה“ מיינט דאָ, באַטראַכט זיך, פאַרשטיי, באַגרייף, ווי דער פּסוק זאָגט: „וכל העם רואים את הקולות“, מיינט אויך דאָס גאַנצע פּאַלק באַגרייפֿט, איז משיג דעם קול ה'. אַזוי טייטשט דער מלבים: „מחזות נבואיות שהשיגו בעת החזון ע"י הכוח הדמיוני וחוש המשותף הפנימי“.

„ראה“ — זע! זע, באַגרייף, וואָס איך גיב פאר אייך היינט. זיי ניט בלינד, זע דאָס ליכט, וואָס שיינט אַרויס פֿון דער תורה און מצוות, „אור זרוע לצדיק“, אַ לייכט איז אויסגעשפּרייט פֿאַר דעם גערעכטן. די תורה באַטאַגט דאָ דעם פּרייען ווילן פֿון דעם מענטשן, וואָס קאָן אויסקלייבן די ברכה אַדער די קללה, טאָ זיי זשע נישט בלינד, מענטשן, „ובחרת בחיים“! זאָלסט אויסקלייבן דאָס לעבן. דאָס מיינט די תורה מיטן אויסדרוק „ראה“, אַז דער מענטש זאָל קומען צו דער דערקענטניש, אַז די תורה און אירע מצוות זיינען דאָס לייכט פֿון דער וועלט, די ברכה, און דאָס לעבן.

„ראה“ — זע! זע, און קלייב אויס דעם ריכטיקן וועג, דעם וועג וואָס פירט צום לעבן. דו ביסט פּריי אויסצוקלייבן דיין וועג, נישט ווי עס לערנען געוויסע פּילאָזאָפֿן, אַז דער מענטש און אַ שקלאָף פֿון זיין ווילן, און ער איז ניט פּריי אין זיין באַשרוס, (שפינאַזאָ). די תורה לערנט אונז פאַרקערט, אַז דער מענטש איז יאָ פּריי צו באַשליסן, אויף וועלכן וועג ער זאָל גיין. דער מענטש וואָס איז פּריי צו שאַפֿן געזעצן וועגן דער נאַטור מוז אויך זיין פּריי אין זיין ווילן (קאַנט). וואָס מער אַ מענטש לערנט און פאַרשטייט, אַלץ מער פּריי איז ער (אַריסטאָטעלס). אַזוי זאָגט אויך אונדזער גרויסער תנא ר' עקיבא: „הכל צפוי והרשות נתונה“.

אַלצדינג ווערט פאַראויסגעזען, אַבער פּריישאַפֿט איז געגעבן, דער מענטש זאָל אַליין באַשטימען זיין וועג. אונדזערע חכמים זאָגן, אַז אַלץ ווערט פּרייער באַשטימט, צי דער מענטש זאָל זיין רייד אַדער אַרעם, שטאַרק אַדער שוואַך, קלוג אַדער נאַריש, אַבער איין זאָך ווערט נישט באַשטימט, צי ער זאָל זיין אַ צדיק אַדער אַ רשע. דאָס ווערט איבערגעלאָזט צום מענטשן אליין. „בדרך שאדם רוצה לילך — מוליכין אותו“, אויף דעם וועג, וואָס אַ מענטש וויל גיין, פירט מען אים.

וואָרום אויב מיר זאָלן אַננעמען די דעטערמיניסטישע שיטה, לייקענען מיר דאָך איז דער מעגלעכקייט פֿון תשובה טאָן, וואָס איז דער הויפט יסוד פֿון אונדזער גאַנצער דערציאָונגס־פּילאָזאָפּיע. אַז פּרייען ווילן, ווי אַזוי קען געמאַלט זיין

דערציאונג, דאן דארפן מיר דאך דעפינירן דערציאונג בלויז אלס א דרעסירונג, ווי מען דרעסירט חיות.

אבער די צרה איז, וואס דער מענטש וויל ניט זען, ווי דער נביא זאגט: „פון יראה בעיניו — ושב ורפא לו“. טאמער וועט ער זען מיט זיינע אויגן, וועט ער זיך אומקערן, און געהיילט ווערן. און דאס איז דאך, וואס ער וויל ניט. ער וויל ניט געהייסט ווערן. ער האט ליב די זינד: לפתח חטאת רובץ ואליד תשוקתו, די זינד הויערט ביי דער טיר, און צו דיר איז איר גלוסטונג. עס ציט דעם מענטשן צו שלעכטס, „כי יצר לב האדם רע מנעוריו“ און ער וויל זיך ניט באפרייען פון זינד.

דערפאר זאגט די תורה, „ראה“, זע, עפן דינע אויגן און זע, כדי עס זאל דיר גוט זיין, „למען ייטב לך ולבניך אחריד עד עולם“. כדי עס זאל גוט זיין דיר און דינע קינדער נאך דיר ביז אייביק.



„היום, ברכה וקללה“. די תורה שטרייכט אונטער, איד גיב עס אייד „היינט“. דער מדרש זאגט, אז די תורה און אירע געזעצן דארפן זיין ביי די אידן שטענדיק ביי, ווי מען וואלט זיי ערשט היינט געקראגן פון בארג סיני. פונקט ווי יעדער טאג ווערט די גאנצע נאטור באנייט, „המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית“, אזוי דארפן די מצוות פון דער תורה יעדעס מאל באטראכט ווערן אלס נייע.

דער אמת רעליגיעזער מענטש דארף נישט יעדעס מאל עפעס א נייע תורה און נייע מצוות, די וואס רעדן פון באנייאונג האבן גאנץ ווייניק צו טאן מיט רעליגיעזעטע. דאס זיינען מענטשן, ביי וועמן די מזווה אין הארצן איז פסול געווארן, דערפאר זוכן זיי נייע מעטאדן און נייע וועגן.

דער דובנער מגיד האט וועגן דעם א וואונדערבארע מעשה.

אין דער צייט פון קאזאקישן אויפשטאנד קעגן די פאליאקן, איז א רייכער איד אנטלאפן פון זיין געבורט־שטאט נעמיראוו, קיין טולטשין. ער האט מיט־גענומען מיט זיך אן אוצר, וואס ער האט באגראבן, ערגעץ אויפן וועג, צווישן נעמיראוו און טולטשין.

דער סוד וועגן אוצר איז איבערגעגאנגען פירושה צו עטליכע דורות, ביז עס איז געקומען א צייט, ווען איינער פון די יורשים האט פאשלאסן אויסצוגראבן דעם אוצר. ער האט אבער נישט געוואוסט גענוי וואו דער אוצר געפינט זיך, האט ער געדונגען א סך ארבייטער און געהייסן צעגראבן דעם גאנצן וועג.

צופעליק איז דארט פארבייגעגאנגען אן אלטער מאן, און ער האט זיך נאכגעפרעגט ביים אויפזעער, פארוואס מען צעגראבט דעם גאנצן וועג. האט אים דער אויפזעער דערציילט די מעשה וועגן אוצר. רופט זיך אפ דער אלטער מאן: א שאד די ארבעט, דער דאזיקער וועג איז א נייער, און איז דער צייט פון אויפשטאנד האט גאר דער וועג נישט עקזיסטירט. אויב איר ווילט געפינען דעם אוצר, דארפט איר זיך פארקערעווען אויפן אלטן וועג . . .

די וואס זוכן באמת די אידישע אוצרות, וועלן זיך מוזן פארקערעווען צוריק אויפן אלטן וועג, די נייע וועגן מיט די נייע מעטאדן, וועלן צו גארנישט דערפירן.



„היום ברכה וקלה“ דער אלעקסאנדער רבי ר' הענער זצ"ל האט געזאגט : ס'איז פאראן צווייערליי „היום'ס“ (היינט). איינער פאר די צדיקים און איינער פאר רשעים. די רשעים זאגן: היינט לאמיר עסן און טרינקען, ווארים מארגן וועלן מיר שטארבן. די צדיקים זאגן דאקעגן, היינט לאמיר טאן גוטס, ווארום מארגן וועלן מיר שטארבן, און מיט וואס וועלן מיר אהינקומען ? ר' יויזל (יוסף) דער גרינדער און פירער פון דער נאהווארדעקער מוסר ישיבה, האט כידוע, נישט געוואלט מאכן זיין פרנסה פון רבנות, און האט זיך פארנומען מיט מסחר, טרעפט ער אמאל ר' איצעלע פעטערבורגער (אנדערע זאגן, ר' ישראל סאלאנטער) פרעגט אים ר' איצעלע: נו, וואס טוט איר עפעס ר' יויזל ? האט אים ר' יויזל געענטפערט: אט מע האנדלט, מע וואנדלט און מע פארלירט די וועלט און יענע וועלט.

זאגט ר' איצעלע, ווארפט זשע אָוועק דאס האַנדלען, און נעמט זיך לערנען. זאגט ר' יויזל: כ'האב דאָ אַבער אַ ווייב מיט קינדער, מיט וואָס וועט מען לעבן ? ענטפערט אים ר' איצעלע, אַבער מיט וואָס וועט מען שטאַרבן ? . . .



„וכי ירבה ממד הדרך“ און אויב דער וועג וועט זיין צו פיל פאר דיר, אין דעם פסוק ווערט פיר מאל געבראכט דער אויסדרוק „כיי“ דאס ערשטע מאל „כיי“ ירבה ממד הדרך. דאס צווייטע מאל, „כיי“ לא תוכל שאתו. דאס דריטע מאל, „כיי“ ירחק ממך המקום, און דאס פערטע מאל, „כיי“ יברכך ה' אלקיך. דערויף האב איך געהערט אַ גוט ווארט פון הרב גפן פון ברוקלין. די פיר כייס (אין ענגליש, קיי" א שליסל) האלטן נעבעד צוריק דעם אמעריקאנער אידן פון גיין אין שוהל אריין.

דער ערשטער כיי איז, כי ירבה ממד הדרך. דער וועג איז צו פיל. אָ מען וואוינט ערגעץ ווייט אין גויעשן דיסטריקט, און די שוהל שטייט דארט אין אידישן „נייבארהוד“, טא ווי קען מען זיך שלעפן אַזאָ וועג אין שוהל אריין ? דאס איז דער ערשטער תירוץ.

דער צווייטער תירוץ הייבט זיך אויף אָן מיט „כיי“, כי לא תוכל שאתו, דו קענסט עס נישט פארטראגן. דער אויסגעגרינטער איד הייבט אָן קרימען מיט דער נאָז, ער קען עס נישט פארטראגן, די אלטע שוהל, מיט דעם „אַלד פעשן“ ראַביי, און מיט די אלטע מעטאָדן, לאַ תוכל שאתו, ער קען עס שוין נישט פארטראגן. דארט איז דער „אַלד קאַנטרי“, נו, מילא, דארט איז עס געווען אַ סחורה, אַבער דא, אין אַמעריקע, נאכדעם, ווי מען האט זיך שוין אויסגעלערנט ריידן ענגליש און מען שיקט די קינדער אין „היי־סקולס“ און „יוניווערסיטיס“, ווי קען מען גיין אין אַן „אַלד פעשן“ סינאַגאָ ?

אַבער, זאגט הרב גפן, דער אמת איז דאס וואָס הייבט זיך אָן מיטן דריטן „כיי“. כי ירחק ממך המקום. מקום, אַזוי ווי „ברוך המקום“, מקום, אַלס כינוי פאַרן אויבערשטן. די ערשטע צוויי תירוצים זיינען אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס דער אויבערשטער איז שוין נעבעד ווייט פון דיר. ס'איז נישט די שולד פון דער אַלטער שוהל, און נישט פון „אַלד פעשן“ ראַביי, ס'איז נעבעד דיין אייגענע שולד, וואָס דער אויבערשטער איז שוין ווייט פון דיר, דו האַלטט שוין גאַנץ ווייט פון אַ שוהל און אַ רב.

אבער די שויד פון דעם אלעם ליגט געפעד אין דעם פערטן „כי“, נעמליך, כי יברכך ה', ווייל ג—ט האט דיר געפענטשט מיט עטליכע דאלער. אט דאס איז די הויפט סיבה. ס'איז דער זעלבער ג—ט, די זעלבע שוהל, נאר דו ביסט שוין ניט דער זעלבער, ווייל דאס ביסט געלט האט דיר קאליע געמאכט.

„שמנת עבית כשית, ויטש אלק' עשהו“ אז מען ווערט פעט און דיק, ווערט מען אויך גראב, און מען פארלאזט דעם אויבערשטן, דעם באשעפער. אז אלטע געשיכטע, וואס חזר'ט זיך תמיד איבער.



„השמר לך, פן יהיה דבר עם לבבך בליעל — — — וראה עינך באחיד האביון“ היט זיך, עס זאל ניט זיין אין דיין הארצן קיין בייזער געדאנק — — — און דיין אויג וועט זיין שלעכט צו דיין ברודער, דעם אביון, זאל דיר ניט זיין קיין שאד אוועקצוגעבן א טייל פון דיין פארמעגן, ווארים נאר צוליב דער דאזיקער זאך וועט דיר ג—ט דיין האר בענטשן אין ארץ וואס דו טוסט.

דער „חפץ חיים“ זצ"ל פלעגט מלמד זכות זיין אויף די עשירים, וואס דאס עשירות מאכט זיי קאליע. אמאל, האט ער דערציילט, האט ער געזען אין ווילנא, ווי א שיכור איז געלעגן אינמיטן וועג, און ארום זיינען געשטאנען מענטשן און געלאכט פון אים, רופט זיך אפ איינער צום שיכור: „אד, דו שעמסט זיך נישט אזוי אוועקצולייגן זיך אינמיטן גאס. ווען איד וואלט געווען אזוי שיכור ווי דו, וואלט איד אזוי גישט געטאן, צו ווייזן אלעמען, אז איד בין שיכור . . .“

אזוי אויך, פלעגט ער אויספירן, איז מיט די ארימע לייט, וואס האבן טענות צו די עשירים. זיי פארגעסן אבער, אז אלץ וואס זיי זאגן קעגן די עשירים, איז עס נאר דעמאלט ווען זיי אריין זיינען ארעם, אבער אזוי גיך ווי מען ווערט רייך, קערט זיך איבער דאס הארץ, ווייל עשירות איז פונקט ווי שכרות.

## שׁוֹפְטִים

„שופטים ושוטרים תתן לך, בכל שעריך — — — — — ושפטו את העם משפט צדק“. ריכטער און אויפזעער זאלסטו באשטימען אין אלע דיינע טויערן — — — — — און זיי זאלן משפטן דאס פאלק מיט א גערעכטן משפט.

צוויי טויזנט יאר האבן מיר געווארט, און ענדליך איז געקומען דער טאג, מיטן אויבערשטנס הילף, אז מיר קענען מקיים זיין דעם דאזיקן באפעל, צו באשטימען ריכטער און אויפזעער אין אלע אונדזערע טויערן, ווי רש"י טייטשט, „בכל עיר ועיר“, אין יעדער שטאט.

צוויי טויזנט יאר האבן מיר געווארט, אבער כסדר געלערנט די מצוות און דינים, וואס האבן צו טאן מיטן אידישן שטאאט, ווייל מיר האבען פאר קיין איין רגע נישט געצווייפלט, אז פונקט ווי עס זיינען מקוים געווארן די „נבואות הועם“ פון אונזערע נביאים, אזוי וועלן אויך מקוים ווערן די „נבואות הנחמה“, וועגן „שיבת ציון“ און דער אויפבויעונג פון אונדזער מלוכה.

איד האב אַמאַל געהערט ביאליקן ע'ה ריידן וועגן דעם דאזיקן ענין, וועגן דער וויכטיקייט פון לערנען „הלכות מלכים“ אדער ענלעכע ענינים, וואס האבן נישט צו טאן מיט דער אידישער ווירקלעכקייט אין גלות. ביאליק האט געהאלטן, אז מיר מוזן די דאזיקע ענינים לערנען און שטודירן, פונקט ווי מיר וואלטן שוין געהאלטן ביי דער שאפונג פון דער אידישער מלוכה, וואס האט נאך דאן, מיט צוואנציק יאר צוריק, אויסגעקוקט ווי אַ חלום. עס איז אינטערעסאנט, אז דאס האט ביאליק געזאגט, און ניט אז אַרטאדאקסישער רב.

ביאליק האט עס דערקלערט מיט אַ משל. פאַראן, האָט ער געזאָגט, צוויי סאַרטן „יורדים“. פאַראן אַ „יורד“, וואָס גלייבט און האַפּט, צוריק נתעלה צו ווערן, אַזאַ „יורד“ היט אָפּ די אַלטע מנהגים און די פּריערדיקע „כלים“, וואָס דערמאַנען אים אין זיין רייכער פאַרגאַנגענהייט און גיבן אים האַפּענונג, ווידער אַמאַל צו נוצן די פּריערדיקע „כלים“.

פאַראן אָבער אן אַנדער טיפּ „יורד“, וואָס צוזאַמן מיט זיין מאַטעריעלער „ירידה“, פאַרפירט ער יעדע האַפּנונג אויף אַ בעסערן מאַרגן. ער גלייבט נישט מער, אַז עס וועלן זיך נאָך אומקערן די אַלטע גוטע צייטן. אַזאַ שטייגער „יורד“ האָט פּינד די פאַרביבענע „כלים“, וואָס דערמאַנען אים אין זיין פאַרגאַנגענהייט, איז זיין אַמאַליקער גדולה. ער וויל וואָס גיכער פּטור ווערן פון יענע זכרונות און פאַרגעסן אלי.

דאָס זעלבע איז מיט אונדז אידן. אויב מיר זאָלן אויפהערן לערנען די דינים און מצוות, וואָס זיינען נישט מער אַקטועל, וואָלט עס געמיינט, אַז מיר זאָגן זיך אָפּ פון יעדער האַפּענונג אויף „חדש ימינו כקדם“.

מיר מוזן לערנען די דינים, וואָס זיינען אונדזערע „כלים“, און אַכטונג געבן אויף זיי, זיי זאלן חליצה ניט צעבראַכן ווערן, ווייל עס וועט קומען אַ טאָג, האָט ער פאַרענדיקט, און איד האָף, אַז דער טאָג איז נאַענט, און מיר וועלן די „כלים“ ווידער נוצן, אונדזער פאַלק וועט נאָך נתעלה ווערן, און טאַקע בקרוב.

„ושפטו את העם משפט צדק“. און זיי זאלן משפטן דאס פאלק מיט א גערעכטן משפט. דאס איז דער יסוד פון יעדער מלוכה, אבער פאר אידן איז עס א „קאנדיציאן סינע קוואַ נאָו“. א פאלק וואָס פרעטענדירט אויף „קדושה“, א פאלק וואָס איז אַן „עם הנבחר“, וועמען די תורה האָט אָנגעזאָגט: „צדק צדק תרדוף, למען תחיה וירשת את הארץ“, זאלסט נאָכיאָגן גערעכטיקייט, כדי זאלסט לעבן און ירש'ענען דאָס לאַנד, אַזאָ פאלק מוז אָפהיטן דעם „גערעכטן משפט“ ווי דעם שוואַרצאַפּל פון זיין אויג.

„ציון במשפט תפדה, ושביה בצדקה“, ציון וועט דורך גערעכטיקייט דער-לייזט ווערן, און אירע צוריקגעקערטע דורך רעכטפארטיקייט. ג—ט זאָל אונז אָפהיטן פון ווערן חלילה אַ פארטיי־שטאַט אָדער וואָס איז נאָך העסלעכער, אַ פאליצי־שטאַט. „ישראל“ מוז און וועט זיין, אַ מוסטער פאַר דער וועלט. דערויף האָבן מיר געוואַרט און געהאַפט, מיר זאלן קענען ווייזן דער וועלט, ווי אַזוי מען בויט אַ שטאַט אויף די יסודות פון צדק און משפט.

און עס איז באמת אַ גרויסע פרייד צו זייענען דעם אריינפיר צו דער ישראל קאנסטיטוציע, אַז די אידישע מדינה וועט געבויט ווערן לויט די אידעאלן פון די נביאים. דאָס איז אונדזער חלום געווען, דורות אידן זענען געגאַנגען אויף קידוש השם פאַר די דאָזיקע אידעאלן פון די נביאים, ווען מיר האָפּן אויף משיח, שטעלן מיר זיך אים פאַר אַלס דעם העכסטן אויספירער פון גערעכטיקייט: „ושפט בצדק דלים“, „והיה צדק אזור מתניו“, א. א. ו. ו. ער וועט משפטן מיט גערעכ-טיקייט די אַרעמע, און גערעכטיקייט וועט זיין דער גארטל פון זיינע לענדן.

די היינטיקע סדרה זאָגט אַז דעם קעניג, דעם פרעזידענט, ער זאָל אַנשרייבן די משנה תורה אויף אַ ספר, און זי זאל זיין מיט אים, און ער זאל אין איר לייענען אַלע טעג פון זיין לעבן, כדי ער זאל מורא האָבן פאַר ג—ט, און היטן אַלע ווערטער פון דער תורה און די געזעצן. זיי צו טאָן, אַז זיין האַרץ זאל זיך ניט אויפהייבן איבער זיינע פרידער, און ער זאל ניט אָפקערן פון דעם געבאַט רעכטס אָדער לינקס.

די כוונה איז, אַז דער פירער פון שטאַט זאל זיך נישט אַמאַל פאַרגעסן און מיינען, אַז ער קען טאָן וואָס ער וויל, ווי לואי דער פערצנטער פלעגט זאָגן: „לע עטאָ סע מואַ“, די מלוכה, דאָס ביזן איד . . . דער פירער פון אידישן שטאַט דאַרף געדענקען, אַז איבער אים שטייט די תורה און אירע געזעצן, און נאָר אין דורכפירן די געזעצן פון דער תורה איז געזיכערט דער קיום פון אידישן שטאַט.

\* \* \*

„לא תטע לך אשרה, כל עין, אצל מזבח ה' אלקיך“. זאלסט דיר ניט פלאַנצן אַ געצנבוים פון אַ שום האַלץ לעבן דעם מזבח פון ג—ט דיין האַר. דער קאַמע-נעצער מגיד, ר' חיים זונדל מכבי ז"ל פאַרענטפערט מיט דעם פסוק אַ קשיא אויפן פסוק אין „הושע“: „עמי בעצו ישראל, ומקלו יגיד לו“, מיין פאלק פרעגט ביי זיין האַלץ, און זיין שטעקן באַשיידט אים. דערויף זאָגט די גמרא אין „פסחים“, „ומקלו יגיד לו“, כל המקיל יגיד לו. דאָס איז גוט פאַר דעם אַנדערן האַלבן פסוק, אָבער ווי אַזוי וועט מען טייטשן „עמי בעצו ישראל“? נאָר די גמרא זאָגט אין „סנהדרין“, אויפן פסוק פון דער היינטיקער סדרה, „לא תטע לך אשרה, כל עין

אצל מזבח ה' , אז אויב מען נעמט אויף א , „דיין שאינו הגון“ , איז פונקט ווי מען וואלט פארפלאַנצט א געצנבוים. די גמרא לערנט עס ארויס פון דעם, ווייל די סדרה הייבט זיך אן מיט די ווערטער : „שופטים ושוטרים תתן לך“ , און באַלד זאגט די תורה , „לא תטע לך אשרה, כל עץ“ , לערנען מיר פון דעם, אז עס איז פאראן א צוזאמענהאַנג צווישען די פסוקים. און ר' אשי זאגט : „ובמקום שיש ת"ח כאילו נטעו אצל מזבח“.

קומט דאך אויס, אז א „דיין שאינו הגון“ , וואס פסק'נט דארט וואו עס זיינען פאראן תלמידי חכמים, ווערט פארגליכן צו א געצנבוים, איז דאך שוין ריכטיק דער ערשטער טייל פון פסוק : „עמי בעצו ישראל“ , מיין פאלק פרעגט (לערנט) תורה פון אַזעלכע דיינים־ראַביים, וואס זיינען געגליכן צו א געצנבוים. און דעריבער זאגט די גמרא : „כל המיקל יגיד לו“ . . .



„שופטים ושוטרים תתן לך“ . דערויף זאגט דער מדרש „תנחומא“ : „צריך שיהיו (השופטים) נקיים מכל משפט, שלא יהא לאדם פתחון פה עליהם, כמשה, שאמר לישראל : „לא חמור אחד מהם נשאתי“.

דער שופט מוז אליין זיין ריין פון יעדן פגם, כדי דער בעל־דין זאל נישט קענען אים פארוואַרפן, אדער קומען צו אים מיט טענות, ס'טייטש, דו אליין, ביסט דען בעסער? ביסטו דען ריין פון די זינד?

זאגט דער מדרש, אז דער שופט דאַרף זיין ריין פון זינד, ער זאל קענען זאגן, אזוי ווי משה רבנו האָט געזאָגט : „ניט אן איינציקן אייזל האָב איך גענומען פון זיי“ . אדער ווי שמואל הנביא האָט געזאָגט : „זאָגט עדות אַקעגן מיר פאַר ג—ט און פאַר זיין געזאַלפֿטן, וועמעס אַקס האָב איך צוגענומען? און וועמעס אייזל האָב איך צוגענומען?“

און דער מדרש דערציילט ווייטער אַ מעשה, וועגען רבי חנינא בן אלעזר, צו ווייזן, ווי אַ שופט דאַרף האַנדלען. רבי חנינא בן אלעזר האָט געהאַט אַ בוים אין זיין פעלד, וועמעס צווייגן האָבן זיך אויסגעשפּרייט אין אַ צווייטנס גאַרטן. איינ־מאַל איז געקומען צו אים אַ מאַן און זיך געקלאַנגט אויף זיין שכן, וואָס די צווייגן פון יענעם בוים דרינגען אריין צו אים אין פעלד. האָט רבי חנינא אים געענט־פערט : מאַרגן וועל איך אויפנעמען דיין טענה.

וואָס האָט דערווייל געטאָן רבי חנינא ? ער האָט געשיקט אַרבעטער זיי זאַלן אַפהאַקן די צווייגן פון זיין אייגענעם בוים. צומאַרגנס אַז די בעל־דינים זיינען געקומען צו רבי חנינא, האָט ער געפּסק'ענט, אַז דער באַזיצער פון בוים, דאַרף אַפהאַקן די צווייגן. האָט יענער אַ פרעג געטאָן : און פאַרוואָס רבי, טוט איר נישט אזוי מיט אייער בוים? האָט אים רבי חנינא געענטפערט : אדרבה, זע ווי איך האָב געטאָן, און טו דו אויך אזוי. דאַס מיינט די תורה מיטן אויסדרוק „לך“.

„שופטים ושוטרים תתן לך“ . קודם־כל זאַלסטו זיך אליין משפטן, דערנאַך זאַלסטו משפטן אַנדערע, ווי דער מדרש ענדיקט : „שלא יהא בשופט דבר של פסולת!“ מען זאל אים נישט קענען זאָגן : „קשוט עצמד תחלה ואחר־כך קשוט אחרים!“

## כ י ת צ א

„כי תצא למלחמה על אויבך“. אז דו וועסט אַרויסגיין מלחמה האַלטן אַקעגן דיינע פיינט. ווער עס וויל פאַרשטיין דעם אידישן כאַראַקטער, ווער עס וויל באַגרייפן די אידישע נשמה, זאַל ער זיך גוט אַריינטראַכטן אין די ווערטער פון דער היינטיקער סדרה.

אין דער פּריערדיקער סדרה האָט אונדז די תורה אויך אָנגעזאָגט: „כי תצא למלחמה על אויבך“, אַז דו וועסט אַרויסגיין אויף אַ מלחמה אַקעגן דיין פיינד א. אַז. וו. און צווישן די צוויי סדרות, וואו עס ווערט גערעדט וועגן מלחמה, לערנט אונדז דערווייל די תורה דעם ענין פון „עגלה ערופה“.

„כי ימצא חלל באדמה“. אַז אַ געהרגעטער וועט געפונען ווערן ליגנדיק אין פעלד, און עס איז ניט באַוואוסט ווער עס האָט אים דערשלאָגן, זאַל אַרויסגיין דיינע עלטסטע און דיינע ריכטער — — — און זיי זאַלן אויסרופן און זאָגן: „ידינו לא שפכו את הדם הזה“. אונדזערע הענט האָבן ניט פאַרגאַסן דאָס דאַזיקע בלוט.

וואָס האָט עפעס די תורה אַריינגעשטעלט דעם ענין פון אַ געהרגעטן, וואָס מען האָט געפונען ליגנדיק אין פעלד, צווישן די מלחמה פרשיות? וואָס האָט דען דער מאַרד פון אַ ציווילן יחיד צו טאָן מיט דער מלחמה? נאָר די תורה האָט מורא געהאַט, אַז די מלחמה זאַל נישט פאַרדאַרבן דעם אידישן כאַראַקטער, אַז „שפיכת דמים“ זאַל נישט ווערן קיין געוואוינהייט, דערפאַר האָט די תורה שאַרף אַפגעטיילט צווישן מלחמה קרבנות און דעם מאַרד פון אַ פּריוואַטן יחיד, וואו די עלטסטע פון פּאַלק, די סנהדרין, טראָגן די פאַראַנטוואַרטלעכקייט. אפילו בשעת מלחמה, מוז דאָס לעבן פון פּריוואַטן מענטש אַפגעהייט ווערן. די תורה זאָגט אונדז אויך אַז: „כי תקרב אל עיר להלחם עליה, וקראת אליה לשלום“. אַז דו וועסט גענענען צו אַ שטאָט, צו האַלטן מלחמה אויף איר, זאָלסטו איר צורופן שלום“. און אַפּיסל ווייטער, לערנט אונדז ווידער די תורה, נישט צו פאַרלירן דאָס מענטש־לעכע פּרצוף, אפילו בשעת מלחמה: „כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה, לנדוח עליו גרון, כי ממנו תאכל, ואתו לא תכרות“.

אַז דו וועסט לעגערן אויף אַ שטאָט פיל טעג צו האַלטן מלחמה אויף איר, כּדי זי אַיינצונעמען, זאָלסטו ניט צעשטערן אירע ביימער, דורך אויפהייבן אויף זיי אַ האַק, עסן פון זיי מעגסטו, אַבער זיי אַפהאַקן טאַרסטו ניט. אַזוי אַרום האָט די תורה געזוכט אַפצוהיטן דאָס פּינטעלע מענטש, אפילו ווען הרגענען און מאַרדן איז אַ „מוז“. און אַזוי אויך, ווען דו גייסט אַרויס אויף אַ מלחמה קעגן דיינע פיינד, און די וועסט זען צווישן די געפאַנגענע אַ שיינע פּרוי, און דו וועסט זי גלוסטן, דאַרפסטו איר נעמען פאַר אַ ווייב, און אויב דערנאָך וועט זי דיר ניט געפעלן, זאָלסטו זי לאָזן גיין וואוהין זי וויל, דו טאַרסט זי ניט פאַרקויפן, אַדער באַלעבאַטעווען איבער איר.

וועלכע פעלקער האָבן אַמאַל פּראַקטיצירט אַזעלכע מלחמה געזעצן? ווער זאַרגט זיך וועגן ביימער בשעת מלחמה, אַדער וועגן דעם שוואַם פּרויען? די תורה

האט אבער געזארגט וועגן דעם שיקואל פון די שוואַכע און אומגליקלעכע, אפילו ווען עס האנדלט זיך וועגן שונא. דערפאר קען טאקע די גויעשע וועלט, נישט פארשטיין די אידן, און אונדזער מאראל ווערט באצייכנט: אלס „מוסר עבדים“, אלס מאראל פון שקלאפן, פון אונטערדריקטע און שוואַכע מענטשן; וואס נעמט זיך כסדר אָן פאַר די אומגליקלעכע און הילפלאַזע. „ועל חרבך תחיה“, איז נאָר אלץ דער אידעאל פון עשו׳ה, וואס האט זיך אין אונדזערע טעג אַנטפּעקט אין זיין גאַנצן גרויל.

די וועלט וואס איז אַרויס מכלומרשט מלחמה האַלטן קעגען נאַציזם, דאַרף אליין „מפּשפש במעשים“ זיין. דאַרף מאַכן אַ „חשבון הנפש“ מיט זיך אליין. ס׳קען דאָך נישט זיין, אָן אַלע זיינען פיין און שיין, נאָר בלויז די דייטשן זיינען מערדער. ווען די וועלט וואַלט ניט געווען אַזוי פאַרדאַרפן, ווען „ועל חרבך תחיה“ וואַלט נישט געווען איר אידעאַל, וואַלט אוממעגלעך געווען עס זאָל אויפקומען דער נאַציזם. היטלער און דער נאַציזם זיינען אַ פּועל-יוצא פון הונדערטער מיליאָנען באַהאַלטענע, פאַרשטעלטע נאַציס, וואס פּלאַנען וועגן דעמאָקראַטיע מיטן מויל, און פּראַקטיצירן נאַציזם אין לעבן.

איד דערמאָן זיך אַ וואַרט, וואס עס האט געזאָגט אַ גרויסער תלמיד חכם, הרב ר׳ ירוחם גאַרעליק. ווען מען האַט אים פאַרגעשטעלט אַלס „פּראָפּעסאָר“ פון דער „שיבה אוניווערסיטעט“, ישיבת ר׳ יצחק אַלחנן, האט הרב גאַרעליק גלייך אויפּמערקזאָם געמאַכט פאַר אַלע פאַרזאַמעלטע: „איך בין נישט קיין פּראָפּעסאָר. איד שעם זיך מיט אַזאַ טיטול, פּראָפּעסאָרן האָבן דאָך דערפונדן די קונסט, ווי אַזוי צו מאַכן פון מענטשן — זייף... די „האַכגעשעצטע“ וויסנשאַפט מיט אירע דינער, דאַרפן זיך דאָך פּילן „כבשת גנב“, צו וואס זיי האָבן זיך דערקייקלט.



„וראית בשביה אשת יפת תואר, וחשקת בה ולקחת לך לאשה“ זאָגט רש״י: דא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע פרעגן מפרשים, פאַרוואָס זאָגט ניט רש״י: „דברה תורה כנגד יצר הרע“? פאַרוואָס זאָגט רש״י: „לא דברה תורה“?

ענטפּערט דערויף דער „קהלת משה“ מיט אַ מאַמר פון רב׳ה, די גמרא זאָגט אין „גדרים“, אָן רב האט געהאַט אַ שלעכטע פרוי, וואָס פּלעגט אים מצער זיין. האָבן אים די תלמידים אַמאָל געפּרעגט: אויב זי איז זיך מצער, פאַרוואָס זשע ביסטו איר נאָך מקרב? האט רב דערויף געענטפּערט: „די שהיא מגדלת בנינו ומצלת אותנו מן החטא“. אבער ביי דער „אשת יפת תואר“ זאָגט דאָך רש״י: „וסופו להוידד ממנה בן סורר ומורה“, הייסט דאָך עס, אָן אין דעם פאַל קאָן מען נישט זאָגן „שהיא מועילה לבנים“, בלייבט דאָך נאָר די איינע זאָך, וואָס די תורה האט געוואַלט פאַרהיטן פון זנות, אַזוי אַרום איז ריכטיק רש״י אַויסדרוק: „לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע“.



„כי תבא בכרם רעד, ואכלת ענבים כנפשך שבעד, ואל כליד לא תתן“. אָן דו קומסט אין דייך חבר׳ס וויינגאַרטן, מעגסטו עסן וויינטרויפן צו זאָט, וויפל דו ווילסט, אבער אין דייך כלי זאַלסטו ניט אריינטאָן.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם פסוק, דערמאן איד זיך אַ טשיקאווע זאך, וואָס איד האָב אַמאַל געדייענט אין „חוטאים וחטאים באַרץ ישראל“, געשריבן פון באַקאַנטן אַרץ ישראל העלד און שריפטשטעלער, געוועזענער פּאַליציי אינספּעקטאָר דוד תּדֵהר, אַ אַגב, אַ קווין פון מאַנטרעאַלער איינוואוינער מר. אהרן נירענבערג; דערציילט תּדֵהר זייער אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד פון אַרץ־ישראלדיקן לעבן.

אין אַ געוויסן „כּרם“ (וויינגאַרטן) האָט מען געהאַלטן אין איין גנבענען וויינטרויבן, און מען האָט נישט געקענט כאַפּן דעם גנב. מיט דער זאך האָט זיך פּערזענליך פאַראינטערעסירט דער פּאַליציי אינספּעקטאָר, מר תּדֵהר, און איינמאַל באַהאַלטנדיק זיך אין „כּרם“, האָט תּדֵהר באַמערקט, ווי אַרום מיטנאַכט, האָט זיך שטיל אַריינגעכאַפט דער גנב, מיט אַ גרויסן קוּיש, און זיך גענומען צו דער מלאכה.

באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער גנב איז אַ תּימנער איד, וואָס לויטן אויסזען וואָלט נישט מעגליך געווען צו גלויבן, אַז ער איז אַ גנב. אַ איד מיט אַ באַרד און פיאות, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ בן תּורה. נעמט אים דער אינספּעקטאָר אין פּאַליציי אַפּיס, און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ חקירה ודרישה אין העברעאיש:

תּדֵהר: ר' איד, איר האָט אַמאַל געלערנט חומש?

דער גנב: אַוודאי געלערנט, גאַנץ תּורה געלערנט.

תּדֵהר: אויב אַזוי, געדענקט איר דאָך מסתמא, וואָס די תּורה זאָגט אין פּרשת „כי תּצא“: „כי תּבא בכּרם רעד ואכלת ענבים — — — און „ואל כליך לא תתן“, טאָ ווי קומט עס, וואָס איר האָט געלקח'נט וויינטרויבן אין קוּיש אַריין?

דער גנב: (מיט אַ גמרא ניוז) במה דברים אמורים, כּשזוה כליך, אבל זה לא כליי, מפני שהכלי עצמו נגנב. . .

אויף פּראַסט אידיש מיינט עס אַזוי: ווען וואָלט עס געהייסן, אַז איד האָב עובר געווען אויף דעם וואָס די תּורה זאָגט „זאַלסט ניט אַריינלייגן אין דיין כלי“, ווען דער קוּיש וואָלט געווען מיינער. ווי איז אַבער, אַז ער איז ניט מיינער, נאָר אַ געגנבעטער, האָב איד דאָך נישט עובר געווען אויף דעם „לאו“ פון „ואל כליך לא תתן“ . . .

★ ★ ★

„איפה שלמה וצדק יהיה לך, למען יאריכו ימירך“. אַ פּודע און ריכטיקע „איפה“ (מאַס) זאַל זיין ביי דיר. כדי דייע טעג זאָלן זיך לענגערן. איד דאָך אין פּלוג קשה, פאַרוואָס האָט גראַד די תּורה ביי דער מצוה פאַרזיכערט „אריכת ימים“? נאָר מיר ווייסן דאָך, אַז דער אויבערשטער צאַלט דעם מענטשן „מדה כּנגד מדה“, „בּמדה שאדם מודד, מודדין לו“, און די גמרא זאָגט דאָך אין „סוטה“, „אין הקדוש ב'ה נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו“. דער אויבערשטער שטראַפט נישט קיין מענטשן, ביז עס ווערט נישט פול זיין מאַס, ווי איז אַבער, אַז דער מענטש גיט אַ פּאַלשע מאַס, צאַלט דאָך אים דער אויבערשטער מיט דער זעלבער מידה און וועט נישט וואַרטן, ביז די מאַס וועט זיין פול, דעריבער זאָגט די תּורה: אויב דו וועסט זיך באַנוצן מיט אן ערלעכער מאַס, וועסטו האַבען „אריכת ימים“.



„תמחה את זכר עמלק מתחת השמים“! זאלסט אויסמעקן דעם אנדענק  
פון עמלק פון אונטערן הימל.

„ר' אליעזר אומר: „נשבע המקום בכסא כבוד שלו“, דער אויבערשטער  
האט געשוואוירן ביים „כסא הכבוד“, אויב עס וועט פלייבן א זכר פון עמלק  
אונטערן הימל. און נאך האט ג—ט געשוואוירן, אויב עס וועט קומען א פרעמדער  
זיד מגייר זיין, וועט מען אים אננעמען, אבער אויב עס וועט קומען עמיצער פון  
עמלק און זיד וועלן מגייר זיין, זאל מען אים נישט אננעמען.

רבי דוי זאגט: כל זמן עס לעבט נאך א זכר פון עמלק, איז ג—ט'ס נאמען  
נישט פול און זיין „כסא הכבוד“ איז נישט גאנץ, אבער אזוי גיך ווי עמלק וועט  
פארניכטעט ווערן, וועט ג—ט'ס נאמען זיין פול און זיין שטול וועט זיין גאנץ,  
ווייל עס ווערט געזאגט: „האויב תמו, אבד זכרם“, און דערנאך „וה' לעולם ישב,  
כונן למשפט כסאו“.

## כי תבוא

די היינטיקע סדרה זאגט אונדז אן: „והיה כי תבוא אל הארץ . . . ולקחת מראשית כל פרי . . . והניחו לפני מזבח ד' אלקיך“. אז דו וועסט אריינקומען אין דעם לאַנד, וואָס ג—ט דיין האַר גיט דיר פאַר אַ נחלה, זאָלסטו נעמען דיין ערשט־צייטיקע פּרוכט, און עס אָוועקלייגן פאַר דעם מזבח פון ג—ט דיין האַר. דיין ערשטע פּרוכט, דיין ערשטע הכנסה, דיין ערשטער פאַרדינסט געהערט צו ג—ט. דער „עקרים“ זאָגט, אָז דער געדאַנק פּקון „ביכורים“ איז, „לנטוע בלב כל אחד מִישראל את ההכרה שמה שיש לו מד' ניתן לו“. איינצופלאַנצן אין האַרץ פון יעדן אידן דעם באַוואוסטזיין, אָז אַלץ וואָס ער פאַרמאַגט, איז אַ מתנה פון ג—ט. נאָר ווען מען פאַרמאַגט אַזאַ באַוואוסטזיין, איז גרינג צו ברענגען די ערשטע פּרוכט אַ מתנה דעם אויבערשטן, און עס איז בכלל גרינג צו עפענען די האַנט און געבן „תרומה“ דעם כּהן און „מעשר ראשון“ דעם לוי און „מעשר שני“ דעם ארעמאָן, און עס איז לייכט צו עפענען די קעשענע און געבן מיט אַ ברייטער האַנט אויף פאַרשיידענע הצטרכות, וואָס דאָס אידישע געזעלשאַפּטליכע לעבן נויטיקט זיך. וואָרום אַ איד מיט אַזאַ באַוואוסטזיין באַגרייפט דאָך, אָז ער גיט נישט זיינס, ווייל אַלץ וואָס ער פאַרמאַגט, איז דאָך אים געעפן געוואָרן פון ג—ט.



„וענית ואמרת“, און זאָלסט אויסרופן און זאָגן. די גמרא איז „סוטה“ זאָגט: אַז דאָס, וואָס דער איד האָט געדאַרפט זאָגן, ביים ברענגען די „ביכורים“, האָט געדאַרפט געזאָגט ווערן אין העברעאיש. די גמרא לערנט עס אַרויס פון אַ „גזירה שוה“, ביי „ביכורים“ זאָגט די תורה „וענית“, און ווייטער ביי די „לויים“ קומט אויך דער אויסדרוק „וענו“, און אזוי ווי דער „וענו הלויים“ איז דאָך אין העברעאיש, אזוי אויך דער „ועניה“ ביי „ביכורים“, איז אין העברעאיש.

און דאָס, וואָס יעדער איד האָט געזאָגט, ביים ברענגען די „ביכורים“, איז געווען דער „תמצית“ פון דער אידישער געשיכטע. און ווייל אזוי, האָט עס געמוזט געזאָגט ווערן „בקול רם“ און דוקא בלשון הקודש. ערשטנס לשם מאַניפעסטאַציע, און צווייטנס, כדי דער אינהאַלט זאָל אריינדריינגען אין זיין זיכרון, ער זאָל ניט פאַרגעסן די וויכטיקסטע פאַסירונגען פון זיין פאַלקס געשיכטע.



ריינדניק וועגן דער נויטיקייט צו געדענקען געשיכטע, ווי די תורה זאָגט אונדז אן: „זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך“. געדענק די טעג פון פאַרצייטן, באַטראַכט פון דור־דורות די יאָר, פרעג דיין פאַטער, ער זאָל דיר דערציילן, דייע זענען זיי זאלן דיר זאָגן, וואָס ווייזט אויף דער גוואַלדיקער וויכטיקייט פון קענען און געדענקען היסטאָריע, קען איך זיך ניט צוריקהאַלטן פון איבערגעבן בלויז אַ קליינעם טייל פון אַ העכסט אינטערעסאַנטער און גייסטרייכער לעקציע, וואָס עס האָט געהאַלטן לעצטנס דער גרויסער דענקער און שריפטשטעלער חיים גרינבערג, וואָס האָט גאָר אַ נאַענטן צוזאַמענהאַנג מיט אונדזער ענין.

עס איז אלעמען באַוואוסט, די שרעקלעכע קראַנקייט וואָס ווערט באַצייכנט מיטן מעדיצינישן טערמין „אַמנעזיע“, ד. ה. ווען אַ מענטש פאַרגעסט פּלוצלונג אַלץ וואָס האָט מיט אים פאַסירט. פאַראַן ביי אונדז אַ סך אידן, זאָגט גרינבערג, וואָס לייַדן נעבעך פון דער דאָזיקער קראַנקייט . . . זיי האָבן נעבעך פאַרגעסן ווער זיי זיינען, און געדענקען ניט, ווער עס האָט זיי געשלייערט. און נאָך אַ קראַנקייט איז פאַראַן צווישן די, וואָס דער אויפערשטער האָט זיי נעבעך גע- שטראַפט מיט קאַמפלעקסן. פונקט ווי עס איז פאַראַן אַ קאַמפלעקס וואָס ווערט באַצייכנט מיטן נאָמען „מאַניאַ גראַנדיאָזאַ“, ד. ה. ווען עמיצער וויל זיך איינ- שמועסן, אָן ער איז אַ גדול, אַ מין „משה מאַד זיך גרויס“, אַזוי איז אויך פאַראַן אַ פאַרקערטער קאַמפלעקס, וואָס וואַלט געדאַרפט באַצייכנט ווערן מיטן טערמין: „מאַניאַ פעקיסאַזאַ“, ד. ה. ווען אַ מענטש וויל זיך דוקא איינשמועסן, אָן ער איז אַ „קטן“, אַ „שפל“, אַ גאַרנישט.

אויך מיט דעם קאַמפלעקס, זיינען נעבעך אַ סך אידן געשטראַפט, באַזונדערס אַמעריקאַנער אידן. דער דאָזיקער קאַמפלעקס דריקט זיך אויס אין דעם פאַרלאַנג פון „נהיה ככל הגויים“, מיר זיינען נישט קיין „עם הנבחר“, מיר זיינען נישט קיין „עם קדוש“, מיר זיינען נישט ווי די היינטיקע סדרה זאָגט: „להיות עם סגולה“, „ולתתד עליון על כל הגויים“. חלילה, מיר זיינען בזויים ושפלים, מיר דאַרפן שטרעפן צו זיין „ככל הגויים“. אַט דאָס איז, האָט גרינבערג אונטער- געשטראַכט, נאַציאָנאַלע דעגענעראַציע.

די צענטראַלע פראַבלעם פון אידישן לעבן איז, **דאָס געדענקען**, דאָס נישט פאַרלירן דעם זכרון, ווער מען איז, פּונוואַנען מען קומט, און וואוּהיז מיר גייען. און דאָס איז עס, וואָס די סדרה לערנט אונדז היינט מיט דעם „וענית ואמרת“.



„וְדָא נַתְתִּי מִמֶּנּוּ לְמַת“, איד האָב ניט געגעבן דערפון פאַר אַ טויטן. איד האָב מיינ אידישקייט ניט געהאַלטן פאַרן טויטן. נישט געמאַכט דערפון קיין טויטע רעליגיע. מיינ אידישקייט האָט זיך נישט אויסגעדריקט בפיוז אין „הזכרת נשמות“, יאַרצייט און זאָגן „קדיש“.

איז צוזאַמענהאַנג מיט דעם, דערמאַן איד זיך אין אַ שניידניקער „הלצה“, וואָס איד האָב אַמאַל באַמערקט אין ספר „הגיון וצחות“, פון הרב ר' רפאל צבי עפשטיין פון אַטאווּא. הרב עפשטיין דערציילט, אָן אַפּוויענדיק אַ שטיקל צייט איז אַמעריקע, האָט אים זיין פאַטער, אין אַ בריוו, אַנגעפּרעגט וועגן דעם מצב פון אידישקייט אין אַמעריקע. דערציילט ווייטער הרב עפשטיין, אָן ער האָט לכתחילה נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן, ביז איינמאַל האָט ער בייגעוואוינט אַ מאַדנע פאַסירונג. אַ איד פון אַ יאַר עטלעכע דרייסיק איז צו אים צוגעקומען אין שוהל ביים דאָונען, און געבעטן אים ווייזן, ווי אַזוי צו לייגן תפילין, הרב עפשטיין האָט געמיינט, אָן דאָס איז אפשר אַ „גר“, וואָס האָט זיך נאָר וואָס מגייר געווען, אַבער אַרויסגעוויזן האָט זיך, אָן דאָס איז אַ איד, וואָס איז געוואָרן אַ יתום און איז געקומען זאָגען „קדיש“, און האָט נאָך קיינמאַל נישט געלייגט קיין תפילין . . .

נאך דער דאזיקער פאסירונג האט הרב עפשטיין געענטפערט דעם פאטער :  
איז אמעריקע הייבט מען אן צו לייגן תפילין, ווען דער פאטער שטארבט, און א  
„טלית“ טוט מען אָן, ווען מען שטארבט אליין . . .

★ ★ ★

„תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה“. דערפאר וואָס דו האַסט נישט  
געדינט דיין האַר מיט שמחה, און מיט אַ פריילאכן האַרצן. דערפאר וועלן אויף  
דיר קומען די אַלע מכות פון דער „תוכחה“. איז דאָך באמת שווער צו פאַרשטיין,  
פאַרוואָס קומט אַזאָ שווערע שטראַף, אויב מען דינט נישט ג—ט מיט פרייד ?  
ענטפערט דערויף דער רבי ר' בונם זצ"ל, אַז מען דאַרף דאָס וואַרט  
„בשמחה“ פאַרבינדן מיט דעם „לא עבדת“, און דעם פסוק דאַרף מען טייטשן :  
ווייל דו האַסט נישט געדינט ג—ט און געהאַט דערפון „שמחה“, פון דעם נישט  
דינען דעם אויבערשן. דערמיט האַט דער רבי ר' בונם געמיינט, אַלע „מומרים  
להכעיס“, וואָס זיינען מלא שמחה, אַז זיי קענען עפעס טאָן צו דערצערנען דעם  
אויבערשטן, יענע פאַרדינען טאַקע עס זאל אויף זיי קומען די „תוכחה“.

★ ★ ★

„ולא נתן ה' לכם לב לדעת“. אָבער ג—ט האַט אייד נישט געגעבן אַ האַרץ  
צו פאַרשטיין, דער מדרש לערנט דעם פסוק אויף משה רבינו, און ווייזט אונדז, ווי  
גרויס עס איז געווען משה'ס „אהבת ישראל“.

„שני דברים גזר הקדוש ברור הוא, אחד על ישראל ואחד על משה“. צוויי  
גזירות האַט דער אויבערשטער גוזר געווען, איינע אויף די אידן, און איינע אויף  
משה'ן. ווען די אידן האָבן געדינט צום „עגל“, האַט דער אויבערשטער אויף זיי  
גוזר געווען, זיי זאלן פאַרניכטעט ווערן, און אויף משה'ן האַט דער אויבערשטער  
גוזר געווען, ער זאל נישט אַריבערגיין דעם „ירדן“ און אריינקומען קיין ארץ ישראל.  
האַט משה געפּעט דעם אויבערשטן, ער זאל מבטל זיין ביידע גזירות, האַט אים  
דער אויבערשטער צוליב געטאָן, און מבטל געמאַכט די גזירה אויף די אידן.

אַז עס איז אָבער געקומען צו משה'ס גזירה, האַט אים דער אויבערשטער  
געזאָגט : איין בקשה דייע האָב איד דערפילט, די צווייטע קען נישט דערפילט  
ווערן. איינס פון די ביידע, אָדער איד וועל מבטל זיין דיין גזירה און מקיים זיין  
די גזירה אויף די אידן, אָדער מבטל זיין די אידנס גזירה און מקיים זיין דייע.  
„אי אתה יכל לאחוז את החבל בשני ראשיו“. דו קענסט נישט האַלטן די שטריק  
פון ביידע עקן.

האַט רבי יהושע בן לוי געזאָגט, אַז משה האַט דערהערט, אַז דאָס בטל מאַכן  
זיין גזירה, איז אָפהענגיק פון דער גזירה אויף די אידן, האַט ער געזאָגט : „רבנו  
ש' עולם ! זאל משה שטאַרבן און הונדערט אַזעלכע ווי משה, אָבי עס זאל די  
אידן קיין שלעכטס נישט געשען !“  
אַזוי האַט משה געוויזן, וואָס עס מיינט „אהבת ישראל“.

## נצבים

„אתם נצבים היום“. איר שטייט היינט אלע פאר ג—ט אייער האר. זאגט רש"י: למה נסמכה פרשת „אתם נצבים“ לקללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים, חוץ ממ"ט שבתורת כהנים. הוריקו פניהם ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו? התחיל משה לפייסם. אתם נצבים היום. הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כליה, והרי אתם קיימין לפניו.

פארוואס אזי די סדרה „אתם נצבים“ אזוי נאענט צו דער סדרה „כי תבא“, וואו עס געפינען זיך די קללות פון דער „תוכחה“? ענטפערט רש"י: ווייל די אידן האבן געהערט די הונדערט קללות ווייניקער צוויי (וואס זיינען אויסגערעכנט אין דער „תוכחה“ אין פרשת „תבא“) א חוץ די ניין און פערציק קללות, וואס זיינען אויסגערעכנט אין „תורת כהנים“, (אין דער סדרה „בחוקותי“), איז זייער פנים געל געווארן און האבן געזאגט: ווער קען ביישטיין אזוי פיל קללות? האט דעריבער משה, באַלד נאָכדעם, אָנגעהויבן זיי איבערפעטן און געזאָגט צו זיי: „אתם נצבים היום“, אַ סך מאל האָט איר שוין דערצערנט דעם אויבערשטן פֿונ־דעסטוועגן האָט ער אייך נישט אומגעבראַכט און איר עקזיסטירט ווייטער

הערענדיק די אלע קללות, האבן זיך די אידן דערשראקן און געזאגט: „ווער קען דאָס ביישטיין? האָט דעריבער משה אָנגעהויבן מיטן לשון: „אתם נצבים“, ווי דער מדרש פֿאַרטייטשט די ווערטער: „אתון קיומי גבורים לעמוד בכולכם“. איר וועט זיין שטאַרק גענוג, בייצושטיין אלע צרות, און עקזיסטירן אויף אייביק. און טאַמער מיינט איר אַז די תורה איז חלילה פֿאַר אייער רעה, ווי דער מדרש זאָגט: „ואם תאמרו שמא דרעתכם נתתי לכם את התורה?“ לא נתתי לכם את התורה, אלא לטובתכם, לתת עליון על כל עמי הארץ“. די תורה איז געגעבן געווארן פֿאַר אונדזער טובה, כדי צו דערגרייכן די העכסטע מדרגה, צו וועלכער אַ מענטש קען דערגרייכן.

אזוי טייטשט אויך דער מדרש: „אתם נצבים“, אָמר רבי חנינא בר פפא, אָמר הקדוש ברוך הוא, מעולם לא הכיתי אומה ושנתי לה אבל אתם בני יעקב לא כליהם שנאמר: חצי אכלה בם, חצי כלים, והם אינם כלים, אנדערע פעלקער, נאָכדעם ווי זיי ווערן איינמאל געשלאָגן, האָבן זיי שוין מער נישט קיין עקזיסטענץ, אָבער איר אידן, זאָגט דער אויבערשטער, מיינע פיינד וועלן זיך ענדיקן, אָבער איר וועט בלייבן.



אתם נצבים היום“ — מה היום מאיר פעמים ומאפיל פעמים, אף אתם, כשאפלה לכם — עתיד להאיר לכם אור עולם. שנאמר: „והיה לך ה' לאור עולם“. אימתי, בזמן שתהיו כלכם אגדה אחת, שנאמר: „חיים כלכם היום“.

אזוי ווי דער טאָג איז אַמאָל אַ ליכטיקער און אַמאָל אַ פינצטערער, אזוי אויך איז מיט די אידן, אפילו ווען עס איז זיי זייער פינצטער, איז עס נאָר צייט־ווייליק, אין דער צוקונפט וועט אויפשיינען פֿאַר זיי אַז אייביק ליכט, ווייל אזוי

זאגט דער נביא ישעיה : ג—ט וועט דיר זיין פאר אן אייביק ליכט. ווען וועט דאס געשען ? ענטפערט דער מדרש, ווען אידן וועלן זיין איין „אגודה“, ווען אידן וועלן זיין פארייניקט, דאן וועט פאר זיי אויפשטיינען דאס אייבקע ליכט.

בנוהג שבעולם, זאגט ווייטער דער מדרש אויב א מענטש נעמט א פינטל ריטער אין דער האנט, קען ער זיי צעברעכן מיט אמאל ? ווי איז אפער, אז מען צענעמט זיי איינציקווייז, דאן קען אפילו א קינד זיי צעברעכן. און אזוי אויך געפינען מיר, אז די אידן וועלן נישט קענען אויסגעלייזט ווערן ביז זיי וועלן נישט זיין אלע פארייניקט, ווי עס ווערט געזאגט : „בימים ההמה בעת ההיא נאום ד' יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו“. אין יענע טעג, אין יענער צייט, וועלן קומען די בני ישראל, און דאס הויז פון יהודה אין איינעם. ווען זיי וועלן גיין אינאיינעם וועלן זיי זוכה זיין מקבל צו זיין דאס פנים פון דער שכינה



„כי את אשר ישנו פה — — — ואת אשר איננו פה“. ניט מיט אייך אליין שליס איד דעמדאזיקן בונד, נאר אי מיט דעם וואס שטייט דא מיט אונדז היינט פאר ג—ט אונדזער האר און אי מיט דעם וואס איז דא ניט פאראן מיט אונדז היינט.

דער „זוהר“ זאגט אין פרשת „לך לך“ : הראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו ממש, לפי שכל הנשמות שעתידין לבוא לעולם, כלם עומדים לפני הקב"ה כאותם דיוקן ממש, שעתידים לבוא לעולם הזה, וכן בהר סיני „אשר איננו פה“. פונקט ווי ג—ט האט געוויזן אדמען אלע נשמות וואס דארפן אראפ-קומען אויף דער וועלט, אזוי אויך ביים בארג סיני, ווען ג—ט האט געגעבן די תורה צו די אידן, זיינען געווען דארט אנוועזנד אלע נשמות אויך די וואס דארפן ערשט קומען אויף אונזער וועלט.

אויב אזוי, איז דאך ווידער שווער דער אויסדרוק „אשר איננו פה“, ווארום אויב מיר נעמען אן, אז זיי זיינען דארט יא געווען, טא וואס זשע זאגט דער פסוק : „אי מיט דעם וואס איז דא ניט פאראן“ ? נאר מען מיינט, וואס איז ניט פאראן נאך אויף אונדזער וועלט.

די תורה איז אלזא ניט געגעבן געווארן בלויז פאר איין דור, נאר פאר אלע אידישע דורות, ביז דער אייביקייט דעריבער קען קיין איד נישט זאגן : איך האב נישט מקבל געווען די תורה אדער די תורה איז ניט צוגעפאסט צו אונדזער היינטיקער צייט, די תורה האבן מיר אלע מקבל געווען, און פאר אלע צייטן. „אני מאמין באמונה שלימה, שזאת התורה לא תהא מוחלפת, ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו“.

א רעליגיעזער איד גלייבט באמונה שלימה, אז די תורה איז אן אייביקע, און זי איז די פערפעקציע אליין, „תורת ה' תמימה“, און זי איז געגעבן געווארן פאר אלע צייטן, און קיינער קאן זי נישט ענדערן. ווער עס וויל ענדערן אן אות איז דער תורה, מיינט עס אז ער וויל ברעכן דעם קאנטראקט, דעם „ברית ה'“, וואס איז אייביק און אומפארענדערליך.

„לנו ולבנינו“. פאר אונדז און אונדזערע קינדער אויף אייביק, צו טאן אלץ וואס איז געשריבן אין דער תורה. די תורה איז נישט נאר פאר אונדז, אויך פאר אונדזערע קינדער. דעריבער זיינען די צוויי ווערטער געפינטלט אין דער תורה, ווי די תורה וואלט געוואלט דערמיט מרמז זיין, אז דער עיקר איז „ולבנינו“, פאר אונדזערע קינדער. ווייל אויב נישט אונדזערע קינדער זאלן ווייטער ציען די גאלדענע קייט פון אידישקייט, טא וואס פאר א זין האט אונדזער גאנצער קיום? צו וואס דארף מען די אלע אינסטיטוציעס, וואס מיר בויען, צו וואס דארף מען שאפן ספרים, צוליב וועמען די גאנצע מי און ארבעט, אויב נישט „ולבנינו“?



„לא בשמים היא“. ווארום די תורה איז ניט אויפן הימל, מען זאל דארפן ארויפגיין און זיי נעמען פאר אונדז. נייערט זייער נאענט צו דיר, און דיין מויל. און אין דיין הארצן, עס צו טאן.

דער מדרש דערציילט וועגן אן עם הארץ, א פישער, וואס האט חוזק געמאכט פון לערנען און פון תלמידי חכמים, האט ער אמאל אנגעטראפען אויף אליהו הנביא, און ווי זיין שטייגער, אנגעהויבן אפחוזקן. האט אים אליהו הנביא געפרעגט: מיין זון, וואס וועסטו ענטפערן דעם אויבערשטן, אז ער וועט דיר פרעגן, פארוואס דו האסט נישט געלערנט קיין תורה? האט דער עם הארץ געענטפערט, איד האב וואס צו ענטפערן, ווייל ג—ט האט מיר נישט געגעבן קיין שכל און פארשטאנד צו קענען לערנען

האט אים אליהו ווייטער געפרעגט: פונוואנען האסטו פארשטאנד צו מאכן נעצן און כאפן פיש? האט דער פישער געענטפערט: דעם פארשטאנד האט מיר ג—ט יא געגעבן.

האט אליהו צו אים געזאגט: צו זייען פלאקס און וועפן נעצן און פאר-ווארפן זיי אין ים אריין און פאנגן פיש, האסטו יא פארשטאנד, און צו לערנען תורה, וואס אויף דער תורה ווערט געזאגט „כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבך לעשותו“, אז זי איז זייער נאענט צו דיר, זי איז אין דיין מויל און אין דיין הארצן, צו דעם האסטו נישט קיין פארשטאנד? באלד האט דער פישער אנגעהויבן וויינען און חרטה געהאט אויף זיין אויפפירונג.



אזוי ווי די היינטיקע סדרה איז די לעצטע פאר „ראש השנה“ וויל איד פארענדיקן מיט די ווערטער פון דער סדרה, „אתם נצבים היום“ —

„היום הרת עולם“, „ראש השנה“, וואס ווערט באצייכנט מיטן אויסדרוק „היום“ וועלן מיר אלע שטיין פאר אונדזער פאטער אין הימל, און בעטן ביי אים א שנת חיים ושלום, א שנת גאולה וישועה, פאר אלע אידן און פאר דער גאנצער וועלט, עס זאל חלילה ניט קומען צו קיין נייער וועלט-קאטאסטראפע, און אונדזער מדינת ישראל זאל זיך אנטוויקלען און ווערן שטארק בגשם וברוח, עס זאל מקוים ווערן די געטלעכע הבטחה, די ווערטער פון דער היינטיקער הפטרה: „ושנת גאולי באה!“

## וילך (שבת שובה)

„וילך משה“ . און משה איז געגאנגען. פרעגט דער „זוהר“ : מאי „וילך“ ? „לאן הלך“ ? וואס מיינט דער אויסדרוק „וילך“, וואוהין איז ער געגאנגען ? די דאזיקע צוויי ווערטער : „וילך משה“ . . . אטעמען מיט אזוי פיל טראגניזם. דער אדון הנביאים, דער רעיא מהימנא, דער איבערמענטשלעכער מענטש, דער וואס ג—ט האט צו אים גערעדט פה אל פה, גייט זיין לעצטן גאנג, דעם גאנג דורך דורות און אייביקייטן.

הראה הקב"ה למשה, דור דור ושופטיו, דור דור ומנהיגיו וכו'. ער האט מיט זיין בליק ארומגענומען אלע דורות, ביז אין דער אומענדלעכקייט. ער זעט די אלע צרות, וואס וועלן אונדז טרעפן, די אלע שטראפן, וואס וועלן קומען אויף זיין פאלק. אין זיינע אויערן קלינגען די ווערטער : „ועזבני, והפר את בריתי“, און דער שרעקלעכער עונש : „והסתרתני פני מהם והיה לאכול“. און זיי (די אידן) וועלן זיין צום עסן (זיי וועלן חלילה פארצערט ווערן)

דערויף זאגט די גמרא : „כס מי שאינו ב„ולאכול“ אינו מהם, כל מי שאינו ב„הסתר פנים“, אינו מהם“ . . . די דאזיקע שרעקלעכע ווערטער זיינען מקוים געווארן אין זייער גאנצן גרויל, אין אונדזערע טעג, ווען זעקס מיליאן אידן זיינען געפירט געווארן צו דער עקידה. ווען מיליאנען אידן האבן זיך געריסן די האר פון קאפ און געשריען „וואו איז ג—ט“ ? און דער ענטפער איז געווען : „ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא“.

אומזיסט האבן די דייטשע אידן, די פראנצויזישע אידן, און אלע אנדערע אידן אין מערב אייראפא, זיך געהאט אמאל איינגערעדט, אז אידישע צרות זיינען נאר א סחורה פאר „אסט יודען“, איז געקומען דער „הסתרת פניך, הייתי נבחה“ . . .

„הסתר אסתיר“ ווערט געטייטשט ווי „הוכח תוכיח“, אפילו מאה פעמים . . . ביז אידן וועלן תשובה טאן.



ויאמר ה' אל משה : „הו קרבו ימיד למות“ און ג—ט האט געזאגט צו משה : זע, דיינע טעג דערנענטערן זיך צום שטארבן. דערויף דערציילט דער מדרש א מעשה, וואס האט פאסירט מיט רבי שמעון בן חלפתא, וואס איז געגאנגען צו א ברית מילה, און דער פאטער פון „רך הנימול“ האט אים געגעבן צו טרינקען אלטן וויין, וואס איז געשטאנען זיבן יאר, זאגנדיק דאביי : פון דעם וויין וועל איד געבן צו טרינקען מיינע געסט, צו דער חתונה פון מיין נאר וואס געבוירענעם זון.

דערציילט דער מדרש, אז דער עולם האט זיך משמח געווען ביז האלבער נאכט, און אהיים גייענדיק, האט רבי שמעון בן חלפתא געטראפן אויפן וועג דעם מלאך המות, וועלכער האט אויסגעזען זייער משונה'דיק, האט אים רבי שמעון געפרעגט : פאר וואס זעסטו אויס אזוי טרויעריק ? האט אים דער מלאך המות



געענטפערט. צוליב דעם וואס מענטשן ריידן און ווייסן נישט וואס זיי ריידן. אט למשל דער בעל שמחה, וואס דו גייסט פון אים, האט געזאגט, אז פון דעם וויין וועט ער מכבד זיין זיינע געסט אויף דער חתונה פון זיין זון, און ער ווייסט נעבער ניט, אז בסך הכל וועט זיין זון לעפן בלויז 30 טעג.

\* \* \*

„ועתה, כתבו לכם את השירה הזאת — — — למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל.“ און אצינד שרייבט איך אויף דאס דאזיקע געזאנג כדי דאס זאל מיר זיין צום עדות קעגן די קינדער פון ישראל. דער מלבי"ם טייטשט, אז די תורה וועט דארפן זיין אז עדות, נישט קעגן די אידן, נאר קעגן ג—ט אליין, אז ער האט געוואוסט אונדזערע חסרונות, ווי דער פסוק זאגט ווייטער: „כי ידעתי את יצרו“, און פונדעסטוועגן האט ער אונדז דאך אויסגעקליבן אלס זיין פאקט, דעריבער דארף ער אויף אונדז נישט אויסגיסן זיין צארן.

דער מלבי"ם גיט עס צו פארשטיין מיט א משל: א מלך האט גענומען איינעם פון זיינע קנעכט, וואס איז א צייט געווען אין תפיסה פאר א גניבה, און אים באשטימט אלס אויפזעער איבער זיינע אוצרות. דער מלך האט געוואוסט, אז דער דאזיקער קנעכט איז נישט קיין ערלעכער אין זיין נאטור, און מסתמא, האט ער זיך געטראכט, וועט ער להבא אויך זיין נישט ערלעד, אבער דער מלך האט דעם דאזיקן קנעכט זייער ליב געהאט, ווייל ער איז געווען זייער פעאיק און געקענט א סך אויפטאן אויפן געפיט פון פינאנצן; האט דער מלך געהייסן פאר שרייבן אין זיינע ביכער, אז דער שר-האוצרות האט זיך שוין אמאל געהאט פארזינדיקט פארן מלך, דורך גניבה.

אלע האבן געמיינט, אז דאס האט דער מלך פארשריבן אלס ווארונג קעגן דעם אויפזעער, אז אויב ער וועט נאך אמאל זיך פארזינדיקן, וועט זיין שטראף זיין גאר גרויס, אבער אין דער אמת, האט דאס דער מלך געטאן, אלס א מיטל צו מילדערן זיין שטראף, אויב ער וועט נאך אמאל באגיין א פארברעכן, ווייל שולדיק איז דאך באמת דער מלך, וואס וויסנדיק, אז דער קנעכט האט אונז נאטור, דאך האט ער אים באשטימט אלס אויפזעער איבער זיינע אוצרות. דער נמשל איז, אז דערפאר האט ג—ט געהייסן די אידן, זיי זאלן דאס פארשריבן, וואס ער האט זיי פאראויסגעזאגט, וועגן זייער התנהגות, כדי עס זאל זיין א זכות אויף די אידן, און א התראה קעגן זיך אליין, ער זאל די אידן נישט שווער שטראפן.

\* \* \*

דער דרוגעניקער רב, ר' אברהם יעקב ז"ל, פלעגט זאגן, אז צווישן די אידן און דעם רבונן של עולם גייט אן א ויכוח אבער כדי צו פארשטיין דעם ויכוח, פלעגט ער עס מסביר זיין מיט א משל. א שטימפאמע האט ארויסגעטריבן די פריערדיקע קינדער פון איר מאן. זיינען די קינדער געקומען צום רב און דערציילט וואס די שטימפאמע האט געטאן צו זיי. האט דער רב געשיקט רופן די פרוי און אנגעווייבן זאגן איר מוסר. האט אבער די פרוי גענומען דערציילן, אז די קינדער וואס איר מאן האט פון זיין ערשטער פרוי, זיינען זייער שלעכטע קינדער, און זיי האבן איר בארעדט פאר די שכנים, און אויסגעטראכט אויף איר פארשידענע בילבולים, און דערפאר האט זי זיי ארויסגעטריבן.

די קינדער, האָבן עס געלייקנט, טענה'נענדיק, אַז גערעדט אויף פֿאיר האָבן זיי נאָכדעם, ווי זי האָט זיי נישט געגעבן צו עסן, און שלעכט פֿאהאַנדלט א. אַז. וו. און זי האָט געטענה'ט פֿונקט פֿאַרקערט.

האַט דער רב צו זיי געזאָגט, הערט קינדער, וואָס איז געווען, איז מיר שווער פֿעסטצושטעלן, אָבער מהיום והלאה, פֿון היינט אָן און ווייטער, מאַך איד מיט אייך אָפּ, אַז איד וועל באַשטימען אַ שכן, וואָס זאָל אַכטונג געבן, ווי עס וועט זיך פֿירן ביי אייך. אויב די שטיפּמאַמע וועט אייך יאָ גוט פֿאהאַנדלען, און איר וועט ווייטער אַנגיין מיט אייערע רכילות'ן און בילבולים, וועט עס זיין אַ סימן, אַז זי איז געווען גערעכט אויך דאָס פֿריערדיקע מאָל.

דאָס זעלבע איז מיטן ויכוח צווישן ג—ט און די אידן. דער אויבערשטער האָט געזאָגט, אַז ווייל די אידן וועלן זינדיקן, וועלן קומען אויף זיי די אַלע צרות פֿון דער תּוּכחה, און די אידן וועלן דאָך מסתּמא טענה'ן, אַז זיי זינדיקן דערפֿאַר, ווייל זיי זיינען אין גלות, ווייל זיי לעבן צווישן גוים, די ביטערע פֿרנסה אַ אַז. וו. דערפֿאַר האָט דער אויבערשטער געהייסן פֿאַרשרייבן דאָס אַלץ, כדי מען זאָל קענען נאָכזען, ווי אַזוי די אידן האָבן זיך אויפגעפֿירט, ווען ג—ט האָט זיי געבראַכט אין אַ לאַנד פֿון „זבת חלב ודבש“, און געגעבן זיי פֿון כל טוב, ווי דער פּסוק זאָגט: „ואכל ושבע ודשן, ופנה אל אַקיים אחרים ועבדום ונאצוני“ וכו'. איז דאָך דער אויבערשטער גערעכט אין דעם ויכוח.



„הן בעודני חי עמכם היום, ממרים הייתם — — — ואף כי אחרי מותי“.  
וואָרום היינט, אַז איד לעב נאָך מיט אייך, זייט איר געווען ווידערשפעניקער אַקעגן ג—ט, און ווי שוין נאָך מיין טויט ?

היינט, אַז איד בין נאָך מיט אייך, זאָגט משה, און איר קענט נישט אַפֿליי-קענען „כּפֿלת התורה“, און איר קענט נישט זאָגן, אַז די תּוּרה איז נישט ריכטיק אויסגעטייטשט, אַז עס זיינען געמאַכט געוואָרן אין איר טעות, אָדער אַז די תּוּרה איז שוין צו אַלט, און זי פֿאַסט זיך נישט פֿאַר אונדזערע צייטן, א. אַז. וו. פֿונ-דעסטוועגן דערלויבט איר זיך ווידערצושפעניקן, וואָס זשע וועט שוין זיין נאָך מיין טויט ?

דער מלבי"ם שטעלט זיך אָפּ אויף דעם אויסדרוק „עם ה'“. פֿאַרוואָס זאָגט ניט דער פּסוק „ממרים את פי ה' ?“ נאָר, זאָגט דער מלבי"ם, איר ווילט נאָך מיר איינשמועסן, ווען איד לעב נאָך, אַז דאָס אַלץ וואָס איר טוט „עם ה'“, אַז דאָס איז ג—ט'ס רצון, און איר טוט דאָס אַלץ נאָר פֿאַר ג—ט'ס וועגן. איר האָט די העזה מיר דאָס איינצורעדן, טאָ ווי ווייט וועט אייער חוצפה גרייכן נאָך מיין טויט ? ווען געוויסע אידן וועלן צוקאָדעטשיען די תּוּרה און איר צושניידן, לויט זייער גוסט און געשמאַק, און אויסטייטשן איר ווי עס וועט זיך זיי גלוסטן, ווער וועט דעמאָלט קענען אויסדונערן קעגן זיי דאָס ריכטיקע וואָרט: „ממרים“ ! ?

דערפֿאַר זאָגט משה: זאָמלט איין צו מיר אַלע עלטסטע און אייערע אויפ-זעער און לאַמיד רעדן איז זייערע אויערן די דאָזיקע ווערטער, און הימל און ערד

מאך איד עדות קעגן זיי. די גאנצע פאראנטווארטלעכקייט וועט פאלן אויף זיי, אויף די עלטסטע, אויף די אויפזעער פון ישראל. עס איז זייער חוב צו היטן די ירושה, תורה צוה לנו משה מורשה, עס איז זייער חוב נישט צו דערלאזן, אז יעדער אידישער שבת זאל זיך דערלויבן טאן מיט דער תורה, ווי עס גלוסט זיך אים. אט דאס האט משה אנגעזאגט די אידישע פירער אין דער היינטיקער סדרה

---

## ה א ז י נ ו

די גרויסע געטלעכע שירה פון דער היינטיקער סדרה „האזינו“, מיט וועלכער משה פארענדיקט זיין קאריערע, אלס מנהיג ישראל, אנטהאלט די העכסטע עיקרים פון דער אידישער אמונה, און נעמט ארום מיט איר שוואונג, הימל און ערד און דעם גאנצן באשאף.

„כי שם ה' אקרא, הבו גודל לאלקיננו“. ווארום דעם נאמען פון ג—ט וועל איד רופן, גיט גרויסקייט צו אונדזער ג—ט. נישט בלויז א גרויס מעכטיק געזאנג איז „האזינו“, נאר עס איז פאעזיע וואס דערהויבט דעם מענטשן צו דער העכסטער הויך, וואס מאכט אים זען ג—ט'ס גרויסקייט, וואס מאכט אים צו פארשטיין, אז דער מענטש דארף אנערקענען דעם אויבערשטנס גרויסקייט. ווי עס דריקט זיך אויס דער משורר פון תהלים: „כי אראה שמיד, מעשה אצבעותיך, ירח וכוכבים אשר כוננת, מה אנוש כי תזכרנו, ובן אדם כי תפקדנו? אז איד זע די הימלען, דאס ווערק פון דיינע פינגער, די לבנה און שטערן, וואס דו האסט געשאפן — וואס איז א מענטש, אז דו זאלסט אים געדענקען, און א מענטשענקינד, אז דו זאלסט אים דערמאנען? \*

\* \* \*

„הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא“. דער פעלז — זיין ווערק איז גאנץ, ווייל אלע זיינע וועגן זיינען רעכט; א ג—ט פון געטריישאפט, און אז אומרעכט, גערעכט און רעכטפארטיק איז ער.

דאס איז דער הויפט פרינציפ פון דער אידישער אמונה, וואס איז באזירט אויף צדק, משפט און ישר. וואס גלויבט, אז דעם אויבערשטנס ווערק איז פולקאם, און זיינע וועגן זיינען גערעכטע, כאטש מיר פארשטייען זיי נישט, און עס קומט אונדז אויס א סך מאץ צו וואונדערן זיך, אבער דאך גלויבן מיר, אז ער איז אן אומרעכט.

דער „חפץ חיים“ זצ"ל דערקלערט עס מיט א משל. א פאטער האט אמאל בא דער חתונה פון זיין זון, אים אוועקגעיאגט פון טיש, און נישט געדאזט אים געניסן פון די גוטע מאכלים. אלע האבן זיך געוואונדערט אויף דעם פאטערס האנדלונג. אבער קיינער, חוץ אים, האט נישט געוואוסט, אז דער זון איז קראנק, און עס איז אים שטרענג פארבאטן צו געניסן פון די מאכלים, און דער פאטער האט דעריבער בכיוון אזוי געטאן, כדי מען זאל נישט באמערקן, אז ער איז א קראנקער.

אזוי אויך פירט מיט אונדז דער אויבערשטער, כאטש מיר פארשטייען נישט זיין פירונג.

און אמאל האט ער געפרעגט זיינעם א פריינד, וואס עס הערט זיך ביי אים, און יענער האט אים געענטפערט: „עס וואלט ניט געשאדט אביסל בעסער“, האט אים דער „חפץ חיים“ גלייך באמערקט: „פונואנען ווייסט איר, אז עס וואלט ניט געשאדט? השי"ת ווייסט בעסער, ער איז א רחום וחנון, ער קען מאכן בעסער, און וויבאלד אז ער מאכט ניט בעסער, איז געוויס גוט אזוי“.

„שחת לו לא, בניו מומם, דור עקש ופתלתול!“. איז פון אים די פארדאר-  
בונג? ניין! זיינע קינדער, זייערס איז דער פעלער; א קרומער און פארדריי-  
טער דור.

מיין טאטע ז"ל, וואס איז אומגעקומען אויף קידוש השם, דורך די היטלעך-  
ריסטישע מחנות הי"ד, פלעגט טייטשן דעם פסוק: שחת לו, דאס וואס ער, דער  
טאטע אליין איז פארדארבן, לא, דאס איז גארנישט, בניו מומם, דעם פעלער  
זעט ער נאר אין זיינע קינדער. און דאס איז נעבעך א טרויעריקער אמת. איין  
איז מען פארדארבן און פון די קינדער דערווארט מען, זיי זאלן זיין די בעסטע,  
אבער יעדער אינטעליגענטער מענטש ווייסט, אן קינדער אימיתירן און טוען נאך,  
וואס זיי זען זיך צו אין שטוב. די היים איז דאס פלאץ וואו א קינד קריגט זיינע  
ערשטע איינדרוקן, וואו עס פורעמט זיך זיין כאראקטער, וואו עס צייטיקט זיך  
אויס זיין קוק און צוגאנג צום לעבן.

אויב דער טאטע אדער מאמע בראקן ליגנס און באנעמען זיך גראב, אויב  
איז שטוב הערט דאס קינד ווי מען האלט אין איין רעדן רכילות דא אויף דעם,  
דא אויף יענעם, מען חונקט אפ פון באקאנטע, מען טוט וויי מענטשן א. אן. וו.,  
נישט ריינדיק שוין פון זיין אפגעהיט פון גניבה און גזילה, טא ווי קענען  
אזעלכע עלטערן דערווארטן, אן זייערע קינדער זאלן זיין בעסער פון זיי?

פון מיין פאטער האב איך אויך געהערט דעם טייטש אויפן פסוק: „צור  
ילדך תשי, ותשכח אל מחולדך“ דעם פעלו וואס האט זיך געבארן, האסטו  
ניט געדאכט, און פארגעסן דעם ג—ט וואס האט זיך געשאפן.  
דאס ווארט „תשי“ איז פון שרש „נשה“ — פארגעסן, און דער טייטש  
איז: „צור ילדך תשי“, דער אויבערשטער וואס האט זיך געבארן, האט אין דיר  
אריינגעגעבן די אייגנשאפט צו פארגעסן, צאלסטו אפ דעם אויבערשטן מיט דעם,  
וואס דו פארגעסט אין אים (איז אויבערשטן) „ותשכח אל מחולדך“ . . .



„יצרנהו כאישו עינו“. ער היט אים ווי זיין אויגאפל. זאגט דער מדרש:  
קדוש ברוד הוא נוצר הבוטהים בו, כאדם הנוצר אישיו עינו. דער אויבערשטער  
היט אפ די וואס גלייבן און האבן בטחון אין אים, ווי א מענטש וואס היט אפ  
זיין אויגאפל.

דער מדרש דערציילט דא א וואונדערבארע מעשה, כדי צו באווייזן די ריב-  
טיקייט פון דעם פסוק, אן דער אויבערשטער היט די יעניקע, וואס האבן אין אים  
בטחון. איך וועל דעם סיפור המעשה דא איבערגעבן בקיצור.  
א רייכער מאן האט געהאט א שיינע און פרומע טאכטער, וואס האט דריי  
מאל חתונה געהאט, און יעדעס מאל, גלייך נאך דער חופה, פלעגן די מענער  
שטארבן. האט זי אומגליקליכע פרוי באשלאסן, מער נישט צו הייראטן. איר  
פאטער האט געהאט א ברודער אין א ווייטער מדינה, וועלכער איז געווען א  
גרויסער ארעמאן און א מטופל מיט צען קינדער.

איינמאל, נישט האבנדיק פאר וואס צו קויפן שפייז, האט זיך דער פאטער  
זייער צעוויינט. צוועענדיק דעם פאטערס צער, האט דער עלטסטער זון געבעטן  
דעם פאטער, ער זאל אים לאזן אוועקפארן צום רייכן פעטער. כך הוה, דער בחור

איז געקומען צום פאטער, מען האט זיך זייער געפרייט, און נאך דעם ווי דער בחור האט פארבראכט דארט א וואך צייט, האט ער געבעטן דעם פעטער ער זאל אים צושווערן, אז דאס וואס ער וועט פון אים פארלאנגען, וועט ער אים נישט אפזאגן. האט דער פעטער אים צוליב געטאן זיין בקשה און אים געגעבן א שבועה, צו טאן זיין פארלאנג.

דער בחור האט דאן געזאגט דעם פעטער, אז ער פארלאנגט פון אים רשות צו הייראטן מיט זיין טאכטער. דערהערט זיין פארלאנג, האט דער פעטער זיך צעווייגט און אים דערציילט די גאנצע מעשה, זאגנדיק דאביי: אויב דו ווילסט מיט איר חתונה האבן צוליב איר רייכקייט וועל איר דיר געבן געלט און שטעל נישט איין דיין לעבן. אבער דער בחור האט געענטפערט אז ס'איז שוין צו שפעט, און ער מוז זיין שבועה מקיים זיין. אין עטליכע טעג ארום האט מען מיט טרויעריקע הערצער זיך גערייט צו דער חופה. דער טאג פון דער חתונה איז געקומען, און די חופה איז געווען גרייט. האט זיך באוויזן אליהו הנביא צום חתן און אים געזאגט: ווען מען וועט זיך זעצן צו דער סעודה, וועסטו זען אז ארעמאן שטיין ביי דער טיר, זיי אים מקרב און גיב אים דאס בעסטע.

אז די סעודה האט זיך אנגעהויבן, האט דער חתן באמערקט אז ארעמאן שטייענדיק ביי דער טיר, האט ער אים צוגערופן און אים אוועקגעזעצט לעבן זיך און אים זייער מכבד געווען. נאך דער סעודה, האט אים דער ארעמאן אוועק-גערופן און אים מגלה געווען דעם סוד, אז ער איז דער מלאך המות, און איז געקומען נעמען זיין נשמה. קיין בקשה, קיין תחנונים קענען דא נישט העלפן. האט דער חתן אים געבעטן, ער זאל אים לאזן בלויז אריינגיין אין חדר פון זיין פרוי, זיך צו געזעגענען מיט איר. האט דער מלאך המות מסכים געווען.

אריינקומענדיק צו זיין פרוי, האט ער איר געטראפן וויינענדיק, זי האט מתפלל געווען צו ג—ט, ער זאל זיך מרחם זיין אויף איר און אויף איר מאן, האט ער איר דערציילט, אז דער מלאך המות ווארט אויף אים אין דרויסן. האט זי צו איר מאן געזאגט: בלייב דא און איר וועל צו אים רעדן. דערזעענדיק דעם מלאך המות, האט די פרוי געזאגט צו אים, די תורה זאגט: „אז א מאן האט חתונה מיט א פרוי, זאל ער זיין פריי פאר זיין היים איין יאר, און דערפרייען זיין ווייב וואס ער האט גענומען“. און אויב דו וועסט נעמען איצט זיין נשמה, וועט עס הייסן אז די תורה איז פאלש. אויב דו נעמסט אן מיין טענה איז גוט, און אויב ניט, קום מיט מיר צום „בית דין הגדול“. האט דער אויבערשטער אנגע-שריען אויפן מלאך און ער איז פארשוואונדן.

און די עלטערן וואס האבן זיך שוין געגרייט צו דער לוי, האבן צומארגנס געטראפן חתן-כלה פרייעכע און גליקלעכע, און דער מדרש ענדיקט, אט דאס מיינט דער פסוק, אז דער אויבערשטער היט אפ די וואס האבן בטחון אין אים.

## קריאה לשבת חוה"מ סוכות

די ערשטע טעג סוכות, האבן מיר געלייענט די פרשה „אמור“, אין וועלכער עס רעדט זיך וועגן אלע אידישע ימים טובים, די „מועדי ה'“, מקראי קודש“. עס ווערן דארט אויך אויסגערעכנט די קרבנות וואס מען האט מקריב געווען אלע ימים טובים, און אויך וועגן די „פיר מינים“ וואס מען נעמט סוכות: אתרוג, לולב, הדסים און ערבות.

די חז"ל זאגן, אז די „פיר מינים“ סימבאליזירן אידישע אחדות, ווייל די „פיר מינים“ שטעלן פאר די פארשיידענע קלאסן אין אידישן פאלק, וואס דארפן גיין צוזאמען, ווי עס גייען צוזאמען די פיר מינים, וועלכע סימבאליזירן אייניקייט. אבער דעם היינטיקן שבת חול המועד, לייענען מיר די פרשה „כי תשא“. די דאזיקע פרשה האט אויך א שייכות מיטן יום טוב סוכות, ווייל עס ווערן דא דערמאנט די „שש רגלים“, פסח, שבועות און סוכות, ווען די אידן האבן געדארפט „עולה רגל“ זיין צום בית־המקדש, וואס אין געווען דער צענטער פון אידישקייט און אידישער אחדות.



אין דער קריאה פון היינטיקן שבת ווערט גערעדט וועגן איינעם פון די הויפט עיקרים פון אידישקייט, אז אידן זיינען אנדערש פון אנדערע פעלקער, אז עס איז פאראן אן אונטערשייד „בין ישראל לעמים“. משה זאגט צו ג—ט: „בלכתך עמנו, ונפלינו אני ועמד מכל העמים אשר על פני האדמה“. א געדאנק, וואס איז באקעמפט געווארן פון א סד אידן, נאך אין די צייטן פון די נביאים. דער נביא יחזקאל זאגט צו די אידן: „והעולה על רוחכם, היו לא תהיה, אשר אתם אומרים: נהיה כגויים כמשפחות הארצות“. א געדאנק, קעגן וועלכן עס רעוואלטירן א סד אידן שוין טויזענטער יארן, וואס ווערט היינט צו טאג געפרעדיקט דורך די רעפארמער און אסימילאטארן פון רעכטס און לינקס.

אין דער סדרה „קדושים“ ווערט דריי מאל אונטערגעשטראכן דער פאקט, אז ג—ט האט די אידן אפגעשיידט פון די אומות, און דער צוועק פון דעם איז, צו זיין א הייזיק פאלק.

אויך די סוכה דערמאנט אונדז, אז מיר זיינען אנדערש, אז מיר זיינען אז „עם לבדד ישכון“, ווען אלע פארלאזן זייערע ביידלאך און באזעצן זיך אין א „דירת קבע“, פארלאזן מיר אונדזערע היימען און גייען וואוינען אין געצעלטן אין א „דירת ארעי“. עפעס ווילן מיר דאך דערמיט מאגניפעסטירן. די אידישע סוכה האט א גורל־דיקן באטייט פאר אידן און א טיפע לערע פאר דער גאנצער מענשהייט. אין א ים פון תאוות, מלחמות, טעפ פון לינוז, צוויי פנים־דיקייט, פאלשקייט און באטרוג, זינדערט זיך אפ דער איד, און שטעלט אויף זיין סוכה, זיין „סוכת שלום“.

דער מדרש זאגט, אז לעתיד לבא, וועלן די אומות העולם קומען מיט א טענה צו ג—ט, פארוואס ער האט זיי ניט געגעבן די תורה, וועט זיי ג—ט ענטפערן,

אויב איר ווילט קאנט איר נאך איצט ווייזן צי איר זייט ראוי צו האבן די תורה. א קליינע מצוה איז פאראן אין דער תורה, און זי הייסט „סוכה“, גייט זייט מקיים די מצוה. זאגט ווייטער דער מדרש, אז די אומות העולם וועלן אויסבויען סוכות, און זיך אריינקלייבן אין זיי. אבער זיי וועלן לאנג נישט זיצן דארט און צוליב אומבאקוועמליכקייט, וועלן זיי גיך פארלאזן די סוכה. . .

שוין טויזנטער יארן, ווי עס גייט אן א קאמף צווישן אונדז און זיי, וועגן דעם ענין סוכה. וואס איז דען דער געדאנק פון זכריה הנביא'ס ווערטער : „זאת תהיה חטאת מצרים וחסאת כל הגויים, אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות“, האבן דען די פעלקער נישט קיין גרעסערע „חטאים“, ווי גראד די זינד, וואס זיי האבן נישט געהאלטן פון יום טוב סוכות? וואס איז עפעס דער נביא אזוי „מחמיר“ מיט די גויים, גראד ביי דעם ענין פון סוכות?

אבער אין דער אמת'ן ווערט דא אויסגעדריקט א טיפער געדאנק, וואס שטעלט פאר דעם הויפט אונטערשייד, צווישן אונדזער און זייער שטעלונג. צו דעם גאנצן ענין וועלט און לעבן. שוין די ראשי תיבות פונם ווארט „ס כ ה“ זיינען מרמז אויף א סוד. די ראשי תיבות זיינען: סוד כמוס הוא. „סכה“ איז א רמז אויף דעם ביסל יארן, וואס א מענטש דארף לעבן אויף דער וועלט. די זיבן טעג וואס מען דארף זיצן אין סוכה, סימבאליזירן די זיבעציק יאר פון אונדזער לעבן. „ימי שנותינו בהם שבעים שנה“. אבער די דאזיקע וועלט, ווערט דורך אונדזערע חכמים באטראכט ווי א „פרוודור“, א פיררהויז, אן אריינגאנג צום „טרקלין“, צום פאלאץ. דאס אמתע אייביקע לעבן הייבט זיך ערשט אן, נאכדעם ווי די נשמה באפרייט זיך פון די קייטן פונם גוף. דעריבער זאגן די חז"ל: „התקן עצמך בפרוודור, כדי שתכנס לטרקלין“. מאך זיך גרייט אין פיררהויז, כדי דו זאלסט קענען אריינגיין אינעווייניק אין פאלאץ. דאס איז דער געדאנק פון סוכה.

די אומות העולם ווילן אבער דעם דאזיקן געדאנק נישט אנערקענען. זיי קוקן נישט אויף דער וועלט, ווי אויף א פרוודור, פאר זיי איז די וועלט דער תכלית, זיי זיינען גרייט צו פארקויפן די „בכורה“ פאר א טאפ לינזן. דערפון נעמט זיך זייער מאכט-גייציקייט, זייער שפיכות דמים און אלע אנדערע שווערע זינד. דער-פאר זאגט דער נביא זכריה: „דאס וועט זיין די זינד פון אלע פעלקער, ווייל זיי הארען נישט פון סוכות“ . . .



הרב הגאון ר' חיים דובער גינזבערג שליט"א דערציילט אן אינטערעסאנטע מעשה, וואס האט פאסירט באם „חפץ חיים“ זצ"ל, וואס איז א פירוש צו דעם דאזיקן רעיון.

אין ריגא האט אמאל געלעבט א איד א גביר, וואס האט א סך געהאלטן פון „חפץ חיים“. איינמאל, ווען דעם איד איז אויסגעקומען צו פארן קיין ווילנע, צוליב מסחר, האט ער באשלאסן, אז ער וועט אויך צופארן קיין ראדון, זען דעם „חפץ חיים“. אז דער גביר איז אריינגעקומען צום „חפץ חיים“ און דערזען די ארעמקייט, די אלטע מעבל, דאס פלאץ וואו דער צדיק וואוינט, איז ער געווארן זייער טרויעריק און פארוואנדערט: ווי קומט עס, אז אזא צדיק און בארימטער מענטש, זאל פירן אזא ארעם לעבן? האט ער זיך נישט געקענט



באהערשו און געפרעגט דעם „חפץ חיים“, פארוואס ער מאטערט זיך אזוי אין ראדון, ווען איז ריגא למשל, וואלט ער געקענט לעבן א סך שענער און באקוועמער? האט דער „חפץ חיים“ זיך צוגעהערט צו דעם אידנ'ס קשיא, און אים געענטפערט מיט א קשיא: און איר? איר זייט דאך אן עשיר, וואו זשע איז אייער עשירות? פארשטייט נישט דער איד די פראגע, און ער ענטפערט: וואס הייסט רבי, וואו עס איז מיין עשירות — איז דער היים, אין ריגא, דארט האב איך מיין עשירות. דארט האב איך א גרויס הויז און א גרויס געשעפט און מיין גאנץ עשירות. פרעגט אים ווייטער דער „חפץ חיים“: נו, און דא, אויפן וועג, וואס האט איר דא מיט זיך? דא, ענטפערט דער איד, האב איך בלויז דאס נויטיקסטע, עטלעכע העמדער, טלית ותפילין, אביסל צידה לדרך און נאך עטלעכע קלייניקייטן.

פארשטייט איר מיד, זאגט צו אים דער „חפץ חיים“, ס'איז מיט מיר אויך דאס זעלבע. אין דער היים . . . האב איך מסתמא אויך אביסל עשירות, אבער דא, אויפן וועג, וואס דארף מען דען אויפן וועג, עטלעכע העמדער, א קאפאטע, אביסל צידה לדרך, איז גענוג. דא איז דאך בלויז א „פרוודור“, ווער האלט דען זיין עשירות אין א „פיררהויז“?

דאס איז, וואס די גויים ווילן נישט אנערקענען, און פון דעם נעמט זיך זייער טעות.



## ק ה ל ת

ווידער לייענען מיר דאס קליינטשיקע ספר'ל „קהלת“, און גאנצע וועלטן עפענען זיך פאר אונדז. די העכסטע פידאזאמישע פראגן ווערן אין דעם ספר'ל באהאנדלט. וועגן דער מענטשלעכער שטערבליכקייט, וועגן דער פרייהייט פון מענטשלעכן ווילן, וועגן דעם מהות פון דער געטלעכער השגחה איבער דער וועלט א. א. וו. בעיקר זוכט אבער קהלת אן ענטפער אויף דער העכסטער פראגע — וואס איז דער זין און תכלית פון מענטשלעכן לעבן? „מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש?“ צווייב וואס פלאגט זיך דער מענטש זיין גאנץ לעבן?

נאריש איז דאס לעבן, זאגט קהלת, אלץ אויף דער וועלט דרייט זיך כסדר ווי אין א ראד. די זון שיינט כסדר אויף, וואנדערט פון איין זייט אויף דער אנדערער און גייט אונטער, דער ווינט בלאזט אהין און אהער, די טייכן פליסן כסדר צום ים און קומען פון דארט ווידער צוריק . . . א. א. וו. אלץ חזר'ט זיך כסדר איבער אין נודנער לאנגווייליקייט. אלץ וואס איז פאראן, איז שוין געווען, און אלץ וואס איז געווען, וועט זיין, נישטא קיין נייעס אונטער דער זון.

וואס זשע איז דער צוועק פון דעם אלעם? קהלת זאגט דריי ווערטער, און זיי דריקן אויס דעם צענטראלן געדאנק. „כל הדברים יגעים“, וואס איז דער טייטש „יגעים“? שווער איבערצוזעצן דאס ווארט „יגעים“ קאן מיינען: לעסטיק, נאריש, נודנע, ערשעפט, מיד, מאטערניש, צוועקלאז, פלאנלאז, ציללאז . . . שד"ל טייטשט דאס ווארט „יגעים“, באוועגן, אלץ באוועגט זיך כסדר. אזוי טייטשט אויך הרב י. ל. זלאטניק, אין זיין איבערזעצונג: „קיין זאך רוט ניט“, אבער איד צווייפל, צי דאס איז דער טייטש פונם ווארט „יגעים“.

פארוואס זיינענען מיר די פעסימיסטישע געדאנקען גראד אין דעם יום טוב וואָס איז „זמן שמחתנו“? ענטפערט דערויף דער „בעל לבוש“: אונדזערע חכמים האָבן געוואָלט, אַז דוקא אינם „זמן שמחתנו“ זאל זיך דער מענטש פארטראַכטן, „והחי יתן אל לבו“, און נישט פאָרגעסן זיך, און נישט יאָגן זיך נאָר פאָרגעניגנס, נאָר זיין אַ „שמח בחלקו“.

די גמרא זאָגט, אַז די חכמים האָבן געוואָלט באַהאַלטן דעם ספר „קהלת“, נאָר ווייל זיין אָנהויב און סוף זיינען „דברי תורה“, האָט מען דעם ספר ארייַנגענומען אין די „כתבי הקדש“. די אידישע טראַדיציע איז מיחס דעם ספר צו שלמה המלך, דער „חכם מכל אדם“, וואָס האָט אויף דער עלטער געזאָגט וועגן דער וועלט: „הבל הבלים“. און דאָס איינציקע וואָס בלייבט דעם מענטשן איז, מורא האָבן פאָר ג—ט און אויספירן זיינע געזעצן.

דעליטש זאָגט וועגן ספר קהלת: „דאָס איז דער שיר השירים פון יראת אלקים“, און היינריך היינע האָט זיך אויסגעדריקט וועגן „קהלת“: „דאָס איז דער שיר השירים פון די מענטשלעכע ספקות, און זיינע ווערטער (פון ספר קהלת) זיינען אַ באַלזאָם און אַ היילונג פאָר יעדער אַנגעווייטאַקטער נשמה.“

## וזאת הברכה (קריאה לשמחת תורה)

„שמחת תורה“, איז דער לעצטער טאָג פון יום טוב סוכות. אין דעם טאָג לייענען מיר די לעצטע פרשה פון דער תורה „וזאת הברכה“. מיר ענדיקן און הייבן גלייך אָן ווידער פון „בראשית“. דאָס איז דער סוד פון אידישן קיום. אַט דוכט זיך חלילה, אָז מיר האָבן שוין פאַרענדיקט, אָדער עס דוכט זיך אונדזערע שונאים, אָז מיר האָבן שוין גענדיקט, אָבער יעדעס מאָל הייבן מיר ווידער אָן פון „בראשית“ — אַ זאך, וואָס די וועלט קאָן נישט משיג זיין.

איז דער סדרה „וזאת הברכה“ געזעגנט זיך משה, „דער געטלעכער מאָן“, מיט די אידן. ער רעדט וועגן דער צוקונפט פון די שבטים, ער רעדט וועגן ג—ט און דער תורה. ער רופט אָן די תורה „אש דת“, אַ פייערדיק געזעץ. דעם אוי—פערשטנס גרויסקייט ווערט אויך באַצייכנט אין דער תורה אַלס אַ פאַרזענדער פייער, „ה' אלקיך אש אוכלה הוא“. אויך די אידן זיינען אַ פאַלק, וואָס פייער האָט אויף זיי קיין שליטה נישט. אַזוי זאָגט דער נביא ישעיה: „כי תלד במו אש לא תכלה, ולהבה לא תבער בד“. אַז דו וועסט גיין דורך פייער, וועסטו ניט פאַר—ברענט ווערן, און קיין פלאַם וועט דיך ניט אַנצינדן.

וויפיל מאָל האָט מען אונדז שוין פאַרברענט, וויפיל מאָל האָט מען שוין אונדזער תורה פאַרברענט, „שאלו שרופה באש“, און מיר זיינען אַרויס פון פייער, און געבליבן לעבן. קיין פלאַם קען אונדז נישט פאַרזערן, ווייל מיר שעפן אונדזער כוח פון דער תורה, וואָס איז „אש דת“.

די וועלט, פאַרברענט אונדז כסדר, זי ווערט גאַרנישט מיד פון דער איידעלער מלאכה. אַמאָל איז עס געווען „אויטא דאָ פע“, און אין אונדזערע טעג, זיינען עס געווען די קרעמאַטאַריעס פון מיידאַנעק, טרעבלינקאַ, אוישוויץ און אַנד. אַמאָל, האָט זי עס באַצייכנט אַלס „נצחון פון דער אמונה“, און היינט הייסט עס: „קריסטלעכע ציוויליזאַציע“ . . .

די וועלט, אויב זי וועט אַמאָל וועלן זיך דערזען אין אַ ריכטיקן שפיגל, וועט זי בלויז דאַרפן אריינקוקן אין דער אידישער געשיכטע, וועט זי דערזען איר ריכטיקן פּרצוף.

„אש דת“ — אונדזער תורה איז אַ פייערדיק געזעץ, אַ געטליך געזעץ, וואָס איז געגעבן געוואָרן אין פייער, און מיט פייערדיקע קולות (קול ה' חוצב להבות אש) פּראַקלאַמירט: „לא תרצה!“ און ווייל מיר האָבן אַנגענומען דאָס פייערדיקע געזעץ, ברענט די וועלט אונדזערע טריט.



„תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב“. אַ תורה האָט אונדז משה באַפוילן, אַ ירושה פאַר דער געמיינדע פון יעקב. אַ ירושה פאַר יעקב'ס קינדער אויף אייביק. אונדזער כוח, אונדזער מוט, אונדזער פרייד, שעפן מיר פון דער תורה, דערפאַר פרייען מיר זיך אַזוי אינם טאָג, ווען מיר פאַרענדיקן לייענען די תורה, און מיר מאַכן אַ יום טוב, וואָס הייסט „שמחת תורה“.

דערמאנען מיר זיך, מיט וואס פאר א התלהבות און אמתער שמחה אונדזערע עלטערן האבן געפייערט „שמחת תורה“, און ווי מיר פייערן דעם יום טוב, ווערט אונדז באמת טרויעריק אויפן הארצן.

די מערסטע אידן היינט, האלטן גאנץ ווייניק פון דער תורה, און האבן מיט איר א גאנץ קנאפע שייכות, און אז מען רופט זיי אמאל אויף צו דער תורה און זיי זאגן „אשר בחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו“, זיינען עס בלויז ווערטער, און א תוכן, און א באטייט, ווערטער אויסגעדייקטע פון יעדן אינהאלט. אט אויף דעם, קלאגט נעבעד דער נביא.

וואס האבן אזעלכע אידן געמיינזאמעס מיט תורה, מיט לומדי תורה, מיט שמחת תורה? און יענע אידן, וואס גיבן זייערע קינדער נישט קיין אידישע דער-ציאונג, וועמעס קינדער ווייסן גארנישט פון דער ירושה וואס משה האט איבער-געלאזט פאר יעקבס קינדער, וואס די תורה איז פאר זיי א „אלד פעשאן“ בוך, — וואס האבן זיי פאר א שייכות צו דעם יום טוב פון „שמחת תורה“?

און יענע אמעריקאנער ראבייס, וואס דענקען, אז מען דארף די תורה „פיקסן“ און מאכן, אז זי זאל זיין „סטרימליינד“, וואס האבן זיך דערלויבט צו שניידן דעם סידור, יענע האבן אויך א קנאפע שייכות מיט „שמחת תורה“. זיי האבן פארגעסן וואס דוד המלך זאגט: „תורת ה' תמימה“. דעם אויבערשטנס תורה איז גאנץ. דוד המלך האט דערמיט געמיינט די דאזיקע לייט, און ער האט דעריבער געלאזט וויסן, אז דער אויבערשטנס תורה קען מען נישט שניידן, מען טאר איר ניט „צופיקסן“.



איז מיינע בחור'שע יארן האב איר געהערט דערציילן א שיינע מעשה, וואס האט פאסירט מיט א ישוב'ניק ערגעץ אין וואלין. א ישוב'ניק און ער הארקט, אבער א גביר, האט חתונה געמאכט זיין בת יחיד'קע פאר א טאוילן בחור און געגעבן אים קעסט. אזוי ווי די חתונה איז פארגעקומען ל"ג בעומר, און סוף זומער איז דעם ישוב'ניק אויסגעקומען צו זיין אין ווארשע, האט ער באשלאסן צו קויפן פארן איידעם א מתנה. אבער וואס קויפט מען? האבן אים באקאנטע געראטן, ער זאל קויפן אן אתרוג א „הדר“. בקיצור, דער איד האט איינגעהאנדלט אן אתרוג פאר פופציק רובל.

פארנדיק אהיים, האט ער געטראפן זיינס א באקאנטן, אויך א ישוב'ניק, וועלכער האט אויך נאר וואס חתונה געמאכט זיין טאכטער פאר א ישיבה בחור. דערציילט ער דעם באקאנטן, וואס פאר א מתנה ער האט געקויפט פארן איידעם און ווייזט אים דעם אתרוג.

אז יענער האט דערזען דעם אתרוג, איז ער געווארן „מלא קנאה“, און זיך גענומען בעטן ביי אים, ער זאל אים אפטרעטן דעם אתרוג, און ער וועט אים געבן צען רובל ריוח. נאטירליך, האט אונדזער ישוב'ניק נישט געוואלט פון דעם אפילו הערן, אבער נאך לאנג בעטן און טענה'ן, האט דער ישוב'ניק מסכים געווען, צו טיילן זיך מיטן אתרוג, און אים פארקויפט א האפן אתרוג.

אהיים געקומען, האט אונדזער ישוב'ניק דערלאנגט דעם איידעם די מתנה, און געווארט צו זען, ווי דעם איידעם'ס פנים וועט זיך צעשטראלן פון שמחה, און ווי ער וועט דאס זיין דאנקבאר דעם שווער פאר דער מתנה.

דערווייל האט דער איידעם אויפגעפאקט און דערזען דעם האלבן אתרוג, איז אים געווארן קאלעמוטנע אויף דער נשמה און א טרויעריקער האט ער אויס-געשריען: שווער, וואס האט איר געטאן? וואס האט איר געקויפט? האט אים דער שווער גענומען דערציילן די גאנצע מעשה, און ער וואונדערט זיך, פארוואס דער איידעם איז אזוי אומדאנקבאר?

האט דער איידעם גענומען מיט אים קנעלן: אונדזערע חכמים זאגן: „ניטל הפיטם“, אויב דער פיטם איז אפגעבראכן, איז דער אתרוג פסול, היינט ווי באַד אַז דער פיטם איז אַפגעשניטן איז דער אתרוג פסול, מכל שכן, אַז מען צעשניידט אַן אתרוג, איז ער דאָר אַוודאי פסול, אַן אתרוג מוז זיין גאַנץ און דאַרף אפילו קיין פגימה נישט האָבן.

דעם מוסר השכל לאַז איד איבער פאַר יענע אידן, וואָס ווילן דוקא שניידן און „פיקסן“ די תורה. . . .



דערציילט דער מדרש: רבי יהודה נשיאה, (אַז אייניקל פון רבי יהודה הנשיא) האט געשיקט רבי חייא, רב אסי, און רב אמי, זיי זאָלן דורכגיין גאַנץ ארץ ישראל, און אומעטום באַשטימען מלמדים פאַר די קינדער.

זיינען זיי געקומען אין אַ שטאָט, און דאַרט ניט געפונען קיין מלמד, האָבן זיי געבעטן די שטאָט בעלי בתים, מען זאָל זיי ווייזן די היטער פון שטאָט. האָבן די בעלי בתים אַנגעוויזן אויף די וועכטער, וואָס היטן די שטאָט.

האָבן רבי חייא און זיינע חברים געזאָגט: אַט די דאָזיקע רופט איר די היטער פון דער שטאָט? איר מאַכט אַ גרויסן טעות, נישט זיי זיינען די היטער פון דער שטאָט. טאָ ווער דען זיינען די היטער? האָבן געפרעגט די בעלי בתים. האט רבי חייא זיי געענטפערט: די וואָס לערנען תורה מיט די קינדער, זיי זיינען די ריכטיקע היטער פון דער שטאָט.

און דער מדרש ענדיקט: אזוי האט אויך געזאָגט רבי שמעון דער זון פון לקיש: יעדע שטאָט, וואו אידישע קינדער לערנען ניט קיין תורה, וועט די שטאָט חרוב ווערן.

און אונדזער לאַנגע געשיכטע האט עס באַשמעטיקט. דאַרט וואו אידישע קינדער האָבן קיין אידישע דערציאונג נישט געקראָגן, איז דאָס אידישע לעבן דאַרט חרוב געוואָרן.

און אידישע דערציאונג, מיינט אַ גאַנצע דערציאונג, נישט קיין געשניטענע און נישט קיין „געפיקסטע“, נאר אַ גאַנצע און עכטע דערציאונג, אַ דערציאונג וואָס איז באַזירט אויף די ווערטער פון דער היינטיקער קריאה: „תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב“.



A decorative border consisting of a series of elegant, symmetrical scrollwork flourishes that enclose the central text.

**פּרְקֵי אֲבוֹת**

## פרק ראשון (ערשטער פרק)

„כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא“ איטלעכער איד וועט האבן א חלק אויף יענער וועלט. הרב הגאון ר' חיים דובער גינזבערג שליט"א, רב אין וואנקוואוער דערציילט: אַמאָל אין אַ קאַלטער ווינטערנאַכט, ווען אין דרויסן איז געפאלן אַ געדיכטער שניי, איז דער „בעל הפלאה“ דער רב פון פראַנקפורט אַם מאַין געזעסן ביי זיך אין חדר, און געלערנט תורה. זיינע בני בית זיינען שוין גע- שלאָפן, ווען פלוזלונג האָט זיך דערהערט אַ קלאָפן אין טיר, דער רב האָט געעפנט די טיר און דערזען צוויי אידן, מיט לאַנגע בערד, באַדעקט אינגאַנצן מיט שניי, וועלכע האָבן זיך זייער דערפרייט פון דעם וואָס זיי האָבן פונקט געטראָפן צום רב אין שטוב אַריין.

דער רב האָט זיך אין אָנהויב אַביסל דערשראָקן פון די אומגעריכטע שפעטע געסט, אָבער באַלד האָט ער זיך באַרואיקט און אַריינגעבעטן די אידן, געפרעגט, ווער זיי זיינען, פונוואָנען זיי קומען אַזוי שפעט? האָבן די אידן דערציילט דעם רב, אַז זיי זיינען סוחרים, וואָס פאַרן צום יאַריד, אָבער ס'האָט זיך געמאַכט אַזאָ שלעכט-טער וועטער, אַז זיי קענען ווייטער נישט פאַרן, האָבן זיי פונווייטנס באַמערקט דורכ'ן לאַדן, אַז עס איז ליטיק אין דעם הויז, האָבן זיי באַשלאָסן אַנקלאָפן און בעטן מען זאָל זיי לאָזן איבערנעכטיקן, און ווי גרויס איז זייער שמחה, אַז גראַד האָבן זיי אָנגעטראָפן אויפן רביס וואוינונג. דער „בעל הפלאה“, האָט די געסט מכבד געווען מיט טיי, פאַרבייסן, און געשמועסט מיט די אידן, וועגן זייערע געשעפטן און א. וו. אַזוי ריינדיק האָט איינער פון די סוחרים אַ זאַג געטאָן: רבי, כּוּויל אייך עפעס פרעגן, איר זעט דאָך פון אונדזער לבוש און סיי פון דעם שלעפן זיך אַזוי שפעט אין אַזאָ וועטער, אַז קיין גרויסע גבירים זיינען מיר נישט, מיר מאַטערן זיך שווער צו פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט, און קוים-קוים, מען אַרבעט אויס די חיונה, קיין עולם הזה, האָבן מיר נישט, טאָ זאָגט'זשע אונדז, רבי, וועלן מיר כאַטש האָבן עולם הבא?

האָט זיך דער „בעל הפלאה“ צעשמייכלט און געענטפערט: זעט ליבע אידן ווי שווער איר מאַטערט זיך פאַר אַביסל עולם הזה, און איר האָט עס נישט, היינט-זשע, אַז פאַר עולם הבא, טוט איר גאַרנישט, ווי אַזוי-זשע דערוואַרט איר צו האָבן „עולם הבא“? . . .



„הוא היה אומר: אם אין אני לי — מי לי, וכשאני לעצמי — מה אני, ואם לא עכשיו — אימתי?“ ער (הלל) פלעגט זאָגן: אויב איך אַליין בין ניט פאַר זיך, טאָ ווער איז פאַר מיר? און אז איך בין פאַר זיך, וואָס בין איך? און אויב ניט איצט, ווען דען?

אַנדערע טייטשן: אויב איך וועל פאַר מיר אַליין נישט זאָרגן, ווער וועט פאַר מיר זאָרגן? אָבער אויב איך וועל נאָר, זאָרגן פאַר זיך אַליין, וואָס פאַר אַ ווערט האָב איך פאַרן כלל?

נאך א טייטש איז פאראן אויף דעם מאמר, אז הלל'ס ווערטער באציען זיך אויפן לימוד התורה, אויב איך וועל נישט לערנען תורה איצט, אין מיין יוגנט, ווען זשע וועל איך לערנען?

דער „מדרש שמואל“ טייטשט אריין אין דעם מאמר א טיפן מוסר געדאנק. א מענטש דארף תמיד געדענקען, אז ער איז נישט דער בעל הבית איבער זיך אליין, א מענטש איז דאך אפילו מיטן טאג לעבן נישט זיכער, טאג ווי קאן ער בויען אויף זיין פארמעגן און רייכטום, און עס באטראכטן אלס זיין אייגנטום?

דאס מיינט דער מאמר: „אם אין אני לי, מי לי?“ אויב מיין אייגענער איך, יגעהערט נישט צו מיר, טאג וואס געהערט יא צו מיר? אויב יעדן טאג, יעדע שעה, דארף איך זיין גרייט צו פארלאזן דעם אייגענעם איך, טאג ווי קען איך בויען אויף מיין פארמעגן און רייכטום?

און אויב א מענטש קאן דאס אלץ פארגעסן, ווען ער איז יונג, און איז געזונט און שטארק, ווי עס זאגט ווייטער דער מאמר: „וכשאני לעצמי“, פון ווארט „עצם — עצמה“, שטארקייט, קראפט, ווען איך בין נאך קרעפטיק און שטארק, דארף איך טראכטן „מה אני?“ וואס בין איך דען? דערפאר דארף מען שטענדיק אינזינען האבן „אם לא עכשיו אימתי?“, אויב איך וועל איצט נישט לערנען קיין תורה, און איצט צוגרייטן אלץ „אימתי?“ ווער ווייסט ווען איך וועל עס נאך קענען טאן?

## פרק שני (צווייטער פרק)

רבי יהודה הנשיא זאגט: „והוה זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות“ — און זיי אפגעהיט מיט א גרינגער מצוה, אזוי ווי מיט א הארבער, ווארום דו ווייסט ניט דעם שכר פון מצוות. דערויף איז פאראן א שיינער משל, וואס קלערט אויף דעם געדאנק פון רבי'ס ווערטער.

— ערגעץ ווייט פון א ישוב, וואו עס האבן געלעבט בלויז עטלעכע משפחות האט א אינגל געגראבן די ערד, און אזוי גראבנדיק האט ער געפונען א שטיין, וואס האט זער געפינקלט און געבליאסקעט, האט דער אינגל געוויזן דעם שטיין, איינעם פון די איינוואוינער פון יענעם ארט. האט דער מאן פארגעלייגט דעם אינגל א צוקערל פאר דעם שטיין. דער אינגל וואס האט נישט פארשטאנען דעם ווערט פון שטיין, האט זיך אָנגעכאפט אין דעם פארשלאג און האט אַוועקגעגעבן דעם שטיין פאר'ן צוקערל. דער מאן וואס האט דעם שטיין אויסגענארט פונ'ם אינגל, איז אויך נישט געווען קיין גרויסער מבין און ער האט עס פארקויפט פאר טויזנט דאלאר. יענער אָבער, וואס האט עס געקויפט פאר טויזנט דאלאר האט עס ווייטער פאר-קויפט צו א סוחר פון טייערע שטיינער און געקראָגן גאַנצע צען טויזנט דאלאר, אזוי האט דער שטיין געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט, ביז ער איז אָנגעקומען אויפן ריכטיקן פּלאַץ וואו מען האט באַצאלט פאר אים גאַנצע הונדערט טויזנט דאלאר. היינט ווען יענער אינגל וואַלט געהאַט שכל און פאַרשטאַנען וואס ער האט אָפּגעטאָן, אַוועקגעבנדיק א שטיין וואס איז ווערט געווען הונדערט טויזנט דאלאר פאר א צוקערל, ווי וואַלט עס אים ווי געטאָן?!



אזוי איז אויך מיטן „מתן שכר של מצוות“. מיר קענען גארנישט משיג זיין דעם ווערט פון א מצוה. די וועלט וואס קוויקט זיך מיט א צוקערל, מיט „חיי שעה“, מיט ביליקע תענוגים, וואס קאן די וועלט פארשטיין, דעם ווערט פון מצוות. דאס וואס מיר מיינען, אז עס איז א קליינע מצוה, קאן אמאל ווערט זיין גאנצע אוצרות. און שפעטער, אז מיר וועלן זיך אמאל דערוויסן, וואס פארא אוצרות מיר האבן פארלירן, וועלן מיר זיין אין דערזעלבער לאגע, ווי יענער אינגל מיט'ן צוקערל...



הלל זאגט: „ובמקום שאין אנשים, השתדל להיות איש“. און אין אן ארט וואו עס זיינען ניטא קיין מענטשן, מי זיך דו צו זיין א מענטש. דערויף האב איך געזען א פיינעם טייטש: ווען דו ביסט אליין מיט זיך, וואו קיין פרעמדע מענטשן זיינען דארט ניטא, אויך דעמאלט זאלסטו זיך אויפפירן לייטיש, אויך דעמאלט זיי א מענטש. . .

### פרק שלישי (דריטער פרק)

„הכל צפוי והרשות נתונה“. — אלצדינג איז פאראויסגעזען אבער רשות איז געגעבן געווארן איטלעכן צו טאן וואס ער וויל. — דער מדרש דערציילט, אז אן אפיקורס האט אמאל געהאט א ויכוח מיט רבי יהושע בן קרחה. האט ער אים געפרעגט: איר זאגט דאך, אז ג—ט האט אלץ פאראויסגעזען, ביז סוף כל הדורות, טא פארוואס זאגט די תורה, אז ג—ט האט באדויערט, וואס ער האט באשאפן אדמ'ען, אויב ג—ט האט פריער געוואוסט אז ער וועט זינדיקן, צו וואס האט ער אים באשאפן, אויב ער האט אים יא באשאפן, פארוואס'זשע האט ער ווידער באדויערט? האט אים רבי יהושע געענטפערט מיט א פראגע: דו האסט א זון? האט ער געזאגט: יא. פרעגט אים רבי יהושע: וואס האסטו געטאן, ווען ער איז געבוירן געווארן? ענטפערט דער אפיקורס: איך האב געמאכט א סעודה און זיך משמח געווען, ווייסטו דען ניט, אז דיין זון וועט שטארבן? האט דער אפיקורס געענטפערט: יא, נאר ווען שמתה איז שמחה און ווען טרויער איז טרויער. זאגט אים דער תנא: דאס זעלבע איז ביי ג—ט, ווען ער האט דעם מענטשן באשאפן האט ער זיך געפרייט, און דערנאך ווען ער האט געזינדיקט, „ויתעצב אל לבו“, האט עס ג—ט פארדראָסן. אבער גאט האט פאראויס געוואוסט, אז אזוי וועט זיין.

### פרק רביעי (פערטער פרק)

דער היינטיקער פרק ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „שעל כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“. „מיט געוואלד ביסטו געבוירן געווארן מיט געוואלד וועסטו שטארבן און מיט געוואלד וועסטו אָפגעבן דין וחשבון, פאר דעם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“.

פרעגן דערויף אלע: אויב דער מענטש ווערט געבוירן מיט געוואלד. טא פארוואס זאל ער מוזן געבן דין וחשבון אויף זיינע מעשים און פארוואס זאל ער באשטרעפט ווערן?

ענטפערט דערויף דער „גאון“ בדרך הלכה:

איינער איז געוועזן אַוועק פון זיין נחלה. פון זיין הויז. איז געקומען א בעל מלאכה און אויפגעשטעלט א ציום אַרום יענעמ'ס נחלה. דערנאָך אַז דער בעל הבית איז צוריקגעקומען, האָט דער בעל מלאכה געמאַנט פאַר דער אַרבעט. איז דאָך די פּראָב-גע צי דער בעל הבית דאַרף אין אַזאַ פּאַל באַצאַלן פאַר דער אַרבעט אָדער ער קען טענה'ען: מי בקש זאת מידך? — ווער האָט דיך געבעטן טאָן די אַרבעט? אין אַזאַ פּאַל, זעט מען, אויב דער בעל הבית האָט נישט פּראָטעסטירט קעגן דעם, גלייך ווי ער האָט דערזען דעם „גדר“, איז עס דאָך אַ סימן, אַז עס איז אים ניהא, אַז ער איז צופרידן פון דעם, טאָ אויב אַזוי, דאַרף ער באַצאַלן פאַר דער הנאה.

דער נמשל איז: זאָגט דער גאון, דער מענטש וועט דאָך טענה'ען ביים יום הדין: איך בין דאָך געבוירן געוואָרן קעגן מיין ווילן, פאָרוואָס'זשע דאַרף איך זיין פאַראַנט-וואָרטלעך און באַשטראַפט ווערן פאַר מיינע מעשים? וועט מען אים ענטפערן: וויל דו האָסט נישט געוואָלט שטאַרבן, איז דאָך אַ סימן, אַז דאָס לעבן איז דיר ניהא געווען, אויב אַזוי מוזטו צאַלן, דו מוזט אָפּגעבן דין וחשבון פאַר דיינע מעשים...

---

### פרק חמישי (פינפטער פרק)

„עשרה דורות מנח עד אברהם, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין, עד שבא אברהם וקבל עליו שכר כולם“ — צען דורות זיינען געווען פון נח'ן ביז אברהם'ען כדי צו לאָזן וויסן, ווי גרויס עס איז די געדולדיקייט פון אים (ג—ט), אַז די אלע דורות, האָבן כסדר דערצערנט ג—ט, ביז עס איז געקומען אברהם אבינו, און ער האָט גענומען דעם שכר, וואָס די אלע דורות האָבן געדאַרפט קריגן.

אין פלוג זיינען דאָ עטלעכע זאַכן שווער. ערשטנס, וואָס מיינט דער אויס-דרוק „מכעיסין ובאין“? צווייטנס, אויב זיי האָבן כסדר דערצערנט ג—ט, אַזוי ווי מערסטע מפרשים דערקלערן, טאָ וואָס זשע מיינט „שכר כולם“, וואָס פאַר אַ שכר האָבן זיי געהאַט? אויב מען זאָל טייטשן ווי אַנדערע מפרשים ווילן, דעם שכר וואָס זיי וואָלטן געדאַרפט קריגן, ווען זיי וואָלטן געווען צדיקים, ווי עס טייטשט אויך דר. פיעטרושקא, איז דאָך קשה, פאָרוואָס ביי די ערשטע צען דורות ווערט גאַרנישט דערמאַנט וועגן „שכר“ און ביי די אַנדערע צען דורות, כאָטש זיי האָבן אויך געטאָן דאָס זעלבע, ווערט בפירוש געזאָגט „שכר כולם“, הייסט דאָך עס, אַז די אַנדערע צען דורות, האָבן יאָ געהאַט פאַרדינט אַ שכר? דריטנס איז שווער, ווי קומט עס, וואָס אברהם אבינו, וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען פון מלך סודם, „מחוט ועד שרוך נעל“, זאָל צונעמן דעם שכר פון צען דורות?

האָב איך וועגן דעם אַמאָל געזען אָן אינטערעסאַנטע באַמערקונג אָז דער טייטש פון דעם וואָרט „ובאין“ איז טייטש „אָוואַנסירן“. עס מיינט כאַטש זיי האָבן דער־ צערנט ג—ט, האָבן זיי אָבער אָוואַנסירט גענטער צו דער געטלעכקייט, דערפאַר האָבן זיי יאָ פאַרדינט אַ געוויסן שכר, נאָר אַזוי ווי די גמרא זאָגט: „אין המצוה נקראת, אלא על שם מי שגומרה“, דערפאַר האָט אברהם זוכה געווען צו דעם שכר וואָס ג—ט האָט אים אָנערקענט אַלס דעם ערשטן מיט וועלכן ער האָט כורת ברית געווען.



„עשרה דורות מאדם עד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו“.

„עשרה דורות מנח ועד אברהם, להודיע כמה ארך אפים לפניו“.

צען דורות זיינען געווען פון אדם'ען ביז נח'ן, כדי צו לאָזן וויסן, וויפל געדולדיקייט עס איז דאָ ביי ג—ט.

צען דורות זיינען געווען פון נח'ן ביז אברהם'ען, כדי צו לאָזן וויסן, וויפל געדולדיקייט ביי אים איז דאָ .

איז דאָך באמת שווער צו פאַרשטיין, נאָך וואָס חזר'ט די „משנה“ איבער דעם אייגענעם לשון צוויי מאָל, אויב דער געדאַנק איז דערזעלבער?

דערקלערט דעם ענין הרב ר' יודא הכהן קרויס ז"ל, אין זיין ספר „דבר בעתו“: די ערשטע צען דורות, וואָס האָבן נישט געהאַט פון וועמען זיך אָפּ צו־ לערנען איז פאַרשטענדלעך פאַרוואָס ג—ט איז געווען צו זיי אַזוי געדולדיק און געוואָרט מיט זייער שטראַף, אָבער די אַנדערע צען דורות, האָבן דאָך שוין געזען וואָס עס איז געשען מיט די פריערדיקע רשעים, אָז דער מכול האָט זיי אַלעמען אָפּגעשווענקט פון דער ערה, האָבן זיי דאָך על־פי שכל, געדאַרפט תשובה טאָן, און נישט פאַרזעצן זייערע זינד; פונדעסטוועגן איז דער אויבערשטער מיט זיי אויך געווען געדולדיק.

און ריכטיק איז דוקא, דער אויסדרוק „לפניו“, ווייל, „לפניו נגלו כל תעלומות“, פאַר אים (פאַר ג—ט) זיינען אַנטפלעקט אַלע פאַרבאָרגענישן, און ג—ט האָט גע־ וואוסט, אָז זיי וועלן נישט טאָן קיין תשובה, פונדעסטוועגן, איז ער אויך מיט זיי געווען געדולדיק. דאָס איז דער „חידוש“ ביי די צווייטע צען דורות. אַזוי אַרום, איז עס נישט קיין איבערחזר'ונג, נאָר עס ווייזט די מידות פון אויבערשטן, אָז איז אַ „מאריך אף“ אפילו צו רשעים, וואָס פאַרדינען גלייך באַשטראַפט צו ווערן.

### פּרָק שְׁשִׁי (זעקסטער פּרָק)

רבי יהושע בן לוי זאָגט: אָז די תורה איז גרעסער ווי כהונה און ווי מלו־ כה, ווייל מלוכה ווערט דערגרייכט דורך דרייסיק מעלות, און כהונה דורך פיר און צוואַנציג, אָבער די תורה ווערט דערגרייכט דורך אַכט און פערציק מעלות. איינע פון די מעלות איז: „במיעוט דרך ארץ“, דורך ווינציק וועלטלעכקייט.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם דערמאנט זיך מיר אן אינטערעסאנטער עפיזאד, וואָס עס האָט מיר דערציילט מיין פריינד פראָפּ. פישל שנייאורסאָן.  
ביים „צמח צדק“ זצ״ל, האָט עס פאָסירט. שמחת תורה, בשעת הקפות, ווען חסידים האָבן געטאַנצט מיט דער תורה, און אַריין אין גרויס התלהבות, האָט איינער אַ שאַרפער יונגערמאַן, טאַנצנדיק, אַנגעטראָטן שטאַרק דעם רבי׳ן אויפן פוס. דער רבי האָט אַזש אַ קרעכץ געטאַן פון ווייטאַק, און אַן עלטערער חסיד האָט אַ געשריי געטאַן: דרך ארץ! האָט דער יונגערמאַן זיך אַ ווילע פאַרלוירן, אָבער באַלד איז ער צוריק אַריין אין קוראַזש און אויסגעשריען: „אין התורה נקנית אלא במיעוט דרך ארץ“...! און זיך ווידער אַוועקגעלאָזט טאַנצן.

---

אפרזפן

**ב** שעת איך האָט געדרוקט מיינע אָפּהאַנדלונגען איבער דער סדרה פון דער וואָך אין „קענעדער אַדלער“, פּלעג איך פון צייט צו צייט זיך ווענדן צו די ליינער מיט פּראַגן וועגן פּאַרשיידענע תּוֹרַה-ענינים. אויף יעדער פּראַגע פּלעגן אַנקומען א סאך אַפּרופּן, איך גיב דאָ בלויז עטלעכע פון זיי, וואָס האָבן אַ דוײַ-ערנדן ווערט.

אויף דער רש"י פון סדרה „תרומה“ האָב איך געפּרעגט:  
 אין דער סדרה ווערט געזאָגט: „וזאת התרומה, און עס ווערט אויסגעערעכנט וועלכע זאכן מען האָט געגעבן אלס „תרומה“, זאָגט רש"י: „י"ג דברים האמורים בענין, כולם הוצרכו למלאכת המשכן, או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם.“ — זיינען דאָ צוויי זאכן קשה: ערשטנס, רעכנט דאָך דער פּסוק אויס פּופּצן זאכן און נישט ווי רש"י זאָגט, דרייצן, און צווייטנס, וואָס מיינט רש"י מיטן אויסדרוק: „כשתדקדק בהם“? אויב מען זאָל אָננעמען ווי דער „שפּתי חכמים“ זאָגט, אז די אבני שוהם און אבני מילואים האָבן געברענגט די נשיאים, וועט דאָך אַלץ בלייבן אַ קשיא; אויב אזוי, האָבן דאָך די נשיאים אויך געבראכט די בשמים און שמן המשחה, וועט דאָך גאָר בלייבן י"א דברים, עלף זאכן?  
 אויף דער דאָזיקער פּראַגע האָט מיר הרה"ג רבי הירשהארן פון מאַנטרעאל, גע-  
 שיקט פּאָלגענדן ענטפּער:

\* \* \*

## הרב יהושע הלוי הירשהארן, מאַנטרעאל

ב"ה מוצש"ק אור ליום א תצוה תש"ח מאַנטרעאל.

כבוד החכם המשכיל והמלומד מו"ה י. גלעדי-געלבפארב נ"י, סופר

העתון המקומי „קענעדער אדלער“.

ראיתי אתמול בקענעדער אדלער שפנה כבודו אל הקוראים הלומדים לבאר לו דברי רשי ושפ"ח בפרשה תרומה שכתב רשי י"ג דברים בענין כולם הוצרכו למלאכת המשכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם עכ"ל רשי. וע"ז שאל כבודו מה כונת רשי בתיבות כשתדקדק בהם. והנני להודיע כי שאלה יפה שאל.

עוד הקשה בשפ"ח שפירש בתירוץ שני, ועו"ל שאבני שוהם הנשיאים הביאו ורשי לא השיב אלא מה שהצבור הביאו עכ"ל ושאל כבודו דא"כ אין להשב גם בושם כמפורש בקרא בפ" ויקהל ושמן למאור ולקטרת הסמים שגם הם הובאו ע"י הנשיאים. וממ"נ אם נחשב נדבת נשיאים הרי לפנינו ט"ו דברים ואם לא נחשבם אין כאן אלא י"א. וגם בזה יפה הקשה.

ואודיעהו כי לשאלתו הראשונה יש תשובה בפ" שם אפרים עה"ת (שחיבר הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות בעהמ"ח בית אפרים שו"ת) שכתב דדברי רשי י"ג דברים וכ"ז אין להם מקום בפסוק זה של תקחו את תרומתי ומקומם בפסוק המתחיל

זהב וכסף ונחשת וע"ז כתב רשי י"ג דברים האמורים בענין, כולם הוצרכו למלאכת משכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם כלם באו בנדבה איש איש וכ"ו ונמצא שתיבות כשתדקדק בהם יש להם המשך למה של אחריהם להודיע שכלם באו בנדבה.

ולשאלתו השניה אודיעהו כי לא על השפ"ח תהיה תלונתו כי אם על בעל גור אריה למהר"ל מפראג שדברי שפ"ח לקוחים משם. ויש כאן הכרח לבאר הענין. הרא"מ כתב כי אף שבפרשה נמנו ט"ו דברים ולא י"ג ו"ל כי תכלת וארגמן ותולעת שני נחשבים לאחד כי הם מין צמר והחילוק הוא רק בצבע שלהם. וע"ז הקשה הגור אריה מרשי ב' ויקהל שכתב שש משור תכלת וארגמן תולעת שני שהם ד' מינים והרי שרש"י עצמו חושב אותם למינים מיוחדים דלא כרא"מ וככתב ו"ל "אלא צריך לומר דאבני שהם ואבני מלואים הנשיאים הביאו כדכתיב בקרא בהדיא וכאן אמר נדבת כל אחד ואחד ולא יתכן לומר שהיו נדבת כל אחד ואחד רק י"ג דברים דהא לא הביאו אבני שהם ואבני מלואים רק הנשיאים עכ"ל גו"א.

והנה מלבד מה שהקשה כבודו עוד יש להקשות כי במדרש רבה שיר השירים (ד) חשיב אותם י"ג דברים בפרוטרוט וקחשיב בהדיהו אבני שוהם ואבני מלואים ולא קחשיב שמן למאור ובשמים לשמן המשחה כלל. וקשה ממדרש זה על הרא"מ דחשיב שמן למאור ובשמים וגם אבני שוהם ומלואים להיפוך מהמדרש וג"כ קשה על גור אריה דחשיב שמן למאור ולא חשיב אבני שהם ומלואים. ועיין ב"ג, גרש כרמל" שהביא מס' זרע אברהם שהקשה מזה על הרא"מ ופלא שלא העיר שגם על הגו"א קשה כנ"ל.

ובחומשים לא נדפסו דברי שפ"ח בשלימות כי בשפ"ח הנדפס עם המזרחי הביא שם עוד מס' דברי דוד לבעל הט"ו שהקשה ו"ל וקשה דהא מנה רשי י"ג דברים הצריכים למשכן ואבני שהם וא"מ ג"כ נצרכים למשכן מה לי שהנשיאים הביאום מ"מ הצווי היה ג"כ על כלם אלא שנתקיים ע"י נשיאים וי"ל שעורות תחשים אינו מן החשבון י"ג דברים הבאים מן כל מה שנדבו לבו דהרי לא היו תחשים אלא לפי שעה שנבראו לצרך המשכן וגם עצי שטים אינו מן המנין כי יעקב הכינם וצוה שיקחו אותם ונדבה אינה שייכה אלא במה שאדם יש לו לצרכו ומפריש ממנו למשכן משא"כ באלו עכ"ל.

ואף שבדבריו יש חכמה גדולה שאין שייך לחשב תחשים ועצי שטים שהיו מיועדים למשכן ולא שייך בהם נדבה אולם יקשה מאד ממדרש שה"ש הנ"ל דחשיב תרווייהו תחשים ועצי שטים.

וצריך לומר דהמדרש סובר לענין תחשים כר" יהודה בתנחומא דאמר חיה טהורה גדולה היתה במדבר וממנה עשו יריעות ודלא כר' נחמיא שם דאמר מעשה נסים היתה.

וכן נראה מפשטות לשון הגמרא שבת כה ע"ב ולפי שעה נודמן לו למשה עיי"ש ולענין שטים נראה דסובר המדרש כדעה המבוארת בדעת זקנים דבמדבר היו יערים של שטים וש"ה אתן במדבר ארץ שטה והדס עיי"ש.

אולם קושיית הדברי דוד עדיין בתקפה מדוע לא יחשבו אבני שהם אף שניתנו ע"י הנשיאים. וגם קשה קושיית כבודו דא"כ אין לחשב גם שמן למאור ובשמים.

ונראה ליישב קושייתו ובוזה תתיישב גם קושיית כבודו עפ"י מה דמבואר בגמרא יומא דף ע"ה שירדו להם לישראל אבנים טובות ומרגליות עם המן. והנשיאים הביאו את אבני הזהם תנא נשיאים ממש וכה"א נשיאים ורוח וגשם אין ע"כ.

ונראה מזה דאבני שהם דכתוב בהם והנשיאים הביאו הפירוש הוא העננים הביאו ופשוט דזה הוא רק אבני שוהם ומה דכתיב בקרא ואת הבושם ואת השמן צריך לומר דלזה אנו באים לפשטא דקרא דהנשיאים הביאו ולא העננים. וכן כתב בפירוש עץ יוסף על המדרש תרומה דהבושם ושמן לא הובאו ע"י העננים עיי"ש.

ומעתה אפשר לומר דכונת הגור אריה במ"ש "דהא לא הביאו אבני שהם וא"מ אלא הנשיאים" כונתו לפי ביאור הגמרא דהעננים הביאו ולא שייך בהם נדבה דלא נתקיים ע"י הנשיאים ממש אלא ע"י העננים ומיושבת קושיית דברי דוד וגם מיושבת קושיית כבודו דרק אבני שהם ומילואים הובאו ע"י העננים ולא שייך להשבן ללנדבות אבל שמן למאור ובשמים הובאו על ידיהם של הנשיאים ושייך למנותם וכדעת דברי דוד דאף שנתקיים ע"י הנשיאים ממש שייך לחשבן.

והנה עוד לא נתקרה דעתי בקושייתו כי בתרגום יונתן ע"פ והנשיאים הביאו תרגם וענני שמיא אזלין לפישון ודלים מתמן וכ"ז ועל פסוק שלאחריו ואת הבשם תרגם ותיבון ענני שמיא ואזלין לגן עדן ונראה שדעתו דגם את הבשם הביאו העננים ודלא כמו שהבאתי לעיל בשם המפרש עץ יוסף ועפ"י הדק"ל ממ"ג.

והמדקדק בלשון תרגום יונתן דבפסוק ראשון כתב ומחתן יתהון באנפי מדברא אזלין רברבני ישראל ומייתן יתהון לצרך עיבידתא כ"ז הוא לגבי אבני שהם אולם בפסוק שני לא כתב דאזלין רברבניא ומייתן ונראה שאת האבנים הביאו העננים ואח"כ באו הנשיאים והביאום לעבודת המשכן ואפשר לומר דעת יונתן כדעת מדרש שה"ש דלעיל דחשיב אבני שהם ולא חשיב שמן ובשמים כי את האבנים הביאו הנשיאים שזכו בהם תחלה ואח"כ הקדישום ולכן יש למנותם בחשבון משא"כ הבשמים והשמן דלא זכו בהם הנשיאים ולא באו בנדבתם.

ובע"כ אנו צריכין לומר בזה כמו"ש תוספות ביצה דף ב: דמדרשות חלוקים וכאן אזיל תירוצו של בעל גור אריה בשיטה דרק האבנים הובאו ע"י העננים ולא הבושם והשמן ואתי שפיר.

ולולא דמסתפינא הייתי אומר בזה עוד דבר אחד והוא כי המעיין ברש"י כתב שמן למאור שמן זך להעלות נר תמיד. אולם בדעת זקנים מבעלי התוס' הקשה שכל הפרשה היא בצרכי בנין חוץ מפסוק זה שהוא צרך שלהן גבוה ואינו אומר חטים ללהם הפנים וכשבים לתמידיו וי"ל ששלשתן צרך בנין הם עיי"ש שביאר דהן השמן למאור והן הבשמים והן הקטרת כלן השתמשו בהן קודם חנכת הבית.

ומעתה אפשר לומר דידוע שהנשיאים לא הביאו נדבותיהם אל מלאכת המש"כ אלא אח"כ אל חנכת הבית והבשמים והשמן שהביאו הנשיאים היה למאור להעלות נר תמיד והבשמים היו לקטרת שהקטירו בכל ערב ובקר והיות שהוצרכו לשמן ובשמים בעת חנכת ובנין המשכן כמו"ש דעת זקנים בע"כ דמינים אלו באו בנדבה מכל ישראל ובע"כ לומר כן דהלא נשיאים לא הביאו עד אח"כ ושפיר יש למנות שמן ובשמים שהביאו ישראל משלהם טרם הביאו הנשיאים לחנכת הבית על נר תמיד. וזלת אבני שהם ומילואים לא הביאו ישראל ואין למנותם.



והנה רש"י הביא מהמדרש סתם י"ג דברים ולא פירש איזהו הם ולא קשה מזה שהוא פירש בעצמו דשמן היה להעלות נר תמיד אולם לדעת בעהת"וס שפיר יש ליישב כנ"ל דחילוק יש בין השמן שהביאו גם ישראל לאבני שהם שלא הביאו רק הנשיאים.

ובזה אשר ידו דורש שלומו המצפה לראותו ולהתודע אליו

יהושע הלוי הירשהארן



לכבוד פסח, האב איך געפרעגט א קשיא: ווי קומט עס וואָס דער „ירושלמי“ ברענגט אינגאַנצן נישט די קשיא וועגן „מרור“? מילא, דאָס וואָס אונדזער „משנה“ ברענגט נישט די קשיא וועגן „מסובין“, קאָן מען ענטפערן, אז דאָס איז דאָך אַ מנהג, אבער „מרור“ איז דאָך א „מצות עשה“, דער פסק זאָגט דאָך: „על מצות ומרורים יאכלוהו“, טאָ ווי קומט עס וואָס דער „ירושלמי“, האָט אינגאַנצן נישט די קשיא וועגן „מרור“?

אויף דער דאָזיקער קשיא, האָב איך באקומען אַ סך ענטפערס. איך גיב דאָ בלויז צוויי: איינע פון הרה"ג רבי הירשהארן, און די צווייטע פון רבי דר. מ. א. ריגער, מאַנטרעאַל.



הרב יהושע הלוי הירשהארן, מאַנטרעאַל

ב"ה ב' חוה"מ מותר לכתב דברי תורה כמבואר בפוסקים.

כבוד ידידי המלומד המשכיל המפואר מר. י. גלעדי-געלבפארב שיהי' אחדשה"ט ראיתי בקענדער אדלער ששאל כבודו לבאר לו מדוע במשנה הנדפסת בגמרא ירושלמית בין שאלות מה נשתנה לא נזכרה השאלה של שאר ירקות ומרור. והאמת אגיד כי לא היה בדעתי להשיב לו כי ראיתי אחרי פגישתי עם כבודו שאיש למדן הוא ויודע בעצמו לפתור שאלותיו ומה שמדפיס את שאלותיו הוא רק להגדיל את התענינות של הקוראים.

אולם הפעם ראיתי ב„הדואר“ מביא בשם פרופסור שניאור זלמן צייטלין שכתב שאלה זו בקוטרלי רעוויו והוא מפרק לה בדברים בטלים ומבוטלים ע"כ מוכרח אני להוציא מלב הטועים.

זה לשון הדואר גליון כ"ד - תש"ח: פרופ"צייטלין מניח כי נוסחת המשנה הירושלמית שהיו בה שלש קושיות היא שהיתה נהוגה בעם בימי הבית השני ויש לזה גם טעם פשוט מאד: חג הפסח הוחג לסמל את היציאה מעבדות לחירות והשאלה הנוספה - זו של אכילת מרור - מסמלת את העבדות שלא היתה מתאימה לעם חפשי היושב בארצו בזמן שבית המקדש היה קיים. יש להניח כי אחר חורבן השני הונהג להוסיף השאלה האחרונה בקשר עם מרור. עכ"ל.

ואבקש מכבודו לראות את חוסר ההגיון של הנחתו להיות שחג הפסח הוהג לסמל את החירות ע"כ אין מקום בזמן שביהמ"ק קיים להזכיר את השאלה של מרור. האין זאת בטלנות או עם הארצות? דאם כדבריו מדוע אוכלים את המרור הלא באכילה יותר מבליטים את העבדות! ומזה שהתורה צותה לאכול מרור נראה שרצון התורה שדוקא בעת החירות ובזמן שביהמ"ק קיים נזכור את יציאת מצרים ואת אשר עבדו בהם בפרך. ואדרבה בזמן הבית יש יותר צרך לזכור דברים אלו. וה"ה דוקא בזמן הבית יש להתניקות לשאול מה נשתנה שהלילה הזה כולו מרור כי אחרי החורבן אין חידוש כלל במרור כי מרירן נפשן תמיד.

והנחתו כי יש להניח כי אחר החרבן הונהג המנהג לשאול השאלה בקשר עם מרור בטלה מטעם המבואר ואי אפשר לומר כן כלל וכלל.

דבאמת לא אדע אמאי תפס קושיות על המשנה בירושלמי הלא בסידור המשנה לא היה שום חילוק בין בבלי ירושלמי ורק בגמרא המפרשת את המשנה סדרו לבדם רבנן דבבל את התלמוד הבבלי ורבנן דארעא דישראל את התלמוד הירושלמי והמשנה שהיא לפנינו בתלמוד הבבלי היא המשנה עצמה שהיה לפני רבנן דארץ ישראל והמשנה נסדרה בימי הבית והרי במשנה שלפנינו בבלי מביא השאלה שאוכלין רק צלי וכתב הרע"ב דבזמן שביהמ"ק קיים היו שואלין כך והמשנה זו עצמה מביא גם שאלת המרור ומזה בפירושו דגם בפני הבית היו שואלים שאלת מרור ומה יאמר הפרופסור למשנה שלנו?

וחוץ מזה יראה שאין שום טעם לומר דרק אחרי החרבן הכניסו שאלת המרור דעיין בראש ורי"ף שהם היו הרבה אחרי החרבן והם לא הביאו שאלת מרור ואם נאמר כהפרופסור נצטרך לומר דאחרי הרא"ש הכניסו שאלה זו ויאמר נא מי היה המכניס?

והנה לפנינו נראה דלא היה צריך כלל לשאול על המשנה דירושלמי כי גם על הרא"ש והריף יכל להקשות ועליהם לא יוכל לזרץ כמו שתירוץ בהכמתו המור-דרנית כי הם היו אחרי החרבן.

ובאמת בישוב שאלתו נראה שהיו שינויי נוסחאות במשנה ובסדר השאלות וכן כתב בשינויי נוסחאות שעל המשניות החדשים דבמשנה שבבבלי הסדר הוא מצה מרור טבול צלי ובכתב יד אוקספורד מצה טבול צלי מרור ובכתב יד קעמברידזש יש רק שלש שאלות טבול מצה צלי וליתא למרור כלל וכן ליתא למרור כבמשנה ירושלמית עיי"ש ופשוט שהרא"ש והרי"ף היה לפניהם נוסחת קעמברידזש.

וידעתי שעוד לא יצאתי ידי חובתי בביאור הענין כי באמת יכולים להקשות מנין לנו לשאול השאלה כלנו מסובין וזה לא נזכר כלל במשנה שלפנינו?

וראיתי בהגדת שפת אמת כתב כי בזמן המשנה לא נשאלה שאלת מסובין כי אז היו אוכלין בהיסבה כל ימות השנה וקשה על דבריו דהרמב"ם בפ"ח מח" חמץ ומצה הביא חמש שאלות טבול מצה צלי מרור מסובין ובנוסח הגדה הביא רק ארבע שאלות והשמיט צלי ופשוט דבגלות אין קרבן פסח ועכ"פ מזה נראה שמה שכתב בפ"ח מ" חו"מ קאי על זמן הבית ובכ"ז הביא קושיית מסובין והרי דשאלה עתיקה היא וקשה מדוע לא הובאה במשנתנו.

ועד דבמשנה שלפנינו איתא דאפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב והרי דיש שהיו אוכלין בלא היסבה וא"כ יש לשאל דבלילה הוה כלנו מסובין.

ונראה בהקדם דדין דהיסבה איתא בגמרא דעיקר היסבה היא רק במצה ולא במרור — וביין איתמר משמיה דר' נחמן צריך ואיתמר וכ"ו דאין צריך ובגמ' מסיק דלא פליגי דהא בכסי קמאי והא בכסי בתראי אמרי לה להאי ניסא ואמרי לה להאי גיסא עיי"ש ונראה דכיון דהוי ספק אי צרך היסבא בכסי קמאי או בבתראי נמצא דעביד כמר עביד ודעביד כמר דהיינו אי היסב רק בכסי בתראי יצא דאף הספיק בגמרא השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אידי ואידי בעי היסבא פשוט דזה הוא רק מפני הספק ועיין בר"ן שכתב דאף דהוי ספק דרבנן והיה צריך להיות ספק דרבנן לקולא בכ"ז אם נאמר שאולינן לקולא בטלה תקנתא דרבנן לגמרי עיי"ש. ועיין במל"מ פ"א דמגלה. והנה זה רק לכתחלה צריך ליסב בכולהי מטעם דאי לא אמרינן כן בטלה תקנתא אבל אי לא היסב הקמאי והיסב רק בבתראי ודאי הוה ספק דרבנן ויצא. ובזו מבואר דקרי התו"ס ד"ח כלהי שהניחו בצריך עיון אם שכח ולא היסב אי צריך לחזור ולשתות ולכאורח אינו מובן מהו הספק בזה ולדברינו ניחא כיון דהוי ספק דרבנן יצא אם היסב רק בשתיים.

וידוע עוד דעיקר שאלת הבן היא רק על מה שרואה דבר תמוה בעיניו וע"ז תקנו דמוזגין כוס שני כדי שישאל.

ומעתה ניחא כיון דבימי הראשונים עוד לא איפסקא הילכתא דצריך להיסב בכל הכוסות ופשוט דלא היה ברור אי בקמאי או בבתראי ודעביד כמר עביד ודעביד כמר לכן לא יכלה המשנה לסדר השאלה של כולנו מסובים דהלא בכוסות ראשונים יכול להיות שהבן עוד לא ראה ששותין בהיסבה דרק מצה בעי היסבה ובמשנה איתא **לא יאכל עד שיסב** ולא נקטה המשנה לשון לא ישתה עד שיסב ובע"כ דהטעם הוא כמוש"כ לכן לא נזכר במשנה שאלת מסובין אבל לדידן דפסקינן דאידי ואידי בעי היסבא שפיר כתב כלל הרמבם גם שאלה מסובין כי לדידן שותין בהיסבה גם כפי קמאי ויש להבין לשאול מזה.

ועפ"ז יש לנו להבין שינויי הנוסחאות לגבי שאלת מרור ועד שאנו שואלין מדוע לא הזכירה המשנה הירושלמית שאלת מרור יש לנו לשאול להפך מדוע הזכירה בבלי כי מה שייך להבין לשאול הלילה הוה כולו מרור כיון דבעה השאלה עוד לא אכלו מרור והבן אינו שואל אלא על מה שראה בעיניו ופשוט דמשום זה לא כללה המשנה עפ"י נוסח קעמבריזוש.

### **ובזה נפתרה שאלתו כי אין לשאול טרם ראה מעשה.**

וידעתי שכעת יקשה לנו איך הכניסו שאלת מרור בנוסח אוקספורד ואיך הכניסה הרמ" וצ"ל דבמשנה ג הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת הביאו לפניו מצה וחזרת וחרסת וכ"ו עב"ל המשנה שנראה שהביאו חזרת שתי פעמים.

ועיין בשינויי נוסחאות שתי גיסות: א) הביאו לפניו ירקות וחזרת. ב) הביאו לפניו מטבל. ועיין ברע"ב ובתפא"י דטבול ראשון יכול להיות גם בחזרת שהוא מרור אם אין לו אחר. ועיין ברמבם שם כתב שיביאו מרור וירק ויהיו לטבול ראשון ומרור למצות מרור לטבול שני.

והנה כפי שראינו ששואלים על הטבול שתי פעמים אף שעוד לא טבל אלא פעם אחת אלא מתוך שהביאו לפניו מצה וחזרתו חרסת והוא נכון לטבול שני ועל הראיה הזאת של שתי ההבאות הנזכרות במשנה יכול הבן לשאול על שני טבולים כמו כן יכול הבן לשאול על אכילת מרור שתהיה אח"כ כיון שהביאו לפניו שנית את המצה והחזרת וידוע שיבואו לאכל חזרת שפיר יכול לשאול.  
המוצא מכל הנ"ל:

(א) חילופי גירסאות יש במספר השאלות ובסידורם ומשום זה נשתנה לשון המשנה בבבלי ובירושלמי.

(ב) טעם השמטת שאלת מרור היא כי עוד טרם אכלו אותו ואין מקום לבן לשאול עליו.

(ג) טעם הגורסין שאלת מרור הוא כי סומכים על ההבאה השניה שהביאו מרור ומצה ויש לבן לשאול עליו.

(ד) ביאור הפרופ. הוא בטל ומבוטל כי אוכלים מרור לזכר עבודת פרך אף בזמן המקדש ואין זה טעם להשמיט השאלה.

(ה) שאלת מסובין שאינה במשנה היא ג"כ מפני שהחוב הודאי של היסב הוא רק על המצות ועל הכסי קמאי הוא רק מספק ולא סידרו ע"ז שאלה.  
ובזה אשאר ידידו מברכו בכל טוב

יהושע הלוי הירשהארן



### חרב משה אהרן ריגר

בהגאון ר' שמחה זליג זצק"ל

מנהל בית מדרש למורים

במונטריאל, קנדה

ב"ה א' דחזה"מ פסח, התש"ח

לכבוד ידידי המחנך המפורסם והסופר החשוב מר יהושע גלעדי נ"י.

אויף דער פראגע, פאָר וואָס עס שטייט ניט אין „ירושלמי“ די קשיא פון „מרור“, כאַטש עס שטייט דאָך בפירוש „על מצות ומרורים יאכלוהו“? האָב איך פאַלגענדן ענטפער:

דער ירושלמי איז געשריבן געוואָרן אין דער צייט ווען מע האָט נאָך מקריב געווען קרבנות, ווען דעם קרבן פסח, האָט מען געגעסן צוזאמען מיט מרור, ווי למשל היינט, פלייש מיט כריין, טאָ וואָס פאָר אַ שינוי האָט דאָ דער זון געקענט בא- מערקן, ער זאָל פרעגן „מה נשתנה? מילא מצה, האָט ער באַמערקט, א גאַנץ יאָר, עס מען ברויט, און פסח, מצה, דאָס זעלבע אויך וועגן געקאָכטע און געבראָטענע פלייש, האָט ער אויך געקענט באַמערקן, אז אַ גאַנץ יאָר עסט מען געקאָכטע און גע- בראָטענע פלייש, אָבער דער קרבן פסח האָט געמוזט זיין נאָר געבראָטן האָט ער דערפאר געפרעגט פארוואָס דאָס מאָל עסט מען בלויז געבראָטן פלייש? דאָס זעלבע אויך וועגן צוויי מאָל „טובל“ זיין, וואָס עס איז אגב, נאָר נישט קלאָר וואָס פאר

א טבילות מען מיינט, אָבער וועגן „מרור“, האָט ער דאָך קיין שום ענדערונג נישט געקענט באַמערקן, וואָס זאָל אַרויסרופן אַ פּראָגע.

דאקעגן אָבער אין דער צייט פון „תלמוד בבלי“, ווען אַנשטאָט דעם קרבן פסח, האָט מען געגעסן בלויז מצה, האָט דערפאַר דאָס קינד יאָ געקענט באַמערקן די ענדערונג, פאַרוואָס מען עסט מצה און מרור. דערפאַר האָבן מיר די קשיא אין בבלי, אָבער ניט אין ירושלמי.

בכבוד רב ובידידות

### משה אהרן ריגער.

פ. ס. אין פילע הגדות איז דאָ דער נוסח „הלל הזקן היה כורך (פסח) מצה ומרור, און דאָס דוכט זיך מיר אין אויך לויט דעם נוסח פון „ירושלמי“, ווייל, וואָס אייִ גנטלעך הייסט „פסח מצה ומרור“? — ד. ה. פלייש מיט מצה מיט מרור, און דאָס פלעגט דאָך דער זון זען טאַג־טעגלעך, דערפאַר האָט ער ניט געזען קיין שנוי

ד. ז.

★ ★ ★

אויף דער סדרה „בחוקותי“, אויפן פסוק, „וכל מעשר בקר וצאן, כל אשר יעבר תחת השבט, העשירי יהיה קודש לה“ . האָב איך געבראַכט דעם אר״י הקדוש׳ס מיינונג וועגן רבי עקיב׳ן, או ער איז געווען במקום השכינה ביי די „עשרת הרוגי מלכות“. האָב איך וועגן דעם געקראָגן א בריוו פון רבי קאלטאהן פון מאַנטרעאַל.

## הרב יעקב ליב קאלטאהן

מספר 4867 רחוב עספלאנייד

מאַנטרעאַל, קאַנאַדע

ב״ה ב' במדבר תש״ט

ידידי כש״ת מו״ה י, גלעדי—געלבפארב ני׳,

אין אייער אַרטיקל פון בהר־בחוקותי שרייבט איר וועגן דעם ענין פון די „עשרת הרוגי מלכות“, און איר ברענגט דעם ענטפער פון אר״י הקדוש. אָבער עס בלייבט דאָך נאָך אַלץ די פּראָגע, פאַרוואָס האָט גראַד רבי עקיבא געדאַרפט זיין דער צענטער פאַר דער שכינה? וויל איך אייך דערויף אויפמערקזאַם מאַכן, אַז עס איז מרומז אין פסוק אַליין, „וכל מעשר“ מאַכט: וידעו כולם למה מת עקיבא שהיה רועה בקר וצאן.

„כל אשר יעבר תחת השבט“, יעדער האָט געהאַט זיין שבט, אָבער „העשירי“, רבי עקיבא, יהיה קודש לה. ווייל רבי עקיבא איז דאָך געווען דער יעניקער, וואָס האָט געדרשנט דעם פסוק „את ד' אלקיך תירא“, לרבות תלמידי חכמים. האָט ער דאָך צוגעגליכן דעם כבוד פון אַ תלמיד חכם צו דער שכינה, דערפאַר איז אויף אים געפאַלן דער גורל, ער זאָל זיין במקום השכינה.

בכבוד רב

יעקב ליב קאלטאהן

אויף דער סדרה „ראה“ האָב איך געפרעגט די באוואוסטע קשיא: דער פסוק זאָגט:

„והיה אם שמוע תשמע וגו', ואספת דגנך ותירושך ויצהרר'. דערויף זאָגט די גמרא אין ברכות: „תנו רבנן, ואספת דגנך, מה תלמוד לומר? לפי שנאמר: „לא ימוש ספר התורה הזה מפידך“, יכול דברים ככתבו? תלמוד לומר: „ואספת דגנך“, הנהג בהוּ מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. ר' שמעון פוּ יוהאי אומר: אפשר אָדס חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה וכו' — תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי אחרים, ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי עצמם, שנאמר: „ואספת דגנך“.

הייסט עס, אָז „ואספת דגנך“ געהט אויף „בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום“, ווי אַזויזשע שטימט עס מיט די פרויערדיגע ווערטער פון דער תורה, „והיה אם שמוע“, וואס „ואספת דגנך“, האָט דאָך גאָר באַדאַרפט זיין דער שכת, פאַר זיך צוהערען צו נאָט'ס מצוות? איז דאָך דער ענין קשה, וואָרום מיט אַלע באַמערקונגען, סיי פון רש"י און מהרש"א, איז אַלץ דער ענין קשה.

אויף דער דאָזיקער קשיא האָבן געענטפערט עטליכע לייענער:

הרה"ג רבי הירשהאָרן שרייבט:

אויף אייער פראַגע וואָרום ווערט אין דער גמרא ברכות ל"ה: איינגעזעצט דער פסוק ואספת דגנך אויף בזמן שאין עושים רצונו של מקום געגן דעם אָנפאַנג פון פרשה והיה אם שמוע — דענק איך, אָז מען דאַרף ניט און מען טאָר ניט זוכן קיין אַנדערע תירוצים ווי דאָס וואָס ווערט ערקלערט אין מהרש"א און תוספות, אָז דער בזמן שאין עושים רצונו של מקום איז אויך אַ מדרגה און בחינה פון והיה אם שמוע און מיינט ניט חלילה קיין רשעות, אַזוי אָז עס איז פאַראַן דריי בחינות: (1) עושים רצונו של מקום אַלס צדיקים גמורים; (2) אין עושים רצונו של מקום אַלס צדיקים שאינם גמורים און (3) אין עושים רצונו כלל אַלס רשעים.

אויב אייך איז קשה פונדאָנען ווייסט דער תוספות אַזוי צו קלאַסיפֿיצירן און באַזונדערס ווען די ווערטער „אין עושים רצונו של מקום“ זיינען לכאורה ניט אַזוי משמע, קען איך אייך צייגן אַ ראייה מפורשת פון גמרא בבא בתרא דף י', ווי באַהאַנדלענדיק דעם פסוק כי לי בני ישראל עבדים, באַנוצט אויך די גמרא די זעלבע ווערטער זאָגנדיק, אָז בזמן שישראל עושים רצונו של מקום נקראים בנים ובזמן שאין ישראל עושים וכו' מיינט ניט חלילה קיין רשעים נאָר בלויז צדיקים שאינם גמורים. ווייל, אויב ניט, וואָלט זיך כביכול ניט באַרימט מיט זיי „כי לי בני ישראל עבדים“. ווייל צו ווערן גערופן אַן עבד ה' מוז מען אויך זיין אַ בעל מדרגה. ומי לנו גדול ממש רבנו, הגם ער איז געווען אַ צדיק גמור רופט אים די תורה עבד ה'.

דער תורה תמימה דברים י"ד ברענגט אויף דעם פסוק ישעיה מ"ט „ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר“ אַלס באַווייזן אָז עבד ה' איז אַ גרויסע מדרגה. און דאָך זאָגט דאָרויף די גמרא, אָז דאָס מיינט בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום. מוז מען דאָך אָננעמען דעם פירוש פון תוספות, אָז דאָס מיינט אויך צדיקים, נאָר ניט אַזוי ווי די ערשטע קאָטעגאָריע, און וואָס אַרט אונדז אָז אויך בזמן שאין עושים וכו' זאָלן מיר האָבן אַ ואספת דגנך . . .

מר. יוסף קרוגער שרייבט, אַז די מחלוקת צווישן ר' ישמעאל און רבי שמעון איז וועגן דעם, וואָס הייסט עושה רצונו של מקום. ר' ישמעאל האַלט, הנהג בהן מנהג דרך ארץ, מען קען זיין אַן „עושה רצונו של מקום“ און מקיים זיין „טוב תורה עם דרך ארץ“, און ר' שמעון זאָגט: זאָרג נישט פאַר דרך ארץ, נאָר זיי מקיים דעם „לא ימוש ספר התורה הזה מפיד“, דברים ככתבן. וואָרום אויב דו וועסט זאָגן „הנהג בהן מנהג דרך ארץ“, וועסטו נישט מקיים זיין דעם רצונו של מקום. איך בין מסכים צום תירוץ פון מר. קרוגער. איך וויל בלויז צוגעבן, אז מען דאַרף אונטערשיידן צווישן מ צ ו ה און ר צ ו ן. דאָס מיינט די תורה „והיה אם שמוע תשמעו אל מ צ ו ו ת י, אשר אנכי מ צ ו ה אתכם. לפי הפשט מיינט עס, מקיים זיין די מצוה. אָבער עס איז פאַראַן נאָך אַ העכערע מדרגה, וואָס דריקט זיך אויס אין רצונו של ה'. דעם אויבערשטנס רצון איז טאַקע, אַז דער מענטש זאָל זיך דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה, ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט ר' שמעון בן יוחאי, לויט זיין אייגענער הויכער מדרגה.

---

# מצבת זכרון

---

די „ליידים אוקזילערי“ פון דער „תפארת ישראל“ שוהל,  
מאָנטרעאל, האָט בייגעשטייערט צום אַרויסגעבן פון דעמדאָזיקן  
ספר אין אַנדענק פון דער אומפאָרגעסלעכער און שטאַרק באַליב-  
טער שוועסטער, ערשטע ווייס פּרעזידענטין

## מלכה דייטאָנד ע"ה

איר אַנדענק, וועט אייביק דינען אַלס ביישפּיל פון איבערגע-  
געבענער אַרבעט לטובת הכלל.

מ.ר.ס. ה. וויינטרוב, פּרעזידענטין

מ.ר.ס. ה. אלפּערין, }  
מ.ר.ס. י. אַיטקיין, } ווייס פּרעז.

מ.ר.ס. ל. לאַנג, רעק. סעקר.

מ.ר.ס. טש. פּאַקס, פינאַנץ סעקר.

מ.ר.ס. י. מעלניק, טרעזשורער.



# מצבת זכרון

---

מר. און מרס. יעקב איטקיין נ"י, האָבן בייגעשטייערט צום  
אָרויסגעבן פון דעמדאָזיקן ספר, אין אַנדענק פון זייער הייס  
געליבטן זון

## הבחור אברהם ע"ה

אָפּיצער פון קאַנאַדער לופט פּלאַט, וועלכער איז געפאלן אין  
קאַמף, פאַר פרייהייט און דעמאָקראַטיע, אין עלטער פון 22 יאָר,  
דעם 7-טן אָפּריל 1943 (ב' ניסן, תש"ג), אין טוּניס

תנצב"ה

---

צום אַנדענק פון איר מאן, דעם באַקאַנטן געוועלשאַפטלעכן עסקן  
**ר' יצחק נאלד ע"ה**  
האַט בייגעשטייערט צום דאָזיקן ספר זיין פרוי בעטי גאַלד תחי'  
מאַנטרעאל.

---

צום אַנדענק פון  
**הבחור לוי שיינקער ע"ה,**  
שנפטר י"ז אלול, תש"ג

האַט בייגעשטייערט צום דאָזיקן ספר זיין פאָטער ר' מנחם  
מענדל שיינקער נ"י, מאַנטרעאל.

# מצבת זכרון

אין אייביקן אַנדענק פון זייער איבערגעגעבענעם מאָן, פאָטער  
און פריינד. וואָס האָט געלעבט אַ שייַן אידיש לעבן, אויסגע-  
צייכנט זיך מיט זיינע זעלטענע מידות און איבערגעלאָזט אַ  
גוטן אידישן דור קינדער און אַ טייערן נאָמען ביי אַלע וואָס  
האַבן אים געקענט.

## ר' מרדכי בן זאב געכטין ז"ל

פון סאַבילאָוקע, פאָדאָליער גובערניע

וועלכער איז נפטר געוואָרן אין די בעסטע יאָרן פון זיין לעבן,  
כ"ז אב, תש"ח, און געקומען צו קבורה כ"ט אב, אין מאָנטרעאל,

האַבן מנדב געווען צום אַרויסגעבן פון דעמדאָזיקן ספר:  
אשתו, מאַניע געכטין תחי'

{ שרה געכטין  
בנותיו: } { כייקע געכטין

בנו היחיד, וועלוועלע (זאב)

אחיו: חיים געכטין, מאָנטרעאל

משה געכטין, באַפּאָלאַ

אברהם געכטין, מאָנטרעאל

הירשל (צבי) געכטין, מאָנטרעאל

גיסיו: פינחס פישמאַן ורעיתו, ניו-יאָרק

משה פישמאַן ומשפחתו, ניו-יאָרק

שוועגערין ליזא ובעלה עדי פאַלעווסקי, מאָנטרעאל

ש"ב מענדל דיעכטער ומשפחתו, מאָנטרעאל

זיינע גוטע פריינד:

רבי דוד פלאַם ומשפחתו, מאָנטרעאל

מר. און מרס. צבי וויינטרוב ומשפחתו, מאָנטרעאל

מר. און מרס. וו. וויגדאָר און פאַמיליע, מאָנטרעאל

מר. און מרס. א. אַסטראָף און פאַמיליע, מאָנטרעאל

מר. און מרס. יוסף גאַראָף און פאַמיליע, ניו-נטרעאל

מר. און מרס. י. קאַנעווסקי און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. יעקב מרגלית און טאַכטער, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. אסקאר סויפערמאַן און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. יעקב בראַדסקי און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ס. שטיינבערג און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. א. טישלער און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. יצחק וויינשטיין און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. גאַרפּינקעל און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ס. אוירינג און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. פישל זיגמאַן און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ישראל שיינפעלד און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. וו. געץ און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. נחום בינדער און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ל. וואַקסמאַן און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. חיים שטיינבערג און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. מ. ל. הערשונאָוו (משה לייב), מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ב. זעלניקער און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ס. ראַדאָוויטש און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. מעקס גאַרעליק און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ס. קורצמאַן און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. נ. מינקאָווסקי און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ב. שעציען און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. אהרן מעהל און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. א. טענענבוים און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. מאיר יגיד און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 „וואוד-ברידער“, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. סעמיועל שטיין און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ל. גלאַססמאַן און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. יעקב ראָזענבלאַט און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. מענדל ראָטשטיין און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. א. קושניר און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. מ. ריד, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. בצלאל ראַבינאָוויטש און פאַמיליע, מאַנטרעאל  
 מר. און מרס. ד. מענדלין און פאַמיליע, מאַנטרעאל

# מצבת זכרון

צום אַנדענק פון זייערע הייס - געליבטע עלטערן  
אביהם החסיד ומוקיר רבנן, עוסק בצרכי צבור באמונה

## ר' ישראל חיים כהן ע"ה

נפטר געוואָרן כ"ד כסלו, תש"ג.

ואמם

## יוזבד כהן ע"ה

נפטר געוואָרן ו' כסלו, תש"ה

האַבן בייגעשטייערט צום דאָזיקן ספר די זין,  
טעכטער און אייניקלעך

משה כהן ומשפחתו, מאַנטרעאל  
אהרן כהן ומשפחתו, מאַנטרעאל  
ניסן כהן ומשפחתו, מאַנטרעאל  
שלום כהן ומשפחתו, מאַנטרעאל  
חיה דאָלין ובעלה, מאַנטרעאל  
שרה מעדווין ובעלה, מאַנטרעאל  
און אַלע אייניקלעך.

## שער הכבוד

די נעמען פון די פערזאנען, אינסטיטוציעס און שוהלן, וואס האבן געהאלפן צום ארויסגעבן „פון תורה אוצר“ ווערן דא מיט דאנק דערמאנט.

### פרעזידיום פון בוך-קאמיטעט

הרב הגאון ר' יהושע הלוי הירשהארן — פארזיצער, מאנטרעאל  
הרב הגאון ר' פנחס הירשפרונג — זון, פארזיצער, מאנטרעאל  
דר. א. שטילמאן — קאסירער, מאנטרעאל  
לואי גלאזער ב. ס. ל. — סעקרעטאר, מאנטרעאל

### קאמיטעט מיטגלידער

א. אלבערט, מאנטרעאל  
הרב הגאון ר' חיים דובער גינזבערג, וואנקאווער  
י. גאלד ע"ה, מאנטרעאל  
ה. וואלאַפסקי, מאנטרעאל  
ב. מ. ווינער, מאנטרעאל  
ה. וויינטרוב, מאנטרעאל  
פ. ליפשיץ, מאנטרעאל  
מ. מגיד, מאנטרעאל  
הרב ר' יהושע ספירא, ווינדזאר  
מ. סורקין, מאנטרעאל  
י. י. סיגאל, מאנטרעאל  
דר. ש. פיעטרושקא, תל-אביב  
מ. פיטערס, מאנטרעאל  
ה. מ. קיזערמאן, מאנטרעאל  
י. ראבינאוויטש, מאנטרעאל  
מ. ראוויטש, מאנטרעאל  
רבי דר. מ. א. ריגער, מאנטרעאל  
נייטהען שער, מאנטרעאל

---

ועד העיר דקהלת מאנטרעאל  
אידישע פאלקס ביבליאטעק, מאנטרעאל  
בית הכנסת „עדת ישורון והדרת קדש“, מאנטרעאל  
בית הכנסת „תפארת ישראל“, מאנטרעאל  
ליידיס אוקזילערי „תפארת ישראל“, מאנטרעאל  
קאנגרעגיישאן „שער השמים, וועסטמאונט  
קאנגרעגיישאן „עדת ישראל“, אוטרעמאנט

קאַנגרעגיישאַן „שערי ציון“, אַוטרעמאַנט  
 בית הכנסת „חברה ש"ס“, מאַנטרעאַל  
 בית הכנסת „אַנשי אוקראינאַ“, מאַנטרעאַל  
 הרב הגאון ר' אברהם מרדכי הערשבערג, שיקאַגאָ  
 מר. און מרס. בען ביוטעל, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דזשוליוס רוס, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. זלמן גאַרדאַן, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. יואל שטערנטהאַל, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. יצחק בלאַט, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. ס. גרינפיעלד, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. משה וויגדאָר, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. לואיס שיף, מאַנטרעאַל  
 מר. שמואל האַרטשטיין, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. מעקס ריסמאַן, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. ל. קווינט, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דר. ישעיה בענדזשאַמין מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. אליעזר שלמה פּוּגאַטש, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. שלמה מילער, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. סעמיועל לאַפּיצקי, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. איזידאָר נעמעראָוו, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. איזידאָר סיימאַן, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. ברוך לובעל, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דוד ענגעל, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. יהושע זייך, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. הערי נאַוויק, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. יצחק שערעשעווסקי, מאַנטרעאַל  
 מר. מ. ל. הערשונאַוו (משה לייב), מאַנטרעאַל  
 מר. לייב דיימאַנד, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דוד אייזנבערג, מאַנטרעאַל  
 דר. בעריש גראַס, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. לייבל ראַסקעס, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. מ. מ. גרין, מאַנטרעאַל  
 „מעדזשעסטיק גאַרמענט, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. משה יצחק גאַרעליק, מאַנטרעאַל  
 גאַלדשטיין דרעס קאַמפּ, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. הערי בעטשאַו ק.ס., מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דר. מ. עצינוני, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. צבי מרגלית, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. ש. מעסטעל, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. וויליאַם שעכטער, מאַנטרעאַל  
 מר. און מרס. דוד קושאַנסקי, מאַנטרעאַל